

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta

Operaatio Pax

**Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat ja Saksan
kysymys Suomen ulkopolitiikassa 1987–1990**

Marjo Uutela

Väitöskirja esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston päärakennuksen auditoriumissa XIV (Unioninkatu 34, 3. kerros) perjantaina 12. tammikuuta 2018 kello 12.00.

ISBN 978-951-51-3817-0 (nid.)
ISBN 978-951-51-3818-7 (PDF)

Unigrafia, Helsinki 2017

Tiivistelmä

Väitöskirja käsittelee arkistolähteiden valossa, miten Suomi irtautui vuonna 1990 Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloista ja YYA-sopimuksen lausumasta, jossa Saksa mainittiin mahdollisena hyökkääjänä Suomeen. Tämä Operaatio Paxiksi kutsuttu tapahtumaketju nähdään tutkimuksessa Suomen reagoitina Saksan suvereniteetin palauttamiseen, minkä vuoksi Suomen ulkopoliittisen johdon toimintaa peilataan Saksan yhdentymisprosessin vaiheisiin.

Tutkimus sijoittuu poliittisen historian ja kansainvälisten suhteiden tutkimuksen välimaastoon. Siinä hyödynnetään uusia arkistolähteitä Suomesta ja Saksasta sekä kansainvälisten suhteiden sopeutumisteorioita.

Väitöskirjassa kuvataan ensin, kuinka Suomen ulkopoliittinen johto tulkitsi Pariisin rauhansopimusta kylmän sodan vuosina 1962 ja 1983. Varsinainen analyysi keskittyy siihen, miten Saksojen kansainvälispoliittinen asema heijastui rauhansopimuksen soveltamiseen vuosina 1987–1990. Keskeisimpänä tarkastelukohteena on valtiojohdon syyskuussa 1990 toteuttama Operaatio Pax.

Kansainvälisen tilanteen ja Saksan kysymyksen lientymisen seurauksena presidentti Mauno Koivisto myönsi vuonna 1987 ensimmäistä kertaa luvan Pariisin rauhansopimuksen vastaisen saksalaisen lentokoneen hankinnalle ilman, että rauhansopimuksen allekirjoittajamaita, Neuvostoliittoa tai Isoa-Britanniaa, konsultoitii. Ratkaisu poikkesi omaehtoisuutensa vuoksi aiemmista, ja määritellään työssä käänteeksi rauhansopimuksen soveltamisessa, vaikka asiasisällöltään tapaus oli vähämerkityksellinen.

Tässä tutkimuksessa Operaatio Pax arvioidaan yhdeksi rauhansopimuksen merkittävimmistä tulkintatapauksista. Sotilasartiklojen mitätöinti vuonna 1990 ei kuitenkaan muuttanut Suomen kansainvälistä orientaatiota tai ulkopoliitiikan tavoitteita. Puolueettomuuspolitiikka säilyi maan ulkopoliittisena doktriinina. Operaatio Pax oli suvereniteettiakti, mutta tutkimuksessa osoitetaan, kuinka ohjaava motiivi sen taustalla oli sotilaspoliittinen. Hanke lähti liikkeelle puolustusministeriön ehdotuksesta marraskuussa 1989, ja ulkoasiainministeriö perusteli sen tärkeyttä kesäkuisessa luonnoksessaan Koivistolle puolustusvoimien kiinnostuksella saksalaisiin ja japanilaisiin asejärjestelmiin.

Abstract

The thesis examines with primary sources, how Finland nullified the military articles of the Paris Peace Treaty and the reference to Germany as a potential aggressor in the FCMA-Treaty in September 1990. This project, called later "Operation Pax", paralleled the restoration of reunified Germany's full sovereignty in Finland.

The study is located in the intersection of Cold War political history and international relations. It utilizes new primary source materials from Finland and Germany and theoretical tools from international relations.

The thesis describes first how the Finnish foreign policy leadership interpreted the Paris Peace Treaty during the Cold War years 1962 and 1983. The analysis focuses especially on how the international position of the two German states affected interpreting the Peace Treaty 1987–1990. The main emphasis is on the unilateral move of the Finnish government to reinterpret the military articles of the Peace Treaty in 1990.

Easing of tensions between the superpowers and the German states made it possible for President Mauno Koivisto to allow importing a German civilian plane to Finland in 1987 without consulting the Soviet Union and Great Britain, even though acquiring aircraft from Germany was prohibited in the Peace Treaty. Because the decision was made unilateral, it meant differing from usual foreign policy practices and is thus seen as a turning point in the thesis, although importing civilian aircraft was not in itself of great significance.

The study concludes that "Operation Pax" was one of the most important Finnish cases of interpreting the Peace Treaty. Yet, nullifying military articles in 1990 did not change Finland's international orientation or political goals. Finland's neutrality policy remained intact. "Operation Pax" was an act of sovereignty, but the leading motive behind it was military-political. In order to acquire weaponry from Germany, the Finnish Ministry of Defence had suggested in November 1989 that the military articles could undergo changes. In June 1990 the Ministry for Foreign Affairs justified in its memorandum to Koivisto the importance of the plan with the interest that the Finnish Defence Forces had in German and Japanese weapons systems.

Esipuhe ja kiitokset

Idea tämän väitöskirjan tekemisestä syntyi tavallaan jo vuonna 1994, jolloin opiskelin stipendiaattina Kielin yliopistossa. Saksassa luentoihin osallistumisesta ei saanut suoraan opintosuorituksia. Sovinkin kunkin luennoitsijan kanssa erikseen luentoihin liittyvistä kokeista tai kirjoitelmista, jotta sain opinnot hyväksytyiksi Helsingin yliopistossa. Eräs professori pyysi minua perehtymään suomalaiseen lehdistökirjoitteluun Saksojen yhdistymisestä, kun olisin viettämässä parin viikon mittaista joululomaa Suomessa.

Kävin artikkeleita läpi joulun alla tunnollisesti Pasilan kirjastossa, mutta samalla kaipasin lisätietoa. Sain kyllä kasaan pyydetyn esitelmän tammikuulle, mutta jäin itse harmittelemaan, että ulkoasiainministeriön Saksojen yhdistymistä käsittelevät asiakirjat avautuisivat vasta 25 vuoden salassapidon jälkeen. Jos olisin jatkanut aiheen tutkimista pro gradu -työssäni, en olisi voinut hyödyntää arkistolähteitä, sillä tavoitteenani oli valmistua normiaikataulussa. Uskoin myös, että mahdollisten jatko-opintojeni kannalta arkistot olisivat kiinni minun kannalta aivan liian pitkään.

Toisin kävi. Olin ollut jo monta vuotta poissa yliopistolta ja tiukasti työelämässä, kun ajatus väitöskirjan tekemisestä heräsi uudelleen. Suomen reagointi Saksojen jälleenyhdistymiseen oli yksi aiheista, joita pyörittelin päässäni, kun saavuin professori Seppo Hentilän vastaanotolle. Silloiseen työpaikkaani liittyen harkitsin myös tutkimusta kunnallispolitiikan alalta, mutta Operaatio Pax vei voiton. Lisäkysymyksillään Seppo Hentilä luotsasi minut mallikkaasti alkuun väitöskirjatyöskentelyssä, johon ryhdyin varsinaisesti lokakuussa 2013.

Hentilän eläköidyttyä työtäni ohjasi tilapäisesti professori Pauli Kettunen, joka luki ja kommentoi työni ensimmäisiä lukuja. Kun professori Kimmo Rentola nimitettiin poliittisen historian professoriksi Helsingin yliopistoon, hänestä tuli ohjaajani. Kimmo Rentolan opastuksella olen muokannut käsikirjoitustani niin moneen otteeseen, että laskuissa on vaikea pysyä mukana. Hänen kannustamanaan hain myös tutkimukseeni lähdeaineistoa Saksan arkistoista.

Usean ohjaajan malli voi kuulostaa hankalalta, mutta minun kohdallani se on toiminut hyvin. Tutkimukseni johtoajatus on säilynyt matkan aikana kirkkaana, joten erilaiset ideat ja näkökulmat ovat lähinnä rikastaneet työtäni, eivätkä ole harhauttaneet sitä sivupoluille.

Tieteellisen vuoropuheluun minua on kannustanut erityisesti Suomen Akatemian rahoittama Reimag-tutkimushanke, jossa olen ollut ilolla mukana. Reimag-

projektin järjestämissä muistitietoseminaareissa olen päässyt kuulemaan aikaisten arvioita tapahtumista. Myös hankkeen puitteissa järjestetyt kokoontumiset Helsingin, Tampereen ja Turun yliopistojen tutkijoiden välillä ovat olleet avartavia. Tapaamisissa olen voinut esittää ensimmäisiä versioita väitöskirjani luvuista, ja kuulla miten muut etenevät omissa tutkimuksissaan. Jokaisen projektin jäsenen panos on ollut tärkeä, mutta erityisesti haluan kiittää tutkijatohtori Suvi Kansikasta ja Eurooppa-tutkimuksen verkoston tutkimusjohtaja Juhana Aunesluomaa heidän antamistaan eväistä tutkimusmaailmaan. Juhana Aunesluoman myötävaikutuksella pääsin mukaan Wienissä vuonna 2016 järjestettyyn konferenssiin ja sen pohjalta vuonna 2017 julkaistuun kokoomateokseen Saksojen yhdistymisestä.

Väitöskirjan tekijä puurtaa työnsä kanssa suhteellisen itsenäisesti, ja siksi palaute on aina erittäin tervetullutta. Viimeiset muutokset käsikirjoitukseeni tein esitarkastuslausuntojen pohjalta. Kiitokset esitarkastuksesta ansaitsevat professori Tuomas Forsberg Tampereen yliopistolta ja VTT, dosentti Pekka Visuri. Kiitän Tuomas Forsbergiä myös siitä, että hän suostui esitarkastuksen jälkeen vastaväittäjäkseni.

Olen erittäin kiitollinen väitöskirjatutkimustani varten saamastani rahoituksesta. Pystyin irtautumaan vakituisesta työstäni aikuiskoulutustuen turvin. Koneen Säätiöltä saamani apurahat mahdollistivat työskentelyn jatkon ja valoivat samalla uskoa oman tutkimuksen merkittävyyteen. Väitöskirjani viimeistelyyn sain lisäksi rahoitusta Helsingin ja Turun yliopistoilta.

Lopuksi haluan kiittää perhettäni ja ystäviäni kannustuksesta tutkimustyöhön ja itsensä ylittämiseen. Väitöskirjaprosessi on loppusuoralla, mutta samalla edessä on uusi maailma, kun perheemme on juuri muuttanut Berliiniin. Tätä en osannut ennakoita, kun ryhdyin väitöskirjan tekoon neljä vuotta sitten. Toisaalta, niin elämästä kuin tutkimuksesta tekee mielenkiintoista juuri se, että ei koskaan tiedä, mitä edestään löytää.

Berliinissä, 31.10.2017

Marjo Uutela

Sisällys

Tiivistelmä	2
Abstract	3
Esipuhe ja kiitokset	4
Sisällys	6
1. Johdanto	8
1.1. Operaatio Pax.....	8
1.2. Tutkimuksen rajaaminen ja näkökulma	8
1.3. Puolueettomuuden määrittelyminen	14
1.4. Aikaisempi tutkimus.....	17
1.4.1. Tienviitat Saksojen yhdistymiseen ja integraatioon	17
1.4.2. Tutkimus Suomen puolueettomuuspolitiikasta	21
1.4.3. Operaatio Pax ja Koiviston politiikka kiistakapulana	26
1.5. Lähteet	29
1.6. Esityksen rakenne	34
2. Pariisin rauhansopimuksen synty ja ensimmäiset tulkinnat.....	36
2.1. Rauhansopimuksen rajoitteet riipaksi	36
2.2. YYA sinetöi neuvostosuhteet	45
2.3. Puolueettomuuspolitiikka muotoutuu	48
2.4. Koivisto muuttaa käytäntöjä.....	54
2.5. Puolustuskyvyn merkitys kasvaa.....	63
2.5.1. Heräteimiinat rauhansopimuksen tulkintatapauksena	71
2.5.2. Näkemyseroja tulkinnassa: ohjushankinnat 1983	76
3. Käännekohta rauhansopimuksen soveltamisessa	83
3.1. Gorbatšov tuo liikkumatilaa.....	83
3.2. Neuvostoliiton Saksa-politiikka lämpenee.....	88
3.3. Taiteilua puolueettomuuspolitiikassa.....	95
3.4. Rauhansopimusta tulkitaan	102
4. Euroopan uudet tuulet.....	114
4.1. Kommunismi murenee DDR:ssä	114
4.2. Keskustelu YYA-sopimuksen tulevaisuudesta	118
4.3. Gorbatšovin puolueettomuustunnustus.....	122
4.4. Berliinin muuri murtuu	128

4.5.	Helmut Kohlin kymmenen kohdan ohjelma ja Etyk.....	130
5.	Idea sotilasartiklojen mitätöimisestä.....	135
5.1.	Spekulointia Saksojen yhdistymisestä	135
5.2.	Puolustusministeriön ehdotus käsittelyyn.....	140
5.3.	Luonnos Operaatio Paxista	143
6.	Rauhansopimuksen uudelleentulkintaa työstetään	149
6.1.	Operaatio Pax kytkeytyy Saksojen yhdentymiseen	149
6.2.	Valmistelua pienessä piirissä	151
6.3.	Ei noottien vaihtoa vaan yksipuolinen ilmoitus	157
6.4.	Uusi YYA-lausuma sivujuonena	160
7.	Operaatio Paxin toteutus ja jälkipuinti	168
7.1.	Suurlähettiläät informoivat asemamaitaan	168
7.2.	Hallitus tekee päätöksen.....	171
7.3.	Bonnin näkökulma: suomettumisen loppu.....	173
7.4.	Britit kritisoivat toteutustapaa.....	176
7.5.	Neuvostoliitossa pelko dominoefektistä	177
7.6.	Merkitys puolueettomuus- ja puolustuspolitiikalle	183
8.	Loppusanat.....	189
	Lähteet	193

1. Johdanto

1.1. Operaatio Pax

Useissa suomalaisissa lehdissä hehkutettiin 22. syyskuuta valtiojohdon toimintaa: Historiallinen toimenpide, Saksan peikko hautaan, Suomikin korjaa satoa¹. Innostus kumpusi hallituksen edellisenä päivänä tekemästä tiedonannosta, jossa Suomi käytännössä mitätöi Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklat. Mukaan valtioneuvoston pöytäkirjaan liitettiin presidentti Mauno Koiviston sanelemana uusi YYA-lausuma, jossa maininta Saksasta mahdollisena hyökkääjänä Suomeen todettiin vanhentuneeksi. Toimintaa Pariisin rauhansopimukseen liittyvien rajoitusten poistamiseksi alettiin kutsua ulkoasiainministeriön sisäpiirissä Operaatio Paxiksi, ja uuden YYA-lausuman presidentti Koivisto nimesi kyseisen operaation sivujuoneksi. Ratkaisua pidettiin lehdistössä yleisesti rohkeana poliittisena vetona, sillä etukäteiskonsultaatioita rauhansopimuksen allekirjoittajavaltioiden kanssa ei pidetty. Se myös yllätti monet, sillä toimenpidettä valmisteltiin salassa pienessä piirissä.²

Operaatio Pax -nimitys syntyi ulkoasiainministeriössä René Nybergin työpöydällä. Hän oli turvallisuuspoliittisen yksikön päällikkö, joka laati ensimmäistä versiota Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklojen tulkinnasta huhtikuussa 1990. Nybergin työpaikalla oli juuri alettu käyttää uutta sähköpostijärjestelmää, ja hänen piti keksiä viestinsä otsikkokohtaan lyhyt ja napakka kuvaus aiheensa sisällöstä. Postimerkkikeräilijänä Nybergin mieleen nousi vuoden 1947 Pariisin rauhansopimuksesta kertova PAX-postimerkki, jossa Kalevalan kuvauksen mukaisesti Seppo Ilmarinen kyntää kyisen pellon. Postimerkin PAX-viittaus tuntui sopivan kuin nakutettu Pariisin rauhansopimuksen uuteen tulkintaan tähtäävälle hankkeelle.³

1.2. Tutkimuksen rajaaminen ja näkökulma

Vanhan sanonnan mukaan historia toistaa itseään. Vaikka väitteestä voikin olla montaa mieltä, toisinaan nykyhetki tosiaankin muistuttaa menneisyyden tapahtumia. Näin on käynyt suomalaisessa ja kansainvälisessä ulko- ja turvallisuuspoliittisessa keskustelussa, jossa toistuvat nyt osin samat teemat kuin

---

¹ Kainuun Sanomat, Kansan Uutiset ja Helsingin Sanomat 22.9.1990.

² Presidentti Mauno Koivisto kertoo Operaatio Paxista muistelmissaan Historian tekijät, Kaksi kautta II (Kirjayhtymä, Helsinki 1995), s. 359–365.

³ René Nybergin puheenvuoro Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 10.3.2016.

kylmän sodan lopulla: itänaapurimme ulkopoliitikan suunta, Suomen turvallisuusratkaisut ja puolueettomuus ulkopoliitikan vaihtoehtona.

Suomen puolueettomuuspolitiikkaa voi pitää pragmaattisena ratkaisuna, joka toimi maan ulkopoliittisena doktriinina kylmän sodan kuumina vuosina. Suomi jätti puolueettomuuspolitiikan taakseen, kun se liittyi Euroopan Unioniin. Idänsuhteiden ainutlaatuisuuden sijaan ulkopoliitikassa alettiin korostaa eurooppalaista yhteistyötä ja arvomaailmaa. On ymmärrettävää, että kun kevättalvella 2014 yhdysvaltalaiset ulkopoliitikan vaikuttajat Zbigniew Brzezinski ja Henry Kissinger arvioivat, että ns. Suomi-option mukaisesti Ukraina voisi etsiä mallia nykyisille Venäjä-suhteilleen kylmän sodan ajan Suomesta, silloinen pääministeri Jyrki Katainen älähti. Suomi ei halunnut tulla rinnastetuksi Itä-Euroopan maihin, ei nyt kuten ei aiemminkaan.⁴

Suomi ei ole enää puolueeton maa vaan Euroopan Unionin jäsen. Sen geopoliittinen asema on kuitenkin edelleen erityislaatuinen. Suomi sijaitsee ison Venäjän kyljessä ja vahvan Saksan vaikutuspiirissä. Suomen kannalta on keskeistä, miten näiden kahden valtion väliset suhteet kehittyvät. Tältä osin menneisyydellä on myös yhtymäkohtia nykyisyyteen, vaikka suomalaisilla näyttäisi olevan nyt vaihtoehtoisia toimintamalleja aiempaa enemmän. Kevätkaudella 2016 valmistuneessa ulko- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa ja sitä seuranneessa puolustuselonteossa mitään ei ole rajattu suoralta kädeltä pois vaan pyritään arvioimaan ilman tunnelatausta, mitä vaikutuksia Nato-jäsenyydellä olisi Suomelle. Epävakaas Itämeren turvallisuusympäristössä voisi painaa vaakaa Natomumppanuudesta täysjäsenyyden puolelle, samoin kuin Ruotsin tekemät puolustusratkaisut.

Kylmän sodan aikana Suomi tasapainoili idän ja lännen välissä. Ratkaisematon Saksan kysymys oli Suomen puolueettomuuspolitiikan koetinkivi, koska suurvaltojen erimielisyydet heijastuivat sen kautta Suomen ulkosuhteisiin. Mitä ikinä tapahtuikin kahden Saksan statuksessa, vaikutti välittömästi Suomen asemaan, kuten Berliinin kriiseistä opittiin. Kun Willy Brandtin idänpolitiikka 1970-luvulla paransi Saksan liittotasavallan ja Neuvostoliiton sekä Saksojen välisiä

---

⁴ Brzezinski, Zbigniew: Russia needs a "Finland option" for Ukraine. Financial Times 23.2.2014 ja Kissinger, Henry: How the Ukraine crises ends? The Washington Post 6.3.2014. Henry Kissingerin ajatuksia puolueettomuudesta kylmän sodan päättyessä on esitelty myös Suomen Kuvalehdessä 16.2.1990 artikkelissa "Suomesta malli Itä-Euroopalle?". Suomi-optiosta laajemmin Rainio-Niemi, Johanna: Cold War Neutrality in Europe. Lessons to be Learned? Teoksessa Gärtner, Heinz (toimittaja): Engaged Neutrality. An Evolved Approach to the Cold War (Rowman and Littlefield, Lanham 2017), s. 15–36 ja Rainio-Niemi, Johanna: Mennyttä, uutta vai uusvanhaa? Puolueettomuuden uusia tuulia. Osoitteessa <http://politiikasta.fi/mennyttä-uutta-vai-uusvanhaa-puolueettomuuden-uusia-tuulia/>.

suhteita, Suomen poliittinen liikkumatila kasvoi hetken kuluttua.⁵ Joustoa saatiin lisää 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kun Mihail Gorbatšov nousi Neuvostoliiton johtoon. Berliinin muurin murtumisella marraskuussa 1989 ja Saksojen yhdistymisellä lokakuussa 1990 oli luonnollisesti vaikutuksensa Suomeen. Kun Saksan kysymys poistui suurvaltojen agendalta, Neuvostoliitto ei ollut enää niin kiinnostunut Suomen ja Saksan välisistä suhteista. Uudessa tilanteessa Suomi pystyi reagoimaan oma-aloitteisesti Saksan suvereniteetin palauttamiseen ja mitätöimään yksipuolisesti 21.9.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevat ja täysivaltaisuutta rajoittavat sotilasartiklat sekä YYA-sopimuksen lausuman, jossa Saksa nimettiin mahdollisena hyökkääjänä Suomeen.

Tutkin, miten Saksojen kansainvälispoliittinen asema heijastui vuosina 1987–1990 suomalaiseen ulkopoliittikaan rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen kautta. Miten rauhansopimuksen tulkinat kytkeytyivät Suomen ulkopoliittiseen doktriiniin, puolueettomuuspolitiikkaan, ja mikä merkitys Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen muutoksilla vuonna 1990 oli Suomen politiikalle? Oliko Operaatio Paxilla vaikutusta puolueettomuuspolitiikan sisältöön ja miten puolueettomuuspolitiikka sopi yhteen sen kanssa? Saiko Saksojen yhdistyminen aikaan linjamuutoksen Suomen ulkopoliitikassa? Näihin tutkimuskysymyksiin vastaan työssäni.

Saksojen yhdistyminen oli merkittävää Suomelle, sillä Suomen asema kietoutui saksalaisiin valtioihin sekä Pariisin rauhansopimuksen että YYA-sopimuksen kautta. Nämä sopimukset loivat perustan Suomen ja Neuvostoliiton suhteille, vaikka ne samalla myös rajoittivat Suomen Saksa-suhteita. Pariisin rauhansopimuksessa Suomi sitoutui tunnustamaan voittajavaltioiden tekemät Saksaa koskevat sopimukset ja järjestelyt, millä oli muun muassa vaikutuksensa suomalaisten politiikkaan Saksojen tunnustamiskysymyksessä.⁶ Toiseksi Pariisin rauhansopimus kielsi sotamateriaalihankinnat Saksasta. Käytännön tasolla rajoitukset hankaloittivat 1980-luvulle tultaessa helikoptereiden, lentokoneiden ja asejärjestelmien hankintaa, sillä melkein kaikissa niissä oli mukana liittotasavallassa valmistettuja osia. Puolustusministeriössä ja ulkoasiainministeriössä Saksa-maininnan nähtiinkin heikentävän suomalaisten mahdollisuuksia varustautua ja rakentaa puolustuskykyä.⁷ Puolustuspoliittista

---

⁵ Aluksi Brandtin liennytysohjelma herätti neuvostojohdossa epävarmuutta, minkä vuoksi kontrollia tiukennettiin ja myös Suomessa kärsittiin politiikan suhdannekriisistä. Uusi idänpolitiikka vaikutti mahdollisesti pieneltä osalta jopa Kremlin negatiiviseen Nordek-kantaan, kun Neuvostoliitto pelkäsi, että Pohjola ja Suomi joutuisivat Saksan liittotasavallan vaikutuspiiriin. Yksityiskohtaisemmin Brandtin idänpolitiikasta ja Suomesta teoksessa Rentola, Kimmo: Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970 (Otava, Helsinki 2005), s. 77–83.

⁶ Jakobson, Max: Kuumalla linjalla. Suomen ulkopoliittikan ydinkysymyksiä 1944–1968 (WSOY, Helsinki 1968), s. 109.

⁷ Nyberg, René: ”Olette kajonneet YYA-sopimukseen”. Kanava 1/2008.

riippumattomuutta supisti myös Neuvostoliiton mahdollisuus valvoa Suomen hankintoja.⁸

Lisäksi ulkoasiainministeriössä arvioitiin, että puuttuminen Suomen asevoimien määrään ja aseistukseen samalla kavensi Suomen itsemääräämisoikeutta. Tässä mielessä Suomen tilanne koettiin samaksi kuin jaetun Saksan valtioilla, vaikka niiden kanssa ei koskaan rauhansopimusta tehtykään. Oli loogista, että Saksan suvereniteetin palautuksen haluttiin johtavan samaan kehityskulkuun Suomessa.⁹

Toisaalta YYA-sopimus satoi Suomen Neuvostoliiton puolustusjärjestelmään. Suomi solmi YYA-sopimuksen, koska sodanjälkeisen ulkopoliittisen johdon oli huomioitava toiminnassaan Neuvostoliiton turvallisuusintressit. Silloinen pääministeri Juho Kusti Paasikivi ilmaisi tarpeen ulkopoliittikan uudelleenarvioinnille pian Moskovassa solmitun välirauhan jälkeen:

*”Kansamme perusetujen mukaista, vakaumukseni mukaan, on, että tulevaisuudessa Suomen ulkopoliittikkaa niin johdetaan, ettei se tule kulkemaan Neuvostoliittoa vastaan. Rauha ja sopu sekä luottamuksellinen naapuruussuhde suuren Neuvostoliiton kanssa on meidän valtiollisen toiminnan ensimmäinen ohje.”*¹⁰

Suomi ei kuitenkaan ajautunut täysimittaiseen sotilasliittoon Neuvostoliiton kanssa. Paasikiven–Kekkonen-linjan mukaisesti Suomi pyrki viestittämään etenkin lännen suuntaan riippumattomuuttaan suurvalloista ja sitoutui 1950-luvun puolessa välissä puolueettomuuspolitiikkaan.¹¹

YYA-sopimus varjosti suomalaista puolueettomuuspolitiikkaa. Sopimuksessa Saksa tai sen liittolainen nimettiin mahdolliseksi hyökkääjäksi, millä kylmän sodan aikana tarkoitettiin käytännössä Yhdysvaltojen ja sen liittolaisten aggressiota. Vihollisinaan nimeäminen valtiosopimuksessa oli jo itsessään ongelmallista puolueettomuuspolitiikan kannalta. Erityisen vaikeaa on nähdä, miten Suomi olisi pystynyt säilyttämään puolueettomuutensa, jos kylmä sota olisi kärjistynyt, ja Saksat olisivat osana liittolaisblokkejaan ajautuneet kriisitilanteeseen ja sotaan. Tällöin YYA-sopimuksen Saksa-maininta olisi voinut johtaa yhtenä tekijänä konsultaatioihin ja mahdolliseen sotilasyhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa.¹² Näin ollen molemmat saksalaiset valtiot vaikuttivat epäsuorasti, mutta

---

⁸ Blomberg, Jaakko: Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi (WSOY, Helsinki 2011), s. 263–264 ja 269.

⁹ Blomberg, s. 247–248 ja 252.

¹⁰ Paasikiven puhe 6.12.1944 teoksessa Paasikivi, Juho Kusti: Paasikiven linja II. Juho Kusti Paasikiven puheita ja esitelmiä vuosilta 1944–1956 (WSOY, Helsinki 1986), s. 9–12.

¹¹ Rainio-Niemi, Johanna: The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland (Routledge, New York 2014), s. 33–35 ja 62–64.

¹² Väyrynen, Raimo: Suomen puolueettomuuspolitiikan uudet ulottuvuudet. Ulkopoliittikka 1/1988.

voimakkaasti Suomen ulkopoliitiikkaan. Aina kun Saksan kysymys kuumeni, neuvostoliittolaisten mielenkiinto Suomea kohtaan kasvoi.¹³

Juhana Aunesluoma ja Veera Mitzner ovat nähneet Operaatio Paxin irtiottona Suomen perinteisestä idänpolitiikasta. Tapa, jolla sopimusvelvoitteista vapauduttiin, oli omintakeinen.¹⁴ Toisaalta suomalaiset pyrkivät tulkitsemaan Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloja kylmän sodan aikana useaan otteeseen. Velvoitteisiin saatiin joustoa Ison-Britannian ja Neuvostoliiton luvalla ensimmäistä kertaa vuonna 1962, kun Suomi tavoitteli käyttöönsä ilmatorjuntaohjuksia. Sopimuksen soveltaminen sai jatkoa vuonna 1983 herätemiinahankintojen ja vuonna 1987 saksalaisen siviilikoneen tuontiluvan muodossa.¹⁵

Tämä Operaatio Paxin kahtiajakoisuus, eli toisaalta sen ainutkertaisuus ja toisaalta sen taustalla ollut pitkä linja rauhansopimuksen tulkitsemisessa, kehystää tutkimustani. Työssäni esitellään ensin tausta Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen synnylle ja se, millä perusteilla Pariisin rauhansopimusta tulkittiin vuosien varrella. Tutkimus alkaa varsinaisesti vuosista 1987 ja 1988, jolloin Gorbatšovin Saksa-politiikassa alettiin nähdä uusia nyansseja ja keskustelu Saksan kysymyksestä vähitellen avautui. Pääpaino on Saksojen yhdistymisen kannalta keskeisissä vuosissa 1989 ja 1990. Koska Operaatio Pax näyttäytyy viime kädessä suomalaisten reagointina Saksan suvereniteetin palauttamiseen, peilaan Saksojen yhdentymisprosessin vaiheita Suomen ulkopoliittisen johdon toimintaan. Selvitän askel askeleelta, miten Euroopan nopeasti muuttuvaan tilanteeseen reagoitiin. Tutkimus päättyy Operaatio Paxista käytyyn noottien vaihtoon Neuvostoliiton ja Suomen välillä marraskuussa 1990.

Tarkastelukohteenani ovat Suomen ulkopoliittisen johdon toimijat, erityisesti presidentti Mauno Koivisto ja hänen työtä tukeneet ulkoasiainministeriön virkamiehet. Koiviston aikana pääministerin ja hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittisen valiokunnan rooli kasvoi, sillä hän pyrki sitomaan

---

¹³ Hentilä, Seppo: Suomi, Saksan kysymys ja Berliinin kriisit. Historiallinen Aikakauskirja 2/2002, s. 119–131.

¹⁴ Aunesluoma, Juhana ja Mitzner, Veera: Kekseliäs ja ketterä. Suomen ulkopoliitiikan nopeat suunnanmuutokset kylmän sodan päättyessä. Teoksessa Sinkkonen, Ville ja Vogt, Henri (toimittajat): Utopia ulkopoliitikassa. Sarja visioita Suomen asemasta (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 2014), s. 14; Aunesluoma, Juhana ja Mitzner, Veera: Uusi tutkimus haastaa vanhoja käsityksiä ulkopoliitikasta osoitteessa <http://www.ts.fi/mielipiteet/aliot/566389/Uusi+tutkimus+haastaa+vanhoja+kasityksia+ulkopolitiika>.

¹⁵ Nyberg, s. 4–7.

ulkopolitiikan virallisiin muotoihin ja hallituksen entistä tiiviimmin ulkopoliitiikan hoitoon. Idänpolitiikan peruslinja kuitenkin säilyi.¹⁶

Suomalaisten varovainen idänpolitiikka sopii hyvin kuvaukseen, jonka mukaan Suomen kaltaisten pienten valtioiden liikkumatila kansainvälisessä politiikassa on pieni. Ulkopoliitiikkaa leimaa jatkuvuus ja pysyvyys. Päätöksentekijät eivät hae herkästi muutosta eikä siihen juuri aukea mahdollisuuksiakaan. Suurvaltojen pelisäännöt ja kansainvälinen järjestelmä luovat ne puitteet, joiden sisällä toimitaan. Kun kansainvälinen tilanne muuttuu, uusia mahdollisuuksia avautuu myös pienelle valtiolle. Kari Möttölä puhuu muutoksen ja pysyvyyden välisestä jännitteestä, jonka hallinta edellyttää erityistä valtiomiestaitoa.¹⁷

Muutokset valtion kansainvälisessä asemassa ja institutionaalisissa kytköksissä ilmentävät ulkopoliitiikan siirtymää. Aina muutokset eivät kuitenkaan ole selväpiirteisiä. Ulkopoliitiikan tavoitteet ja kansainvälinen orientaatio voivat säilyä ennallaan, vaikka keinovalikoima muuttuu. Tapio Juntunen kuvaa sitä, kuinka ulkopoliitiikan muutoksia voidaan tutkia hienopiirteisemmin, kun analysoidaan politiikan käytäntöjä. Toimintatapojen muuttaminen kertoo politiikan uudelleenarvioinnista.¹⁸

Charles Hermann on jakanut muutokset kolmeen ryhmään nimenomaan kansainvälisen orientaation, tavoitteiden ja keinojen muuttumiseen perusteella. Näistä viimeinen on ns. ohjelmallinen muutos, joka on muodoltaan lievempi kuin kaksi ensinnä mainittua. Siinä ulkopoliitiikan tavoitteet säilyvät ennallaan, mutta se, mitä ja miten tehdään, eroaa aikaisemmasta.¹⁹

Muutoksen ja pysyvyyden välinen jännite on näkökulma, jota hyödynnän työssäni. Koiviston ulkopoliitiikka tuki Gorbatsšovia, mutta samalla siinä oli merkkejä muutoksesta. Maailmanpolitiikassa muutosta edustivat suurvaltojen vastakkainasettelun lientyminen, aseistariisunta, perestroika ja glasnost. Suomalainen pitäytyminen puolueettomuudessa ja sen vahvistaminen ilmensivät sen sijaan pysyvyyttä.

Puolueettomuus oli kylmän sodan aikana ylipäätään luonteeltaan pysyvää, sillä puolueettoman maan täytyi toimia systemaattisesti saavuttaakseen

---

¹⁶ Vaahtoranta, Tapani: Ulkopoliitiikan muutos Mauno Koiviston presidenttikaudella. Teoksessa Pohjois-Savon Liitto (julkaisija): Suomen muuttuva ulkopoliitiikka. UKK-seminaari 3.9.1994 Pielavesi (Pohjois-Savon Liitto, Kuopio 1994), s. 22.

¹⁷ Möttölä, Kari: Puolueettomuudesta sitoutumiseen. Teoksessa Forsberg, Tuomas ja Vaahtoranta, Tapani (toimittajat): Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen (Gaudeamus, Helsinki 1993), s. 91–92.

¹⁸ Juntunen, Tapio: Kun rotta hyppäsi häkistä ulos: muutoksesta ja jatkuvuudesta Suomen ulkopoliitiikassa. Kosmopolis 46:3/2016, s. 70–78.

¹⁹ Hermann, Charles F.: Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy. *International Studies Quarterly*, 34:1/1990, 3–21.

uskottavuuden politiikalleen. Poliitikan jatkuvuus vakuutti muut siitä, että valittu puolueettomuuslinja piti kaikissa tilanteissa. Näin siinäkin tapauksessa, että maalla oli lähtökohtaisesti rajoitteita kyvyssään pysyttäytyä konfliktien ulkopuolella²⁰, kuten Suomella YYA-sopimuksen kautta oli.

Jos vien eteenpäin ajatusmallia kansainvälisen järjestelmän luomista reunaehdoista pienelle valtiolle, voi maailmanpolitiikan muutokset tulkita ikään kuin impulsseina pienelle valtiolle. Oleellista on, miten niihin reagoidaan.

Impulsseihin tarttuminen oli Operaatio Paxin kohdalla seurausta nopeasta maailmanpolitiikan muutoksesta. Hieman hitaampaa kansainvälisen kehityksen tulkintaa ja hyödyntämistä voi nähdä esimerkiksi Suomen läntisessä talousintegraatiossa 1980-luvulla. Joka tapauksessa suomalaisten tarttumiset mahdollisuuksiin ovat eräänlaisia signaaleja siitä, milloin muutos-pysyvyyss-akselilla on saatettu kallistua muutoksen puolelle. Etsin tutkimuksessani näitä signaaleja suomalaisesta puolueettomuuspolitiikasta. Suhteutan ne kansainvälisen tilanteen muutoksiin ja Saksan yhdentymisprosessin vaiheisiin.

1.3. Puolueettomuuden määritteleminen

Haagin sopimuksista 1899 ja 1907 juontuva puolueettomuusmääritelmä jakoi puolueettomuuden tilapäiseen ja pysyvään. Näistä ensimmäinen oli valtion puolueettomuutta jonkin yksittäisen sodan osapuolia kohtaan, jolloin neutraliteetti oli luonteeltaan väliaikaista. Pysyvä puolueettomuus vahvistettiin sen sijaan kansainvälisillä sopimuksilla, kuten Sveitsin tapauksessa vuonna 1815 ja Itävallan valtiosopimuksessa vuonna 1955. Sopimukseen perustuva pysyvä neutraliteetti ei ole ollut kuitenkaan käsitteenä täysin selkeä, sillä puolueettomien maiden rauhanaikaisia velvoitteita tai oikeuksia ei ole kirjattu kansainväliseen lakiin.²¹

Kylmän sodan aikana tämän perinteisen puolueettomuuden rinnalle nousi poliittisempi tulkinta puolueettomuudesta. Puolueettomille maille ei enää riittänyt pelkkä pysyttelemine sotilaallisten konfliktien ulkopuolella. Koska ydinaseiden luoma kauhun tasapaino teki suursodan epätodennäköiseksi, käytiin ideologioiden välistä taistelua sotilaallisten yhteydenottojen sijaan muilla elämän alueilla kuten politiikassa ja taloudessa. Tässä tilanteessa puolueettoman maan oli jo rauhan aikana toimittava kaikissa kansainvälisissä kysymyksissä tasapuolisesti niin, että sen riippumattomuuteen voitiin luottaa.²²

---

²⁰ Hakovirta, Harto: *East-West Conflict and European Neutrality* (Clarendon Press, Oxford 1988), s. 28.

²¹ Hakovirta, s. 9–10.

²² Hakovirta, s. 37–40 ja 51–52.

Poliittisen puolueettomuustulkinnan mukaisesti Suomi haki kaksinapaisessa blokkimaailmassa uskottavuutta puolueettomuudelleen etenkin kansainvälisiltä areenoilta. YK:ssa Suomi pyrki identifioimaan itsensä toisaalta puolueettomaksi ja toisaalta pohjoismaisen ryhmän jäseneksi. Suomi korosti ulkopuolisuuttaan suurvaltojen välisissä ristiriidoissa, yhteenkuuluvuutta läntisten valtioiden kanssa ja tukeaan kansainväliselle oikeusjärjestykselle.²³

Suomen äänestyskäyttäytyminen noudatti YK:ssa pääpiirteittäin samaa kaavaa äänestyksestä toiseen. Jos suurvaltojen intressit olivat vastakkain, Suomi yleensä pidättyi kannanotoista ja perusteli sitä puolueettomuuspolitiikallaan.²⁴

Tätä linjaa mukaillen Suomi ei osallistunut Afganistanin konfliktia koskeviin äänestyksiin. Sen sijaan Suomi äänesti Yhdysvaltain Grenadan maihinnousua vuonna 1983 arvostelevan päätöslauselman puolesta. Tärkeimpänä perusteena äänestyskäyttäytymisen eroavuuteen oli se, että Afganistanin kohdalla suurvaltaristiriita oli voimakas, kun taas Grenadan kohdalla länsimaat äänestivät toisistaan poikkeavalla tavalla eikä blokkijakoa tapahtunut.²⁵ Suomalaiset siis pyrkivät sitoutumaan pysyvään periaatteeseen, vaikka Grenadan tapauksessa perustelu ei ollut täysin aukoton ja johdonmukainen, koska joka tapauksessa Neuvostoliitto ja Yhdysvallat olivat asiassa viime kädessä vastakkain. Tästä voi vetää sen johtopäätöksen, että Suomen puolueettomuuspolitiikassa oli tilannesidonnaisuutta.

Toinen Suomelle merkittävä yhteistyöfoorumi oli Etyk, jossa käsiteltiin Euroopan turvallisuusasioita. Etykissä Suomi lukeutui Ruotsin, Itävallan ja Sveitsin kanssa puolueettomiin maihin, jotka toimivat yhteisenä ryhmänä muun muassa välittäjinä ja sovittelijoina. Lisäksi puolueettomat maat muodostivat yhdessä sitoutumattomien maiden, Jugoslavian, Kyproksen, Maltan, Liechtensteinin, Vatikaanin ja San Marinon kanssa laajemman ryhmän. Tällä n + n -ryhmällä (neutral and non-aligned) oli oma roolinsa Etykin kokonaisprosessin ohjaamisessa.²⁶

Tunnustuksen saaminen suomalaiselle puolueettomuudelle ei kuitenkaan ollut helppoa. Tämä johtui siitä, että puolueettoman maan asema oli riippuvainen siitä, miten muut valtiot tulkitsivat sen toimintaa. Kylmän sodan aikana suurvaltojen näkemykset riippumattomuudesta olivat usein eriäviä, jolloin tärkeäksi tekijäksi nousi valitun politiikan pitävyys kaikissa eri tilanteissa.²⁷

---

²³ Blomberg, s. 48–52.

²⁴ Muistio 19, 11.1.1984: Kannan ottaminen ja perusteleminen suurvaltaristiriidassa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopolitiikka, yleistä 1982–1987/periaatteelliset asiat (18-0), UMA.

²⁵ Sama.

²⁶ Blomberg, s. 75.

²⁷ Hakovirta, s. 26–28.

Puolueettomuuden uskottavuutta voi vahvistaa diplomatiolla tai sotilaallisin keinoin.²⁸ Suomalaiselle puolueettomuudelle oli ominaista sen vahvistaminen aktiivisen kansainvälisen vuorovaikutuksen kautta. Suomi halusi tehdä itsestään hyödyllisen kansainvälisen järjestelmän kannalta, mikä tuki maan turvallisuutta. Tämä yhteisöllinen lähestymistapa puolueettomuuteen erosi omavoimaisuutta korostavasta puolueettomuudesta, jossa osallistuminen oli rajallista ja ongelmia välteltiin. Ruotsin puolueettomuus oli kallellaan omavoimaisuutta ja itsemääräämisoikeutta korostavaan painotukseen, mistä kieli sen panostus sotilaallisen voimaan.²⁹

Arvioni mukaan yhteisöllisyyttä ja omavoimaisuutta korostava puolueettomuus eivät sulje pois toisiaan. Valtio voi hakea samaan aikaan tukea puolueettomuudelleen sekä aktiivisesta toiminnasta kansainvälisillä areenoilla että puolustuskykyä vahvistamalla. Diplomatia ja puolustuspolitiikka ovat ikään kuin puolueettomuuden kaksi erilaista tukipilaria.

Suomessa puolueettomuuden onkin vuoden 1961 noottikriisistä lähtien katsottu vaativan tuekseen toimivan armeijan. Pariisin rauhansopimuksen ongelmana oli, että sen rajoitukset jättivät vähintäänkin mielikuvatasolla varjon Suomen puolustuskyvyn ylle. Lisäksi Pariisin rauhansopimuksen kolmannen osan sotilasartiklat antoivat liittoutuneille Suomen asevoimien valvontamahdollisuuden, mikä supisti Suomen puolustuspolitiikan täysivaltaisuutta.³⁰

Sekä Pariisin rauhansopimus että YYA-sopimus olivat Neuvostoliitolle turvallisuustakuita, joilla se pyrki ohjaamaan Suomen toimintaa. Neuvostoliitto näki YYA-sopimuksen puolustussopimuksena, lähes sotilasliittoon verrattavana järjestelynä. Taustamotiivina välkkyi mahdollisuus hyödyntää Suomen aluetta hyökkäystienä vihollista vastaan.³¹

Suomessa YYA:n sotilaallista merkitystä pyrittiin vähättelemään. Syynä tähän oli se, että Suomi halusi viestiä muille puolustuspoliittista riippumattomuuttaan

---

²⁸ Hakovirta, s. 26–28.

²⁹ Väyrynen, Raimo: Puolueettomuuden uudet poliittiset ulottuvuudet. Teoksessa Väyrynen, Raimo: Suomen puolueettomuuden tulevaisuus (WSOY, Helsinki 1990) (Väyrynen 1990a), s. 20–21.

³⁰ Visuri, Pekka: YYA-sopimus turvallisuuspoliittiselta näkökannalta. Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA. Aika ja sopimus. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tutkimuksia No. 81 (Tampere 1998), s. 44–45; Penttilä, Risto E.J.: YYA-sopimus tulevaisuuden turvallisuuspolitiikassamme. Ulkopolitiikka 2/1989; Nyberg, s. 6; Visuri, Pekka: Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklat: Suomea koskevien rajoitusten synty ja tulkinnat. Tutkimusselesteita N:o 8 (Sotakorkeakoulu, Helsinki 1990) (Visuri 1990a), s. 16–18; Blomberg, s. 263–264 ja 269. Pekka Visurin mukaan sotilasartikloista ei ollut varsinaista sotilaallista haittaa. Niiden oli katsottu liittyvän ensisijaisesti toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin, minkä vuoksi niitä oli tulkittu väljästi (Visuri 1990a, s. 16–18).

³¹ Blomberg, s. 49, 135, 263 ja 269.

Neuvostoliitosta. Tosiasiassa YYA-sopimus olisi ollut etenkin sodan aikana kyseenalainen Suomen puolueettomuuden kannalta. Tämän vuoksi puolueettomuuden analysointia pyrittiin välttämään, ja puolueettomuuden sijaan puhuttiin suomalaisesta puolueettomuuspolitiikasta.³²

Puolueettomuuspolitiikka toimi Suomen ulkopoliittisena doktriinina kylmän sodan aikana. Se nojautui siihen, että ulkovallat tunnustivat ja luottivat puolueettomuuspolitiikkaan, Suomen kansa oli puolueettomuuspolitiikan takana ja Suomi pystyi torjumaan puolueettomuuteensa kohdistuvat loukkaukset.³³ Yleistäen voidaan sanoa, että Suomen puolueettomuuspolitiikka säilyi pääpiirteittäin samanlaisena 1960-luvulta 1980-luvun loppuun.³⁴

Tässä arvioissa puolueettomuuspolitiikka nähdään turhankin muuttumattomana kokonaisuutena. Kun mietitään, kuinka nopeasti EU-jäsenyyden myötä Suomelle jäi puolueettomuuspolitiikastaan jäljelle pelkkä sotilaallinen liittoutumattomuus, on aiheellista katsoa taaksepäin kehitystä Suomen puolueettomuuspolitiikassa. Suomen turvallisuuspolitiikka muodostui ensisijaisesti ulkopoliittikan ja puolustuspolitiikan yhdistelmästä, mutta painoarvo näiden välillä ei ollut automaattisesti stabiili ja sen voi ajatella heijastelleen muun muassa kansainvälistä tilannetta.

Ymmärrän puolueettomuuden tässä työssä nimenomaan kontekstisidonnaisena, poliittisena käsitteenä. Puolueettomuutta voi tukea diplomatian avulla tai sotilaallisin keinoin. Jälkimmäiseen kuuluvat pyrkimys puolustuskyvyn vahvistamiseen ja toisaalta sotilaalliseen riippumattomuuteen. Puolueettomuuden eri tulkinnat ovat osa tutkimuskohdettani ja tarkastelen niissä tapahtuneita muutoksia läpi työn aina 1990 loppua kohden tultaessa.

1.4. Aikaisempi tutkimus

1.4.1. Tienviitat Saksojen yhdistymiseen ja integraatioon

Operaatio Pax ajoittuu kylmän sodan loppuvaiheisiin ja kytkeytyy Suomi–Neuvostoliitto–Saksa-suhdetriangeliin. Monitahoisuutensa ansiosta Operaatio Pax onkin kuin mustekala: sen lonkerot ulottuvat useaan eri tutkimusalueeseen. Oman tutkimukseni tärkeimpiä kosketuspintoja ovat Suomen puolueettomuuden,

---

³² Penttilä 1989, s. 26–27; Vaahtoranta, s. 22; Kallenautio, Jorma: Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005), s. 278–283.

³³ Visuri, Pekka: Suomen turvallisuuspolitiikan ja maanpuolustuksen linjaukset. Teoksessa Visuri, Pekka (toimittaja): Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjaukset (Otava, Helsinki 2003), s. 21–28.

³⁴ Blomberg, s. 48–53.

YYA-sopimuksen, Pariisin rauhansopimuksen ja Koiviston ulkopolitiikan tutkimus. Myös Saksojen yhdistyminen, Suomen Saksa-suhteet ja länsi-integraatio ovat ulottuvuuksia työssäni, vaikka ne eivät olekaan varsinainen tutkimuskohteeni.

Kylmän sodan päättyminen voimisti keskustelua yhdistyneen Saksan asemasta Euroopassa. Yhdistymistä tarkasteltiin 1990-luvun kansainvälisessä tutkimuksessa muun muassa turvallisuuspoliittiselta kannalta, sillä kahden Saksan sulautuminen yhdeksi vahvaksi valtioksi muutti Euroopan valtatasapainoa ja herätti jopa pelkoa.³⁵

Tutkimuksen valtavirta on käsitellyt Saksan jälleenyhdistymistä suurvaltasuhteiden näkökulmasta. Muun muassa Karl Kaiser on liittänyt yhdistymisen kansainväliseen kehitykseen ja valottanut erityisesti Saksojen ja neljän miehittäjävallan välillä käytyjä neuvotteluja. Lisäksi Kaiser on koonnut kirjaansa yhdistymisen kannalta tärkeitä dokumentteja, kuten sopimuksia, puheita ja julkilausumia vuosilta 1989 ja 1990.³⁶ Philip Zelikow ja Condolezza Rice ovat tuoneet puolestaan esille Yhdysvaltojen merkittävän roolin neuvotteludiplomatiassa. Heidän teoksensa *Germany Unified and Europe Transformed*³⁷ on 1990-luvulla ilmestyneistä tutkimuksista yksityiskohtaisin ja edelleen hyvin käyttökelpoinen.

Sittemmin yhdistymisestä on ilmestynyt lukuisia tutkimuksia.³⁸ Mary Elise Sarotte on kirjoittanut uusimmat muurin murtumista käsittelevät kirjat, jotka pohjautuvat laajaan lähdeaineistoon. Hän nostaa esille tavallisia itäsaksalaisia arjen sankareita, joilla oli oma osuutensa kansandemokratian kaatumiseen.³⁹ Michael Gehler puolestaan kyseenalaistaa Saksan liittotasavallan voitkokulun kohti jälleenyhdistymistä teoksessaan *Three Germanies*.⁴⁰

Saksan kehitys 2010-luvun Euroopassa on muodostunut eräänlaiseksi kysymysmerkiksi, sillä vaikka maa on nähty Euroopan Unionin talousveturina, se

---

³⁵ Tämä näkökulma välittyy muun muassa Saksojen yhdistymistä käsittelevästä perusteoksesta Görtemaker, Manfred: *Unifying Germany 1989–1990* (The Macmillan Press LTD, Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS ja Lontoo 1994).

³⁶ Kaiser, Karl: *Deutschlands Vereinigung. Die internationalen Aspekte mit den wichtigen Dokumenten* (Gustav Lübbe Verlag GmbH, Bergisch Gladbach 1991).

³⁷ Zelikow, Philip and Rice, Condolezza: *Germany Unified and Europe Transformed. A Study in Statecraft* (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London 1995).

³⁸ Esimerkiksi DDR:n rapautumiseen keskittyen Grünbaum, Robert: *Deutsche Einheit. Ein Überblick 1945 bis heute* (Metropol Verlag, Berliini 2010) ja muistitietoa hyödyntäen Wohlforth, William C. (toimittaja): *Cold War Endgame. Oral history, analysis, debates* (The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003).

³⁹ Sarotte, Mary Elise: *The Collapse. The Accidental Opening of the Berlin Wall* (Basic Books, New York 2014) ja Sarotte, Mary Elise: *1989. The struggle to create post-Cold War Europe* (Princeton University Press, Princeton and Oxford 2009).

⁴⁰ Gehler, Michael: *Three Germanies. West Germany, East Germany and the Berlin Republic* (Reaction Books, Lontoo 2011).

ei ole automaattisesti seisonut Ranskan ja Ison-Britannian kanssa samassa rintamassa, kuten Naton vuonna 2011 käynnistämän Libya-operaation aikaan ilmeni. Selitysmalleja Saksan politiikalle on haettu menneestä, ja tämän vuoksi kahden Saksan sulautuminen yhdeksi valtioksi on edelleen mitä ajankohtaisin teema.

Syyskuussa 2017 on ilmestynyt viimeisin kokoomateos yhdistymisestä liittyen Wienissä pidettyyn konferenssiin *New Perspectives on German Reunification and European Integration 1987–1995: The Role of Small States and Transnational Networks*. Kirjan erityinen ansio on, että se käsittelee laajasti eri maiden reaktioita muurin murtumiseen ja kehitykseen Euroopassa. Myös tämän tutkimuksen tekijä on osallistunut kyseisen kirjan tekoon Suomen erityistapausta käsittelevällä yhteisartikkelilla tohtori Juhana Aunesluoman kanssa.⁴¹

Kansainväliset tutkimukset ovat väitöskirjani kannalta tärkeitä, koska niiden avulla voin peilata Saksan jälleenyhdistymisen vaiheita Suomen ulkopoliittisiin ratkaisuihin. Saksojen yhdistymistä koskeva tutkimus kuitenkin ainoastaan tukee työtäni, sillä se ei vastaa siihen, miten Suomen politiikkaa muovattiin Saksan kysymyksen puitteissa. Suomen erityislaatuiset suhteet jaettuun ja yhdistyneeseen Saksaan ovat oma tutkimuskohteensa.

Suomessa Suomi–Saksa-suhteita ja Saksojen yhdistymistä on tutkittu yllättävän vähän, ja kylmän sodan tutkimuksessa päähuomion ovat vieneet Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet. Tämä on puute, joka kuvastaa sitä, kuinka Saksan kysymyksen merkitystä Suomen puolueettomuudelle ei ole syvällisesti oivallettu.

Ainut Suomen ja Saksan suhteita käsittelevä yleisteos on Pekka Visurin ja Tuomas Forsbergin yli 20 vuotta sitten laatima kirja *Saksa ja Suomi: Pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen*. Visuri ja Forsberg käyvät läpi laajasti Suomen ja Saksan yhteyksiä Hansa-kaupan ajoilta aina 1990-luvun alkupuolelle. Käsitteilytapa korostaa Saksan ja Suomen historian merkitystä maiden välisten suhteiden ymmärtämisessä ja toisaalta suhteiden riippuvuutta Neuvostoliitosta tai Venäjältä. Yleisluontoisuutensa vuoksi teos ei kuitenkaan pureudu syvällisesti Saksan yhdistymisen vaikutuksiin Suomen ulkopoliitikassa.⁴²

Eniten huomiota ovat saaneet Suomi–Saksa-suhteet toisesta maailmansodasta 1970-luvun alkupuolelle, jolloin Suomi tunnusti molemmat Saksat. Sekä Seppo Hentilä että Dörte Putensen ovat selventäneet saksalaisiin ja suomalaisiin

---

⁴¹ Aunesluoma, Juhana ja Uutela Marjo: In Germany's Footsteps. German Reunification and Finland, 1987–1994. Teoksessa Gehler, Michael ja Graf, Maximilian (toimittajat): Europa und die Deutsche Einheit: Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2017), s. 415–438.

⁴² Visuri, Pekka ja Forsberg, Tuomas: Saksa ja Suomi. Pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen (WSOY, Helsinki 1992).

arkistolähteisiin tukeutuen Saksojen valtiollisen tunnustamisen ongelmallisuutta suomalaiselle puolueettomuuspolitiikalle. Vaikka tasapaino molempien Saksojen yhdenmukaisessa kohtelussa lähes menetettiin, Suomi tunnusti lopulta painostuksesta huolimatta Saksat samaan aikaan.⁴³ Hentilän jatkotutkimus *Harppi-Saksan haarukassa* keskittyy ulkopoliittisten toimijoiden sijaan suomalaisten ja saksalaisten kohtaamisiin ruohonjuuritasolla. Hentilä puntaroi myös omaa suhdettaan DDR:ään ja suomettumiseen.⁴⁴

Tunnustamiskysymystä ovat tutkineet lisäksi Kimmo Rentola ja Thomas Fischer, jotka ovat käsitelleet artikkeleissaan Suomen ehdotusta vuonna 1969 toimia Etyk-konferenssin isäntämaana. Esiintyminen konferenssimaestrana edellytti tasapuolisuutta, ja tarjouksen avulla suomalaiset saivatkin neuvostoliittolaiset vähentämään painostustaan DDR:n tunnustamisen puolesta.⁴⁵

Edellä mainitut tutkimukset ovat työni kannalta sikäli tärkeitä, että ne linkittävät Suomen Saksa-suhteet suomalaisen puolueettomuuspolitiikan haasteisiin. On oleellista ymmärtää, millainen rooli Saksoilla oli puolueettomuuspolitiikan pelinappuloina, kun mietitään, miten Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen rajoitteet sitoivat Suomen aseman Saksaan.

Tutkimuksessani ajatusta Suomen, Neuvostoliiton ja Saksojen välisten suhteiden erityisyydestä viedään eteenpäin aina vuoteen 1990, jolloin Suomi mitätöi Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklat ja YYA-sopimuksen Saksa-maininnan. Suomalaisessa tutkimuksessa tämän suhdekolmion merkitys on kaiken kaikkiaan jäänyt yllättävän vähälle huomiolle, sillä vaikka Suomen liikkumavapaus Neuvostoliitosta kasvoi 1970-luvun toisella puoliskolla Etykin myötä, rajasivat Neuvostoliiton ja Saksojen väliset suhteet yhä Suomen ulkopoliittikkaa. YYA-sopimuksen velvoitteet Saksa tai sen liittolaismaata vastaan muodostivat aina 1980-luvulle saakka ongelman suomalaiselle puolueettomuuspolitiikalle⁴⁶, mistä keskusteltiin myös suomalaisessa lehdistössä vuosina 1989 ja 1990.

---

⁴³ Hentilä, Seppo: Kaksi Saksa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena (SKS, Helsinki 2003); Putensen, Dörte: Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der kalte Krieg und die deutsche Frage 1947–1973 (Berlin Verlag, Berliini 2000).

⁴⁴ Hentilä, Seppo: Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa (SKS, Helsinki 2004). Katso myös Griese, Olivia: Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg. Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949–1973 (Harrossowitz Verlag, Wiesbaden 2006).

⁴⁵ Rentola Kimmo: Der Vorschlag einer europäischen Sicherheitskonferenz und die stille Krise zwischen Finnland und der Sowjetunion 1968–1971. Teoksessa Dominik Geppert ja Udo Wengst (toimittajat): Neutralität – Chance oder Chimäre? Konzepte des Dritten Weges für Deutschland und die Welt 1945–1990 (Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2005), 177–202; Fischer, Thomas: Ending the Cold War in Europe. “A mustard seed grew into a bushy tree”: The Finnish CSCE initiative of 5 May 1969. *Cold War History*, 9 (2009) 2, 177–201.

⁴⁶ Väyrynen 1988, s. 19.

Tältä kannalta on erikoista, että Saksan jälleenyhdistyminen on nähty Suomessa niinkin mutkattomana ja luonnollisena prosessina. Pro gradu -työssään Riku Poser kuvailee suomalaisten suhtautumista yhdistymiseen ja poliittisen mielipidemaailman kääntymistä lännen suuntaan. Lähteinä käytetään sanoma-, aikakaus- ja puoluelehtiä sekä aikalaispoliitikkojen puheita. Poser kuitenkin rajaa pois Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen problematiikan, jolloin edellytyksiä Suomen ulkopoliitiikan murroksen syvällisempään arvioon ei ole.⁴⁷

Integraatiotutkimuksessa, jota yllämainittu työkin edustaa, on useita lähestymistapoja. Näistä poliittinen taloustiede tutkii erityisesti politiikan ja talouden välistä vuorovaikutusta. Poliittinen muutos on usein nopeaa, sillä se on reagointia kansainvälisiin tapahtumiin. Näin ajateltuna päätös Suomen EY-jäsenyydestä pohjautui nimenomaan Neuvostoliiton hajoamiseen ja maailmantalouden rakennemuutokseen. Ratkaisussa on myös korostettu kansallista etua ja nähty talousintegraation poliittinen puoli.⁴⁸

Operaatio Paxin kannalta integraatiotutkimus lähtee hieman hankalalta kulmalta. Jos murros Suomen ulkopoliitikassa ajoitetaan YYA-sopimuksen päättymiseen ja Suomen EY-jäsenyyteen, jäävät vuoden 1990 sopimusmuutokset helposti varjoon eikä tapahtumien mahdollinen merkittävyys nouse analysoinnin kohteeksi.

Toisaalta on vaarana, että länsi-integraatio nähdään Suomen historiassa vääjäämättä eteenpäin puskevana junana. Täytyy kuitenkin muistaa, että kun Suomi aloitti neuvottelut ETA-jäsenyydestä kesäkuussa 1990, tietoa Neuvostoliiton hajoamisesta tai päätöstä EY-jäsenyydestä ei vielä ollut. Kaikki raiteet olivat tässä vaiheessa kuljettavissa.

1.4.2. Tutkimus Suomen puolueettomuuspolitiikasta

Akateemiselle tutkimukselle suomalainen puolueettomuuspolitiikka ja YYA-sopimus ovat olleet haaste, sillä niiden käsittely politisoitui jo varhain. Kylmän sodan aikana puolueettomuuden jatkuvuutta oli vaikeaa kyseenalaistaa ja YYA-sopimuksen tulkintaa väritti liturgisuus.

YYA-sopimuksen yllä leijunutta koskemattomuuden kehää ilmentää professori Dag Anckarin aikaansaama kohu helmikuussa 1982. Anckar peräänkuulutti Tukholmassa pitämässään seminaariesityksessä YYA-sopimuksen

---

⁴⁷ Poser, Riku: Suomen ja Saksan suhteet kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa. Yhdistyneen Saksan vaikutus Suomen ulkopoliitiikan muutoksessa. Historian pro gradu –tutkielma (Tampereen yliopisto 2007).

⁴⁸ Rehn, Olli: Odottavasta ennakoivaan integraatiopoliittikkaan? Suomen integraatiopoliittikka kylmän sodan aikana ja sen päätösvaiheessa 1989–92. Teoksessa Forsberg, Tuomas ja Vaahtoranta, Tapani (toimittajat): Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen (Gaudeamus, Helsinki 1993), s. 173–179.

uudelleenarviointia ja kyseenalaisti sopimuksen arvon Suomen ulkopoliitikalle. Hänen mukaansa vahva armeija ja uskottava puolustuskyky olisivat taanneet YYA-sopimusta paremmin sekä Neuvostoliitolle että Suomelle alueellisen koskemattomuuden. YYA-sopimuksen sotilaallista konsultaatiota ja avunantoa käsittelevät pykälät olivat ylipäättään ristiriidassa puolueettomuuden kanssa. Näistä näkemyksistä ei kuitenkaan voitu keskustella avoimesti, sillä ne olivat Suomen virallisen ulkopoliitiikan vastaisia.⁴⁹

Keskustelu vapautui vähitellen 1980-luvun loppua kohden tultaessa. Risto E.J. Penttilä julkaisi vuonna 1988 väitöskirjaansa perustuvan teoksen Suomen puolustuspolitiikasta vuosina 1944–1967, jolloin Penttilän mukaan sen toteutus oli ollut kaukana Suomen virallisesta, julkilausutusta linjasta. Väitöskirjassa esitettiin, että Suomen puolustuspolitiikasta oli vallinnut kaksi eri näkemystä, moderni ja traditionalistinen. Modernistit valmistautuvat kaikkia hyökkäyksiä vastaan, kun taas traditionalistit Neuvostoliiton miehityksen uhkaan, mitä ei tuotu julkisuudessa esille. YYA-sopimus toimi Suomen puolueettomuuspolitiikan perustana, mutta sopimuksen sotilaallinen merkitys oli pyritty häivyttämään.⁵⁰

Samana vuonna Harto Hakovirta laajensi tutkimuksessaan puolueettomuuden tulkintaa.⁵¹ Hänen kattava kuvauksensa eurooppalaisesta puolueettomuudesta ja sen rakenteista itä–länsi-konfliktin puristuksessa istuu myös nykyiseen kylmän sodan tutkimuskenttään.

Usko puolueettomuuspolitiikan pysyvyyteen hallitsi pitkään näkemyksiä. Paavo Väyrynen ennusti väitöskirjassaan Suomen puolueettomuuspolitiikan pitävän, koska maan ulkopoliittinen päätöksentekojärjestelmä oli niin vakaa eikä ulkopoliittisessa toimintaympäristössä näkynyt muutoksia, jotka olisivat heiluttaneet puolueettomuuspolitiikan linjaa.⁵² Ilkka Saraviita rinnasti puolestaan YYA-sopimuksen perustuslakiin.⁵³

Varsinaisen kimmokkeen puolueettomuuskeskustelulle synnytti Gorbatšovin Suomelle antama puolueettomuustunnustus hänen Helsingin vierailunsa yhteydessä lokakuussa 1989. Tunnustuksen jälkeen ilmestyneet Raimo Väyrysen,

---

⁴⁹ Majander, Mikko: The Finnish-Soviet Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance in Finland under President Koivisto Two Rounds of Discussion. Teoksessa Yearbook of Finnish Foreign Policy (Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 1991), s. 32–40.

⁵⁰ Penttilä, Risto E.J.: Puolustuslinjat. Puolustuspolitiikka Suomen kansainvälisen aseman vakaannuttamisessa 1944–67 (Otava, Helsinki 1988).

⁵¹ Hakovirta, s. 8–14.

⁵² Väyrynen, Paavo: Suomen ulkopoliitiikka. Kansallinen doktriini ja tulevaisuuden ihmiskuntapolitiikka (WSOY, Helsinki 1989).

⁵³ Saraviita, Ilkka: YYA-sopimus. Tutkimus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta 6.4.1948 allekirjoitetusta sopimuksesta Suomen oikeusjärjestelmässä (Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki 1989).

Risto E.J. Penttilän ja Heikki Viitalan teokset ovat huomionarvoisia myös oman tutkimukseni kannalta.⁵⁴

Kaiken kaikkiaan Euroopan hullu vuosi murensi kylmän sodan aikaisen maailmanjärjestyksen ja herätti keskustelun historian suunnasta. Francis Fukuyama puhui historian lopusta maailmassa, josta kapitalismin kanssa kilpaileva kommunismi oli pyyhkäisty pois. Fukuyama näki tulevaisuuden optimistisesti modernin tieteen, inhimillisyyden ja liberaalien demokratioiden voittokulkuna.⁵⁵

Toisissa selitysmalleissa taas uskottiin valtioiden roolin kaventuvan. Richard Falk arvioi, että uudessa maailmanjärjestyksessä globaali kansalaisyhteiskunta nousisi yksittäisten valtioiden yläpuolelle esimerkiksi ympäristöasioissa. Hänen mielestään kylmän sodan jälkimainingeissa ylikansallisten organisaatioiden kuten EU:n ja YK:n rooli kansainvälisissä suhteissa tulisi kasvamaan.⁵⁶

Nämä ajatusmallit ovat löydettävissä epäsuorasti myös suomalaisista puolueettomuuden arvioinneista 1990-luvun vaihteessa. Perinteinen puolueettomuusmalli oli valtiokeskeinen. Sen haastoivat Euroopan integraatio ja kansainvälisen järjestelmän moninapaistuminen, jotka murensivat puolueettomuuden merkitystä ja puolueettomuuspolitiikan tehokkuutta.⁵⁷

Kun Suomen EY-jäsenyys nostettiin tapetille, perinteiseen puolueettomuuslinjaan nojautuvat näkivät ongelmia talousintegraation sovittamisessa yhteen puolueettomuuspolitiikan ja idänsuhteiden kanssa. Tämän linjan edustajat Paavo Väyrynen johtohahmonaan korostivat, että Suomen EY-jäsenyyteen tulisi liittää varaus puolueettomuudesta tai idänsuhteiden ensisijaisuudesta. EY-jäsenyyttä tavoitteleva koulukunta puolestaan epäili puolueettomuuspolitiikan toimivuutta, sillä jäsenyyden myötä Suomen geopoliittinen asema muuttuisi ja vakaus Pohjois-Euroopassa saavutettaisiin sitomalla Venäjä yhteistyöhön lännen kanssa.⁵⁸

Aiempaa tieteellistä tutkimusta on tutkittava aina aikansa ilmiönä, ja kuten kirjallisuusesimerkit 1980- ja 1990-luvulta kertovat, tämä on erityisen ilmeistä suomalaisen puolueettomuuspolitiikkaan kytkeytyvän tutkimuksen kohdalla.

---

⁵⁴ Väyrynen, Raimo (toimittaja): Suomen puolueettomuuden tulevaisuus (WSOY, Helsinki 1990); Penttilä, Risto E.J.: Moskovasta Brysseliin. Suomen muuttuva ulko- ja turvallisuuspolitiikka (VAPK-Kustannus, Helsinki 1992); Viitala, Heikki (toimittaja): Suomi ja YYA. Snellman-instituutin julkaisuja 12 (Kustannuskiila, Kuopio 1990).

⁵⁵ Halliday, Fred: Rethinking International Relations (MacMillan, Lontoo 1994), s. 116–119 ja 228–232.

⁵⁶ Falk, Richard: The Infancy of Global Civil Society (Teoksessa Lundestad, Geir ja Westad, Odd Arne (toimittajat): Beyond the Cold War: New Dimensions in International Relations (Scandinavian University Press, Oslo 1993), s. 219–234.

⁵⁷ Väyrynen 1990a, s. 13–43.

⁵⁸ Blomberg, s. 459–465.

Paikoin YYA-sopimus vaikuttaa olleen lähes poliittinen uskontunnustus tai pakkopaita, josta vapauduttiin vasta kylmän sodan päätyttyä.⁵⁹

Toisaalta 2000-luvulla on tehty vain vähän tutkimusta suomalaisesta puolueettomuudesta. Suomen suhteet Neuvostoliittoon ovat osittain vieläkin arka aihe. EU-jäsenenä Suomi on halunnut jättää puolueettomuuspolitiikan ulkopoliittisena vaihtoehtona taakse. Suomessa korostetaan mieluummin yhteyttä läntiseen Eurooppaan ja sen arvoihin kuin pienen maan erityisasemaa suhteessa suureen itänaapuriin. Kuitenkin kansainvälisessä politiikassa puolueettomuuspolitiikka on saanut jälleen kannatusta, ja se on teemana mitä ajankohtaisin. Tätä kautta suomalaisen puolueettomuuspolitiikan ja Suomen erityistapauksen tutkimukselle on kysyntää.

Akateemisella tasolla puolueettomuuden uudelleentulkintaa edustaa Johanna Rainio-Niemi. Hän käsittelee väitöskirjassaan vuodelta 2008 konsensuksen merkitystä Itävallan ja Suomen talous- ja puolueettomuuspolitiikassa vuosina 1945–1975. Rainio-Niemen mukaan Suomessa konsensusta haettiin demokraattisten käytäntöjen kautta, mikä ilmeni esimerkiksi uudenaikaisessa suhtautumisessa suomalaisiin kommunisteihin.⁶⁰ Vuonna 2014 ilmestyneessä vertailevassa tutkimuksessa Rainio-Niemi jatkaa arviotaan siitä, kuinka Itävalta ja Suomi onnistuivat sovittamaan puolueettomuuden yhteen demokratian kanssa.⁶¹

Nämä työt toimivat erinomaisina keskustelunavaajina. Omassa tutkimuksessani en ole kuitenkaan pystynyt täysin hyödyntämään Rainio-Niemen analyysyjä, koska hänen esityksissään puolueettomuuden tarkastelu ei ulotu 1980-luvun lopulle. Suurin ero tutkimuksissamme on näkökulmassa. Rainio-Niemi keskittyy ensisijaisesti siihen, miten puolueettomuuspolitiikkaa toteutettiin rauhan aikana. Operaatio Paxin kannalta tärkeäksi tarkastelukohteeksi nousee, miten Suomessa varauduttiin puolueettomuuden säilyttämiseen mahdollisissa konfliktitilanteissa.

Samaan tapaan puolustuspolitiikan rooli ulkopoliitikassa jää sivuun Jorma Kallenaution kirjassa. Hän tuo esille hyvin YK:n merkityksen Suomen puolueettomuuspolitiikan konkretisoinnissa. Lisäksi hän valaisee Neuvostoliiton ja

---

⁵⁹ Erilaisia näkemyksiä YYA-sopimuksesta heijastavat muun muassa Vesa, Unto (toimittaja): YYA. Aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81 (Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tampere 1998) ja Vares, Vesa (toimittaja): Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta. Henkivakuutusta, reaalipolitiikkaa, ystävyyttä? Turun poliittisen historian laitoksen julkaisuja, 34 (Turun yliopisto, Turku 2009).

⁶⁰ Rainio-Niemi, Johanna: Small State Cultures of Consensus: State Traditions and Consensus-Seeking in the Neo-Corporatist and Neutrality Policies in Post-1945 Austria and Finland. Poliittisen historian väitöskirjatyö (Helsingin yliopisto, Helsinki 2008).

⁶¹ Rainio-Niemi, Johanna: The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland (Routledge, New York 2014).

Suomen välillä käytyä köydenvetoa kommunikea-teksteistä, joihin Suomi pyrki ujutamaan puolueettomuuttaan tukevia muotoiluja.⁶²

Myös Viivi Berghemin vuonna 2013 tekemä pro gradu -työ Gorbatšovin puolueettomuustunnuksesta on kiinnostava Operaatio Paxin kannalta, sillä Berghem viittaa työssään Gorbatšovin uudistuspolitiikan tuomiin mahdollisuuksiin Suomen ulkopoliitikassa. Valitettavasti puolueettomuuspolitiikassa tapahtuneita muutoksia ei kuitenkaan yhdistetä selkeästi kansainvälisen politiikan tapahtumiin vuonna 1989.⁶³

Pariisin rauhansopimusta koskevat Britannian ja Yhdysvaltojen asiakirjat avautuivat tutkijoille 1980-luvun alussa. Osin näiden arkistolähteiden pohjalta syntyneet Tuomo Polvisen ja Pekka Visurin teokset kertovat parhaiten Suomelle asetettujen sotilaallisten rajoitteiden syntymisestä. Vaikka Polvinen ja Visuri eivät kytke Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen veloitteita ja sopimusten tulkintaa suomalaiseen puolueettomuuspolitiikkaan, heidän työnsä luovat pohjan, jota voi hyödyntää syyskuun 1990 sopimusmuutoksia arvioitaessa.

Tuomo Polvinen käsittelee erityisesti Pariisin rauhansopimuksen syntyä ja suomalaisten valmistautumista Pariisin rauhankonferenssiin. Hän kuvailee Britannian ja Yhdysvaltojen Suomen politiikkaan kohdistunutta puuttumattomuuslinjaa, mikä juontui siitä, että Suomea pidettiin ns. menetettynä tapauksena kylmän sodan kahtiajakautuneessa maailmassa.⁶⁴

Suomalaiset eivät pitkään ymmärtäneet, miksi Pariisin rauhansopimuksessa rajoitettiin puolustusvoimien vahvuutta ja aseistusta, kun taas YYA-sopimuksessa edellytettiin kykyä puolustautua omalla alueella. Pekka Visuri on selventänyt tätä ristiriitaa ja Pariisin rauhansopimuksen pykälien tulkintaa.

Pariisin rauhansopimuksen tiukat rajoitteet johtuivat siitä, että voittajavaltiot pyrkivät kohtelemaan kaikkia Saksan entisiä liittolaismaita analogisesti. Lisäksi Iso-Britannia halusi rajoittaa Suomen asevoimia, koska Suomen uskottiin liukuvan itänaapurin vaikutuspiiriin ja suomalaisten asevoimien neuvostoliittolaisten käyttöön mahdollisessa uudessa sodassa. Samasta syystä Neuvostoliitto vastusti aluksi Pariisin rauhansopimuksen Suomelle asettamia sotilaallisia rajoitteita. Kun tämä ei onnistunut, se pyrki sivuuttamaan rajoitteet.⁶⁵

---

⁶² Kallenautio, s. 171–180 ja 241–252.

⁶³ Berghem, Viivi: Puolueettomuustunnustus. Mihail Gorbatšovin valtiovierailu Suomeen vuonna 1989. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma (Helsingin yliopisto 2013).

⁶⁴ Polvinen, Tuomo: Jaltasta Pariisin rauhaan (WSOY, Helsinki 1981), s. 274–280.

⁶⁵ Visuri, Pekka: Paasikiven Suomi suurvaltojen puristuksessa 1944–1947 (Docendo, Jyväskylä 2015), s. 209–227; Visuri 1990a, s. 16–18.

1.4.3. Operaatio Pax ja Koiviston politiikka kiistakapulana

Tieteellinen tutkimus Operaatio Paxista ja sen sivujuonesta on vasta aluillaan. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistiin huhtikuussa 2017 aiheesta ensimmäinen vertaisarvioitu artikkeli, joka perustuu arkistoaineistoihin ja kriittisen historian tutkimuksen menetelmiin. Tämän Juha-Matti Ritvasen tutkimuksen erityisintona on Ison-Britannian ulkoministeriön arkistomateriaalin hyödyntäminen. Vaikka Ritvasen esitys tapahtumista on tarkka, johtopäätöksiä Neuvostoliiton kritiikin perusteista rajoittaa se, että Ritvanen ei tutki laajemmin Operaatio Paxia edeltäneitä rauhansopimuksen tulkintoja. Näin ollen artikkelista ei ilmene, kuinka neuvostoliittolaisten reagoinnissa oli samankaltaisia piirteitä rauhansopimuksen eri tulkintatapauksissa vuosina 1962, 1983 ja 1990. Oma tutkimukseni kartoittaa juuri näitä yhteyksiä. Se huomioi pidemmän kehityskaaren rauhansopimuksen soveltamisessa ja tarjoaa uudenlaisia selitysmalleja brittien ja neuvostoliittolaisten toiminnalle.⁶⁶

Operaatio Paxin yksityiskohtia ovat valottaneet myös sopimuskuvioiden itse mukana olleet presidentti Mauno Koivisto, ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkö Jaakko Blomberg ja ulkoasiainministeriön turvallisuuspoliittisen yksikön päällikkö René Nyberg. Nämä kuvaukset laajentavat käsitystä tehdyistä sopimuspäätöksistä. Kertomukset puoluekanavan käytöstä ja Neuvostoliiton sisäisestä valtakamppailusta selittävät niitä menettelytapoja, joihin Suomi päätyi muutoksia tehdessään. Suomen sopimusmuutokset haluttiin pitää tiukasti salassa aina Saksojen suvereniteetin palauttamiseen, jotta tieto suomalaisten suunnitelmista ei olisi valunut Neuvostoliiton ulkoministeriöön Gorbatšovin vastustajille. Palapelistä kuitenkin puuttuu edelleen joitakin paloja, ja lisäinformaatiota kaivataan esimerkiksi siitä, mistä kimmoke Operaatio Paxiin alun alkaen lähti.⁶⁷

Toisaalta pelkkä palojen kokoaminen ei vielä riitä vaan tapahtumat täytyy suhteuttaa kylmän sodan loppuvaiheisiin ja kansainväliseen kehitykseen. Saksojen yhdentymisen kulki vähitellen Berliinin muurin murtumisesta kohti niiden virallista yhdistymistä. Samalla kun kansainvälinen tilanne eteni nopeasti, Suomen ulkopoliittinen johto käsitteli tapahtumia omalta kantiltaan. Juuri tämä reagointi kaipaa alkuperäislähteisiin pohjautuvaa lisätutkimusta.

Blomberg ja Nyberg ovat kuvanneet jälkikäteen Operaatio Paxia suvereniteettiaktina, jonka puolustuspoliittinen merkitys oli Suomelle marginaalinen. Tämä arvio jättää vähälle huomiolle sen, että kipinä Operaatio

---

⁶⁶ Ritvanen, Juha-Matti: ”Komissarov olisi käänntynyt haudassaan”. Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen Operaatio Pax 1989–1990. Historiallinen Aikakauskirja 1/2017, s. 74–86.

⁶⁷ Koivisto 1995, s. 359–365; Blomberg, s. 259–262; Nyberg, 7–8.

Paxiin lähti alun alkaen liikkeelle konkreettisesta sotilaspoliittisesta tarpeesta irtautua Pariisin rauhansopimuksen rajoitteista. Sotilasartiklat oli koettu hankaliksi, vaikka Suomi oli saanut niihin joustoa vuosien varrella useaan otteeseen, kun se oli neuvotellut muutoksista tapauskohtaisesti rauhansopimuksen allekirjoittajamaiden kanssa.

Puhuttaessa suvereniteettiaktista sivuutetaan myös osittain se, miten Saksojen jälleenyhdistyminen vaikutti kaiken kaikkiaan Suomen ulkopoliittikkaan. Yhdistymisprosessi esitetään ikään kuin tapahtumaketjuna, johon Suomi oli oikeutettu reagoimaan omasta puolestaan Operaatio Paxin muodossa. Samalla jää taka-alalle se, kuinka suuri ongelma Saksan kysymys oli Suomen ulkopoliitikalle kylmän sodan aikana.

Pariisin rauhansopimuksen muutosten ja uuden YYA-lausuman merkittävydestä on esitetty eri aikoina erilaisia tulkintoja. Alun perin Pekka Visurin ja Tuomas Forsbergin mielestä kyseessä oli lähinnä kahden vanhentuneen sopimuksen päivitys, mikä ei muuttanut Suomen ulkopoliittikan kurssia.⁶⁸ Juhana Aunesluoma ja Veera Mitzner ovat sittemmin korostaneet yksipuolisen päätöksen poikkeuksellisuutta. Perinteisellä varovaisuuslinjalla ei pysytty, vaikka neuvostojärjestelmän tulevaisuudesta ei ollut mitään takeita suuntaan jos toiseen.⁶⁹

Aunesluoma ja Mitzner kuvaavat, kuinka ainutlaatuinen Suomen oma-aloitteinen teko oli. Vaikka Suomen lieka Neuvostoliitosta oli pidentynyt, ei kukaan osannut ennakoita Neuvostoliiton rauhanomaista hajoamista. Päinvastoin, kansainvälinen tilanne oli epävarma ja kehitys olisi voinut johtaa mihin suuntaan tahansa. Irtiotto ei ollut Suomen perinteistä varovaista idänpoliittikkaa.

Pisimmälle arvioissa on mennyt ruotsalainen historioitsija ja diplomaatti Krister Wahlbäck. Hän näki Operaatio Paxin vapautumisena YYA-sopimuksen konsultaatiovelvoitteesta ja Neuvostoliiton avunannosta.⁷⁰

Näin katsottuna vuoden 1990 sopimusmuutokset haastavat myös uudempaa suomettumiskeskustelua. Koiviston politiikkaa on vaikea lokeroida Jukka Seppisen kaavalla suomettuneisuuden huipuksi⁷¹, jos uskallusta ulkopoliittikan muutoksiin on löytynyt hänen presidenttikausiltaan.

Juhani Suomi on tarkastellut Koiviston toimintaa neljässä kirjassa. Vuosia 1986 ja 1987 käsittelevässä teoksessa hän leimaa Seppisen tavoin Koiviston passiiviseksi

---

⁶⁸ Visuri ja Forsberg, s. 267.

⁶⁹ Aunesluoma ja Mitzner 2014, s. 14 ja Aunesluoma ja Mitzner 2013.

⁷⁰ Wahlbäck, Krister: Jättens andedräkt (Bokförlaget Atlantis AB, Tukholma 2011), s. 377.

⁷¹ Seppinen, Jukka: Koiviston aika. Mauno Koiviston poliittinen ura (Auditorium, Helsinki 2015); Seppinen, Jukka: Suomettumisen syövereissä (Docendo, Porvoo 2011), s. 164–170.

ja reaktiiviseksi matalan profiilin johtajaksi. Muutoksia ei pyritty ennakoimaan. Koivisto luonnehditaan pidättyväksi ja monitulkintaiseksi hahmoksi. Suomi ei näe Koiviston ulkopoliitikassa juuri meriittejä ja arvioi muun muassa Suomen EUREKA- ja EFTA-hankkeet epäonnistumisiksi.⁷² Viimeisimmässä, lähdevitteettömässä kirjassaan Suomi sivuaa myös Operaatio Paxia.⁷³

Vaikutelma Koivistosta monipuolistuu Keijo Immosen kokoomateoksessa, joka esittelee Koiviston uraa usean eri kirjoittajan silmin nähtynä.⁷⁴ Yksi viimeisimmistä Koiviston politiikan näkökulmia hahmottavista töistä on Jukka Tarkan *Karhun kainalossa*, joka lähdeaineiston puutteista huolimatta nojautuu akateemisen historiankirjoituksen työmenetelmiin. Työ antaa värikkään kokonaiskäsityksen kylmän sodan ajan Suomesta, vaikka ei juuri tuokaan sinällään uutta tietoa tapahtumista.⁷⁵

Koiviston politiikasta 1980-luvulla on siis tehty julkaisuja, joskin joitakin ovat värittäneet niin subjektiiviset näkemykset kuin lähdekritiikin puute. Hyvän avauksen analyysin suuntaan on tehnyt Tapani Vaahtoranta, joka jaottelee artikkelissaan Koiviston ajan ulkopoliittisten puheiden perusteella kolmeen kauteen.

Ensimmäistä kautta, kylmän sodan pessimismää, leimasi kahden suurvallan kilpavarustelu, josta ei näyttänyt olevan ulospääsyä. Toisen kauden Vaahtoranta ajoittaa vuosiin 1988–1991, jolloin muutosta parempaan pidettiin mahdollisena. Kansainvälinen järjestelmä näytti moninapaistuvan, keskinäisriippuvuus kasvoi ja yhteistyötarpeet lisääntyivät. Kolmas kausi alkoi, kun huomattiin, että kylmän sodan päättyminen toikin tullessaan Euroopan epävakauden. Samalla Suomelle lähdettiin hakemaan paikkaa Euroopan unionista.⁷⁶

Kaiken kaikkiaan Suomen 1980-luvun lopun historiaa on tutkittu suhteellisen vähän eikä vallitsevaa kuvaa pidättyväisestä ulkopoliitikasta ole juuri kyseenalaistettu. Tutkimus on jäänyt puutteelliseksi osin siksi, että alkuperäislähteet eivät ole olleet käytettävissä. Tutkimus Operaatio Paxista valaisee Suomen kylmän sodan loppuvaiheita. Samalla se laajentaa näkemystä Koivistosta ja hänen ulkopoliitikastaan, sillä Suomen oma-aloitteisuus sopimusrajoitteista irtauduttaessa ei sovi käsitykseen ulkopoliittisesti ylivarovaisesta presidentistä.

---

⁷² Suomi, Juhani: Kohti sinipunaa. Mauno Koiviston aika 1986–1987 (Otava, Helsinki 2008) s. 18, 48–50.

⁷³ Suomi, Juhani: Suomi, Neuvostoliitto ja YYA-sopimus (Tammi, Helsinki 2016).

⁷⁴ Immonen, Keijo (toimittaja): Pitkä linja. Mauno Koivisto. Valtiomies ja vaikuttaja (Kirjayhtymä, Helsinki 1993).

⁷⁵ Tarkka, Jukka: Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990 (Otava, Helsinki 2012).

⁷⁶ Vaahtoranta, s. 19–31.

1.5. Lähteet

Työni pohjautuu pääosin arkistolähteisiin, muistelmiin ja aiempaan tutkimuskirjallisuuteen. Merkittävä osa alkuperäismateriaalista on ulkoasiainministeriön arkistosta, jonne on koottu Suomen ulkopolitiikkaa ja kansainvälisiä suhteita koskeva arkistoaineisto. Lisäksi olen hyödyntänyt Suomen tasavallan presidentin virka-arkistoa kansalliskirjastossa ja aineistoja kahdessa saksalaisessa arkistossa, jotka ovat Politisches Archiv des Auswärtigen Amts ja Stiftung der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO).

Suomessa pääosa Operaatio Paxia koskevasta materiaalista on avautunut tutkijoiden käyttöön vuosina 2015 ja 2016, joten tutkimuksessani on ollut mahdollista hyödyntää aiemmin käyttämätöntä arkistoaineistoa. Saksassa entisen DDR:n puolue- ja joukko-organisaatioita koskevat asiakirjat tulivat avoimiksi vuonna 1990 Saksojen yhdistymisen myötä, mutta Saksan ulkopolitiikkaa käsitteleviä aineistoja Saksan ulkoasiainministeriön arkistossa sitoo 30 vuoden salassapitomääräys. Tutkimukseni kannalta on ollut merkittävää, että sain poikkeusluvan näihin dokumentteihin.

Suomen ulkoasiainministeriössä alkuperäismateriaalia löytyy usean eri signumin eli asiasisällön mukaan jaotellun ryhmän alta. Esitykseeni kytkeytyviä ryhmiä ovat muun muassa Pariisin rauhansopimuksen tulkinta, YYA-sopimus, Suomen ulkopolitiikka, ulkopolitiikan yleiset ohjeet ja periaatteelliset asiat, Suomen suhteet Neuvostoliittoon, Britanniaan ja molempiin Saksoihin, Saksan kysymys, valtiovierailut kuten Gorbatsšov in Helsingin vierailu lokakuussa 1989 ja lähetystöraportit Bonnista, Berliinistä, Moskovasta ja Lontoosta. Ulkoasiainministeriön julkaisusarjasta löytyvät painettuina keskeiset ulkopoliittiset kannanotot, lausunnot ja puheet.

Lähteet ovat sidoksissa aikaan, paikkaan ja laatijaansa. Hyvä esimerkki ovat Berliinin muurin murtumista kuvaavat lähetystöraportit, jotka poikkeavat toisistaan kunkin asemamaan mukaan. Suurlähettiläs Arto Tannerin raportit DDR:stä ovat konsensus-henkisiä eikä niissä juuri kyseenalaisteta itäsaksalaisen valtion tai SED:in elinvoimaisuutta ja kykyä nousta tilanteen herraksi.

Jälkikäteen olisikin helppoa syyttää historian toimijoita näköalattomuudesta. Historia ei kuitenkaan kulje vain yhteen suuntaan, vaan menneisyydessä risteyksiä on ollut monia ja jokaiselle tarjolla olevalle tielle olisi voitu lähteä.

Tällä kohdin tullaan lähelle Reinhart Koselleckin näkemyksiä kokemusavaruudesta ja odotushorisontista. Kokemusavaruus muodostuu menneisyyden kokemuksista

ja odotushorisontti siitä, mitä kunakin hetkenä oletetaan olevan tulevaisuudessa. Yksinkertaistaen menneisyys muokkaa ja ohjaa käsitystä tulevasta.⁷⁷

Jorma Kalela puhuu oikeutuksen tekemisestä tutkimuskohteelle. Rekonstruoidessaan mennyttä historioitsija ei voi sivuuttaa kylmästi aikalaisten ajatuksia oman argumentaationsa kustannuksella. Tutkimuksen kohteena olevat ihmiset ja asiat on pyrittävä ymmärtämään oman aikansa kulttuurissa ja kontekstissa, jotta kokonaiskuva kirkastuu.⁷⁸

Tietynlainen liturgisuus on käsitettävä osaksi poliittista retoriikkaa. Sitä on viljelty muun muassa Suomen puolueettomuuden, puolustuspolitiikan ja YYA-sopimuksen osalta puheissa ja lehtikirjoituksissa. Samalla tyyllillä on menty osin ulkoasiainministeriön raporteissa ja tilanneanalyysissä.

Puolueettomuuden osalta liturgisuutta selittää se, että se oli valittu poliittinen linja, jota pyrittiin pönkittämään kaikin keinoin. Poliitikot ja virkamiehet edistivät puolueettomuutta kylmän sodan mustavalkoisessa maailmassa, jossa kummankin valtablokin piirissä lähes lakkaamatta epäiltiin liukumaa toisen suuntaan. Tässä tilanteessa puolueettomuus on pitänyt ikään kuin ansaita jokaisessa kansainvälisessä tilanteessa yhä uudelleen. Sen ylläpito on ollut eräänlaista nykyisen viestintätieteen tuntemaa maineen hallintaa.

Poliittisen itesesensuurin kulttuuri selittää poliitikkojen varovaisia kannanottoja olipa sitten kyseessä Neuvostoliitto tai DDR. Myös julkisuudessa aluksi esiintynyt varovainen suhtautuminen Saksojen yhdistymiseen selittyy osin tämän kulttuurin perusteella.⁷⁹

YYA-sopimuksen aikana syntyi ystävyyden sanasto, johon kuului *”kiertely, kaksinaamaisuus ja rivien välistä lukeminen”*. Ystävällismielisten sanontojen korostaminen ja todellisten näkemysten kätkeminen eivät kuitenkaan välttämättä merkinneet rähmällään olemista Neuvostoliiton suuntaan, vaan liturgisuudessa oli kyse dialektisuudesta, eräänlaisesta kamppailusta kielen keinoin. Poliittiseen kompromissiin pyrittiin, jotta yhteistyö eri alueilla olisi ollut mahdollista. Oma asiaa kuitenkin ajettiin ja epäkohdat olivat tiedossa, vaikka niistä ei puhuttu.⁸⁰

Itsesensuuri tai itsekuuri leimasi poliittisia kannanottoja ja oli osa turvallisuuspolitiikkaa. Siihen liittyi huoli idänpolitiikan riskeistä. Varovaisuus lieveni vähitellen 1980-luvun kuluessa, vaikka Esko Salmisen mukaan lehdistön

---

⁷⁷ Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time* (Columbia University Press, New York 2004), s. 255–275.

⁷⁸ Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia* (Gaudeamus, Helsinki 2000), s. 54–56 ja 98–193.

⁷⁹ Poser, s. 28.

⁸⁰ Salminen, Esko: *Vaikeneva valtiomahti. Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä* (Edita, Helsinki 1996), s. 191–194.

osalta kritiikkittömyys YYA-sopimusta kohtaan oli jopa voimakkaimmillaan 1980-luvun alussa.⁸¹

Luonnollisesti liturgisuus oli viety DDR:ssä monta astetta pidemmälle, koska propagandalla luotiin oikeutusta kommunistiselle järjestelmälle ja valtiolliselle olemassaololle. Maailmaa hahmotettiin sen mukaan, mihin yhteiskuntajärjestelmään ja kylmän sodan leiriin kukin maa kuului. DDR toisti Neuvostoliiton vanavedessä iskulauseita rauhankamppailusta ja antifasismista. Lännessä jouduttiin elämään sen tosia-asian kanssa, että Saksa oli jaettu kahdeksi toisensa kanssa kilpailevaksi valtioksi. Periaatteellisesta status quo:sta huolimatta kommunismia vastaan käytiin informaatio-sotaa.

Saksalaiset asiakirjat eivät siis missään nimessä ole vapaita asenteista ja ennakkoletuksista. Tärkeintä onkin, että niiden kautta on mahdollista saada ”ulkopuolista” näkökulmaa Suomen asemaan ja politiikkaan. Suomalaisessa dokumentaatiossa Suomi esiintyy ymmärrettävästi tapahtumien keskiössä, mutta kansainvälisessä järjestelmässä Suomen merkitys on ollut marginaalisempi. On mielenkiintoista havaita, missä yhteyksissä ja missä laajuudessa Suomen erityistapaus on noussut esille. Ulkomainen aineisto ei tarjoa ainoastaan lisätietoa vaan auttaa myös suhteuttamaan suomalaista ulkopoliittikkaa.

Lisäksi entisen DDR:n arkistomateriaali tarjoaa eräänlaisen ikkunan Neuvostoliittoon ja sen poliittisiin tavoitteisiin, sillä yhteydenpito veljesvaltioiden välillä oli tiivistä ja sosialistisen leirin Suomi-politiikkaa koordinoitiin muun muassa näiden maiden lähetystöjen tapaamisissa Helsingissä. Lähetystökokouksista laadittuja pöytäkirjoja ja Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön, MID:in saksaksi käännettyjä raportteja löytyy sekä SAPMO-arkistosta että Saksan ulkoasiainministeriön arkistosta.

Arkistoaineistojen lisäksi Mauno Koiviston, Jaakko Blombergin ja René Nybergin kertomukset tapahtumista ovat saaneet painoarvoa työssäni. Koiviston muistelmat olivat ensimmäinen sopimusmuutosten yksityiskohtia valottanut lähde.

Muistelmat paljastavat, miten niiden tekijä on tulkinnut tapahtumia. Tässä piilee sekä muistelmien etu että haitta: toisaalta niiden kautta on mahdollisuus päästä kiinni vallinneisiin näkökulmiin ja laajentaa ymmärrystä, mutta toisaalta muistelijan henkilökohtaiset pyrkimykset voivat ohjata harhaan.

Yleensä paremmin muistetaan se, miten olisi pitänyt toimia eikä niinkään, mitä todella tehtiin. Muistelmia värittää positiivisuus, ja epämieluisat asiat jäävät

---

⁸¹ Salminen, Esko, s. 124 ja 263–264.

helposti kertomatta. Omille teoille haetaan ymmärrystä ja oikeutusta.⁸² Tärkeää olisikin löytää ne tarkoituspäät, joiden vuoksi muistelmat on laadittu.⁸³

Koiviston muistelmien haasteena on distanssin puute. Ne laadittu suhteellisen pian Operaatio Paxin jälkeen, jolloin tapahtumissa mukana olleet toimijat ovat olleet vielä itse aktiivisia vaikuttajia. Voisi siis ajatella, että tarve käsitellä osallisia silkkihansikkain tai vaikuttaa politiikan suuntaan olisi Koiviston muistelmissa erityisen suuri.

Toisaalta tuoreet muistelmat eivät välttämättä kärsi muistamisen ongelmasta. Muistamisen ongelmana on se, että tapahtumat ovat voineet haipua pois mielestä, ja ne on voitu paikata uudemmilla tiedoilla. Tällöin muistelmat eivät niinkään heijastele alkuperäisiä muistikuvia vaan myöhemmin syntyneitä käsityksiä.⁸⁴

Kuvio muuttuu täysin, jos lähteestä ei etsitäkään varmaa vaan hedelmällistä tietoa. Tällöin menneisyyden vääristymät ovat itsessään tärkeitä, sillä niiden pohjalta voidaan paljastaa, miksi kertoja muistaa asiat omalla tavallaan.⁸⁵

Muistelmat eivät ole välttämättä luotettavia lähteitä todellisille tapahtumille. Niiden tärkeys on pikemminkin siinä, että ne muokkaavat menneisyyttä koskevia käsityksiä.⁸⁶

Ymmärrän hedelmällisen tiedon merkityksen. Eri lähteet kertovat menneisyydestä eri puolia. Uskon kuitenkin, että myös muistelmat voivat epätäydellisyydestään huolimatta olla varteenotettavia lähteitä, jos niiden puutteet huomioidaan ja etenkin, jos niitä verrataan muihin lähdeaineistoihin. Samalla ajatuksella olen suhtautunut Reimag-projektin⁸⁷ muistitietoseminaarien antiin.

Parhaimmillaan suullinen historia (oral history) ja muistelmat tukevat arkistolähteiden käyttöä. Poliittisia linjauksia heijastelevista virallisista

---

⁸² Uino, Ari: Elämänkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari ja Soikkanen, Timo (toimittajat): Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja (Poliittinen historia. Julkaisuja C:48, Turku 1994), s. 55.

⁸³ Paavolainen, Jaakko: Biografisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari ja Soikkanen, Timo (toimittajat): Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja (Poliittinen historia. Julkaisuja C:48, Turku 1994), s. 33.

⁸⁴ Hutton, Patrick: Mentalities, Matrix of Memory. Teoksessa Ollila, Anne (toimittaja): Historical perspectives on memory. *Studia Historica* 61. (SHS, Helsinki 1999), s. 85–86.

⁸⁵ Kalela, Jorma, s. 91.

⁸⁶ Miettunen, Katja-Maria: Muistelu historiankuvien rakentajana. *Tieteessä tapahtuu* 2/2010, s. 12-15.

⁸⁷ Reimag on Suomen Akatemian vuosille 2013–2017 rahoittama Helsingin, Tampereen ja Turun yliopistojen tutkimushanke, jossa tarkastellaan Suomen kokemuksia kylmän sodan päättymisestä kansainvälisen politiikan, talouden ja pohjoisen Euroopan geopolitiikan näkökulmista (Reimagining Futures).

asiakirjoista voi olla vaikea aistia ajan henkeä tai valitun linjan ristiriitaisuuksia, mutta aikalaiskuvaukset täydentävät tätä puolta.

Blombergin ja Nybergin työt rinnastan lähinnä muistelmiin. Koiviston kirjaan nähden ne ovat sikäli eri asemassa, että niissä omia muistikuvia on tuettu muulla lähdeaineistolla. Blomberg perustaa kirjansa laajaan sekundääriaineistoon ja Nyberg artikkelinsa arkistomateriaaliin, mikä ei tosin ole lähdeviitteiden puuttuessa todennettavissa. Puhtaita aikalaiskertomuksia heidän työnsä eivät joka tapauksessa ole, minkä perusteella olenkin sijoittanut ne lähdeluettelossa muun kirjallisuuden yhteyteen.

Lähdekritiikin kannalta on kuitenkin merkittävää, että molemmilla on ollut sopimusmuutoksissa rooli ulkoasiainministeriön virkamiehenä. Vaikka painopiste on ollut tapahtumien kulun rekonstruktiossa, tuota roolia ei sovi unohtaa. Muistelmien karikat, kuten asioiden muistaminen parhain päin, oikeutuksen hakeminen toiminnalle ja distanssin puute, täytyy huomioida myös heidän kirjoituksissaan.

Arkistolähteet ja aikalaiskuvaukset ovat keskeisessä roolissa, kun arvioin Saksan kysymyksen heijastumista muutoksiin Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1987–1990. Suomen puolueettomuuspolitiikan kehittymistä on kuitenkin seurattava myös pidemmällä tähtäimellä. Erityisesti tässä tarkastelussa hyödynnän aiempaa tutkimuskirjallisuutta.

Tutkimuskirjallisuuteen on tukeuduttu luvussa, joissa käsittelen Pariisin rauhansopimuksen, YYA-sopimuksen ja puolueettomuuspolitiikan syntyä sekä Koiviston tuomia sävyjä suomalaiseen puolueettomuuspolitiikkaan hänen ensimmäisinä presidenttivuosinaan. Sekundäärilähteiden käyttöä perustelen sillä, että varsinainen tutkimuskohteeni on juuri Operaatio Paxiin nivoutunut politiikka eikä suomalaisen puolueettomuuspolitiikan historia tai Koiviston koko ulkopoliittinen toiminta 1980-luvulla.

Tutkimuskirjallisuus on tärkeässä roolissa myös Saksojen yhdistymisen vaiheiden tarkentamisessa. Etenemisestä saa viitteitä ulkoasiainministeriön arkiston dokumenteista, mikä helpottaa vaiheiden peilaamista Suomen ulkopoliittisiin ratkaisuihin. Syvällisempi käsitys edellyttää kuitenkin ulkomaiseen tutkimuskirjallisuuteen perehtymistä.

Kaiken kaikkiaan tutkimukseeni liittyvää primääri- ja sekundääriaineistoa on paljon. Laaja lähdeaineisto antaa hyvän lähtökohdan tarkastella aihetta useilta eri näkökulmilta, arvioida tapahtumia kriittisesti ja rakentaa omia päätelmiä. Työni onkin monografia, joka hyödyntää perinteisiä poliittisen historian lähdevertailun menetelmiä.

Esityksessäni perinteinen historiantutkimus nivoutuu kansainvälisen politiikan tutkimukseen ja arkistoaineistoja tarkastellaan sopeutumisteorioiden pohjalta muutos–pysyvyys-akselilla. Työni ei ole kuitenkaan sidottu yhteen teoreettiseen lähestymistapaan vaan hyödynnän siinä useita eri näkökulmia. Suomelle kylmä sota oli nuorallatanssia idän ja lännen välillä. En kuitenkaan näe kylmää sotaa pelkkänä voimapolitiikkana kahden valtion välillä vaan ideologisesti kahden erilaisen järjestelmän kamppailuna monella eri tasolla, niin taloudessa kuin kulttuurissakin.

Pidän sisäpolitiikan ja ulkopoliitiikan välistä kytköstä merkittävänä etenkin Suomen historiassa, jossa ulkopoliitiikalla on ajettu sisäpoliittisia päämääriä. Suomen kylmän sodan aikaisessa politiikassa oli myös iso annos pragmatiikkaa, sillä sopeutumista Neuvostoliiton intresseihin pidettiin elinehtona. Hyvien idänsuhteiden vastapainoksi Suomi pyrki korostamaan kansainvälisillä areenoilla puolueettomuuttaan.

1.6. Esityksen rakenne

Alussa kuvaamani muutoksen ja pysyvyyden välinen jännite on näkökulma, joka kulkee läpi pääosin kronologisesti etenevän esitykseni. Muutokset kansainvälisessä järjestelmässä ja maailmanpolitiikassa ovat ikään kuin impulsseja. Uusiin avautuviin tilaisuuksiin tarttuminen toimii signaalina siitä, milloin ulkopoliitiikassa on uskallettu kääntyä pysyvyydestä muutoksen puoleen. Operaatio Pax nähdään tutkimuksessa viime kädessä Suomen reagoitina Saksan suvereniteetin palauttamiseen.

Johdantoa seuraa luku, jossa selvennän Pariisin rauhansopimuksen, YYA-sopimuksen ja puolueettomuuspolitiikan syntyä ja merkitystä 1980-luvun puoliväliin tultaessa. Perustelen suhteellisen laajaa pohjustusta sillä, että rauhansopimuksen soveltaminen liittyi läheisesti YYA-sopimuksen tulkintaan ja puolueettomuuspolitiikan kehitykseen.

Tutkimukseni varsinainen analyysiosuus alkaa vuosista 1987 ja 1988, jolloin ulkoasiainministeriössä alettiin nähdä Neuvostoliiton poliittinen käänne todellisena.⁸⁸ Vaikka päälinja säilyi edelleen samana, Gorbatšovin Saksa-politiikassa havaittiin uusia nyansseja. Neuvostoliiton suhteet Länsi-Saksaan lämpenivät. Gorbatšov avasi vähitellen keskustelun Saksan kysymyksestä ja hyväksyi epäsuorasti Saksan kansakunnan olemassaolon.⁸⁹

---

⁸⁸ Blomberg, s. 54.

⁸⁹ Muistio 529, 28.6.1988: Pääsihteeri Gorbatšhovin ulkopoliitiikkaa koskeva selvitys. Saksan kysymys v. 1988 (13.60 Saksat), UMA.

Vuosia 1989 ja 1990 käsittelen neljässä luvussa, joissa seuraan yksityiskohtaisesti Saksojen yhdentymisprosessin aiheuttamia reaktioita suomalaisessa politiikassa. Vuoden 1989 puolella merkittäviä käännteitä kansainvälisessä politiikassa olivat muun muassa Neuvostoliiton luopuminen Brežnevin opista, Unkarin rajojen avautuminen länteen ja Gorbatšovin Suomelle antama puolueettomuustunnustus. Tärkeä merkkipaalu on luonnollisesti Berliinin muurin murtuminen. Tätä impulssia seurasi aalto muita kuten Helmut Kohlin kymmenen kohdan ohjelma Saksojen yhdistämiseksi, Itä-Saksan vaalit maaliskuussa 1990 ja Saksojen ja neljän vallan neuvottelut. Näiden kaikkien voi olettaa pelanneen tietynlaista roolia Operaatio Paxiin johtaneessa kehityksessä.

Kokonaan omana alalukuna käsittelen Pariisin rauhansopimuksen muutoksen eräänlaisena kylkiäisenä syntyneitä uutta YYA-lausumaa, joka luonnosteltiin vain viikkoa ennen hallituksen päätöstä Pariisin rauhansopimuksesta. YYA-sopimuksen Saksa-viittaus oli mielletty vanhentuneeksi jo aiemmin, mutta ulkoasiainministeriön virkamiehet havaitsivat vasta viime metreillä, että Saksaa hyökkääjänä ei mainittukaan muissa Neuvostoliiton ja sen liittolaisten kanssa 1960- ja 1970-luvuilla uusituissa kahdenvälisissä sopimuksissa.⁹⁰ Alun perin maininta oli sisältynyt Jugoslaviaa ja Bulgariaa lukuun ottamatta Neuvostoliiton itäeurooppalaisten maiden kanssa vuosina 1943–1949 solmimiin pakteihin, joilla se rakensi turvallisuutta sodan jälkeen.⁹¹

Etsin tutkimuksessani signaaleja muutoksesta puolueettomuuspolitiikan sisällössä. Selvitän, miten Saksa-kysymyksen aktivoituminen ja lopulta Saksojen yhdistyminen heijastuivat Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen tulkintaan, ja suomalaiseen puolueettomuuspolitiikkaan. Pysyvyyden ja muutoksen arviointi Operaatio Paxiin johtaneessa kehityksessä antaa vastauksen siihen, tapahtuiko Suomen ulkopolitiikassa kurssimuutosta vai ei.

---

⁹⁰ Blomberg, s. 256. Blombergin mukaan Puola muodosti poikkeuksen. Sen sopimuksesta viittausta ei ilmeisesti poistettu.

⁹¹ Väyrynen, Raimo: YYA-sopimuksen synty, sisältö ja tavoitteet. Teoksessa Viitala, Heikki (toimittaja): Suomi ja YYA. Snellman-instituutin julkaisuja 12 (Kustannuskiila, Kuopio 1990) (Väyrynen 1990b), s. 103.

2. Pariisin rauhansopimuksen synty ja ensimmäiset tulkinnat

2.1. Rauhansopimuksen rajoitteet riipaksi

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen asema lyötiin lukkoon rauhansopimuksessa, joka allekirjoitettiin Suomen ja liittoutuneiden välillä Pariisissa helmikuussa 1947. Päävastuu sopimuksesta oli Neuvostoliitolla ja Isolla-Britannialla. Tämä johtui siitä, että Moskovan aloitteesta kunkin hävinneen maan rauhansopimuksesta vastasivat ne maat, jotka olivat julistaneet sodan kyseiselle valtiolle.⁹²

Pariisin rauhansopimus noudatteli pääosin välirauhansopimuksen ehtoja. Uutta olivat sopimuksen kolmannen osan ns. sotilasartiklat, jotka merkitsivät lisärajoituksia Suomen asevoimille ja aseistukselle. Britit suhtautuivat neuvostoliittolaisia tiukemmin rajoitteisiin, koska Suomen uskottiin liukuvan sodanjälkeisessä blokkimaailmassa Neuvostoliiton leiriin. Toisaalta britit uskoivat, että oli Suomen edun mukaista rakentaa hyvät suhteet Neuvostoliittoon, minkä vuoksi he eivät halunneet sekaantua näiden kahdenvälisiin suhteisiin.⁹³

Sinällään Suomi ei ollut Isolle-Britannialle sotilaallisesti merkittävä. Neuvostoliiton liittolaismaana Suomen asevoimat olisivat kuitenkin olleet Neuvostoliiton käytössä mahdollisessa uudessa sodassa. Jos Ahvenanmaata ei olisi säilytetty demilitarisoituna, alueelle mahdollisesti rakennetut rannikkolinnakkeet olisivat olleet Neuvostoliiton hyödynnettävissä hyökkäyksessä Ruotsiin tai Norjaan. Tämän britit halusivat estää.⁹⁴

Lontoossa vedettiin tiukkaa linjaa Suomen suhteen myös Balkanin tilanteen vuoksi. Britit ja amerikkalaiset halusivat neuvostoliittolaisista poiketen pitää Bulgarian ja Romanian asevoimat suhteellisen pieninä, jotta Kreikka ei olisi ollut uhattuna. Kiistely rauhansopimusluonnoksista johti lopulta siihen, että voittajavaltiot päättivät kohdella kaikkia Saksan entisiä liittolaismaita eli Bulgariaa, Italiaa, Romaniaa, Unkaria ja Suomea analogisesti.⁹⁵

Suomen rauhansopimus koostui kuudesta osasta. Ensimmäisessä osassa käsiteltiin alueellisia määräyksiä ja toisessa poliittisia. Kolmas osa sisälsi määräyksiä, jotka koskivat Suomen maavoimia, sotalaivastoa ja ilmavoimia. Neljäs osa koski

---

⁹² Hentilä, Seppo: Finland and the Peace of Paris 1946–1947. Teoksessa Nevakivi, Jukka (toimittaja): Finnish-Soviet Relations 1944–1948. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisu (Helsingin yliopisto, Helsinki 1994), s. 152 ja 164.

⁹³ Polvinen, s. 166–172 ja 274–280.

⁹⁴ Visuri 2015, s. 211–213 ja 215–217; Polvinen, s. 168–170; Visuri 1990a, s. 6–8.

⁹⁵ Visuri 2015, s. 214, 220–223; Visuri 1990a, s. 6–8; Polvinen, s. 176–178.

sotakorvauksia ja viides taloudellisia määräyksiä. Kuudennessa osassa olivat loppumääräykset koskien muun muassa sopimuksen ratifiointia.⁹⁶

Suurin osa sopimuksen määräyksistä kuten alueluovutukset ja sotakorvausten maksaminen, pantiin toimeen heti, kun sopimus oli allekirjoitettu. Kolmannen osan ns. sotilasartiklojen katsottiin sen sijaan olevan kytköksissä sekä poliittiseen tilanteeseen että vallitsevaan sotatekniikan tasoon. Osa niistä olikin tarkoitettu alun perin tilapäisiksi, minkä vuoksi myös toimintatapa niiden muuttamiseksi oli kirjattu sopimustekstiin.⁹⁷

Sopimuksessa rajattiin Suomen armeijan miesvahvuus 34 400 henkeen, sotalaivaston 4 500 henkeen ja ilmavoimien 3 000 henkeen. Laivaston yhteiskantokyky asetettiin 10 000 tonniin ja ilmavoimien kapasiteetti 60 lentokoneeseen. Näitä rajoja ylittäviä hankintoja tai materiaalivarastoja ei sallittu ja ylijäämämateriaali piti luovuttaa joko Ison-Britannian tai Neuvostoliiton käyttöön. Lisäksi kiellettiin saksalaista alkuperää olevan sotamateriaalin hankinta, atomiaseet, ohjukset, merimiinat, torpedot, sukellusveneet, moottoritorpedoveneet ja rynnäkköalukset.⁹⁸

Suomen hallitus sai tietää sotilasartikloista juuri ennen rauhankonferenssin alkua. Artikloja ei koettu ylivoimaisiksi, vaikka rauhanvaltuuskunta pyrkiin saamaan niihin tuloksetta lievennyksiä.⁹⁹

Sen sijaan armeijassa sotilasrajoitteet nähtiin vahingollisena Suomen puolustuskyvylle. Sotilasartiklat rajoittivat Suomen puolustuskykyä, kun ne puuttuivat asevoimien määrään ja aseistukseen.¹⁰⁰

Myös taloudellinen tilanne hankaloitti armeijan kehittämistä. Sotakorvausten maksaminen ja jälleenrakennus estivät puolustusvoimien uudistamisen aina vuoteen 1955 saakka. Vasta tuolloin perushankinnat voitiin aloittaa. Toisaalta, koska puolustusmenoja ei pystytty kasvattamaan, haki Suomi turvallisuutta diplomatian kautta, minkä voi myös nähdä hyödyttäneen Suomea.¹⁰¹

---

⁹⁶ Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan, Australian, Etelä-Afrikan Unionin, Intian, Kanadan, Tšekkoslovakian, Ukrainan Sosialistisen Neuvostotasavallan, Uuden Seelannin sekä Valko-Venäjän Sosialistisen Neuvostotasavallan välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta.

[Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020).

⁹⁷ Visuri 2015, s. 223; Visuri 1990a, s. 9.

⁹⁸ Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan, Australian, Etelä-Afrikan Unionin, Intian, Kanadan, Tšekkoslovakian, Ukrainan Sosialistisen Neuvostotasavallan, Uuden Seelannin sekä Valko-Venäjän Sosialistisen Neuvostotasavallan välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta.

[Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020).

⁹⁹ Visuri 1990a, s. 8.

¹⁰⁰ Penttilä 1988, s. 47.

¹⁰¹ Penttilä 1988, s. 46–47.

Suomalaiset eivät pitkään käsittäneet, miksi Pariisin rauhansopimuksessa rajoitettiin puolustusvoimien vahvuutta, kun taas YYA-sopimuksessa edellytettiin kykyä puolustautua omalla alueella. Suomalaiset eivät tieneet, että rajoitteita ei ollut saneltu Neuvostoliitosta, joka suhtautui tässä vaiheessa myönteisesti Suomen puolustuskyvyn vahvistamiseen. Suomalaiset eivät myöskään olleet selvillä siitä, että sotilasartiklat oli tarkoitettu osittain tilapäisiksi.¹⁰²

Suomalaisten kokemana ristiriita Pariisin rauhansopimuksen rajoitteiden ja YYA-sopimuksen vaatimusten välillä nousi esille jo YYA-sopimuksen teon yhteydessä. Sekä jalkaväenkenraali Erik Heinrichs että puolustusvoimain komentaja Aarne Sihvo kaipasivat rauhansopimuksen määräyksiin joustoa, jotta mahdollinen hyökkäys Suomen kautta Neuvostoliittoon olisi voitu torjua. Presidentti J.K. Paasikivi ei kuitenkaan halunnut kiertää vaan muuttaa rauhansopimusta. Hänen pyrkimyksensä kytkeä YYA-sopimuksen jatko vuonna 1955 sotilasartiklojen purkuun kaatui Porkkalan palautukseen.¹⁰³

Ajatus sotilasartiklojen purkamisesta jäi kytemään. Sitä mietittiin vakavasti vuosina 1957–1960, kun Suomi halusi ylittää sille asetetut puolustusvoimien henkilöstömäärärajoitukset ja hankkia ilmatorjuntaohjuksia.¹⁰⁴ Ralph Enckellin muistion ja sen yhteyteen liitetyn Neuvostoliiton suurlähettilään kirjelmän mukaan presidentti Urho Kekkonen tiedusteli ensimmäistä kertaa Neuvostoliiton kantaa asiaan tammikuussa 1957, ja sai maaliskuussa ilmoituksen periaatteessa myönteisestä suhtautumisesta.¹⁰⁵

Sotilasartikloista irtautuminen oli esillä uudelleen Kekkosen ja Neuvostoliiton johtajan Nikita Hruštšovin välisissä keskusteluissa kesäkuussa 1957 ja toukokuussa 1958. Hruštšov vaikutti aluksi olevan valmis siihen, että artiklojen purku olisi otettu tarkasteluun YK:ssa, mutta Neuvostoliiton rauhanaloitteiden vuoksi asenne muuttui varaukselliseksi. Ideaa ei suoranaisesti hylätty, mutta Hruštšov halusi

---

¹⁰² Visuri 1990a, s. 9 ja 13; Penttilä 1988, s. 46–47.

¹⁰³ Visuri 1990a, s. 13–15.

¹⁰⁴ Soikkanen, Timo: Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkosen kaudella I. Kansainvälistymisen ja muutosvaatimusten paineessa 1956–69 (Karisto, Hämeenlinna 2003), s. 248; Suomi, Juhani: Urho Kekkonen 1956–1962. Kriisien aika (Otava, Helsinki 1992), s. 92–94; Visuri, Pekka: Puolustusvoimat kylmässä sodassa. Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961 (WSOY, Helsinki 1994), s. 157; Salminen, Pertti: Puolueettomuuden nimeen. Sotilasjohto Kekkosen linjalla ja sen sivussa 1961–1966 (Kustannus Oy Suomen Mies, Helsinki 1995), s. 63–64.

¹⁰⁵ Muistio 10.3.1957, salainen: Rauhansopimuksen sotilasartiklojen purkumahdollisuuksista (Ralph Enckell). Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

siirtää rajoitusten poiston tuonemmaksi. Tunnustelut jatkuivat vuosina 1959 ja 1960, mutta tarkkaa tietoa niiden sisällöstä ei ole.¹⁰⁶

Neuvostoliittolaisten myönteisyys suomalaisten aseistamiseen johtui siitä, että he halusivat linkittää Suomen omaan puolustusjärjestelmäänsä. Pohjolan sotilasstrateginen merkitys kasvoi 1950-luvun lopulla. Tämän seurauksena Neuvostoliitto teki useita aloitteita sotilasyhteistyön tiivistämiseksi ja tarjosi luottoa sotamateriaalihankintoihin. Neuvostoliittolaiset olivat valmiita joustamaan rauhansopimuksesta, mikäli se auttaisi suomalaisia täyttämään YYA-sopimuksen velvoitteet. Tämä sai suomalaiset varovaiselle kannalle eikä vaihtoehtoihin muuttua Pariisin rauhansopimusta joko sopimusvaltioiden välisellä sopimuksella tai YK:n turvallisuusneuvoston välisellä sopimuksella tartuttu.¹⁰⁷

Taustalla oli pelko, että suomalaiset olisivat joutuneet selittämään sotilasartiklojen purkamista läntisten rajojensa puolustamisella, sillä YYA-sopimuksen vuoksi puolustustarvetta itään ei voinut nimetä perusteeksi. Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkö Ralph Enckell epäili, että asian tiedustelu olisi voinut johtaa jopa siihen, että länsivallat olisivat nimenneet Suomen virallisesti itäblokin jäseneksi.¹⁰⁸

Leimautuminen itäisen liittouman edustajaksi oli erityisen epäsuotavaa, kun Suomi oli rakentamassa puolueettomuuttaan. Puolueettomuuden nähtiin vahvistavan Suomen valtiollista asemaa. Samalla kansainvälisen jännityksen lientymisen uskottiin vähentävän Suomen merkitystä Neuvostoliiton politiikassa.¹⁰⁹

Rauhansopimuksen rajoitusten muuttaminen kytkeytyi tiiviisti sotilaalliseen varustautumiseen ja puolustuksen kohottamiseen. Puolustusvoimien merkityksestä turvallisuuspolitiikassa oli erilaisia näkemyksiä.¹¹⁰ Tämä selittää myös sitä, miksi tunnustelut rauhansopimuksen soveltamisesta olivat osin epäjohdonmukaisia ja tempoilevia.

Sotilasartikloista keskusteltiin useaan otteeseen puolustusneuvostossa, jossa esillä olivat erityisesti Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen väliset ristiriitaisuudet. Koska näistä ensimmäisen koettiin rajoittavan ja jälkimmäisen

---

¹⁰⁶ Visuri 1994, s. 157; pöytäkirja n:o 12 puolustusneuvoston kokouksesta 15.10.1958, salainen. Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹⁰⁷ Visuri 1994, s. 157.

¹⁰⁸ Muistio 10.3.1957, salainen: Rauhansopimuksen sotilasartiklojen purkumahdollisuuksista (Ralph Enckell). Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹⁰⁹ Ralph Enckellin kirje ulkoasiainministerille 4.6.1956. Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹¹⁰ Suomi 1992, s. 249–252.

edellyttävän puolustuskykyä, puolustusministeriö ja pääesikunta halusivat selvittää, mitkä mahdollisuudet Suomella oli valtiosopimustensa pohjalta sotilaallisiin maanpuolustusvalmisteluihin. Puolustusvoimien johto oli huolissaan maan puolustuskyvystä, sillä Suomen ei uskottu pystyvän täyttämään YYA-sopimuksen velvoitteita. Jos omia joukkoja ei olisi riittävästi, Suomen olisi ollut pakko turvautua Neuvostoliiton apuun, mikä olisi tarkoittanut käytännössä maan miehitystä. Tämän vuoksi rajoitteet olisi haluttu purkaa YK:ssa.¹¹¹

Huoli maanpuolustusmahdollisuuksista kasvoi syksyllä 1958, kun suurvaltasuhteet kiristyivät. Neuvostoliitto vaati länneltä ensin Itä-Saksan tunnustamista ja sitten Berliinin demilitarisointia. Yöpakkaskriisin keskellä Suomi näytti olevan ajautumassa tilanteeseen, jossa YYA-sopimuksen Saksa-maininta olisi vienyt sen sotilaallisiin konsultaatioihin Neuvostoliiton kanssa.

Vallitsevassa tilanteessa Kekkonen suhtautui nihkeästi ajatukseen Suomen rauhansopimuksen käsittelystä YK:ssa.¹¹² Haluttomuus selittyi osaltaan sillä, että Kekkonen tiesi Hruštšovin kanssa toukokuussa käymänsä keskustelun perusteella, että Neuvostoliitto halusi siirtää mahdollista sotilasartiklojen purkua Neuvostoliiton rauhanaloitteiden vuoksi tuonemmaksi.¹¹³ Lisäksi Kekkonen karsasti sitä, että puolustusneuvosto ja pääesikunta pyrkivät kohottamaan omaa rooliaan turvallisuuspolitiikan muotoilijoina. Hän ei halunnut nostaa puolustuksen profiilia.¹¹⁴

Myös ulkoministeriössä asennoiduttiin varauksellisesti aloitteisiin, jotka koskivat sotilasartiklojen muuttamista. Sopimuksen oikeudelliset velvoitteet haluttiin selvittää tarkasti, ja tätä varten professori Erik Castrénilta pyydettiin analyysia rajoitteiden modifioinnista.¹¹⁵

Castrénin lausunto ei puoltanut rauhansopimuksen muuttamista YK:n turvallisuusneuvostossa. Jos Pariisin rauhansopimukseen olisi haettu muutosta YK:n peruskirjan 43 ja 45 artiklojen mukaan, olisi Suomen asemaa tarkastelu suhteessa YK:n sille asettamiin velvollisuuksiin. Tällöin sotilasartiklojen purku olisi YK:n toimesta voinut olla perusteltua, jos suomalaisia joukkoja olisi hyödynnetty kansainvälisissä kriisitilanteissa. Toisaalta sopimuksen syntyminen YK:n

---

¹¹¹ Pöytäkirja 12 puolustusneuvoston kokouksesta 15.10.1958, salainen ja puolustusneuvoston muistio 11.10.1958, salainen: Suomen solmimien kansainvälisten sopimusten sotilaalliset velvoitukset ja oikeudet. Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹¹² Sama. Kekkonen ei mainitse suoraan yöpakkasten osuutta mielipiteeseensä, mutta viittaa muistioissa huonoon poliittiseen tilanteeseen ja peräänkuuluttaa tilannetajua.

¹¹³ Visuri 1994, s. 157.

¹¹⁴ Suomi 1992, s. 92–93 ja 249–252; Visuri 1994, s. 155.

¹¹⁵ Ulkoasiainministeri Ralf Törngrenin ja osastopäällikkö Osmo Orkomiehen kirje puolustusneuvostolle 29.4.1959, erittäin salainen. Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

turvallisuusneuvoston kanssa näytti erittäin epätodennäköiseltä, koska periaatteelliset erimielisyydet jäsenvaltioiden välillä estivät kaikki sotilas sopimukset. Näin ainoaksi mahdollisuudeksi jäivät neuvottelut kaikkien sopimusmaiden kanssa.¹¹⁶

Viimeisen kerran sotilasartiklojen täysimääräinen purkaminen näyttää olleen esillä puolustusneuvostossa elokuussa 1960. Etenkin puolustuksellisten ohjusten ja kosketuksetta räjähtävien miinojen puutteen koettiin haittaavan puolustusvalmiutta.¹¹⁷ Vielä joulukuussa 1960 puolustusministeriössä laadittiin muistio rauhansopimuksen sotilaallisten rajoitteiden poistamiseksi.¹¹⁸

Kun sitten Neuvostoliitto ilmaisi halunsa ohjusten myymiseen tammikuussa 1961, Suomi lähti tosissaan tunnustelemaan mahdollisuuksiaan niiden saantiin.¹¹⁹ Vuoden 1961 keskustelut puolustuksellisista ohjuksista paljastivat, että Neuvostoliitto oli haluton tarkastelemaan Suomen rauhansopimuksen 17. artiklaa YK:ssa. Neuvostohallitus tavoitteli sovitteluvampaa suurvaltapolitiikkaa ja yleistä aseistariisuntaa, mikä ei istunut yksin Suomen aseistuksen laajentamisen kanssa.¹²⁰ Rajoitteiden ohittaminen ilman virallista käsittelyä sopi kyllä edelleen neuvostoliittolaisille,¹²¹ mutta suomalaiset eivät halunneet sivuuttaa rauhansopimusta tällä tavalla.¹²²

Koska sotilasartiklojen purku ei ollut mahdollinen, eikä halua rauhansopimuksen ohittamiseen ollut, suomalaiset keksivät keuhällä 1961 ajatuksen sotilasartiklojen tulkinnasta. Idea haluttiin myydä briteille Kekkosen valtiotvierailulla Isoon-Britanniaan. Pääministeri Harold Macmillan ei kuitenkaan kannattanut Suomen pyrkimyksiä nostaa puolustusvoimien määrävahvuuksia ja ostaa ohjuksia.¹²³

---

¹¹⁶ Erik Castrénin lausunto ulkoasiainministeriölle 15.9.1959, salainen. Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹¹⁷ Puolustusneuvoston muistio 17.8.1960: Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten tarkistaminen. Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹¹⁸ Visuri, Pekka: Idän ja lännen välissä – puolustuspolitiikka presidentti Kekkosen kaudella (Fenix-Kustannus, Espoo 2010), s. 60.

¹¹⁹ Keskustelu apulaisulkoministeri Mr. Thomasin kanssa 21.2.1962 ulkoasiainministeriössä, liite 3. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 21.9.1961–4.5.1962 (12N), UMA.

¹²⁰ Max Jakobsonin muistiinpano suurlähettiläs O’Neillin käynnistä 3.3.1962, salainen. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 21.9.1961–4.5.1962 (12N), UMA; Tasavallan Presidentin puhe edustustojen päälliköille Linnassa 6.8.1962. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 12.5.1962–29.9.1962 (12N), UMA.

¹²¹ Puolustusministeri Björkenheimin ja suurlähettiläs Tuomisen keskustelu apulaisulkoministeri Mr. Thomasin kanssa 21.2.1962. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 21.9.1961–4.5.1962 (12N), UMA.

¹²² Soikkanen 2003, s. 248.

¹²³ Soikkanen 2003, s. 248–249; Salminen, Pertti, s. 64–65.

Lupaa sotilasartiklojen tulkitsemiseen ei herunut, koska britit pelkäsivät suomalaisten ajautuvan läheisempään sotilasyhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa. Lisäksi britit eivät halunneet, että Neuvostoliitto olisi syyttänyt heitä rauhansopimuksen rikkomisesta. Sopimusrikkomukseen vedoten neuvostoliittolaiset olisivat saattaneet ryhtyä tulkitsemaan sopimusta heille mieluisalla tavalla.¹²⁴

Brittien kielteisestä asenteesta välittämättä suomalaiset päättivät ostaa ilmatorjuntaohjuksia Neuvostoliitosta joulukuussa 1961. Neuvostoliitolle aseostot kävivät, mutta Isolle-Britannialle eivät. Pekka Visuri on kuvannut yksityiskohtaisesti, kuinka amerikkalaiset painostivat voimakkaasti brittejä torjumaan hankinnan perusteeksi esitetyn rauhansopimuksen tulkitsemisen. Taustalla oli pyrkimys pitää vapaana pommikoneväylä Suomen yli lännestä Neuvostoliittoon sekä pelko Suomen kytkeytymisestä Neuvostoliiton ilmapuolustusjärjestelmään. Suomalaiset eivät jostain syystä ymmärtäneet, kuinka Suomen ohjushankinnat olisivat olleet idälle eduksi ja lännelle haitaksi.¹²⁵

Ison-Britannian pääministeri Harold Macmillan olisi hyväksynyt kaupallisista syistä tasapuolisesti itään ja länteen kohdistuvat ohjuskaupat, mutta amerikkalaisten vastustuksen vuoksi brittien asenne säilyi kielteisenä. Britit eivät myöskään halunneet kiertää rauhansopimusta vaan revidoida sen muodollisesti. Kun yhteisymmärrystä ei syntynyt, Kekkonen katsoi parhaaksi perua Neuvostoliiton kanssa sovitut ohjuskaupat heinäkuussa 1962.¹²⁶

Kekkoselle vetäytyminen ohjustilauksesta vaikutti olevan itsestäänselvyys, kun Suomen puolueettomuuskuva lännessä oli vaarantumassa. Hän jopa harmitteli ryhtymistä rauhansopimuksen tulkintaan *”sen vähäisen edun vuoksi, minkä ohjusten saaminen toisi”*.¹²⁷ Tosin hankinnasta vetäytyminen saattoi olla myös poliittinen manööveri, jolla pyrittiin vakuuttamaan länsiliittoutuneet Suomen riippumattomuudesta.¹²⁸

---

¹²⁴ Salminen, Pertti, s. 64–65; Visuri 1994, s. 158–159.

¹²⁵ Visuri 2010, s. 96–105; Visuri Pekka: Suomi kylmässä sodassa (Otava, Helsinki 2006), s. 188–193; Visuri 1998, s. 45.

¹²⁶ Ilmoitukset Ison-Britannian suurlähettiläälle 28.7.1962 ja Neuvostoliiton suurlähettiläälle 31.7.1962. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 12.5.1962–29.9.1962 (12N) ja muistio 15.2.1963, salainen (Max Jakobson): Ohjushankinta ja Neuvostoliitto. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 2.10.1962–1963 (12N), UMA; Visuri 2010, s. 97.

¹²⁷ Tasavallan Presidentin puhe edustustojen päälliköille Linnassa 6.8.1962. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 12.5.1962–29.9.1962 (12N), UMA.

¹²⁸ Max Jakobsonin muistio 24.7.1962, salainen. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 12.5.1962–29.9.1962 (12N), UMA.

Suomen puolueettomuutta epäiltiin, mutta toisaalta pelkona oli, että kielteinen sopimustulkinta ajaisi suomalaiset entistä varmemmin Neuvostoliiton syliin. Tämän vuoksi Iso-Britannia pyörsi syksyllä 1962 kantansa. Se päätti suostua rauhansopimuksen tulkitsemiseen, vaikka Yhdysvallat edelleen vastusti ajatusta.¹²⁹

Rauhansopimuksen allekirjoittajavaltiot hyväksyivät Suomen ehdotuksen puolustuksellisten ohjusten hankkimisesta ja miesvahvuuden ylittämisestä pitkien ja hankalien keskustelujen jälkeen vuoden 1962 lopulla. Suomalaiset lupasivat, että ohjushankinnoissa noudatettaisiin tasapuolisuuden periaatetta eikä ohjuksia kohdistettaisi nimenomaan länttä vastaan.¹³⁰ Saavutettua neuvottelutulosta Suomi piti sittemmin ennakkotapauksena, kun se tavoitteli Pariisin rauhansopimuksen vastaisesti käyttöönsä uusia asetyyppejä.¹³¹

Samalla vuoden 1962 ohjusratkaisu sinetöi suomalaisten pyrkimyksen tehdä aseostoja sekä idästä että lännestä, sillä brittien päätöksen ehtona ohjusten sallimiselle oli tasapuolisuus niiden ostamisessa. Tästä hankintapoliittisesta periaatteesta suomalaiset informoivat samana syksynä myös Yhdysvaltojen hallitusta.¹³²

Asehankinnoista tuli vähitellen osa suomalaista puolueettomuuspolitiikkaa. Kuten Max Jakobson arvioi:

*”Puolustusvoimien hankintojen suuntaus vaikuttaa välittömästi ulkovaltojen arviointeihin puolueettomuuspolitiikkamme vilpittömyydestä tai ainakin kyvystämme ylläpitää puolueettomuutta”.*¹³³

Puolueettomuuspolitiikkaa mukaillen materiaaliostoja tehtiin tasapuolisesti idästä ja lännestä. Myös ohjuksia tilattiin samalla periaatteella. Riippumattomuuteen ulkomaisista toimittajista pyrittiin varaosien, ampumatarvikkeiden ja huollon

---

¹²⁹ Visuri 2010, s. 102 ja 105; Soikkanen 2003, s. 250–251.

¹³⁰ Visuri 2006, s. 192–193; Visuri 1998, s. 45–46.

¹³¹ Muistio 11.5.1982 puolustusministeriön Aimo Pajuselta ulkoministerille ja -ministeriölle, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen tulkinta herätemiinojen osalta. Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA; muistio 19, 1.6.1982, erittäin salainen: Herätemiinojen hankkiminen Neuvostoliitosta (Keijo Korhonen). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

¹³² Ilmoitus Ison-Britannian hyväksynnästä ohjushankinnoille 2.10.1962. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 2.10.1962–1963 (12N); muistio 13.7.1964, erittäin salainen: Torjuntahävittäjien hankinta (Max Jakobson). Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

¹³³ Muistio 13.7.1964, erittäin salainen: Torjuntahävittäjien hankinta (Max Jakobson). Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13), UMA.

osalta.¹³⁴ Vielä 1980-luvulla pitäydettiin käytännössä, jonka mukaan karkeasti kolmannes aseista ostettiin idästä, kolmannes lännestä ja kolmannes puolueettomista maista.¹³⁵ DDR:n ulkoasiainhallinnon raportoinnin perusteella Varsovan liiton maista ainakin Neuvostoliitto ja DDR:n näyttivät olleen tietoisia suomalaisten noudattamasta periaatteesta.¹³⁶

Suomen rauhansopimuksen sotilasartiklojen sisältöä selittää pitkälti yhteismitallisuuden periaate. Sotilaallisilla rajoitteilla haluttiin estää Saksan entisten vasallivaltioiden kyky hyökkäykseen ja Saksan aseistaminen uudelleen.¹³⁷

Bulgaria, Romania, Unkari ja Italia irtautuivat rauhansopimuksistaan jo 1950-luvulla. Sotilasliittojen jäseninä niiden asevoimia koskeneet rajoitteet sivuutettiin kokonaan. Italia irtisanoi sopimuksensa vuonna 1952. Bulgaria, Romania ja Unkari näkivät sopimukset merkityksettömiksi vuonna 1956, kun ne liittyivät YK:iin.¹³⁸

Suomalaiset sen sijaan pyrkivät tulkitsemaan sotilaallisia rajoitteita, kun niistä ei ollut mahdollista päästä kokonaan irti. Alun perin ylimääräistä sotamateriaalia jäi rauhansopimuksen vastaisesti varastoihin, kun britit ja neuvostoliittolaiset eivät päässeet yhteisymmärrykseen materiaalin luovutuksesta. Tämän jälkeen määrällisten rajoitteiden ylittämisestä sovittiin samalla, kun hankintoja tehtiin Lontoosta tai Moskovasta.¹³⁹

Neuvostoliittolaisten tavoitteisiin rauhansopimuksen asettamien määrien ylitys sopi hyvin, sillä he halusivat sitoa asekaupalla Suomen etupiiriinsä. Brittien myönteiseen suhtautumiseen vaikuttivat sekä suomalaisten tekemät lentokonetilaukukset että Suomen poliittinen tilanne. Maa ei ajautunutkaan täysimääräiseen sotilasliittoon Neuvostoliiton kanssa vaan pitäytyi puolueettomuuspolitiikassa.¹⁴⁰

Suomi huomioi sopimusrajoitukset hankinnoissaan aina 1980-luvulle tultaessa. On merkittävää, että pyrkimys vapautua rajoituksista väritti Suomen koko kylmän sodan aikaista politiikkaa.¹⁴¹

---

¹³⁴ Särkiö, Hannu: YYA-sopimus – sotilassopimus? Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA, aika ja sopimus. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tutkimuksia No. 81 (Tampere 1998), s. 61; Visuri 1998, s. 45–46; Suomi, Juhani (toimittaja): Salaisuuksien vartija. Lehtiä Matti Tuovisen päiväkirjasta 1972–1985. Poliittisen historian julkaisuja 2, Turun yliopisto (Uniprint, Turku 2012), s. 152, 243–244.

¹³⁵ Muistiinpano puolustuskyvystä, suvereniteetista ja puolueettomuudesta. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1983 (kotelo 25), KA.

¹³⁶ Raportti 3.6.1987: Finnischer Waffenhandel. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

¹³⁷ Visuri 1990a, s. 8.

¹³⁸ Blomberg, s. 249–250.

¹³⁹ Blomberg, s. 249.

¹⁴⁰ Blomberg, s. 249.

¹⁴¹ Nyberg, s. 4.

2.2. YYA sinetöi neuvostosuhteet

YYA-sopimuksen alkujuuret ovat nähtävissä Suomen presidenttinä toimineen marsalkka Mannerheimin kirjeissä valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanoville. Mannerheim argumentoi kirjeessään 7.1.1945, että poistettaviksi määrätty rannikkotykit olisi pidettävä paikoillaan Saksan uhan sekä Suomen ja Neuvostoliiton välisten puolustusintressien vuoksi.¹⁴²

Mannerheim ja Ždanov keskustelivat mahdollisesta puolustusliitosta tammikuussa 1945 kahteen otteeseen. Mannerheim oli asiassa Paasikiven tuella aloitteellinen, koska hän halusi korostaa suomalaisten yhteistyöhalukkuutta ja saada huojennuksia rauhansopimuksen määräykseen. Neuvostoliiton johtaja Josif Stalin hyväksyi Mannerheimin esityksen rannikkotykitön säilyttämisestä, mutta piti laajempaa yhteistyösopimusta tässä vaiheessa ennenaikaisena.¹⁴³

Liittoutumishanke oli käytännössä jäissä kesäkuuhun 1947 saakka, jolloin SKP:n pääsihteeri Ville Pessi ja SKDL:n kansanedustaja Hertta Kuusinen puhuivat Ždanovin kanssa Moskovassa ystävyys- ja avunantosopimuksesta Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Pessin ja Kuusisen inspiroimana pääministeri Mauno Pekkala ehdotti Neuvostoliiton lähettiläälle Aleksandr Abramoville neuvotteluja puolustusliitosta syyskuussa, ja ulkoministeri Vjatšeslav Molotov nosti asian esille Moskovassa vierailleen Pekkalan hallitusvaltuuskunnan kanssa marraskuussa.¹⁴⁴

Rauhansopimus oli juuri ratifioitu, valvontakomissio lähtenyt eikä Suomi ollut luisunut rautaesiripun taakse. Vallitsevassa tilanteessa Paasikivi ei kannattanut aloitetta, sillä hän pelkäsi mahdollisen sotilasyhteistyön vetävän Suomen Neuvostoliiton talutusnuoraan ja suurvaltaristiriitojen keskiöön. Kun Stalin helmikuussa 1948 teki itse ehdotuksen sopimuksesta Romanian ja Unkarin mallien mukaisesti, Paasikivi ei katsonut enää mahdolliseksi kieltäytyä. Paasikivi pelasi aikaa ja sai sopimuksesta oman erikoistapauksensa.¹⁴⁵

---

¹⁴² Visuri 2015, s. 131–132; Soikkanen, Timo: Tarjottu ja torjuttu isyys. Kuka olikaan YYA-sopimuksen aloitteentekijä? Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA, aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81 (Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere 1998), s. 9–23; Saarikoski, Vesa: YYA-neuvottelut 1948. Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA, aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81 (Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere 1998), s. 25–32.

¹⁴³ Visuri 2015, s. 133–136.

¹⁴⁴ Polvinen, Tuomo, Heikkilä, Hannu ja Immonen, Hannu: J.K.Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4, 1944–1948 (WSOY, Helsinki 1999), s. 418–421 ja 429.

¹⁴⁵ Polvinen, Heikkilä ja Immonen, s. 429, 445–446, 551; Saarikoski, s. 26–27; Väyrynen, Raimo 1990b, s. 102–112; Rentola, Kimmo: Oikean hetken merkitys keväällä 1948. Teoksessa Vares, Vesa (toimittaja): Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta. henkivakuutusta, reaali politiikkaa, ystävyyttä? Turun poliittisen historian laitoksen julkaisuja, 34 (Turun yliopisto, Turku 2009), s. 33–35.

Suomen YYA-sopimus liittyi Neuvostoliiton laajempaan, jo 1930-luvun lopulla alkunsa saaneeseen naapuripoliittikkakuviioon ja tarpeeseen turvata selusta kylmään sotaan lipuvassa maailmassa. Ensimmäiset kahdenkeskiset paktit Neuvostoliitto solmi Tšekkoslovakian kanssa vuonna 1943 ja Puolan kanssa vuonna 1945. Tämän jälkeen Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelmä laajeni Bulgarian, Romanian, Suomen ja Unkarin rauhansopimuksilla. Maailmantilanteen kiristyessä tarve näiden maiden täsmällisemmälle liittolaisuudelle kuitenkin kasvoi, mistä myös Stalinin ehdotus Suomen YYA-sopimuksesta kumpusi.¹⁴⁶

Neuvostoliitolle YYA-sopimus oli sotilasliittoon verrattava järjestely, jolla se pyrki ohjaamaan Suomen toimintaa. Myös Suomessa sopimus nähtiin alun perin sotilaallisena yhteistyönä. Esimerkiksi Paasikivi kutsui radiopuheessaan 9.4.1948 sopimusta puolustusliittosopimukseksi tai sotilasliittosopimukseksi.¹⁴⁷

Paasikivi näki YYA:n Suomelle vahingollisena eikä halunnut tehdä sopimusta Romanian ja Unkarin mallin mukaan. Suomalaisten voitoksi voidaan laskea, että YYA erottui joustavuudellaan kansandemokratioiden kanssa tehdyistä kahdenvälisistä pakteista, joissa hyökkäyksen torjunta ulottui maan omien rajojen ulkopuolelle ja sotilasapu oli automaattista.¹⁴⁸

Yhteisiä piirteitäkin oli havaittavissa. Muiden bilateraalisten sopimusten tavoin YYA-sopimuksessa oli maininta Saksasta mahdollisena hyökkääjänä, rauhan ylläpitämiseen veloitettiin ja Neuvostoliiton vastaiset liitot kiellettiin. Bilateralismin voi nähdä toimineen Suomen eduksi, koska näin se ei tullut vedetyksi mukaan monenkeskiseen sotilasliittoon. Kahdenkeskisyyttä mahdollisti Suomen erilaisen kohtelun kansandemokratioiden verrattuna.¹⁴⁹

Huhtikuussa 1948 allekirjoitetun ja eduskunnan hyväksymän YYA-sopimuksen johdantoon kirjattiin Suomen pyrkimys pysyä suurvaltaristiriitojen ulkopuolella, mikä oli suomalaisille tärkeä yksityiskohta. Varsinainen sopimus koostui kahdeksasta artiklasta. Näistä ensimmäinen kuului:

”Siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta joutuvat aseellisen hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai muun sen kanssa liitossa olevan

---

¹⁴⁶ Polvinen, Heikkilä, Immonen, s. 419–420; Korobochkin, Maxim L.: The USSR and the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance with Finland. Teoksessa Nevakivi, Jukka (toimittaja): Finnish-Soviet Relations 1944-1948. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisu (Helsinki 1994), s. 169–170 ja 174–175; Väyrynen 1990b, s. 102–103; Androsova, Tatjana: Vuoden 1948 YYA-sopimus Suomessa Neuvostoliiton politiikan yhtenä päävälineenä. Teoksessa Vares, Vesa (toimittaja): Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta. henkivakuutusta, reaali politiikkaa, ystävyyttä? Turun poliittisen historian laitoksen julkaisuja, 34 (Turun yliopisto, Turku 2009), s. 20.

¹⁴⁷ Paasikivi 1986, s. 98–101; Visuri 1998, s. 36; Särkiö, s. 57–76.

¹⁴⁸ Visuri 1998, s. 36–37; Saarikoski, s. 26–31.

¹⁴⁹ Väyrynen 1990b, s. 110–112.

valtion taholta, Suomi uskollisena velvollisuuksilleen itsenäisenä valtiona tulee taistelemaan hyökkäyksen torjumiseksi. Suomi kohdistaa tällöin kaikki käytettävissään olevat voimat puolustamaan alueensa koskemattomuutta maalla, merellä ja ilmassa ja tekee sen Suomen rajojen sisäpuolella tämän sopimuksen määrittelemien velvoitustensa mukaisesti tarpeen vaatiessa Neuvostoliiton avustamana tai yhdessä sen kanssa.

Yllämainituissa tapauksissa Neuvostoliitto antaa Suomelle tarpeen vaatimaa apua, jonka antamisesta Sopimuspuolet sopivat keskenään.”¹⁵⁰

Saksa ei ollut enää Neuvostoliiton suurin turvallisuusuhka vaan Yhdysvallat. Stalin muotoili viholliskäsitteen toisen maailmansodan formulointeja mukaillen, koska hän ei halunnut liiaksi kiristää välejä länteen. Saksan ja sen liittolaismaan maininta potentiaalisena hyökkääjänä kuitenkin miellettiin Neuvostoliitossa kylmän sodan aikana länsiliittoutuneiden aggressioksi.¹⁵¹

Suomen kannalta tärkeää oli, että se voisi puolustaa omaa aluettaan ensisijaisesti itsenäisesti. Neuvostoliiton avusta sovittaisiin erikseen. On huomattava, että YYA-sopimuksen mukaan Suomeen olisi kohdistunut uhka lännestä eikä idästä. Kuitenkin Suomessa pääasiassa ajateltiin toisin.¹⁵²

Uhkakuvana nähtiin tilanne, jossa Suomi ei olisi kyennyt torjumaan hyökkäystä itse, ja olisi joutunut ottamaan vastaan apua Neuvostoliitolta. Tässä tilanteessa riskinä olisi voinut neuvostojoukkojen jääminen Suomen maaperälle pysyvältä pohjalta. Suomesta olisi saattanut tulla Neuvostoliiton liittolainen vasten tahtoaan. Tämän ajatusmallin norjalainen Nils Ørvik muotoili 1970-luvulla teoriaksi ”puolustus apua vastaan”. Puolustuskyvyn oli Suomessa oltava sillä tasolla, että Neuvostoliiton ei tarvitsisi tuntea asemaansa uhatuksi.¹⁵³

Puolustuksen riittämättömyys kummitteli puolustusvoimien johdon mielessä, kun se halusi joustoja Pariisin rauhansopimuksen rajoitteisiin YYA-sopimuksen syntyvaiheessa. Vahva puolustus olisi estänyt Suomeen kohdistuvat hyökkäykset.¹⁵⁴

Sodanjälkeisinä vuosina Suomen puolustuksessa oli puutteita. Rahaa armeijan kehittämiseen ei ollut, ja Suomi etsi turvaa diplomatian kautta. Neuvostoliitto

---

¹⁵⁰ Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltaisen Liiton välillä ystävyyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Moskovassa 6 päivänä huhtikuuta 1948 allekirjoitetun sopimuksen voimaansaattamisesta.

[Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017.](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017)

¹⁵¹ Polvinen, Heikkilä ja Immonen, s. 429–430, 446; Väyrynen 1990b, s. 102.

¹⁵² Penttilä 1988, s. 59 ja 70–71.

¹⁵³ Särkiö, s. 58; Penttilä 1988, s. 71.

¹⁵⁴ Paasikivi, Juho Kusti: J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, ensimmäinen osa (WSOY, Helsinki 1985), s. 574; Visuri 1990a, s. 13–14.

suhtautui 1950-luvun alussa kielteisesti Pohjoismaiden, myös Suomen, varustautumiseen, koska se pelkäsi Yhdysvaltojen vaikutusvallan kasvua. Paasikivi piti matalaa profiilia puolustuspolitiikassa, koska ei halunnut provosoida Stalina eikä uskonut uuteen sotaan.¹⁵⁵

Suhtautuminen puolustusvoimiin kuitenkin muuttui, kun Neuvostoliitto vuonna 1954 otti yhteyttä Paasikiveen Ruotsin ja Norjan mahdolliseen varustautumiseen liittyen. Konsultaatiouhka ei toteutunut, mutta puolustusvalmiutta alettiin parantaa. Armeija sai määrärahan ja perushankinnat aloitettiin vuonna 1955.¹⁵⁶

Sopimuksen keskeistä sisältöä oli myös sen toinen artikla. Siinä

”Korkeat Sopimuspuolet tulevat neuvottelemaan keskenään siinä tapauksessa, että 1 artiklassa tarkoitetun sotilaallisen hyökkäyksen uhka on todettu.”¹⁵⁷

Neuvostoliittolaiset halusivat, että jo pelkän uhan toteaminen kumman tahansa osapuolen toimesta olisi käynnistänyt neuvottelut. Suomalaiset sen sijaan olisivat halunneet muotoilla kohdan siten, että konsultaatiot olisi aloitettu vasta, kun hyökkäys olisi jo tapahtunut. Lopulliseen sopimukseen tulleesta sanamuodosta huolimatta Paasikivi korosti YYA-sopimusta koskeneessa radiopuheessaan, että molempien sopimusosapuolien piti olla yhtä mieltä keskustelujen aloittamisesta. Vaikka saatuun neuvottelutulokseen oltiin tyytyväisiä, YYA-sopimuksen velvoitteita vähäteltiin.¹⁵⁸

Pyrkimys pitkittää konsultaatioihin ryhtymistä leimasi Suomen puolueettomuuspolitiikkaa aina vuoden 1961 noottikriisistä lähtien. Neuvostoliitto halusi päinvastoin alentaa kynnystä neuvotteluihin ja laajentaa neuvotteluelvoitteen 1960- ja 1970-luvuilla poliittiseksi neuvotteluprosessiksi. Tavoitteena oli horjuttaa Suomen puolueettomuusasemaa lännen silmissä.¹⁵⁹

2.3. Puolueettomuuspolitiikka muotoutuu

Puolueettomuuslinja alkoi saada kannatusta Suomessa 1930-luvulla, kun Euroopan poliittinen tilanne kiristyi. Adolf Hitler nousi valtaan eikä Kansainliitto tarjonnut riittävää suojaa. Turvaa haettiin muista pohjoismaista, vaikka ne

---

¹⁵⁵ Penttilä 1988, s. 46–47, 57 ja 60–61.

¹⁵⁶ Penttilä 1988, s. 78–80.

¹⁵⁷ Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä ystävyyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Moskovassa 6 päivänä huhtikuuta 1948 allekirjoitetun sopimuksen voimaansaattamisesta.
[Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017.](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017)

¹⁵⁸ Paasikiven puhe radiossa ystävyys- ja avunantosopimuksen allekirjoittamisen johdosta 9.4.1948. Paasikivi 1986, s. 98–101; Polvinen, Heikkilä ja Immonen, s. 551; Penttilä 1988, s. 50–55.

¹⁵⁹ Blomberg, s. 258.

olivatkin yhteistyöstä erimielisiä. Vuonna 1935 eduskunta vahvisti tiedonannollaan Suomen pohjoismaisen puolueettomuussuuntauksen ja vuonna 1938 maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien yhteishallitus sitoutui ns. Oslon julistuksessa pohjoismaiseen puolueettomuuteen. Vaikka toinen maailmansota vei julistukselta pohjan, ajatukseen puolueettomuudesta palattiin uudelleen vuonna 1948, kun YYA-sopimuksen laatiminen tuli ajankohtaiseksi.¹⁶⁰

Paasikivi suhtautui YYA-sopimukseen vastentahtoisesti eikä olisi halunnut liittoutua Neuvostoliiton kanssa, koska se olisi voinut merkitä länsisuhteiden heikentymistä. Tämän vuoksi sopimukseen kirjattiin puolueettomuuspyrkimys, minkä toivottiin siivittävän sen läpi eduskuntakäsittelyn.¹⁶¹

Kekkonen lähti hakemaan suomalaiselle puolueettomuudelle sopimuksellista pohjaa nimenomaan YYA-sopimuksen johdantotekstin kautta. Vuoden 1952 pyjamantaskupuheessaan hän määritteli Suomen aseman Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen kautta ja ehdotti jälkimmäisen jatkeeksi pohjoismaista puolueettomuusliittoa. YYA:n johdanto-osuutta hän tulkitsi siten, että suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolelle pysyminen edellytti ”tietynlaista puolueettomuutta”. Todellista jalansijaa suomalainen puolueettomuus sai kuitenkin vasta, kun Porkkalan sotilastukikohta palautettiin Suomelle vuonna 1955, ja Hruštšov lanseerasi puolueettomuuskampanjansa, mikä merkitsi aktiivista rauhantoimintaa ja rauhanomaista rinnakkaiseloa.¹⁶²

Porkkalan palautuksen jälkeen Neuvostoliitto alkoi tukea Suomen puolueettomuutta. Rauhanomaisen rinnakkaiselon mukaisesti Neuvostoliitossa uskottiin, että sosialismiin saatettiin siirtyä myös ilman sotaa. Tukea etsittiin puolueettomilta mailta, jotka kuuluivat liittolaismaiden kanssa ”rauhan vyöhykkeeseen”. Aseellista puolueettomuutta Neuvostoliitto ei kannattanut. Se ei ollut myöskään varsinaisesti Kekkonen tavoite hänen ensimmäisellä presidenttikaudellaan.¹⁶³

Puolueettomuuden kannalta Pariisin rauhansopimus ja YYA-sopimus olivat monitulkintaisia, sillä ne samanaikaisesti sekä tukivat että rajoittivat sitä. Rauhansopimus esti Suomea liittymästä liittoihin, jotka voitiin tulkita Neuvostoliiton vastaisiksi. Samansuuntainen muotoilu oli YYA-sopimuksessa. Toisaalta YYA-sopimuksen neljännen artiklan mukaan Suomi ei myöskään ollut sitoutumassa Neuvostoliittoon. Suomen valtiosopimuksista saattoi siis johtaa kaikkiin suuntiin ulottuvan liittoutumattomuuden perusteet.¹⁶⁴

---

¹⁶⁰ Jakobson, s. 23–29; Rainio-Niemi 2014, s. 28 ja 169.

¹⁶¹ Polvinen, Heikkilä ja Immonen, s. 429–430 ja 550–551.

¹⁶² Penttilä 1992, s. 52–54.

¹⁶³ Penttilä 1988, s. 103–104.

¹⁶⁴ Kallenautio, s. 268.

Toisaalta molempien sopimusten sotilaalliset rajoitteet supistivat Suomen puolustuspoliittista riippumattomuutta ja tätä kautta mahdollisuuksia puolueettomuuteen. Kaiken kaikkiaan puolueettoman maan statukseen oli vaikea liittää sotilasliittoa. Erityisen ongelmalliseksi muotoutui jo edellisessä luvussa kuvattu YYA:n konsultaatioartikla.¹⁶⁵

Molemmassa Suomen valtiosopimuksessa oli oletus Saksasta mahdollisena vihollisena. YYA-sopimuksen Saksa-maininta yhdistettiin kylmän sodan aikana Neuvostoliitossa lännen tekemäksi aggressioksi, vaikka maahyökkäys Saksan kautta oli epätodennäköisempi kuin esimerkiksi ilmaisku Skandinavian yli itään. Vihollismaan nimeäminen puolueettomuuspolitiikkaa toteuttavan maan valtiosopimuksessa antoi jo sinällään sen sisällölle oudon lisämaun. Suomi ei voinut muodostaa suhteitaan Saksoihin vapaasti, ja tasapainoilu kahden eri leiriin kuuluvan saksalaisen valtion välillä paineisti Suomen rauhanaikaista puolueettomuuspolitiikkaa. On vaikea nähdä, miten Suomi olisi pystynyt säilyttämään puolueettomuusasemansa, jos Saksat olisivat osana liittolaisblokkejaan ajautuneet sotaan. Suurvaltasuhteet rajasivat merkittävästi Suomen liikkumatilaa, ja Saksan kysymyksellä oli erityisasema Suomen ulkopolitiikassa.

Kekkonen luonnehti Suomen ulkopolitiikkaa puolueettomuuspolitiikaksi, johon hän yhdisti muun muassa lisämääreet aktiivinen ja rauhantahtoinen. Rauhantahtoinen tai rauhaarakastava olivat Neuvostoliiton suosimia adjektiiveja, jotka ymmärrettiin yleisesti itäblokin fraaseiksi. Kekkonen haki puolueettomuuspolitiikan pohjan YYA-sopimuksen johdannosta, mutta pyrki etääntymään sopimuksen sotilasliittoluonteesta.¹⁶⁶ Neuvostoliitto ei 1970-luvulta lähtien hyväksynyt Suomen puolueettomuusasemaa, koska se nimenomaan tulkitsi YYA-sopimuksen sotilasartikkelit puolueettomuuden vastaisiksi.¹⁶⁷

Suomen oli kuitenkin vaikea vakuuttaa länsi valitsemastaan linjastaan. YYA-sopimus ja Suomen läheiset neuvostosuhteet herättivät epäilyjä Suomen todellisesta asemasta. Yöpakkaskriisi vuonna 1958 osoitti Neuvostoliiton kädenjäljen ulottuvan Suomen sisäpolitiikkaan, kun pääministeri Karl-August Fagerholmin kolmas hallitus joutui eroamaan Berliinin kriisitilanteen synnyttämän konsultaatiouhan alla. Kekkonen pyrki 1960-luvun alussa kirkastamaan Suomen puolueettomuuskuvaa YK-toiminnan ja länteen suuntautuneiden vierailujen kautta, mutta syksyn 1961 noottikriisi paljasti jälleen Suomen haavoittuvuuden suhteessa itänaapuriinsa.

---

¹⁶⁵ Särkiö, s. 57–59.

¹⁶⁶ Visuri 2010, s. 190–191.

¹⁶⁷ Yhteenveto: Die finnische "Neutralität", ei päivämäärää eikä tekijän tietoja, ajoittunee 1980-luvun jälkipuoliskolle. Kuuluu kansioon, jossa yleistietoja Suomesta. MfAA, ZR 4667/90, PA AA.

Kun noottikriisi ratkesi suhteellisen nopeasti, osa länsisaksalaisista lehdistä aloitti spekuloinnin siitä, mihin Kekkonen oli mahdollisesti taipunut kulissien takana ratkaisun saavuttamiseksi. Myös Saksan liittotasavallan kaupallisen edustuston päällikkö, uusi pääkonsuli Heinrich Böx oli pettynyt erityisesti Kekkonen toimintaan, ja koki Neuvostoliiton otteen Suomesta tiukentuneen ja Suomen alistuneen sen tahtoon. Varsinaisesti suomettumistermiä alettiin käyttää ulkomaisessa lehdistössä 1960-luvun lopulla, jolloin sillä viitattiin siihen, miten Suomen mallin mukaisesti liian läheiset neuvostosuhteet voisivat koitua maan turmioksi.¹⁶⁸

Pääesikunnassa oli aloitettu jo ennen nootin antamista kesäkuussa 1961 sotilaallisen tilannearvion ja analyysin laatiminen. Blokkien välinen kiista Berliinin asemasta oli kiristynyt äärimmilleen, minkä vuoksi Neuvostoliiton YYA-sopimukseen liittyvät konsultaatiovaatimukset arvioitiin mahdollisiksi. Tässä vaiheessa ulkoasiainministeriössä ei kuitenkaan otettu uhkaa todesta.¹⁶⁹

Noottikriisi on nähtävä virstanpylväänä suomalaisen puolueettomuuspolitiikan terävöittämisessä, sillä sen jälkeen Suomessa ymmärrettiin yleisesti tarve kehittää puolustusta. Puolustusvoimat vaativat panostusta puolustushankintoihin joulukuussa 1959 myönnetyn tavaraluoton puitteissa. Suomen piti pystyä puolustamaan aluettaan, jotta Neuvostoliiton apua ei tarvittaisi.¹⁷⁰ Samaan aikaan puolustuksen painopistettä hivutettiin pohjoiseen, josta hyökkäyksen todennäköisimmin arveltiin suuntautuvan Neuvostoliittoon. Noottikriisin jälkeen Suomessa siis varustauduttiin entistä ponnekkaammin sekä Neuvostoliiton miehityksen että läntisen hyökkäyksen varalle.¹⁷¹

Pohjan puolustuspoliittiselle doktriinille Kekkonen teki Kouvolassa joulukuussa 1961 pitämässään puheessaan. Siinä hän linjasi, että puolustusvoimien rooli oli tukea puolueettomuuspolitiikkaa. Kekkonen määritteli, että

”Puolustusvoimiemme päätehtävänä on valmistautua valtakunnan puolustautumiseen ja sen puolueettomuuden suojaamiseen valtiosopimuksiemme hengen ja kirjaimen mukaisesti. Puolustusvoimat ovat näin ollen valtiovallan väline rauhantahtoisien puolueettomuuspolitiikkamme tukemisessa.

---

¹⁶⁸ Hentilä 2003, s. 55–60, 143.

¹⁶⁹ Suominen, Pertti: Armeijan silmänä ja korvana. (Otava, Helsinki 2012), s. 117–120.

¹⁷⁰ Muistio sotilassiamiehille 15.1.1962, salainen ja puolustusministeriön suunnitelma sotamateriaalin hankinnasta tavaraluotolla. Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 21.9.1961–4.5.1962 (12N), UMA; Visuri 1998, s. 44–45; Visuri 2010, s. 83.

¹⁷¹ Penttilä 1989, s. 27.

Puolustusvoimat tukevat tätä puolustuspolitiikkaa jo pelkällä olemassaolollaan, sitä paremmin, mitä tehokkaammat ne ovat.¹⁷²

Käytännössä Kekkonen puhe antoi määrittymisen Suomen turvallisuuspolitiikalle, joka muodostui ensisijaisesti ulko- ja puolustuspolitiikan yhdistelmästä. Ulkopolitiikan merkitys oli keskeinen, ja puolustuspolitiikka oli sille alisteinen.¹⁷³

Käytännön tasolla satsaukset puolustuksessa näkyivät vuonna 1962 huomattavasti kohonneina puolustusmenoina. Idästä hankittiin MIG-torjuntahävittäjiä ja -harjoitushävittäjiä, kaksi Riga-luokan saattajaa, panssarivaunuja ja kuljetuspanssarivaunuja sekä kenttätykkejä. Länneä hankittiin ilmatorjunnan parantamiseksi ilmatorjuntatykkejä, kaukovalvontatutkia ja suihkuharjoitus koneita. Hyökkäykseen valmistauduttiin niin lännen kuin idän suunnalta. Vuonna 1964 puolustusvoimien jatkuva kehittäminen vahvistettiin erillisessä ohjelmassa, joka ei kuitenkaan pasifismin ilmapiirissä toteutunut.¹⁷⁴

Puolustussatsauksista huolimatta Kekkonen suhtautuminen maanpuolustukseen koettiin puolustusvoimissa 1960-luvulla nihkeäksi ja vähätteleväksi. Hänen asenteensa heijastui myös ulkoasiainministeriön virkamiehiin.¹⁷⁵

Kekkonen asennoitumista puolustukseen ei voi pitää kuitenkaan yksiselitteisen kielteisenä. Hän pyrki vahvistamaan puolustuskykyä, mikäli kansainväliset puitteet sen sallivat. Puolueettomuuspolitiikassa sotilaalliset keinot olivat tosin selkeästi alisteisia diplomaattisille menettelytavoille. Tämä selittää rauhansopimuksen rajoitteita käsittelevässä luvussa kuvattuja vuosien 1957 ja 1958 tunnusteluja Pariisin rauhansopimuksen määräysten purkamiseksi, jotka Kekkonen kuoppasi heti, kun poliittinen tilanne yöpakkaskriisin muodossa kehittyi epävarmaksi. Vastaavalla tavalla hän vetäytyi ohjushankkeesta, kun Suomen puolueettomuusasema näytti uhatulta.

Lännen luottamus Suomen puolustuskykyyn kasvoi 1960-luvun lopulle tultaessa. Suomi oli parantanut torjuntakykyään etenkin yllätyshyökkäysten varalta, ja Suomen alueellisen puolustuksen nähtiin sopivan yhteen puolueettomuuspolitiikan kanssa.¹⁷⁶ Suomalaiset itse näkivät vuoden 1962 ohjustulkinnan luottamuksena puolueettomuudelle ja puolustuskyvyille.¹⁷⁷

---

¹⁷² Visuri 2010, s. 81–82; Särkiö, s. 59; Visuri 1998, s. 45.

¹⁷³ Visuri, Pekka: Suomen turvallisuuspolitiikan ja maanpuolustuksen linjaukset. Teoksessa Visuri, Pekka (toimittaja): Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjaukset (Otava, Helsinki 2003), s. 21–28.

¹⁷⁴ Visuri 2006, s. 193; Visuri 2003, s. 31.

¹⁷⁵ Suominen, s. 235–236 ja 244–245.

¹⁷⁶ Visuri 1998, s. 48–49.

¹⁷⁷ Penttilä 1989, s. 27.

Haasteita puolueettomuuspolitiikan toteuttamiselle toi Neuvostoliiton asennemuutos 1960-luvun lopulla. Tšekkoslovakian miehityksen ja Brežnevin opin lanseeraamisen jälkeen itänaapuri alkoi suhtautua nihkeästi Suomen puolueettomuuteen. Maailma haluttiin jaotella entistä selkeämmin kahteen kilpailevaan blokkiin, jolloin puolueettomien maiden elintila kapeni.¹⁷⁸

Tšekkoslovakian miehitys oli isku Kekkoselle, joka havahtui Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteerin Leonid Brežnevin politiikan kovuuteen. Varsinainen hyökkäysuhka ei kohdistunut Suomeen, mutta valmiustilaa kohotettiin.¹⁷⁹ Kaikkienensa maanpuolustuksen rooli ei kuitenkaan kohonnut. Kekkosen turvallisuuspolitiikan painopiste oli ulkopoliittisissa keinoissa ja hänen suhtautumisensa puolustusvoimiin oli jopa väheksyvää.¹⁸⁰

Pekka Visuri on selventänyt Kekkosen asennoitumista puolustuspolitiikkaan. Suurvaltojen välinen ydinasekilpailu sai 1960-luvulla presidentin epäilemään, että puolustusvoimien kehittäminen ei hyödyttäisi Suomea. Samoihin aikoihin myös uusvasemmisto kritisoi maanpuolustusta. Kekkonen ei halunnut kohottaa puolustuskykyä demonstratiivisesti ja oli myötämielinen puolustuskritiikkiä kohtaan. Hän kuitenkin näki, että YYA-sopimus edellytti toimivaa puolustuslaitosta. Yksimielisyys puolustuksen peruslinjoista vahvistui 1970-luvun loppua kohden tultaessa.¹⁸¹

Konkreettisesti neuvostoliittolaisten ideologinen muutos alkoi näkyä kommuniqueamuotoiluissa syksystä 1969 alkaen. Kun korkeimman neuvoston puhemiespuheenjohtaja Nikolai Podgornyin vieraili Suomessa, eivät neuvostoliittolaiset halunneet vierailutiedonantoon mainintaa Suomen puolueettomuudesta. Samaa linjaa jatkaen puolueettomuus tippui pois apulaisulkoministeri Vladimir Semjonovin puheesta Suomen isännöimissä SALT-neuvotteluissa. Pitkän kädenväänön jälkeen puolueettomuusviittaus saatiin säilytettyä uusitussa YYA-sopimuksessa ja siihen liittyneessä kommuniqueassa vuonna 1970, mutta tämä oli viimeinen kerta. Kun pääministeri Ahti Karjalainen vieraili Moskovassa vuonna 1971, kutistui puolueettomuus pelkäksi pyrkimykseksi ja YYA-sopimus nostettiin Suomen ulkopoliitiikan perustaksi. Sama YYA:n korostus löysi tiensä 1970- ja 1980-luvun alkupuolen hallitusohjelmiin.¹⁸²

Suomessa puolueettomuuspolitiikka kehitettiin vastavoimaksi YYA-sopimukselle. Koska sopimus liitti Suomen länsimaiden silmissä Neuvostoliiton valtapiiriin,

---

¹⁷⁸ Tarkka, s. 158–159, 184–192.

¹⁷⁹ Visuri 1998, s. 48.

¹⁸⁰ Suomi, Juhani: Urho Kekkonen 1968–1972. Taistelu puolueettomuudesta (Otava, Helsinki 1996), s. 85–90.

¹⁸¹ Visuri 2010, s. 196, 197, 211, 219, 220, 241.

¹⁸² Tarkka, s. 184–196.

haluttiin puolueettomuuspolitiikalla Paasikiven–Kekkonen-linjan mukaisesti viestittää etenkin lännen suuntaan riippumattomuutta suurvalloista.¹⁸³

YYA-sopimuksen sotilasartikloista pyrittiin etäännyttämään, koska Suomessa ei haluttu antaa vaikutelmaa, että maassa oltaisiin kallellaan itään. Mahdollisuudet Neuvostoliiton avunantoon YYA:n varjolla haluttiin pitää suppeina ja sopimuksen soveltaminen tapahtui tarkoin rajatussa piirissä ulkopoliittisessa johdossa. Yleisesikuntakeskustelut ja yhteiset sotaharjoitukset torpedoitiin. Puolueettomuuskuvaa ylläpidettiin jopa materiaalihankinnoissa. Itsenäisen puolustuksen katsottiin yleisesti olevan sopusoinnussa puolueettomuuspolitiikan kanssa.¹⁸⁴

Puolustuspolitiikan merkitys kasvoi vähitellen 1970-luvulla, missä parlamentaarilla puolustuskomiteoilla oli roolinsa. Komiteoiden suosituksesta puolustusmäärärahat kasvoivat. Lisäksi Kekkonen luottamus puolustusvoimiin kasvoi, kun puolustusvoimien uudeksi komentajaksi nousi Lauri Sutela. Yhteistyö Kekkonen, Sutelan, Kaarlo Leinosen ja Paavo Junntilan välillä keskusteluissa YYA-sopimuksen soveltamisesta 1970-luvun alkupuolella nosti arvostusta sotilaalliseen asiantuntemukseen.¹⁸⁵

Puolueettomuuden ymmärrettiin yleisesti vaativan rinnalleen uskottavan maanpuolustuksen. Tästä huolimatta diplomatian merkitys suomalaisen puolueettomuuskuvan rakentamisessa säilyi vahvana. Suomi pyrki laajentamaan ulkopoliittista liikumatilaansa kansainvälisillä areenoilla, joista merkittävimpiä olivat YK ja Etyk.¹⁸⁶

2.4. Koivisto muuttaa käytäntöjä

Kun Mauno Koivisto nousi presidentiksi vuoden 1982 alussa, lähtökohdat ulkopoliittiselle toteutukselle olivat selvät. Suomen valtiosopimukset muodostivat politiikan peruspilarit ja puolueettomuuspolitiikka maan ulkopoliittisen doktriinin.

Politiikan tekotapa muuttui kuitenkin vähitellen. Omien sanojensa mukaan Koivisto halusi kohottaa pääministerin, ulkoministerin ja hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittisen valiokunnan asemaa. Ulkoasiainministeriön virkamiesten tuli toimia ensisijaisesti ulkoministeriön ja hallituksen apuna eikä presidentin tukena, kuten oli ollut tapana Kekkonen aikana. Näin Koivisto pyrki sitomaan

---

¹⁸³ Vaahtoranta, s. 22–23; Blomberg, s. 48–53.

¹⁸⁴ Särkiö, s. 57–64.

¹⁸⁵ Suominen, s. 245.

¹⁸⁶ Blomberg, s. 48–53 ja 75.

ulkopolitiikan virallisiin muotoihin ja hallituksen entistä tiiviimmin ulkopoliitiikan hoitoon.¹⁸⁷

Päätöksenteon laaja-alaistamisen taustalla olivat Koiviston kokemukset Kekkonen kauden loppuajoista. Koivisto otti väliaikaisen presidentin tehtävät vastuulleen valmistautumattomana, kun Kekkonen sairaus paheni yllättäen syksyllä 1981. Koska Kekkonen oli pitänyt ulkopoliitiikan pitkälti omissa ohjauksessaan, ei Koivistolle juuri tihkunut tietoja politiikan hoidosta. Myös pääministerinä Koivisto oli joutunut ottamaan kantaa asioihin, joiden taustoja hän ei tuntenut. Tämän vuoksi päätöksenteon hajauttaminen useamman henkilön vastuulle tuntui mielekkäältä.¹⁸⁸

Koivisto ilmaisi halunsa presidentin valtaoikeuksien supistamiseen ennen valintaansa. Hän ei kaivannut rajoituksia niinkään ulkosuhteisiin, vaikka niissäkin presidentti jätti tilaa pääministerille ja hallitukselle. Idänpolitiikan peruslinja säilyi. Koivisto pyrki irtautumaan alemman tason neuvottelukäytännöistä, kun hän otti vuoden 1983 hallitusohjelmassa ulkopoliittisen osan muokattavakseen. Tässä yhteydessä hän kavensi YYA-sopimuksen Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden instrumentiksi.¹⁸⁹

Kaiken kaikkiaan vallan hajautus oli kuitenkin suhteellisen maltillista. Ulkopoliitiikan parlamentarisointi koski lähinnä presidentin, pääministerin ja ulkoministerin vallanjakoa. Ulkoministerin ja pääministerin merkitys kasvoivat. Koivisto näki kolmen päättäjän mallin hyvänä, sillä

*”on parempi, että pyramidi seisoo kannallaan kuin kärjellään.”*¹⁹⁰

Suurinta muutos oli sisäpolitiikassa. Hallitusten toimintakausien pidentyminen vakiinnutti poliittista järjestelmää. Presidentti jättäytyi syrjään hallituspolitiikasta ja lopetti puolueiden syrjinnän idänpolitiikan perusteella. Hän teki myös eron oman kotimaisen kannatuksensa ja ”Neuvostoliiton luottamuksen” välillä.¹⁹¹

Presidentin valtaa kavensi epäsuorasti se, että ulkoministeriksi hallitusratkaisuisissa vuoden 1983 jälkeen nostettiin pääministerin jälkeen toiseksi merkittävin ministeri. Näin presidentin mahdollisuus vaikuttaa ulkoministerin valintaan

---

¹⁸⁷ Koivisto 1995, s. 24.

¹⁸⁸ Kalela, Jaakko: Mauno Koivisto ja 90-luvun ulkopoliitiikan puitteet. Teoksessa Immonen, Keijo (toimittaja): Pitkä linja. Mauno Koivisto. Valtiomies ja vaikuttaja (Kirjayhtymä, Helsinki 1993), s. 224–225.

¹⁸⁹ Vaahtoranta, s. 19–20; Blomberg, s. 49–50.

¹⁹⁰ Kalela, Jaakko, s. 225.

¹⁹¹ Häikiö, Martti: Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä (Edita Prima, Helsinki 2008), s.264 ja 268.

väheni. Ulkoministereistä Koivisto tapasi presidenttikausinaan säännöllisesti Pär Stenbäckä ja Pertti Paasiota.¹⁹²

Jaakko Kalelan mukaan Koivisto ei pääsääntöisesti ohjeistanut ulkoministeriön virkamiehiä suoraan ohi ulkoministerin. Jos tarvetta oli, tasavallan presidentin kansliasta oltiin yhteydessä ulkoasiainministeriön poliittiseen osastoon.¹⁹³ Ulkoasiainministeriön virkamiesten näkökulmasta presidentin ote ulkopoliittikan valmistelusta oli kuitenkin vahva. Hänellä oli politiikan eri osa-alueista selkeä oma näkemys, jonka hän teki tiettäväksi muun muassa integraatiokysymyksissä. Hän seurasi kehitystä sosialistisissa maissa ja erityisesti Neuvostoliitossa muun muassa paikallisen median välityksellä.¹⁹⁴

Ulkopoliittinen päätöksenteko keskittyi valtioneuvostossa presidentin esittelyyn. Tätä ennen ulkopoliittisista kysymyksistä keskusteltiin lähinnä valtioneuvoston yleisistunnossa. Valmistelu hoidettiin ulkoasiainministeriössä. Lisäksi laaja-alaista sitoutumista vaativia kysymyksiä voitiin käsitellä hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittisessa valiokunnassa, jota Koivisto kannusti osallistumaan ulkopoliittiseen keskusteluun muun muassa osallistumalla itse sen kokouksiin.¹⁹⁵

Koiviston ensimmäisellä presidenttikaudella eduskunta jäi etäälle ulkopoliittisesta päätöksenteosta ja ulkoasiainvaliokunnan profiili vaatimattomaksi. Valiokunnan asema kohosi vuoden 1987 jälkeen, kun sen johtoon nousi Markus Aaltonen. Aaltosen profiilinkohotus herätti paikoin närää Koivistossa. Aaltonen pyrki vahvistamaan valiokunnan roolia ulkoasiainhoidon valvojana ja nostamaan sen jopa ulkopoliittikan ohjaajaksi. Valiokunta alkoi antaa lausuntoja ulkoasiainministeriön sille välittämistä selonteista ja pyrki herättämään ulkopoliittista keskustelua ulkoasiainministeriön ja eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan välillä.¹⁹⁶

Koiviston lähtökohtana oli jatkaa Paasikiven ja Kekkonen viitoittamaa puolueettomuuspolitiikan linjaa. Koivisto halusi korostaa politiikan jatkuvuutta ja idänsuhteiden ensisijaisuutta, sillä hänen virkakautensa alkua väritti kylmän sodan kiristyminen. Puolaan oli julistettu sotatila, Afganistanin miehitys nakersi suurvaltasuhteita, ja Ronald Reagan julisti kampanjan kommunismia vastaan. Neuvostoliitossa epävarmuutta loi lisäksi Brežnevin sairaus.¹⁹⁷

---

¹⁹² Kalela, Jaakko, s. 235–238.

¹⁹³ Sama.

¹⁹⁴ Leif Blomqvistin, Veli Sundbäckin, Heikki Talvitien ja Jaakko Blombergin puheenvuorot Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 23.10.2014.

¹⁹⁵ Kalela, Jaakko, s. 233

¹⁹⁶ Koivisto 1995, s. 339–340 ja 361–363.

¹⁹⁷ Visuri 2006, s. 271–273; Kalela, Jaakko, s. 222 ja 250–251; Koivisto 1995, s. 23–24.

Koivisto ehdotti virkakautensa alussa YYA-sopimuksen jatkamista ennenaikaisesti, vaikka se olisi ollut voimassa vielä seitsemän vuotta. Syynä olivat Suomessa virinneet ajatukset luopua sopimuksen sotilaallisista velvoitteista ja kireä kansainvälinen tilanne, mikä olisi pahimmillaan voinut johtaa ehdotuksiin konsultaatioista noottikriisin tapaan. Koivistoa oli arvosteltu ennen valintaansa heikkojen idänsuhteidensa vuoksi. Matka Moskovaan alkuvuodesta 1982 osoitti, että naapurisuhteet olivat kunnossa ja YYA-sopimus säilytti merkittävyytensä.¹⁹⁸

DDR:n Helsingin suurlähetystössä ensiarviot Koiviston johtamistyylistä olivat varovaisia. Pelkona oli, että hän olisi heikko johtaja, johon oikeisto olisi päässyt vaikuttamaan kyseenalaistamalla YYA-sopimuksen merkitystä. Koiviston Moskovan vierailu kuitenkin rauhoitti tunnelmia sosialistileirissä. Vaikka pääministerin ja hallituksen valta kasvoivat, DDR:n Helsingin suurlähetystössä uskottiin, että Suomen uusi johto halusi kehittää suhteitaan Neuvostoliittoon edelleen luottamuksellisuuden pohjalta. Suomen politiikka oli rakentavaa ja jatkui tutulla linjalla. Suomen ja Neuvostoliiton kahdenväliset suhteet eivät olleet huonontuneet, mutta kansainvälinen tilanne oli johtamassa siihen, että Suomen asema idän ja lännen välissä koettiin aiempaa herkemmäksi.¹⁹⁹

YYA-sopimuksen ja puolueettomuuspolitiikan välinen suhde eriteltiin vuonna 1983 Kalevi Sorsan neljännen hallituksen ohjelmassa. Hallitusohjelma rajasi YYA-sopimuksen nimenomaan idänsuhteiden instrumentiksi. Teksti Suomen ulkopoliitikasta tehtiin Koiviston antamien suuntaviivojen mukaan, mutta sen pohjalla oli poliittisen alivaltiosihteeri Klaus Törnuddin vuoden 1979 hallitusohjelmaluonnos.²⁰⁰

Uusi muotoilu tarkoitti, että YYA-sopimusta ei enää nähty Suomen puolueettomuuspolitiikan tai koko ulkopoliitiikan perustana. Sinällään puolueettomuus säilyi kaikki Suomen kansainvälisen suhteet kattavana sateenvarjona.²⁰¹ Keskeistä oli myös, että puolueettomuuspolitiikkaa ei määritelty enää rauhantahtoiseksi, mikä oli sitonut Suomen puolueettomuuden Neuvostoliiton viljelemään terminologiaan.²⁰²

---

¹⁹⁸ Koivisto 1995, s. 24–25 ja 31–32; Visuri 2006, s. 273.

¹⁹⁹ Raportti DDR:n Helsingin suurlähetystöstä 1.2.1982: Zu den Ergebnissen der Präsidentenwahlen in Finnland (Bredow) ja raportti DDR:n Helsingin suurlähetystöstä 10.6.1982: Tendenzen der Innen- und Aussenpolitik Finnlands nach dem Präsidentwechsel. MfAA, ZR 1247/98, PA AA.

²⁰⁰ Lipponen, Paavo: Murrosten aika. Muistelmat 1979–95 (WSOY, Helsinki 2014), s. 16; Blomberg, s. 49–50; Suomi 2008, s. 297.

²⁰¹ Muistio 16, 19.5.1983, salainen: Pääministeri Sorsan neljännen hallituksen ohjelman ulkopoliittinen osa (poliittinen alivaltiosihteeri Klaus Törnudd). Kansio Suomen ulkopoliittikka yleistä 1982–1983 (Signum 18-0), UMA; Koivisto 1995, s. 78; Suomi 2008, s. 305.

²⁰² Kallenautio, s. 431.

Hallitusohjelmassa esitetty ulkopoliitikan muotoilu oli merkittävä kannanotto. Käytännössä uusi määritelmä supisti YYA-sopimuksen roolia Suomen ulkopoliitikassa. Uusi suhtautumistapa ei myöskään tue käsitystä Koiviston varovaisuuslinjasta, sillä Neuvostoliiton johdossa tekstimuutos herätti närää, vaikka suoraa vaikutusta idänsuhteisiin sillä ei ollutkaan²⁰³. Neuvostoliitto ei halunnut, että Suomen puolueettomuuspolitiikka ja YYA-sopimus asetettaisiin vastakkain siten, että YYA:n merkitys heikkenisi. Koiviston virallinen vierailu Moskovaan kesällä 1983 ja YYA-sopimuksen voimassaolon pidentäminen 20 vuodella kuitenkin hälvensivät epäluuloja Suomen linjan muuttumisesta.²⁰⁴

Pyrkimyksen rajata YYA-sopimuksen vaikutuspiiriä voi ajatella tähdänneen puolueettomuusaseman vahvistamiseen aikana, jolloin Euroopan sotilaspoliittinen tilanne ja vastaavasti Neuvostoliiton Suomi-politiikka olivat kiristymässä. Koiviston tavoite etäännyä YYA:sta tuli erityisen selvästi esille Suomen heräteimiina- ja ohjushankintaneuvottelujen yhteydessä, mistä tarkemmin seuraavan luvun yhteydessä. Faktinen muutos YYA:n merkityksessä jäi kuitenkin osin Koiviston poliittisen retoriikan varjoon.

Vaikka ulkopoliitikan peruslinjaa pidettiinkin yleisesti ottaen muuttumattomana, raportti Neuvostoliiton ja DDR:n ulkoasiainministeriöiden välisistä konsultaatioista ilmentää, ettei neuvostoliittolaisilta jäänyt huomaamatta Koiviston pyrkimys vahvistaa puolueettomuutta. Moskovassa pantiin merkille, että Suomi painotti voimakkaasti neutraalin suhtautumisensa välttämättömyyttä, vaikka kansainvälinen tilanne oli voimakkaasti polarisoitunut. Pohjolan alueen stabiileetilla oli Neuvostoliitolle mitä suurin merkitys, koska Yhdysvallat näki Norjan rannikon ja Pohjoismaat Naton etuvartioasemana. Neuvostoliiton oli turvattava pohjoinen rajansa.²⁰⁵

Koiviston puheissa maininnat puolueettomuudesta vähenivät ja tavat ilmaista Suomen poliittisen linjan jatkuvuutta moninaistuivat.²⁰⁶ Syyskuussa 1983 Koivisto vieraili Yhdysvalloissa. Valkoisen talon ruusutarhassa pitämässään puheessa hän määritteli Suomen ulkopoliitikan peruskiveksi hyvät naapurisuhteet, millä hän viittasi YYA-sopimukseen. Puolueettomuuspolitiikkaa hän käsitteli vasta tämän jälkeen.²⁰⁷

---

²⁰³ Koivisto 1995, s. 78; Blomberg, s. 50.

²⁰⁴ Jaakko Iloniemen muistiinpano keskustelusta Neuvostoliiton suurlähettiläs Sobolevin kanssa 11.7.1983 ja Paavo Väyrysen kirje Mauno Koivistolle 21.8.1983: ”Muistiinpano keskustelusta ministerineuvos Derjabinin kanssa”. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1983 (kotelo 26), KA ja Suominen, s. 308.

²⁰⁵ Bericht über die Konsultationen zwischen dem MfAA und dem sowjetischen Ausserministerium zu Grossbritannien und Nordeuropa 12.8.1983 (Abteilung Nordeuropa/Grossbritannien). MfAA, ZR 4672/90, PA AA.

²⁰⁶ Harle, Vilho: Mauno Koivisto – Sankari vasten tahtoaan. Ulkopoliitiikka 1/1994.

²⁰⁷ Blomberg, s. 50–51; Kalela, Jaakko, s. 251; Koivisto 1995, s. 100–101.

Koivisto ei halunnut korostaa Suomen puolueettomuutta. Neuvostoliitto ei sitä hyväksynyt, minkä vuoksi Suomi joutui määrittelemään ulkopoliittikkansa eri tavoin idän ja lännen suuntaan. Toisaalta myös Yhdysvallat oli alkanut 1980-luvun alussa blokkipolitiikan tiukentuessa kritisoida puolueettomia maita, jotka välttelivät kannan ottamista kansainvälisessä politiikassa ja tekivät teknologiayhteistyötä Neuvostoliiton kanssa. Nämä seikat olivat taustalla Koiviston puheessa, jolla hän haki yleispätevämpää pohjaa suomalaiselle ulkopoliitikalle.²⁰⁸

Ulkopoliittisissa linjauksissaan Koivisto painotti puolueettomuuden sijaan hyviä naapurisuhteita. Toimivat suhteet kaikkien maiden kanssa olivat tärkeitä. Pohjoismainen yhteistyö oli yksi ulkopoliitiikan kulmakivistä, ja suhteet Yhdysvaltoihin lähentyivät. Koivisto pyrki neuvotteluyhteyteen Suomen kannalta hankalista asioista kuten aseidenriisunnasta ja risteilyohjuksista. Parhaimmillaan 1990-luvun taitteessa Suomi toimi välittäjänä ja sillanrakentajana idän ja lännen välillä, jolloin puolueettomuuspolitiikka ei ollutkaan enää pelkästään keino rajoittaa YYA-sopimuksen velvoitteita ja idänsuhteita.²⁰⁹

Koiviston aikana monenkeskisen diplomatian merkitys kasvoi. Hän ei niinkään pyrkinyt näyttäviin aloitteisiin, vaikka ulkopäin katsottuna poliittinen aktiivisuus konkretisoituikin usein YK:ssa ja ETY-järjestelmässä. Pikemminkin Koivisto harjoitti presidenttidiplomatiaa kulissien takana. Hänen tyylilleen ominaista oli suhteiden pitkäjänteinen rakentaminen kirjeenvaihdon kautta. Hän käsitteli ulkopoliittisia haasteita kirjeitse erityisesti George Bushin ja Mihail Gorbatšovin kanssa. Myös yhteydenpito puhelimitse yleistyi.²¹⁰

Juhani Suomi kritisoi Koiviston suhtautumista puolueettomuuteen, joka vaikutti ylimalkaiselta ja linjattomalta. YYA-sopimuksen rooli näytti nousseen liian merkittäväksi. Koivistolta toivottiin selkeitä kannanottoja ja puolueettomuusaseman määrittelyä. Toisaalta Juhani Suomi arvosteli Koivistoa myös täysin vastakkaisesti kääntymisestä länteen neuvostosuhteiden kustannuksella.²¹¹

Jaakko Kalela selittää Koiviston haluttomuutta ns. virallisen linjan luomiseen sillä, että presidentti halusi tukea osallistavaa ja keskustelevaa politiikkaa. Koiviston tavoitteena ei ollut määritellä yhtä ainoaa linjaa vaan etsiä eri näkemysten kautta uusia vaihtoehtoja. Kalelan mielestä juuri tämä joustava suhtautuminen puolueettomuuteen auttoi Suomea sopeutumaan kylmän sodan päättymiseen.²¹²

---

²⁰⁸ Koivisto 1995, s. 100–101; Kalela, Jaakko, s. 251; Kallenautio, s. 437.

²⁰⁹ Blomberg, s. 48, 50–51 ja 70–81; Kalela, Jaakko, s. 242–243; Kallenautio, s. 438.

²¹⁰ Kalela, Jaakko, s. 242–243.

²¹¹ Suomi 2008, s. 17–18, 40–54 ja 167 ja 305.

²¹² Kalela, Jaakko, s. 247–248.

Toisaalta Kalelan mukaan Koivisto ei myöskään pitänyt Suomen ja Neuvostoliiton välisiä kommunikamuotoiluja merkittävänä Suomen poliittisen linjan kannalta. Vierailutiedoksiannot olivat kokonaan oma lukunsa eivätkä ne muokanneet Suomen politiikkaa. Siksi Koivisto ei pyrkinyt viilaamaan kommunikoeita edeltäjänsä tapaan.²¹³

Vaikutelma poukkoilevasta puolueettomuuspolitiikasta syntyykin helposti, jos antaa liian suuren painoarvon Koiviston julkisissa esiintymisissä viljelemälle itäliturgialle. Koivisto ei halunnut puolustaa puolueettomuuspolitiikkaa niinkään kielen keinoin. En silti näe kielen roolia vähäisenä. Ystävyysmantraa toistavilla vierailutoimeksiannoilla ja puheilla oli pikemminkin päinvastainen merkitys. Niiden avulla välitettiin Neuvostoliiton suuntaan kuvaa siitä, että Suomen ulkopoliittikka ei ollut muuttumassa. Samaan aikaan poliittista pääomaa saatettiin hyödyntää merkittävimmissä asioissa kuten Suomen länsialoitteissa. Itäsuhteissa tehtiin ikään kuin puheen tasolla välttämättömät myönnytykset, jotta länsipolitiikassa olisi voitu ottaa helpommin halutut askeleet.

Poliittisen retoriikan merkityksen voi nähdä tätäkin syvällisempänä. Vilho Harlen mukaan Koivisto ei kielenkäytöllään ainoastaan peitellyt muutosta, vaan pyrki lisäksi aikaansaamaan sitä. Sananvalinnoillaan Koivisto pyrki tietoisesti vähentämään uusien näkemysten vastustamista, mistä johtui myös hänen puheensa vaikeatulkinnaisuus.²¹⁴

Olipa retoriikka sitten pelkkä peittelykeino tai muutoksen airut, Koivisto alkoi presidenttikautensa alussa muotoilla puolueettomuuspolitiikkaa vähitellen uudella tavalla. YYA-sopimuksen kaventaminen idänsuhteiden instrumentiksi vuoden 1983 hallitusohjelmassa vahvisti puolueettomuuspolitiikan asemaa. Koivisto pyrki siihen, että Suomen ulkopoliittikka määrittelisivät suomalaiset itse, eivät niinkään toiset, ja hän tulkitsi puolueettomuutta eri tilanteissa eri tavoin. Esimerkiksi Rose Garden -puheessaan Koivisto reaktiivisesti luopui puolueettomuuden korostamisesta, kun puolueettomuuden arvostus oli laskenut suurvaltojen silmissä. Samalla tavalla viitteitä uudesta joustosta voi nähdä Suomen YK-politiikassa.

Pääpiirteittäin Suomen äänestyskäyttäytyminen noudatti YK:ssa samaa kaavaa äänestyksestä toiseen. Jos suurvaltojen intressit olivat vastakkain, Suomi yleensä pidättäytyi kannanotoista ja perusteli pidättäytymistään puolueettomuuspolitiikallaan.²¹⁵

---

²¹³ Kalela, Jaakko, s. 243 ja 250–251.

²¹⁴ Harle, Vilho: Mauno Koivisto – Sankari vasten tahtoaan. Ulkopoliittikka 1/1994.

²¹⁵ Muistio 19, 11.1.1984: Kannan ottaminen ja perusteleminen suurvaltaristiriidassa (Jaakko Blomberg). Kansio Suomen ulkopoliittikka, yleistä 1982–1987/periaatteelliset asiat (18-0), UMA.

Pyrkimystä pysytellä suurvaltaristiriitojen ulkopuolella ei kuitenkaan noudatettu orjallisesti ja Koivisto otti aika ajoin kantaa valtablokkien kiistakysymyksiin. Uskallusta linjanvetoon löytyi, jos hän ei uskonut Suomen tulevan vedetyksi vasten tahtoaan kiistojen keskiöön. Hänen kantaaottavuuttaan myös arvosteltiin, kun Suomi tuomitsi YK:n yleiskokouksen päätöslauselmassa marraskuussa 1983 Yhdysvaltojen Grenadan miehityksen. Kolme vuotta aiemmin Suomi oli pidättäytynyt päätöslauselmasta, jossa Neuvostoliiton hyökkäys Afganistaniin tuomittiin.²¹⁶

Tärkeimpänä perusteena äänestyskäyttäytymisen eroavuuteen oli se, että Afganistanin kohdalla suurvaltaristiriita oli voimakas, kun taas Grenadan kohdalla länsimaat äänestivät toisistaan poikkeavalla tavalla eikä blokkijakoa tapahtunut.²¹⁷ Tämä kannanmäärittely ei tyydyttänyt Yhdysvaltoja, joka kritisoi ratkaisua Suomen puolueettomuuspolitiikan kannalta ristiriitaiseksi.²¹⁸

Grenadan tapauksessa Suomen kantaaottavuus pyrittiin siis selittämään siten, että se olisi ymmärrettävissä osana Suomen puolueettomuusasemaa. Muut maat pyrittiin vakuuttamaan oman linjan pitävyydestä. Toisaalta puolueettomuuspolitiikkaa ei tarvinnut aina nivoa osaksi kannanottoja. Puolueettomuuden ei katsottu kaikissa tapauksissa edellyttävän pidättäytymistä YK-äänestyksistä, vaikka kysymyksessä olisikin ollut suurvaltaerimielisyyksien kohde.

Esimerkiksi vuonna 1983 Suomi kannatti ydinaseiden ensikäyttöä kieltävää päätöslauselmaa, jota Yhdysvallat vastusti. Ratkaisua perusteltiin ydinasevarustelun kehityksellä eikä puolueettomuuspolitiikkaan viitattu. Puolueettomuuspolitiikan ei nähty sulkevan pois kantaaottavuutta, kun siihen oli tarvetta.²¹⁹

Vastaavasti puolueettomuusaseman ei nähty estävän Puolan poikkeustilan käsittelemistä ETY-prosessin mukaisissa työryhmissä. Suomessa nähtiin, että jos ongelman käsittelystä olisi luovuttu, asioihin ei olisi myöskään voitu vaikuttaa.

---

²¹⁶ Nato-maista myös Tanska ja Norja äänestivät Grenadan miehitystä vastaan. Washington Post 3.11.1983. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1983/11/03/us-allies-join-in-lopsided-un-vote-condemning-invasion-of-grenada/5d979c34-41c2-4ddb-826b-eb6e5425749d/>;

Amstutz, J. Bruce: Afghanistan. The first five years of Soviet occupation (National Defence University Press, Washington D.C 1986), s. 329–331; Blomberg, s. 16, 39.

²¹⁷ Muistio 19, 11.1.1984: Kannan ottaminen ja perusteleminen suurvaltaristiriidassa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopolitiikka, yleistä 1982–1987/periaatteelliset asiat (18-0), UMA.

²¹⁸ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²¹⁹ Muistio 19, 11.1.1984: Kannan ottaminen ja perusteleminen suurvaltaristiriidassa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopolitiikka yleistä 1982–1987/periaatteelliset asiat (18-0), UMA; Koivisto 1995, s. 101.

Suomalaiset halusivat edesauttaa kriisien ratkaisemista, ja Etyk-päätösasiakirjan nähtiin antavan jonkinasteista liikkumatilaa.²²⁰

Sinällään tämä asenne ei kuitenkaan ollut täysin uusi. Suomi noudatti YK-jäsenyytensä ensivuotina hyvin varovaista linjaa ja pidättyi herkästi äänestyksistä, joissa suurvallat olivat eri kannalla. Kun Suomen poliittinen kuva vakiintui 1960-luvulla, alettiin puolueettomuuden suomaa lääkäriroolia kuitenkin hyödyntää YK-politiikassa. Lähtölaukauksena Suomen aktivoitumiselle oli Kekkonen puhe YK:n yleiskokouksessa lokakuussa 1961, jossa hän sanoi:

”Asianamme ei ole esittää moitteita tai julistaa tuomioita. Meidän on mieluummin tutkittuamme ongelmia pyrittävä löytämään niihin parannuskeinoja”.

Tosin tässä vaiheessa myös YK oli jo organisaationa muuttunut, ja siellä käsiteltiin enenevässä määrin kysymyksiä, jotka eivät olleet sidoksissa itä-länsi-vastapoleihin.²²¹

Koivisto ei tuonut puolueettomuuspolitiikkaan mullistavaa muutosta, vaikka viilauksia tapahtuikin. Kuten Kekkonen presidenttikausilla, puolueettomuuspolitiikka toimi edelleen idänsuhteiden vastavoimana, jolla rajoitettiin YYA-sopimuksen sotilaallista merkitystä. Sillä haluttiin viestittää etenkin lännen suuntaan riippumattomuutta suurvalloista.²²²

Puolueettomuuspolitiikan asema suomalaisen ulkopoliittikan doktriinina oli 1980-luvun alussa edelleen kiistaton, mutta on huomattava, että sen toteutustavat moninaistuivat. Suomen ulkopoliittikassa puolueettomuuspolitiikka ei ollut erillinen, staattinen saareke vaan se eli yhdessä yhteiskunnallisen muutoksen kanssa. Erityisen merkittävää on, että Koiviston politiikassa 1980-luvulla on aistittavissa pyrkimys painottaa sotilaallista liittoutumattomuutta.

Liuku tapahtui vähitellen. Kansainvälinen toimintaympäristö muotoutui 1980-luvun alussa liennytyksen aikaa haastavammaksi ja sotastrateginen kehitys nosti suomalaisen puolueettomuuden ja puolustuspolitiikan väliset kytkökset politiikan keskiöön.²²³ Suomi tasapainoili kahden tulen välissä. Kun kylmä sota polarisoitui, Neuvostoliitto halusi tiukentaa otettaan Suomesta. Länsivaltoja taasen

---

²²⁰ Sanoma ETYK-edustustosta Madridissa 7.2.1982, erittäin salainen (Müller). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²²¹ Soikkanen 2003, s. 198–201.

²²² Vaahtoranta, s. 22; Blomberg, s. 48–49.

²²³ Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö. Komiteamietintö 1981:1 (Valtion painatuskeskus, Helsinki 1981), s. 5 ja 20–22.

arveluttivat puolueettomuusaseman kannalta läheiset kontaktit Neuvostoliittoon.²²⁴

Suomessa turvallisuuspolitiikan keskeisimpänä tavoitteena nähtiin itsenäisyyden säilyttäminen, jota tuettiin ensisijaisesti puolueettomuuspolitiikalla. Puolustuskyvyn merkitys oli kuitenkin aiempaa korostuneempi: puolustusvoimien vahvistaminen lisäsi jo rauhan aikana luottamusta Suomen puolueettomuuspolitiikkaan. Erityisen tärkeää oli vakuuttaa Neuvostoliitto siitä, että Suomi pystyisi täyttämään YYA-sopimuksen velvoitteet.²²⁵

Mielikuvaa puolustuskyvystä haluttiin pitää yllä ja panostukset kriisinhallintaan kohottivat puolustusvalmiutta, vaikka voimannäytön hyödyllisyydestä olikin monenlaisia mielipiteitä jopa puolustusvoimien sisällä. Suurvaltojen välillä kiihtynyt asevarustelu ja ydinaseuhka vilkastuttivat ennen näkemättömällä tavalla turvallisuuspoliittista keskustelua Suomessa, ja herättivät puoluelinjoja halkovia spekulatioita YYA-sopimuksen roolista puolueettomuuspolitiikassa. Kriitikkojen mukaan pienen maan voimannäytöllä ei ollut todellista vaikutusta mahdollisiin hyökkäysaikomuksiin.²²⁶

Kriitikkoihin kuului myös Koiviston läheinen neuvonantaja Jaakko Kalela, joka ei kannattanut Suomen puolueettomuuden vahvistamista siten, että puolustusvalmiutta olisi avoimesti kohotettu. Tässä ruotsalaismallisessa puolueettomuudessa ongelmana oli, että Neuvostoliitto saattaisi olla huolissaan siitä, että kohotettua voimaa käytettäisiin sitä itseään vastaan, jolloin se kaipaisi lisää poliittisia takeita asemalleen. Kalelan ratkaisu oli seuraava:

*”Reseptini on doktrinaarinen konservatiivisuus siitä riippumatta, mitä objektiivisesti tehdään oman asemamme vahvistamiseksi”.*²²⁷

2.5. Puolustuskyvyn merkitys kasvaa

Koiviston ensimmäisinä presidenttivuosina idän ja lännen välinen varustelukilpailu oli kuumimmillaan. Vuonna 1977 Neuvostoliitto oli ottanut käyttöönsä keskimatkan ydinohjukset (SS-20), joilla tähdättiin Eurooppaan. Yhdysvallat vastasi uhkaan jo presidentti Jimmy Carterin kaudella varustelukampanjalla, joka paisui presidentti Ronald Reaganin aikana entisestään. Vuonna 1979 Nato löi lukkoon ns. kaksoispäätöksen keskimatkan ydinohjuksista. Jos Neuvostoliitto ei

---

²²⁴ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²²⁵ Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, s. 22–23 ja 81.

²²⁶ Visuri 2003, s. 34; Visuri 2006, s. 275.

²²⁷ Jaakko Kalelan Hyvä veli-kirje Tasavallan Presidentille 1.9.1983. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1983 (kotelo 26), KA.

vetäisi pois Eurooppaan suunnattuja SS-20-ohjuksiaan, Nato sijoittaisi INF-ohjuksia eli ns. euro-ohjuksia²²⁸ Länsi-Eurooppaan, muun muassa Länsi-Saksaan. Lisäksi Reagan lanseerasi vuonna 1983 ns. tähtien sota -hankkeen, jonka tarkoituksena oli luoda osin avaruuteen sijoittuva strategisten ohjusten torjuntajärjestelmä.²²⁹

Neuvostoliitto ja Yhdysvallat aloittivat Genevessä neuvottelut INF-ohjuksista vuoden 1981 lopulla ja START-neuvottelut strategisten ydinaseiden vähentämisestä kesällä 1982. Todellista keskusteluyhteyttä ei löytynyt, koska suurvaltasuhteet olivat tulehtuneet. Ydinsodan pelko oli Neuvostoliitossa todellinen, ja Naton Able Archer -sotaharjoitusta epäiltiin jopa savuverhoksi yllätyshyökkäykselle Varsovan liittoa vastaan. Kun euro-ohjuksia alettiin tuoda Eurooppaan marraskuussa 1983, neuvottelut katkesivat.²³⁰

Poliittisen alivaltiosihteerin Klaus Törnuddin raportti ilmentää, kuinka kireässä kansainvälisessä tilanteessa Neuvostoliitto pyrki tiivistämään erityisesti sotilaallista kanssakäymistä Suomen kanssa:

”Suomen puolueettomuuspolitiikan kannalta ongelmallisista kehityspiirteistä voidaan todeta, että jo pidemmän aikaa on Neuvostoliiton johtavien sotilasviranomaisten suhtautumista Suomeen leimannut pyrkimys tiivistää sotilaallista yhteistoimintaa. Lievimmillään kannanotot ovat koskeneet sotilaslinjan kaikkinaisten suhteiden kehittämistä ja olemassa olevien mahdollisuuksien hyväksikäyttöä. Pidemmälle ovat menneet vihjailut yhteisistä alueellisista tai aselajikohtaisista harjoituksista ja ajatukset sotilaallisen yhteistyön laadullisesta kohottamisesta poliittisen yhteistyön tasolle. Viimeksi ovat esillä olleet ajatukset tarkkailijoiden lähettämisestä vastavuoroisesti osapuolten kansallisiin sotaharjoituksiin, neuvostoliittolaisten upseerien koulutusmahdollisuuksista Suomessa sekä yleensä Suomen puolustusvoimien ja Neuvostoliiton asevoimien kanssakäymisen muotojen edelleen kehittämisestä. Samoin on ollut havaittavissa pyrkimystä kytkeä Suomen materiaalihankinnat aiempaa yksipuolisemmin Neuvostoliittoon.

Niinikään ongelmallisista piirteistä voidaan myös ottaa esille Neuvostoliiton pyrkimys tiivistää yhteistyötä Suomen kanssa kansainvälisillä foorumeilla rauhan

---

²²⁸ Visuri 2006, s. 276–277: Euro-ohjuksiin kuului risteilyohjuksia ja ballistisia ohjuksia. Euro-ohjuksiksi kutsutut risteilyohjukset olivat matalalla lentäviä, miehittämättömiä ja ydinkärjillä varustettuja lentokoneita, joiden kantomatka oli yli 2 000 kilometriä.

²²⁹ Hansen, Jan: Abschied vom Kalten Krieg? Die Sozialdemokraten und der Nachrüstungsstreit (1977–1987) (De Gruyter Oldenbourg, Berliini 2016), s. 3–4 ja 47–48. Hansen kuvaa, kuinka Länsi-Saksan sosiaalidemokraatit olivat 1980-luvun alussa hajaantuneita suhtautumisessaan Naton kaksoispäätökseen. Osa kannatti varustautumista, osa rauhanliikettä.

²³⁰ Young, John W.: Western Europe and the end of the Cold War, 1979–1989. Teoksessa Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings (Cambridge University Press, Cambridge 2010), s. 295–297.

edistämiseen liittyvissä kysymyksissä tai luoda vaikutelma tällaisen yhteistyön olemassaolosta. Tällöin esitetään, että yhteistyötä koskeva velvoite olisi johdettavissa maittemme valtiosopimuksista ja muista asiakirjoista.”²³¹

Neuvostoliitto pyrki turvaamaan selustansa ja halusi tulkita YYA-sopimuksen suomalaisille asettamia velvoitteita laajasti, jotta yhteistoiminta kriisin sattuessa olisi voinut alkaa mahdollisimman aikaisin.²³² Samalla se halusi kallistaa ns. pohjoista tasapainoa omaksi edukseen, sillä Suomen sotilasyhteistyöllä Varsovan liiton kanssa olisi ollut vaikutusta myös Norjan Nato-suhteisiin ja Ruotsin puolueettomuudelle.²³³ Vähintäänkin Suomi aktivoi positiivisessa mielessä muita Pohjoismaita Neuvostoliiton puolelle, kun se ajoi ajatusta ydinaseettomasta Pohjolasta. Viimeksi mainittu ajatus nostettiin esille DDR:n ja Neuvostoliiton välisissä Isoa-Britanniaa ja Pohjoismaita koskevissa konsultaatioissa loppukesällä 1983.²³⁴

Salaisia keskusteluja YYA-sopimuksen sotilaallisesta soveltamisesta oli käyty jo 1970-luvun alussa. Vuonna 1975 Neuvostoliitosta oli saatu esitys protokollasta Suomen ja Neuvostoliiton asevoimien välille ja vuonna 1978 puolustusministeri Dmitri Ustinov oli ehdottanut muun muassa yhteisiä sotaharjoituksia ja esikuntien välistä tiedonvaihtoa. Nämä aloitteet asevoimien välisestä yhteistoiminnasta jatkuivat 1980-luvun alkupuolella²³⁵ ja selittävät osaltaan Koiviston pyrkimystä irtautua YYA-sopimuksen ensisijaisuudesta politiikan määrittelyissä.²³⁶

Lännessä Suomen puolueettomuusasema ei ollut kiistaton. Suomea kritisoitiin eri yhteyksissä siitä, että se oli livennyt linjastaan ja myötäili neuvostoliittolaisia. Jännitteet suurvaltojen välillä lisäsivät kiinnostusta Suomen asemaa ja Pohjolan

---

²³¹ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²³² Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd) ja muistio 56, 20.1.1982, erittäin salainen: Suomen ja Neuvostoliiton suhteista vuoden 1982 alussa, lähtöasetelma ja ennakoitavissa olevia ongelmia (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²³³ Suominen, s. 343.

²³⁴ Bericht über die Konsultationen zwischen dem MfAA und dem sowjetischen Aussenministerium zu Grossbritannien und Nordeuropa 12.8.1983 (Abteilung Nordeuropa/Grossbritannien). MfAA, ZR 4672/90, PA AA.

²³⁵ Suominen, s. 327–342, muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd) ja muistio 56, 20.1.1982, erittäin salainen: Suomen ja Neuvostoliiton suhteista vuoden 1982 alussa, lähtöasetelma ja ennakoitavissa olevia ongelmia (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Suomi 2012, s. 222.

²³⁶ Visuri 2006, s. 275.

turvallisuutta kohtaan. Erityisessä tarkkailussa olivat Suomen puolustuskyky ja materiaalihankintojen tasapuolisuus.²³⁷

Idän ja lännen vastakkainasettelun kärjistyminen sai Koiviston korostamaan ulkopoliittikan jatkuvuutta. Toisaalta Koivisto oli edeltäjäänsä kiinnostuneempi asevalvonnasta ja sotastrategiasta. Hän luotti paremmin puolustusvoimien sotilaalliseen kykyyn turvata Suomen alue.²³⁸ Reaaliset puolustuskäytännöt kasvoivat 1980-luvulla Koiviston myötävaikutuksella 3–4 prosentilla vuodessa ja puolustuspolitiikan ja maanpuolustuksen merkitys nousi turvallisuuspolitiikassa aiempaa suuremmaksi.²³⁹

Koivisto pyrki vähentämään blokkien välisen kilpavarustelun aiheuttamia uhkatekijöitä ajamalla Pohjolan ydinaseettomuutta Kekkosen tapaan. Pohjolasta oli tullut sotilasstrategisesti tärkeä niin Natolle kuin Varsovan liitolle, kun varustelukehitys oli vähentänyt mannertenvälisen ohjusten merkitystä. Risteilyohjuksia voitiin laukaista yhä tavallisemmin sukellusveneistä ja lentokoneista, joita partioi Pohjolan alueella. Lisäksi Murmanskin alueesta oli tullut tärkeä Neuvostoliiton merivoimille.²⁴⁰

Pohjolan ydinaseeton vyöhyke olisi vähentänyt Neuvostoliiton tarvetta sitoa voimiaan alueeseen, ja Moskova kannatti periaatteessa vyöhykettä, vaikka ei hyväksynytkaan Kuolan niemimaalla toimivia omia ydinsukellusvenetukikohtiaan osaksi sitä. Yhdysvalloissa ei sen sijaan oltu 1980-luvun puolivälissä hankkeelle suojeita, koska Naton joukkojen ajateltiin jo olemassaolollaan vähentävän sodan uhkaa. Koivisto halusi kuitenkin pitää asiaa esillä, koska keskustelun arveltiin jo sinällään vahvistavan Pohjolan turvallisuutta.²⁴¹

Erityistä Neuvostoliiton yhteistyöehdotuksissa vuodesta 1979 alkaen oli se, että aloitteissa viitattiin usein risteilyohjuksiin ja niiden tuomaan turvallisuusuhkaan. Törnuddin mielestä neuvostoviranomaiset pyrkivät tällä tavoin vaikuttamaan euro-ohjuskusteluun.²⁴²

Risteilyohjukset olivat Suomelle sekä poliittinen että sotilaallinen ongelma. Törnuddin arvion mukaan Neuvostoliitto saattoi tulkita Länsi-Eurooppaan Naton päätöksellä syksyllä 1983 tuodut risteilyohjukset kaikkien maiden turvallisuutta

---

²³⁷ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²³⁸ Suominen, s. 252–255; Kallenaution, s. 433 ja 441.

²³⁹ Wahlbäck, s. 373–374.

²⁴⁰ Blomberg, s. 71.

²⁴¹ Suomi 2008, s. 135–137.

²⁴² Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

koskevaksi uhaksi, jota Suomen ja Neuvostoliiton tulisi vastustaa yhteisillä poliittisilla toimilla. Neuvostoliitto saattoi myös kokea syntyneen tilanteen sellaisena itseensä kohdistuvana hyökkäysuhkana, joka edellyttäisi Suomelta YYA-sopimuksen velvoittamia konsultaatioita.²⁴³

Toisaalta puolueettomuuspolitiikan katsottiin edellyttävän, että Suomi pystyisi uskottavasti torjumaan ydinkärjellä varustetut uudenmalliset ohjukset. Haasteeksi muodostuivat nimenomaan mereltä ja ilmasta laukaistavat ohjukset, joiden lentorata olisi todennäköisesti kulkenut Suomen ilmatilan läpi. Maalle sijoitetut ohjukset eivät sen sijaan olisi kulkeneet Suomen yli.²⁴⁴

Risteilyohjukset olivat teoriassa tuhottavissa jo matkansa aikana, mutta se oli vaikeaa. Tätä neuvostoliittolaiset kuitenkin edellyttivät. Tukholman aseidenriisuntakonferenssissa lokakuussa 1983 neuvostoliittolainen kenraali Viktor Tatarnikov varoitti, että puolueettoman maan neutraliteettia ei kunnioitettaisi, jos se ei pystyisi puolustamaan ilma-alueitaan. Sen sijaan Neuvostoliitto oli valmis tuhoamaan mahdolliset maahansa suuntaavat risteilyohjukset jo omien rajojensa ulkopuolella, mikä tarkoitti käytännössä kaikkia pohjoismaita.²⁴⁵

Suomelle asian täytyi tehdä erityisen hankalaksi se, että osa INF-ohjuksista oli sijoitettu Länsi-Saksaan. Kriisitilanteessa Neuvostoliitto olisi voinut vedota yhtenä tekijänä YYA-sopimuksen Saksa-mainintaan, mikä olisi supistanut Suomen mahdollisuuksia pysyä konfliktin ulkopuolella.

Raimo Väyrynen arvioikin, että 1980-luvulla todellisen ongelman suomalaiselle puolueettomuudelle muodostivat nimenomaan YYA-sopimuksen veloitteet Saksa tai sen liittolaismaata vastaan, jotka laukaisivat konsultaatiot ja mahdollisen sotilasyhteistyön Neuvostoliiton kanssa.²⁴⁶ Vaikka kahden Saksan tunnustamiskysymys oli jo ratkaistu ja Euroopan rajat vahvistettu Etyk-sopimuksessa 1975, suurvaltasuhteet ja Saksan kysymys koettelivat Suomen ulkopoliittikkaa myös uuden kylmän sodan aikana. Suomen asemaan vaikutti se, mitä Saksojen maaperällä tapahtui.

Ratkaisua risteilyohjuskysymykseen haettiin sekä diplomaattisista että puolustuspoliittisista keinoista. Suomalaiset halusivat jatkaa aktiivista esiintymistä aseidenriisunnassa. Toisaalta aseteknologinen kehitys edellytti suomalaisilta

---

²⁴³ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁴⁴ Sama.

²⁴⁵ Koivisto 1995, s. 112.

²⁴⁶ Väyrynen 1988, s. 19.

sotilaallisia toimenpiteitä.²⁴⁷ Risteilyohjuskassa oli yhtäläisyyksiä noottikriisin aikaan, ja sillä perusteltiin tarvetta torjuntahävittäjille ja ilmatorjuntaohjuksille.²⁴⁸

Risteilyohjukset esitettiin julkisuudessa ylivertaisina aseina muuhun aseistukseen verrattuna. Neuvostoliitossa epäiltiin, että Suomi ei olisi pystynyt puolustamaan aluettaan YYA-sopimuksen edellyttämällä tavalla. Tämän vuoksi suomalaiset halusivat redusoida risteilyohjukset tavallisiksi aseiksi, ja kehittää menettelytapoja niiden tunnistamiseen ja analysoimiseen. Uutta puolustukseen soveltuvaa tekniikkaa innovoitiin ulkoasiainministeriön ja VTT:n välisessä STYX-hankkeessa.²⁴⁹ Lisäksi ilmavalvonnan- ja torjunnan parantamiseksi nähtiin tarpeellisena hankkia matalavalvontatutkia, ilmatorjuntatykkejä ja ilmatorjuntaohjuksia.²⁵⁰

Risteilyohjukset ja ydinaseuhka nostivat YYA-sopimuksen velvoitteet julkiseen keskusteluun tavalla, joka ei miellyttänyt Koivistoa. Hän näki yleisen teoretisoinnin YYA-sopimuksesta vahingoittavan Suomen asemaa.²⁵¹

Väittely YYA-sopimuksen avunantovelvollisuudesta väritti kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean toimintaa. Komitean määrittelemä turvallisuuspolitiikan linja ja suunnitelmat puolustusvoimien kehittämiseksi olivat sinällään hyväksyttäviä. Itsenäisyyden ja elinmahdollisuuksien turvaaminen oli tärkein päämäärä. Maan etua tuettiin puolueettomuuspolitiikalla. Koivisto ei kuitenkaan halunnut luovuttaa foorumille määräysvaltaa suhteista ulkovaltoihin tai tulkintavapautta YYA-sopimuksesta, minkä vuoksi puolustuskomiteoiden toiminta lakkasi.²⁵²

YYA:n tulkintaeroissa näkyivät yleisesti puoluelinjat. Vasemmisto kannatti yhteistyön tiivistämistä Neuvostoliittoon, ja oikeisto korosti puolueettomuutta ja puolustuskykyä.²⁵³ Kyse ei ollut pienestä ristiriidasta. Puolustusvoimat kaavaili vuodelle 1983 asehankintoja Neuvostoliitosta 600 miljoonalla markalla, mutta vasemmisto vaati puolustusmäärärahojen supistamista. SDP:ssä oli perinteisesti ollut sekä puolustusvoimiin kielteisesti että myönteisesti suhtautuvia henkilöitä ja sen puoluekokouksessa oli vuonna 1981 hyväksytty puolustuspoliittisen ohjelman

---

²⁴⁷ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁴⁸ Visuri 2010, s. 244; Visuri 1998, s. 51.

²⁴⁹ René Nybergin lausunto Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 23.10.2014.

²⁵⁰ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁵¹ Visuri 2006, s. 279.

²⁵² Visuri 2006, s.278–279.

²⁵³ Sama.

lisäksi puolustusmenojen jäädyttämiseen liittynyt lauselmä. Joulukuussa 1982 määrärahoista syntyi hallituskriisi, kun SKDL ei hyväksynyt vuodelle 1983 budjetoitua summaa.²⁵⁴

Spekulointi puolustuskyvystä oli omiaan haavoittamaan uskoa Suomen puolueettomuuteen. Siksi Naton Euroopan joukkojen komentaja Bernard W. Rogersin kommentit Suomen puolustuksesta tammikuussa 1983 herättivät suuren kohun.

Rogersin huolenaiheena oli suomalaisten puolustustahto, jos Neuvostoliitosta hyökättäisiin Lapin kautta Pohjois-Norjaan. Suomessa oli varauduttu puolustautumaan niin lännestä kuin idästä kohdistuvaa hyökkäystä vastaan, mutta hankalaksi tilanteen teki se, että tätä ei haluttu sanoa ääneen.²⁵⁵ Puolustuksen kannalta Norjan ja Venäjän tukikohta-alueiden välimaastossa sijaitseva Lappi oli erityisen herkkä.²⁵⁶

DDR:n Helsingin suurlähetystön mielestä Rogers halusi puheillaan nostattaa kommunismin vastaista mielialaa. Hän halusi kylvää epäluottamusta Suomen ja Neuvostoliiton välille ja provosoida keskustelua YYA-sopimuksesta. Länsivallat halusivat suistaa Suomen Paasikiven–Kekkosen-linjalta ja vahvistaa imperialismin asemaa. Lähetystössä tarkkailtiin Suomen ulkopoliittisen johdon reagointia Rogersin lausuntoihin, mutta suomalaisessa lehdistössä käydystä keskustelusta huolimatta suhteissa Neuvostoliittoon ei nähty säröjä.²⁵⁷

Rogersin nostattama häly kertoo 1980-luvun alun kiristyneestä kansainvälispoliittisesta tilanteesta, jossa Suomella oli vain vähän liikkumavaraa. Idässä vallitsi käsitys, jonka mukaan Yhdysvallat ja Nato painostivat Suomea. Rautaesiripun toisella puolella elettiin maailmassa, jossa imperialismin uhkaa pidettiin todellisena ja vanhoillinen valtiojohto kielsi vaihtoehtoiset näkemykset. Suomea koskevat raportit paljastavat, kuinka tarkasti Suomen ulkopoliittisen johdon sanomisia seurattiin. Jokainen äänenpaino ja nyanssi saattoi herättää spekulatioita. Koiviston pidättyväistä politiikkaa on usein kritisoitu, ja etenkin jälkikäteen arvioituna varovaisuus on voinut tuntua liioitellulta. Jos ottaa huomioon kommunistisen järjestelmän vanhakantaisuuden, Koiviston ulkopoliittista esiintymistä on helpompi ymmärtää, ja hänen toimintansa vaikuttaa hyvin sovitetulta vallinneeseen itä–länsi-suhteiden tilaan.

---

²⁵⁴ Suomi 2012, s. 222, 226 ja 235; Suominen, s. 366–367.

²⁵⁵ Koivisto 1995, s. 63–64.

²⁵⁶ Visuri 1998, s. 51.

²⁵⁷ Botschaft der DDR in der Republik Finnland 9.2.1983: Zu den Feststellungen Rogers über die Sicherheitspolitik Finnlands ja Botschaft der DDR in der Republik Finnland 17.2.1983: Material "Zu den Feststellungen Rogers" über die Sicherheitspolitik Finnlands vom 9.2.1983 (Maget). MfAA, ZR 4687/90, PA AA.

Suomeen ja maan kansainväliseen asemaan kohdistunut huomio oli voimakasta uuden kylmän sodan aikana. Vuoden 1983 helmikuussa Suomen puolueettomuuslinjaa nakersi professori Raimo Väyrysen esitelmän synnyttämä keskustelu ydinaseista. Hänen esityksensä ymmärrettiin väärin siten, että Neuvostoliitto saattaisi sijoittaa ydinaseitaan Suomeen. Väyrynen oli arvioinut Pariisin rauhansopimuksen Suomelle asettamia ydinaserajoitteita, jotka hänen sopimustulkintansa mukaan eivät koskeneet muiden maiden ydinaseistusta.²⁵⁸

Pariisin rauhansopimus, YYA-sopimus ja ydinsulkusopimus eivät itsessään estäneet vieraan maan ydinaseiden sijoittamista Suomeen, mutta Suomen puolueettomuuspolitiikan katsottiin edellyttävän ydinaseettomuutta. Haasteeksi muodostui YYA-sopimus, jonka olisi voinut ajatella oikeuttavan Neuvostoliiton ydinaseiden käytön Suomen alueelta käsin.²⁵⁹

Koivisto vastasi kokuun maaliskuussa valtiopäivien päättäjäsistunnossa. Hän korosti puheessaan, että Suomeen ei ollut tulossa ydinaseita.²⁶⁰ Sama kanta toistui Koiviston syyskuussa pitämässä puheessa YK:n yleiskokouksessa:

*”Liittymällä ydinsulkusopimukseen Suomi on vahvistanut sitoumuksensa olla hankkimatta omia ydinaseita. Suomi ei myöskään salli ydinaseita alueelleen. Suomen ydinaseettomuus on täten kattava sanan täydessä merkityksessä. Tästä seuraa, että meillä on oikeus edellyttää ja vaatia, ettei näitä aseita milloinkaan ja missään olosuhteissa käytetä meitä vastaan eikä niillä meitä uhata.”*²⁶¹

Koivisto ei halunnut käsitellä kriisiskenaarioita laajasti julkisuudessa, koska tällöin olisi jouduttu pohtimaan avoimesti Suomen kannalta todennäköisimpiä uhkakuvia. Huhuilta oli katkottava siivet, koska spekulatiot olisivat voineet kyseenalaistaa Suomen puolueettomuuspolitiikan ja ajatuksen ydinaseettomasta Pohjolasta. Koko Pohjolassa vallitseva turvallisuuden tasapainotila olisi voinut muuttua, jos muut Pohjoismaat olisivat uusineet omia puolustusratkaisujaan Suomen oletetun asennemuutoksen vuoksi.²⁶²

Ydinaseettomuuden ohella merialueiden turvallisuus oli Suomen aseidenriisuntapolitiikassa toinen Koiviston presidenttikausien merkittävä teema. Teemat limittyivät osin toisiinsa. Molempia aiheita pidettiin esillä, jotta kilpavarustelun tuomaa sodan uhkaa Pohjolan alueella olisi saatu lievennettyä.

---

²⁵⁸ Koivisto 1995, s. 65–67.

²⁵⁹ Muistio 23.2.1983 (KH), salainen: Vieraan valtion ydinaseiden mahdollinen sijoittaminen Suomeen. Kansio Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

²⁶⁰ Koivisto 1995, s. 65–67.

²⁶¹ Tasavallan Presidentin puheenvuoro YK:n yleiskokouksen 38. istunnossa New Yorkissa 29.9.1983. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1983 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1984), s. 260–267.

²⁶² Keijo Korhosen kirje Mauno Koivistolle 20.1.1983 ja Richard Müllerin muistio 24.2.1983. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1983 (kotelo 25), KA.

Kun Neuvostoliitto jatkoi Murmanskin alueella sijaitsevan laivastonsa kasvattamista, Suomi painotti varustelun vähentämistä. Aseidenriisuntapolitiikka ajoikin vähitellen merellisten ydinaseiden supistamiseen. Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä Pohjoismaat käsittelivät läpi 1980-luvun kunnes totesivat sen vuonna 1991 tarpeettomaksi.²⁶³

Ydinsodan vaara heijastui maanpuolustuksen kehittämiseen. Painopistealueeksi alkoi hahmottua 1980-alkupuolella erityisesti kriisinhallinta, mikä tarkoitti toimintaa kiristyneessä tilanteessa ennen varsinaista sotaa. Yhteiskunnan kaikki sektorit nivottiin mukaan uhkien torjuntaan. Viranomaisten vastuu yhteiskunnan perustoiminnoista poikkeusolojen aikana kasvoi. Samalla puolustusvoimilta edellytettiin yhä nopeampaa reagointikykyä. Helsingin puolustus nostettiin ykkösprioriteetiksi ja Suomenlahden meripuolustusta vahvistettiin, mihin liittyi myös uudenaikaisten herätemiinojen hankinta.²⁶⁴

Presidentinvaihdos sai Neuvostoliiton sotilasvoimat pelkäämään muutoksia YYA-sopimuksen tulkinnassa. Puolueettomuuden ei haluttu ohittavan YYA:n merkitystä. Toisaalta YYA-sopimuksen uskottavuus oli kiinni Suomen puolustuskyvystä. Koska rauhan aikana neuvostojoukoilla ei ollut pääsyä Suomen maaperälle, Suomeen ei saanut muodostua sotilaallista tyhjiötä.²⁶⁵

Koivisto ei tuonut puolustuspolitiikkaan suurta muutosta, mutta tavoitteli sen terävöittämistä. Vuoden 1983 hallitusohjelman sananmuoto supisti YYA-sopimuksen merkitystä, minkä voi nähdä hänen pyrkimyksensä painottaa sotilaallista liittoutumattomuutta. Koiviston aikana Helsingin puolustusta tehostettiin, vaikka kaiken kaikkiaan mahdollisuudet vaikuttaa Suomen strategiseen asemaan olivat rajalliset. Neuvostoliitto pyrki tiivistämään yhteistoimintaa Suomen kanssa ja hyödyntämään Suomen puolueettomuusasemaa omaksi edukseen.

2.5.1. Herätemiinat rauhansopimuksen tulkintatapauksena

Uusi kylmä sota ja risteilyohjusuhka alleviivasivat YYA-sopimuksen ongelmallisuutta Suomen politiikalle, kuten edellisessä luvussa esitettiin. Neuvostoliiton kontrolli Suomesta tiukentui, kun suurvaltojen välinen varustelukilpailu toi euro-ohjukset Länsi-Saksaan. Neuvostoliitolle oli tärkeää, että Suomi pitäisi kiinni YYA-sopimuksen velvoitteista eikä sen puolueettomuuspolitiikka toimisi Moskovaa vastaan.

---

²⁶³ Blomberg, s. 72–73.

²⁶⁴ Visuri 2006, s. 279–280.

²⁶⁵ Suominen, s. 305–308.

Suomen ratkaisuna matalasuhdanteeseen vaikuttaisi olleen jo aiemmin kuvattu Kalelan doktrinaarinen konservatiivisuus. Koivisto jatkoi pääasiallisesti Suomen perinteistä puolueettomuuspolitiikan linjaa, vaikka samaan aikaan hän pyrki mahdollisuuksien mukaan huolehtimaan puolustusvalmiudesta. Koivisto perehtyi Pariisin rauhansopimuksen määräyksiin heti ensimmäisen virkakautensa alussa, kun Suomi tilasi tasapuolisuusperiaatetta myötäillen herätemiinoja Neuvostoliitosta, panssariohjuksia Yhdysvalloista ja merimaaliohjuksia Ruotsista²⁶⁶. Suomalaiset olivat huolissaan Pohjolan sotastrategisesta asemasta, minkä vuoksi puolustuskyvyn merkitys nousi.

Vuoden 1962 ohjusratkaisua oli pidetty ennakkotapauksena, johon nojautuen suomalaiset olivat tavoitelleet käyttöönsä Pariisin rauhansopimuksessa kiellettyjä aseita. Tällä ohjustulkinnalla puolustus- ja ulkoasiainministeriö perustelivat myös vuoden 1983 herätemiinojen hankkimista, ja Koivisto hyväksyi kannan.²⁶⁷

Mahdollisuutta ostaa herätemiinoja oli tunnusteltu neuvostoliittolaisilta ja briteiltä jo 1960-luvulla. Vuonna 1965 Neuvostoliitto tarjosi niitä Suomelle, mutta perääntyi sittemmin tarjouksesta ilman selitystä. Asia otettiin esille uudelleen Neuvostoliiton ja Ison-Britannian kanssa kesällä 1969. Vuonna 1971 päättyneissä neuvotteluissa britit hyväksyivät Suomen rauhansopimuksen modifikaation ja antoivat luvan sekä herätemiinojen että moottoritorpedoveneiden ostamiselle. Syksyllä 1969 ja keväällä 1970 käydyissä keskusteluissa neuvostoliittolaisten kanssa nousi sen sijaan esille itänaapurin haluttomuus rauhansopimuksen uuteen tulkintaan ja herätemiinojen myyntiin.²⁶⁸

Suurlähtettiläs Risto Hyvärinen muisteli jälkikäteen, että Neuvostoliitto olisi hyväksynyt miinahankinnat, jos ne olisivat tukeneet Suomen ja Neuvostoliiton välistä potentiaalista sotilasyhteistyötä ja liittyneet YYA-sopimuksen velvoitteisiin puolustaa Suomea. Suomen ulkoasiainjohto oli tätä vastoin halunnut edetä miina-asiassa yhteisymmärryksessä rauhansopimuksen allekirjoittajamaiden kanssa, sillä rauhansopimusta ei haluttu ohittaa yksipuolisesti. Lipeäminen yhdessä sopimuskohdassa olisi kyseenalaistanut Suomen linjan Saksojen tunnustamiskysymyksessä, joka perustui rauhansopimuksen 10. artiklaan. Sen

---

²⁶⁶ Koivisto 1995, s. 79.

²⁶⁷ Muistio 11.5.1982 puolustusministeriön Aimo Pajuselta ulkoministerille ja –ministeriölle, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen tulkinta herätemiinojen osalta. Kansio Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA ja muistio 19, 1.6.1982, erittäin salainen: Herätemiinojen hankkiminen Neuvostoliitosta (Keijo Korhonen). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Koivisto 1995, s. 79.

²⁶⁸ Muistio 24.1.1971, erittäin salainen: Englannin asennoituminen Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkintaan (Risto Hyvärinen). Kansio Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N) ja muistio 97, 29.1.1984, erittäin salainen: Herätemiinat ja Suomi (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

mukaisesti Suomi oli velvoitettu hyväksymään voittajavaltioiden tekemät Saksaa koskevat järjestelyt.²⁶⁹

Merivoimien komentaja Jan Klenberg nosti herätemiinat esille jälleen kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean meriretkellä syksyllä 1980. Herätemiinat koettiin pääesikunnassa tärkeiksi laivaston kehittämiseksi, ja mahdollisuudet niiden käyttöönottoon haluttiin kartoittaa.²⁷⁰

Varsinainen keskustelu miinoista käytiin kolmannessa parlamentaarisessa puolustuskomiteassa. Komitean työskentelyn aikana ulkoasiainministeriön ja puolustusvoimien asiantuntijat arvioivat, että Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan kielto hankkia herätemiinoja haittasi merkittävästi Suomen meripuolustusta. Herätemiinat olivat yleistyneet kaikkialla maailmassa puolustuksellisia aseina, ja vanhanaikaiset kosketusmiinat olivat tiettävästi käytössä enää Suomessa. Jotta meripuolustusjärjestelmä olisi saatu ajan tasalle, herätemiinat haluttiin saada osaksi suomalaisten aserepertuaaria.²⁷¹

Pyyntö selvittää, miten rauhansopimusta voitaisiin kiertää herätemiinojen osalta, tuli puolustusvoimien johdolta ulkoasiainministeriön valtiosihteerin Matti Tuoviselle ja alivaltiosihteerin Keijo Korhoselle huhtikuussa 1982.²⁷² Koivisto näki hankkeen tarpeellisuutta, ja ohjeisti toukokuussa 1982 Korhosta ottamaan yhteyttä Neuvostoliiton Suomen suurlähetystön ministerineuvos Viktor Vladimiroviin, jotta Pariisin rauhansopimuksessa kielletyt miinat liitettäisiin Neuvostoliiton viranomaisille toimitettavaan hankintaluetteloon. Vladimirov edusti Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa virallisen linjan rinnalla toimivaa KGB-väylää.²⁷³ Vladimirovin toimimista Koiviston ja neuvostojohdon välisenä viestikuriirina esitettiin Matti Ahteen laatiman muistion perusteella varsinaisesti toukokuussa 1983, jolloin hän, Valentin Kossov ja Valeri Marejev keskustelivat suomalaisten kanssa kesärannassa Sorsan neljännen hallituksen hallitusohjelmasta.²⁷⁴

Herätemiinahankinnoissa ei haluttu tällä kertaa ryhtyä ennakkokeskusteluihin rauhansopimuksen allekirjoittajavaltioiden kanssa. Miinat haluttiin liittää yksinkertaisesti hankintaluetteloon ja kun ostot Neuvostoliitosta olisi tehty,

---

²⁶⁹ Risto Hyvärisen kirje Juhani Suomelle 8.10.1980, salainen. Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA.

²⁷⁰ Pääesikunnan muistio 25.9.1980, erittäin salainen: Rauhansopimuksen eräiden rajoitusten poistamisesta ja René Nybergin kirje 15.9.1980. Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA.

²⁷¹ Muistio 97, 29.1.1984, erittäin salainen: Herätemiinat ja Suomi (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁷² Suomi 2012, s. 227.

²⁷³ Koivisto 1995, s. 80.

²⁷⁴ Matti Ahteen muistio: ”Neuvottelut kesärannassa illalla 24.5.1983”. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1983 (kotelo 25), KA.

asiasta olisi ilmoitettu Isolle-Britannialle.²⁷⁵ Kun tämä menettelytapa esitettiin Vladimiroville, hänellä ei ollut käytännössä mitään sitä vastaan.²⁷⁶ Vahvistus myönteiselle suhtautumiselle saatiin pian tämän jälkeen puoluelinjan lähetystösihteeri V.V. Silvestrovilta ja elokuussa Neuvostoliiton viranomaiset ilmoittivat miinamyynnistä seuraavan asehankintaerän yhteydessä.²⁷⁷

Vasta tässä vaiheessa suomalaiset ottivat yhteyttä Suomen rauhansopimuksen toiseen pääarkkitehtiin, Isoon-Britanniaan. Suomalaiset toivoivat periaatteellista hyväksyntää herätemiinojen hankintaan ja mahdollisuutta ostaa pieni määrä miinoja myös Isolta-Britannialta. Brittien suhtautuminen oli kaiken kaikkiaan myönteistä. He olivat kuitenkin huolissaan siitä, että merimiinojen tekniset tiedot olisivat saattaneet vuotaa neuvostoliittolaisille. Britit halusivat, että herätemiinat pysyisivät tiukasti suomalaisten käsissä. Tämän vuoksi muun muassa miinojen harjoituskäyttö ja maantieteellinen läheisyys Neuvostoliittoon arveluttivat heitä.²⁷⁸ Tieto brittien valmiudesta myydä pieni erä herätemiinoja saatiin kuitenkin lokakuussa 1982.²⁷⁹

Kun suomalaiset viestivät herätemiinahankinnoista julkisuuteen vuoden 1983 alussa, he saivat kuitenkin Neuvostoliiton taholta moitteita. Tiedotteessaan suomalaiset olivat ilmoittaneet, että herätemiinojen käyttöönotolle ei ollut esteitä. Neuvostoliittolaiset eivät olleet kuitenkaan tyytyväisiä muotoiluun, sillä he olisivat halunneet painottaa hankinnan kertaluontoisuutta. Ylipäätään neuvostoliittolaiset välttivät puhumasta Pariisin rauhansopimuksen uudelleentulkinnasta. Suomalaiset eivät kuitenkaan olleet ehtineet odottaa tiedotteen hyväksymistä neuvostoviranomaisten päässä ennen sen julkistamista.²⁸⁰

Sananmuotoon tarttuminen saattoi vaikuttaa pikkujutulta, mutta taustalla oli periaatteellisempi ongelma. Moskovan kanta ei ollut sinällään kieltävä, mutta neuvostoliittolaiset halusivat sitoa rauhansopimuksen YYA-sopimukseen. Rauhansopimuksen määräyksiä oli mahdollista kiertää, jos se edisti Suomen ja

---

²⁷⁵ Muistio 19, 1.6.1982, erittäin salainen: Herätemiinojen hankkiminen Neuvostoliitosta (Keijo Korhonen). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁷⁶ Muistio 19, 1.6.1982, erittäin salainen: Herätemiinojen hankkiminen Neuvostoliitosta (Keijo Korhonen). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Koivisto 1995, s. 80.

²⁷⁷ Muistio 97, 29.1.1984, erittäin salainen: Herätemiinat ja Suomi (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁷⁸ Muistio Lontoosta 19.9.1982, erittäin salainen (Richard Tötterman): muistio puolustusministeri Juhani Saukkosen Lontoossa 9.9.1982 apulaispuolustusministeri lordi Trenchardin kanssa käymistä keskusteluista. Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

²⁷⁹ Asiakirja 6.10.1982, salainen (Richard Tötterman): Jäljennös kirjeestä, jonka lordi Trenchard on lähettänyt puolustusministeri Saukkoselle. Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA

²⁸⁰ Muistio 4, 3.3.1983, erittäin salainen: Herätemiinojen hankinta Suomeen (Klaus Törnudd) ja muistio 97, 29.1.1984, erittäin salainen: Herätemiinat ja Suomi (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

Neuvostoliiton välistä yhteistyötä YYA-sopimuksen puitteissa. Neuvostoliitto halusi, että rauhansopimuksen vastaisista hankinnoista olisi neuvoteltu joka kerta etukäteen heidän edustajiensa kanssa, mikä ei ollut suomalaisten mieleen.²⁸¹

Arvioni mukaan juuri halu korostaa YYA-sopimuksen merkitystä selittää neuvostoreaktioita. Kun idän ja lännen välinen kamppailu oli ajanut osapuolet tiukasti omiin linnakkeisiinsa, Neuvostoliitto pyrki tiukentamaan otettaan Suomesta. Se tavoitteli tiiviimpää sotilaallista yhteistyötä ja mahdollisimman laajaa YYA-sopimuksen tulkintaa.²⁸² Tähän yhtälöön pysyvä tulkinta rauhansopimuksesta ei sopinut. Suomalaisten näkemyksen mukaanhan asehankinnat olisivat liittyneet Suomen puolustuksen kehittämiseen ilman linkkiä YYA-sopimukseen.

Neuvostoliittolaisten tavoitteena oli ennen kaikkea, että rauhansopimuksen tulkinnoista olisi sovittu bilateraalisesti Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Asiakirjoista²⁸³ ilmenee selvästi, kuinka he eivät halunneet, että muutoksista olisi neuvoteltu virallisesti kaikkien osapuolien kesken. Päinvastoin, pyrkimyksenä oli eräänlainen kahdenvälinen lehmänkauppa, joka olisi samalla syönyt Suomen puolueettomuusasemaa.

Kertaluonteisessa neuvottelumenettelyssä piili lisäksi vielä yksi hyöty neuvostoliittolaisille. Kun kukin hankintatapaus piti ottaa esille erikseen, he pystyivät valvomaan tarkemmin Suomen tekemiä aseostoja.

Asia pulpahti uudelleen esille alkuvuodesta 1984, kun Helsingin Sanomissa kerrottiin, että suomalaiset olivat aloittamassa rauhansopimuksen uuden tulkinnan mukaisesti valmistamaan miinoja itse. Tieto rauhansopimukseen kajoamisesta välitettiin Neuvostoliiton ulkoasiainministeriölle.²⁸⁴

Neuvostoliiton ulkoasiainministeriö antoi Juri Derjabinin tehtäväksi selvittää asiaa Suomen ulkoasiainministeriöstä. Derjabin tapasikin ulkoasiainministeriön neuvottelevan virkamiehen Juhani Suomen, joka ei Derjabinin tavoin tiennyt Koiviston käyttäneen puoluekanavaa herätemiinahankintojen alulle panossa.²⁸⁵

---

²⁸¹ Muistio 97, 29.1.1984, erittäin salainen: Herätemiinat ja Suomi (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Koivisto 1995, s. 79–80; Derjabin, Juri: Omalla nimellä. Reunamerkintöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään (Otava, Helsinki 1997), s. 112–113.

²⁸² Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁸³ Mm. muistio 97, 29.1.1984, erittäin salainen: Herätemiinat ja Suomi (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁸⁴ Muistio 1, 20.1.1984, salainen: Herätemiinat ja Suomen rauhansopimus (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁸⁵ Derjabin, s. 112.

Tilanteen saama käänne sai presidentti Koiviston etenemään herätemiina-asiassa jälleen KGB-linjaan turvautuen. Hän tapasi Vladimirovin maaliskuussa 1984 ja pyysi, että asia hoidettaisiin pois päiväjärjestyksestä ilman virallista vastausta Neuvostoliiton taholta tulleeeseen kysymykseen. Näin toimittiinkin. Lisäksi Koivisto kokoontui puolustusvoimain komentajan Jaakko Valtasen, ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikön Seppo Pietisen, ulkopoliittisen erityisavustajansa Jaakko Kalelan ja Juhani Suomen kanssa. Koivisto ehdotti, että miinoja hankittaisiin symbolisesti myös Isolta-Britannialta, jos se tarjoaisi niitä kohtuuhintaan. Herätemiinojen kotimaisen valmistuksen osalta sovittiin, että niitä ei koottaisi valmiiksi enempää kuin mitä armeijan harjoituksissa tarvittaisiin.²⁸⁶

Koiviston neuvottelut Vladimirovin kanssa johtivat siihen, että herätemiina-asiaa ei enää käsitelty virallisissa yhteyksissä. Derjabinin mukaan Neuvostoliiton ulkoministeriön sivuuttaminen ja puoluekanavan käyttö hyödyttivätkin 1980-luvulla enemmän Suomea ja Koivistoa kuin Moskovaa. Hänen mielestään herätemiinat muodostivat ennakkotapauksen Pariisin rauhansopimuksen yksipuolisesta tulkinnasta, mikä sai sittemmin jatkoa Operaatio Paxissa.²⁸⁷ Suomessa kuitenkin koettiin, että kyse oli vielä yhteisestä neuvottelutuloksesta.²⁸⁸

Derjabinin näkemystä, jonka mukaan herätemiinat olisivat olleet Suomen ensimmäinen yksipuolinen rauhansopimuksen tulkinta, on syytä pohtia syvällisemmin. Ilmeisesti Derjabinin mielestä suomalaisten toiminta poikkesi aiemmasta niin paljon, että neuvostoliittolaiset kokivat itsensä sivuutetuiksi. Kuitenkin vuoden 1983 asehankinnoissa näkyi edelleen, että idänsuhteet olivat suomalaisille ensisijaisia. Herätemiinahankinnoissa neuvostoliittolaiset saivat erityishuomiota, ja brittejä informoitiin suunnitelmasta vasta myöhemmin. Derjabinin huomautus liittyneekin siihen, että suomalaiset eivät suostuneet kiertämään rauhansopimusta kahden kesken neuvostoliittolaisten kanssa. Suomi piti sotilasartiklojen tulkinnassa painostuksesta huolimatta tiukasti kiinni puolueettomuuspolitiikastaan.

2.5.2. Näkemyseroja tulkinnassa: ohjushankinnat 1983

Näkemyserot Pariisin rauhansopimuksen tulkinnasta tulivat esille myös, kun neuvostoliittolaisille paljastuivat alkuvuodesta 1983 Suomen tekemät panssariohjusten hankinnat Yhdysvalloista ja merimaaliohjusten hankinnat Ruotsista. Vaikka ohjukset olivat rauhansopimuksen vastaisia, Suomi ei ollut informoinut niiden ostamisesta Neuvostoliittoa. Syynä tähän oli se, että

---

²⁸⁶ Koivisto 1995, s. 81.

²⁸⁷ Derjabin, s. 113 ja 118.

²⁸⁸ Nyberg, s. 6.

suomalaiset pitivät vuonna 1962 saatua neuvotteluratkaisua puolustuksellisista ohjuksista itänaapurin periaatteellisena hyväksyntänä ohjusten hankinnalle.²⁸⁹

Derjabin esitti epävirallisesti neuvostoliittolaisten tyytymättömyyden suomalaisten toimintaan valtiosihteeri Matti Tuoviselle maaliskuussa 1983. Ulkoasiainministeriössä ja myös puolustusvoimissa arveltiin, että perimmäisenä syynä reaktiolle oli halu kontrolloida suomalaisten asehankintoja. Suomi oli ostanut ohjuksia tasapuolisesti idästä ja lännestä jo parinkymmenen vuoden ajan. Neuvostoliitto oli aika ajoin ilmaissut kielteisen kantansa lännestä tehtyihin tilauksiin. Se toivoi, että Suomi olisi keskittänyt sotavarustehankinnat Neuvostoliittoon. Nuivan suhtautumistavan arveltiin tälläkin kertaa johtuvan siitä, että kyseessä olivat nimenomaan amerikkalaiset ohjukset.²⁹⁰

Neuvostoliittolaisten penseyteen ei todennäköisesti ollut osattu varautua, koska Neuvostoliitto ei ollut sinällään vastustanut Suomen varustautumista. Kuten on kuvattu aiemmin, kylmän sodan kuumeneminen oli pikemminkin kiihdyttänyt Neuvostoliiton pyrkimyksiä tiivistää sotilasyhteistyötä Suomen kanssa.²⁹¹

Kevään ja kesän aikana aiheeseen palattiin useaan otteeseen. Ulkoasiainministeriön ja Derjabinin välisissä keskusteluissa kävi ilmi, että virikkeenä poliittiselle démarchelle olivat kansainvälinen tilanne ja viime kädessä suomalaisten toiminta, kun he tiedottivat herätemiinoista. Derjabin painotti, että syynä kritiikkiin eivät olleet yksittäiset asekaupat, vaan koko rauhansopimuksen poliittinen tulkinta. Neuvostoliiton ulkoministeriössä ajateltiin, että rauhansopimuksen vastaisista hankinnoista olisi neuvoteltava tapauskohtaisesti.²⁹²

Sen sijaan neuvostoliittolaiset eivät omien sanojensa mukaan halunneet varsinaista päätösvaltaa suomalaisten hankintoihin. He eivät myöskään halunneet rajoittaa suomalaisten puolustusta.²⁹³

---

²⁸⁹ Muistio 19, 1.6.1982, erittäin salainen: Herätemiinojen hankkiminen Neuvostoliitosta (Keijo Korhonen) ja muistio 170, 18.3.1983, erittäin salainen: Ohjushankinnat (Matti Tuovinen). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Suomi 2012, s. 243.

²⁹⁰ Suomi 2012, s. 152, 243–244; Suominen, s. 306–308.

²⁹¹ Muistio 34, 8.12.1983, erittäin salainen: Selvitys Suomen turvallisuuspolitiikkaan, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin ja Suomen puolueettomuuspolitiikkaan vaikuttavista keskeisistä tekijöistä (Klaus Törnudd) ja muistio 56, 20.1.1982, erittäin salainen: Suomen ja Neuvostoliiton suhteista vuoden 1982 alussa, lähtöasetelma ja ennakoitavissa olevia ongelmia (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA ja Suomi 2012, s. 222.

²⁹² Muistio 189, 23.3.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat Ruotsista ja Yhdysvalloista; keskustelu ministerineuvos J. Derjabinin kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁹³ Muistio 190, 24.3.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat; epävirallinen keskustelu SNLT:n edustajien kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

Jostain syystä suomalaiset sivuuttivat melko kevyesti Derjabinin viittauksen siihen, että vuonna 1962 saavutettua neuvottelutulosta puolustuksellisten ohjusten sallimisesta ei ollut alun alkaenkaan tarkoitettu pysyväksi päätökseksi. Pikemminkin suomalaiset ajattelivat, että toinen neuvotteluosapuoli ei ollut kunnolla tietoinen kaikista asiaan liittyvistä yksityiskohdista.²⁹⁴

Kuitenkin Neuvostoliiton haluttomuus puhua rauhansopimuksen uudelleentulkinnasta oli tullut esille jo vuosien 1961–1963 ohjusneuvottelujen aikana. Jo tuolloin hyväksyntä ohjuskaupoille annettiin sillä ajatuksella, että YYA-sopimus edellytti Suomelta puolustautumista, jota rauhansopimuksen määräykset eivät saisi estää. YYA-sopimus oli neuvostoliittolaisten näkökulmasta Pariisin rauhansopimusta tärkeämpi elementti. Rauhansopimuksen määräyksiä oli tarvittaessa mahdollista kiertää, mutta varsinaisesta uudesta tulkinnasta asiassa ei ollut kyse. Tätä linjaa mukailien Suomen aseostoista tai rauhansopimuksen tulkinnasta ei uutisoitu Neuvostoliitossa.²⁹⁵

Näen kuvion sopivan hyvin yksin neuvostoreaktioihin herätemiinahankinnoista. Silloinkaan varsinaista hälyä ei noussut miinojen hankinnasta. Kuten edellisessä luvussa esitettiin, ongelmana oli pikemminkin suomalaisten julkisuudessa esittämä näkemys, jonka mukaan he ottaisivat Pariisin rauhansopimuksen vastaisia aseita käyttöönsä ilman, että hankintoja liitettäisiin YYA-sopimuksen velvoitteisiin puolustaa maata. Puuttuminen suomalaisten herätemiina- ja ohjushankintoihin johtui ensisijaisesti siitä, että YYA-sopimus oli neuvostoliittolaisille Suomi-suhteiden keskeisin instrumentti. Sen merkitystä haluttiin laajentaa, kun suurvaltaristiriidat kulminoituivat.

Moskovassa pelko Saksaan sijoitetuista euro-ohjuksista oli todellinen, ja se heijastui kontrollina Suomen puolustuspolitiikkaan. On jopa mahdollista, että Neuvostoliitto pelkäsi Suomen kohdentavan herätemiinat ja ohjukset sitä itseään vastaan, kun hankintoja ei perustelu YYA-hengen mukaisella yhteistyöllä.

Huolta YYA-sopimuksen mahdollisesta uudesta tulkinnasta kasvatti epäily siitä, että tuore presidentti Mauno Koivisto olisi saattanut muuttaa Suomen ulkopoliittista linjaa. Jos uusi hallinto olisi korostanut voimakkaasti Suomen

---

²⁹⁴ Muistio 189, 23.3.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat Ruotsista ja Yhdysvalloista; keskustelu ministerineuvos J. Derjabinin kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁹⁵ Muistio 15.2.1963, salainen: Ohjushankinta ja Neuvostoliitto (Max Jakobson). Kansio Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta; ohjushankinnat Neuvostoliitosta ja Englannista, mappi 2.10.1962–1963 (12N), UMA.

puolueettomuutta, olisi se tulkittu etäännyksenä YYA-sopimuksen sotilaallisista artikloista.²⁹⁶

Tätä taustaa vasten Suomen doktriininen konservatiivisuus oli sekä epäonnistunut että onnistunut ratkaisu. Se oli epäonnistunut sikäli, että neuvostoliittolaisten epäilyä Suomen poliittisen linjan muuttumattomuudesta ei saatu kokonaan häivytettyä, minkä vuoksi he kritisoivat myös Suomen tekemiä tulkintoja rauhansopimuksesta. Toisaalta doktriininen konservatiivisuus oli sikäli onnistunut valinta, että vastustuksesta huolimatta suomalaiset pystyivät toimenpiteillään etenemään asehankinnoissa.

Herätepäätös oli edennyt suhteellisen sujuvasti, koska sitä edistettiin KGB-väylän kautta. Vuoden 1983 ohjuskeskustelut käytiin sen sijaan Neuvostoliiton ulkoministeriön edustajien kanssa. He seurasivat neuvonpidossaan ilmeisesti ulkoministeri Andrei Gromykon ja varaulkoministeri Viktor Maltsevin viitoittamaa tiukempaa linjaa, jossa sotilasviranomaiset eivät olleet mukana.²⁹⁷

Jonkinlaisesta mielipiteiden hajaannuksesta kielii epävirallisten tunnustelujen venyminen usean kuukauden mittaisiksi. Lisäksi suojelupoliisin mukaan Neuvostoliiton suurlähetystössä Derjabin ja Vladimirov olivat riitautuneet²⁹⁸ ja Moskovassa pääsihteeri Juri Andropovin työskentelyä kesällä 1983 haittasivat terveydelliset ongelmat.²⁹⁹ Ulkopoliitiikan hoito oli yhä enemmän kallistunut kovan linjan miehenä tunnetun Gromykon harteille.³⁰⁰ Kun nämä seikat otetaan huomioon, on nähdäkseni ajateltavissa, että kesällä 1983 Neuvostoliiton tavoitteet Suomen ja rauhansopimuksen tulkinnan suhteen eivät olleet yhtenevät ja selkeät.

Neuvostoliiton virallinen kanta saatiin vasta elokuussa 1983. Tuolloin Derjabin ilmoitti läksiästilaisuudessaan Königstedtissä valtiosihteeri Matti Tuoviselle, että

---

²⁹⁶ Jaakko Iloniemen muistiinpano keskustelusta Neuvostoliiton suurlähettiläs Sobolevin kanssa 11.7.1983 ja Paavo Väyrysen kirje Mauno Koivistolle 21.8.1983: ”Muistiinpano keskustelusta ministerineuvos Derjabinin kanssa”. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1983 (kotelo 26), KA; Suominen, s. 308.

²⁹⁷ Muistio 189, 23.3.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat Ruotsista ja Yhdysvalloista; keskustelu ministerineuvos J. Derjabinin kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

²⁹⁸ Suomi 2012, s. 231.

²⁹⁹ Liite poliittisen osaston muistioon 912, 25.11.1983: Neuvostoliitossa vuonna 1982 tapahtunutta johdonvaihdosta sekä Andropovin henkilöä ja toimintaa koskevista arvioinneista (Arto Mansala). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

³⁰⁰ Visuri 2006, s. 275.

vastaisuudessa Suomen haluttaisiin konsultoida itänaapuriaan Pariisin rauhansopimuksen kieltämistä hankinnoista.³⁰¹

Tässä vaiheessa keskustelut kärjistyivät. Suomi ei halunnut rinnastaa Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen velvoitteita toisiinsa. Myös ajatus puolustushankintojen alistamisesta Neuvostoliitolle oli mahdollon. Suomessa arvioitiin, että jos informointikäytäntöön olisi menty, sen olisi pitänyt koskea molempia rauhansopimuksen allekirjoittajavaltioita. Tällöin myös neuvostoliittolaisten toimitukset olisi käsitelty brittien kanssa, mikä ei luonnollisestikaan miellyttänyt neuvosto-osapuolta.³⁰²

Juhani Suomi raportoi, että Neuvostoliitossa poliittinen tilanne koettiin samankaltaiseksi 1960- ja 1970-lukujen vaihteeseen verrattuna. Tuolloin suomalaiset pyrkivät neuvostoliittolaisten näkökulmasta samaan tapaan vähättelemään YYA-sopimuksen merkitystä.³⁰³

Halu korostaa YYA-sopimuksen ensisijaisuutta ei kuitenkaan ollut ainoa syy voimakkaaseen neuvostoreaktioon. Toinen tärkeä peruste lienee ollut se, että konsultaatiot Pariisin rauhansopimuksen piiriin kuulumattomista aseista tarjosivat Neuvostoliitolle oivan keinon valvoa ja vahtia Suomen aseistusta. Perustelen tätä näkemystä sillä, että neuvostoliittolaiset olivat hyvin kiinnostuneita länsivaltojen Suomelle toimittamista aseista.

Neuvostoliittolaiset utelivat suomalaisilta, miten britit suhtautuivat Pariisin rauhansopimuksen rajoitteiden kiertämiseen. He halusivat tietää, mitä suomalaiset olivat sopineet Ison-Britannian kanssa vuoden 1962 ohjuspäätöksen yhteydessä. He myös pyysivät lisäselvitystä Suomen länsihankinnoista. Materiaalitulaukset olivat periaatteessa julkisia³⁰⁴, mutta käytännössä niiden seuraaminen olisi ollut hankalaa.

---

³⁰¹ Muistio 513, 12.8.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat; ministerineuvos Derjabinin ilmoitus (Matti Tuovinen). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Suomi 2012, s. 1983.

³⁰² Muistio 514, 12.8.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat; ministerineuvos Derjabinin ilmoitus (Juhani Suomi) ja muistio 562, 26.8.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat: Epävirallinen keskustelukontakti SNTL:n edustajien kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA; Koivisto 1995, s. 79–80.

³⁰³ Muistio 562, 26.8.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat; epävirallinen keskustelukontakti SNTL:n edustajien kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

³⁰⁴ Muistio 190, 24.3.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat; epävirallinen keskustelu SNTL:n edustajien kanssa (Juhani Suomi) ja muistio 562, 26.8.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat; epävirallinen keskustelukontakti SNTL:n edustajien kanssa (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

Neuvostoliiton kiinnostus länsihankinnoista saattoi myös kytkeytyä Yhdysvaltojen vientirajoitusjärjestelmään. Sillä pyrittiin estämään huipputeknologian vienti itään ja erityisesti Neuvostoliittoon.

Ronald Reagan ajoi vientirajoitteita, jotta lännen korkean teknologian tuotteet eivät olisi olleet Neuvostoliiton hyödynnettävissä aseellisuudessa. Tätä saartorengasta amerikkalaiset kiristivät suomalaisten ohjushankintojen aikoihin, kun suomalaiset tavoittelivat aiemmin tilaamiinsa Draken-hävittäjiin Sidewinder-ohjuksia ja uusiin TOW-panssarintorjuntaohjuksiin yötähtäimiä. Pelko informaation valumisesta itään saattoi olla liioiteltu, mutta amerikkalaiset ottivat vuotouhan todesta.³⁰⁵ Myös britit olivat noin vuotta aiemmin herätemiinahanaintojen yhteydessä olleet huolissaan miinojen teknisten tietojen vuotamisesta neuvostoliittolaisille.³⁰⁶ Tässä tilanteessa kaikki tieto suomalaisten ja länsivaltojen aseistuksen tasosta sopi oletettavasti hyvin neuvostoliittolaisten intresseihin.

Virallisesti Suomi ei koskaan vastannut saamaansa selvityspyyntöön. Syyskuussa 1983 päädyttiin menettelytapaan, jonka mukaan uusissa ohjusten hankintatapauksissa Neuvostoliiton johtoa informoitaisiin puoluekanavaa käyttäen ennen kauppojen julkistusta. Kyseen piti kuitenkin olla nimenomaan informoinnista eikä konsultoinnista. Neuvostoliittolaisille ei saanut missään nimessä välittyä vaikutelmaa luvan pyytämisestä. Samalla Suomi päätti palata vanhaan käytäntöön, jonka mukaan rauhansopimuksen sotilasartikloista poikettaisiin vain, jos asiasta olisi saatu neuvottelutulos allekirjoittajavaltioiden kanssa.³⁰⁷

Neuvostoviranomaiset pitivät keskustelujen päätyttyä edelleen kiinni näkökannasta, jonka mukaan Pariisin rauhansopimuksen määräysten ohittamisesta ei ollut olemassa yleispätevää tulkintaa. Tämä näkemys tuli esille useissa suomalaisten ja neuvostoliittolaisten eri yhteyksissä tapahtuneissa kohtaamisissa.³⁰⁸

---

³⁰⁵ Suomen Washingtonin suurlähetystön erittäin salaiset kirjeet 20.3.1984 (Richard Müller) ja muistio 417, 23.8.1984, erittäin salainen: Alivaltios sihteeri Åke Wihtolin keskustelut Yhdysvaltain apulaispuolustusministeri Richard Perlen kanssa Helsingissä 20.8.1984. Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA ja Suomi 2012, s. 263.

³⁰⁶ Muistio Lontoosta 19.9.1982, erittäin salainen (Richard Tötterman): muistio puolustusministeri Juhani Saukkosen Lontoossa 9.9.1982 apulaispuolustusministeri lordi Trenchardin kanssa käymistä keskusteluista. Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

³⁰⁷ Muistio 24, 8.8.1983, erittäin salainen: Suomen ohjushankinnat ja rauhansopimus (Klaus Törnudd). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA ja Koivisto 1995, s. 80.

³⁰⁸ Muistio 205, 8.3.1984, erittäin salainen: Osastopäällikkö Seppo Pietisen vierailu 5.-7.3.1984 Neuvostoliitossa; epävirallisissa keskusteluissa esiin tulleita kysymyksiä (Seppo Pietinen) ja muistio 742, 12.9.1984, erittäin salainen: Suomen puolustuspolitiikka ja Neuvostoliitto (Juhani Suomi). Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16), UMA.

Suomen herätemiina- ja ohjushankinnat 1980-luvun alussa ovat ensisijaisesti tärkeitä esimerkkitapauksia siitä, miten rauhansopimukseen ja sen soveltamiseen suhtauduttiin eri tavoin Suomessa, Neuvostoliitossa ja Isossa-Britanniassa. Suomalaisille hankinnat olivat rauhansopimuksen tulkintaa, ja he perustelivat hankintoja vuonna 1962 saavutetulla ohjusratkaisulla. Neuvostoliittolaisten mielestä rauhansopimuksen soveltamisesta ei sen sijaan ollut olemassa yleispätevää tulkintaa. He eivät myöskään halunneet virallisesti muuttaa sopimustekstiä, mikä oli ollut brittien toiveena alun alkaen, kun rauhansopimuksen vastaisista ohjushankinnoista neuvoteltiin 1960-luvun alussa.

Suhtautumistapojen erot näkyivät kielenkäytössä. Suomalaisissa asiakirjoissa puhuttiin 1960-luvulta alkaen yleisesti rauhansopimuksen tulkinnasta, kun taas britit käyttivät revidoinnin ja modifikaation kaltaisia sanoja. Neuvostoliitto olisi puolestaan halunnut keskustella rauhansopimuksen vastaisista aseostoista mieluiten kahdenvälisesti Suomen kanssa, ja ohittaa toiset sopimusosapuolet. Näkökulmaerot nousivat esille virkamiesten välisissä keskusteluissa, jotka olivat erimielisyyksistä huolimatta suhteellisen normaalia diplomaattista työskentelyä. Oleellista on, että tässä yhteydessä kuvatut näkökannat selittävät osaltaan vuoden 1990 Operaatio Paxiin liittyntä asennoitumista ja noottien vaihtoa.

Lisäksi on hyvä huomioida, että muotoilu ”rauhansopimuksen tulkinta” on yleisimmin Suomen ulkopoliittisen johdon ja ulkoasiainministeriön virkamiesten käyttämää terminologiaa, joka voi jo itsessään ohjata mielikuvaa tapahtumista. Vaikka Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklat oli tarkoitettu alun perin tilapäisiksi ja ne heijastelivat aikansa sotateknistä tasoa, suomalaiset joutuivat huomioimaan määräykset toiminnassaan ja miettivät keinoja irtautua niistä useaan otteeseen vuosien varrella. Onkin mielestäni perusteltua käyttää rauhansopimuksen tulkinnasta myös sellaisia termejä kuten sopimuksen soveltaminen tai kiertäminen, kun kuvataan sitä, miten sopimuksen vastaisia hankintoja saatiin käytännössä tehtyä.

3. Käännekohta rauhansopimuksen soveltamisessa

3.1. Gorbatšov tuo liikkumatilaa

Mihail Gorbatšovin nousu Neuvostoliiton johtoon maaliskuussa 1985 vei maan sovittelupolitiikan raiteille. Gorbatšov lähti ajamaan muutosta kangistuneeseen neuvostojärjestelmään perestroikan ja glasnostin kautta. Neuvostoliitto oli jäänyt jälkeen länsivaltojen kehityksestä niin taloudessa, teknologiassa kuin sosiaalipolitiikassa. Ongelmat oli havaittu puolueen johdossa jo 1980-luvun alussa, mutta vasta Gorbatšov henkilöityi uudenaikaiseksi muutosjohtajaksi. Hän hylkäsi ajatuksen kansainvälisestä luokkataistelusta ja kommunistisesta maailmanvallankumouksesta ja tavoitteli sen sijaan aseistuksen vähentämistä.³⁰⁹

Aseidenriisunta oli välttämätöntä, koska Neuvostoliiton talous oli ajautunut umpikujaan. Puolustusvoimat ja sotateollisuus söivät merkittävän, noin 20 prosentin suuruisen siivun bruttokansantuotteesta.³¹⁰ Öljytulot olivat kannatelleet rapautuvaa taloutta 1980-luvun alussa. Kun Opec lisäsi öljyntuotantoaan vuonna 1984, öljyn hinta romahti ja viljaa oli ostettava lainarahalla. Samalla valtion budjettivaje kasvoi.³¹¹

Gorbatšov piti varustelumenojen karsimista ratkaisuna maansa talousvaikeuksiin. Hän uskoi suunnitelmatalouteen, mutta halusi eroon sen jälkeensä jääneisyydestä. Talouskasvu edellytti panosten siirtämistä kilpavarustelusta yhteiskunnan kehittämiseen. Sotilaallista vakautta ja aseidenriisuntaa ei voitu kuitenkaan saavuttaa ilman, että suurvallat lähentyivät toisiaan.³¹²

Toisaalta tutkijat ovat arvioineet, että Gorbatšovin aseidenriisuntaehdotukset olivat taktisia. Hänen lähtökohtanaan oli, että sosialismia oli kehitettävä edelleen. Uusi politiikka ei näyttäytynyt osoituksena heikkoudesta vaan oli keino kohottaa Neuvostoliiton mainetta. Esimerkiksi Yhdysvallat sai osakseen suurta kritiikkiä, kun

---

³⁰⁹ Stöver, Bernd: *Der Kalte Krieg 1947–1991. Geschichte eines radikalen Zeitalters* (C.H. Beck, München 2017), s. 438–439; Zubok, Vladislav M.: *Gorbachev and the End of the Cold War: Different Perspectives on the Historical Personality*. Teoksessa Wohlforth, William C. (toimittaja): *Cold War Endgame. Oral history, analysis, debates* (The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003), s. 210 – 211 ja 239–240; Kallenautio, s. 473; Blomberg, s. 16–19.

³¹⁰ Brooks, Stephen G. ja Wohlforth, William C.: *Economic Constraints and the End of the Cold War*. Teoksessa Wohlforth, William C. (toimittaja): *Cold War Endgame. Oral history, analysis, debates* (The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003), s. 277, 280–281 ja 286–287. Arvio puolustusmenojen suuruudesta on karkea, sillä laskelmat vaihtelevat erilaisten laskentamenetelmien ja lähdeaineistojen mukaan.

³¹¹ Blomberg, s. 16–17 ja 21–22.

³¹² Brooks ja Wohlforth, s. 272–309.

Ronald Reagan ei ollut heti valmis keskustelemaan Gorbatšovin kanssa amerikkalaisten avaruuteen sijoittuvasta ohjuspuolustusjärjestelmästä.³¹³

Gorbatšov teki ensimmäisen aloitteensa strategisten ydinohjusten vähentämisestä syyskuussa 1985. Kaksi kuukautta myöhemmin Reagan ja Gorbatšov tapasivat Geneven huippukokouksessa, jonka pohjalta alkoivat keskustelut strategisia ydinaseita rajoittavasta START-sopimuksesta. Seuraavan vuoden alussa Gorbatšov ehdotti luopumista kaikista ydinaseista.³¹⁴

Gorbatšovin uudet käytännöt eivät raportoinnin perusteella heijastuneet suoraan Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön toimintaan tai käsitykseen Suomen asemasta. Vanhat viholliskuvat elivät voimakkaina ja ulkopoliittisten tavoitteiden takana vaikutti mitä suurimmassa määrin vanha valtapoliitiikka.

Neuvostoliiton ulkoasiainhallinto välitti itäsaksalaisille tovereilleen tietoa siitä, kuinka Suomi pyrki yhä tiukemmin pitäytymään suurvaltaristiriitojen ulkopuolella. Koivisto ei ilmaissut mielipiteitään Kekkosen tapaan. Aseistariisunnalle oltiin yleisesti ottaen myötämielisiä, mutta yksityiskohtiin ei otettu kantaa edes kahdenkeskisissä keskusteluissa. Neuvostoliitto ei ollut tyytyväinen Suomen tiukkaan puolueettomuuslinjaan, jonka väitettiin toimivan sitä itseään vastaan. Suomen olisi pitänyt tuomita Yhdysvaltojen ulkopoliitiikka ja antaa aktiivinen tukensa Neuvostoliiton rauhanaloitteille.³¹⁵

Kansainvälisen politiikan varsinaisia käännekohtia olivat Etykin Tukholman aseistariisuntakonferenssi syyskuussa 1986 ja suurvaltajohtajien tapaaminen Reykjavikissa lokakuussa 1986. Vähitellen Neuvostoliiton sopuisampi ulkopoliitiikka otettiin vastaan myönteisesti läntisessä maailmassa.³¹⁶

Tukholmassa Etykin osanottajavaltiot pääsivät yhteisymmärrykseen luottamusta ja turvallisuutta lisäävistä toimista. Jäsenvaltiot sopivat, että ne voisivat tarkkailla toistensa sotaharjoituksia. Avoimuuden periaate kirjattiin yksityiskohtaisesti Tukholman asiakirjaan. Suomen kannalta merkittävää oli, että konferenssin keskusteluja sotilaallisesta turvallisuudesta käytiin ensimmäistä kertaa Etykin puolueettomien maiden johdolla.³¹⁷

Tukholman konferenssin jälkeen odotukset Reykjavikin tapaamiselle olivat korkealla. Julkisuudessa Reykjavikin merkitystä ei kuitenkaan oivallettu, koska

---

³¹³ Stöver, s. 439–442.

³¹⁴ Gehler, s. 180.

³¹⁵ Botschaft der DDR in der Republik Finnland 21.4.1986: Notiz über ein Gespräch mit dem sowjetischen Gesandten, Gen. Tichtchenko (Schirrwagen) ja kirje DDR:n Helsingin suurlähetystöstä DDR:n ulkoasiainministeriön Pohjois-Eurooppa/Iso-Britannia-osaston Beyerille 26.8.1986 (Schirrwagen). MfAA, ZR 4687/90, PA AA.

³¹⁶ Koivisto 1995, s. 200–203.

³¹⁷ Suomi 2008, s. 158; Blomberg, s. 73–74.

Gorbatšov ja Reagan eivät päässeet yhteisymmärrykseen Yhdysvaltojen avaruuteen sijoittuvasta ohjuspuolustusjärjestelmästä ja tiedoksiannot korostivat erimielisyyksiä. Tosiasiallisesti kokouksessa edettiin merkittävästi, vaikka käänteiden ymmärtäminen oli vaikeaa jopa useille tiedusteluorganisaatioille. Varsinaisia jatkotoimenpiteitä ei lyöty lukkoon, mutta suurvaltajohtajat olivat yhtä mieltä siitä, että strategisia ydinaseita supistettaisiin 50 prosentilla. Neuvottelut siirtyivät asevalvonnasta ydinaseiden riisuntaan.³¹⁸

Koivisto arvioi Reykjavikin tuloksia myönteisesti Paasikivi-seurassa pitämässään esitelmässä. Puhe oli luonnosteltu ennen suurvaltajohtajien tapaamista, mutta Koivisto kirjasi siihen uuden loppuarvion:

*”Tilanne aseistautumisen rajoittamisneuvotteluissa on perusteellisesti muuttunut. Kokousta edeltäneeseen aikaan ei ole enää paluuta.”*³¹⁹

Koivisto nosti puheenvuorossaan esille merialueiden turvallisuuden. Hän huomioi Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen laivaston kasvun Pohjolassa sekä sukellusveneiden merkityksen ydinaseiden laukaisussa. Koska Etykin Tukholman konferenssissa ei ollut sovittu merialueita koskevista luottamusta ja turvallisuutta lisäävistä toimista, Koivisto ehdotti niin tehtävän vastaisuudessa. Puheen taustalla oli huoli pohjoisiin merialueisiin kohdistuneesta paineesta.³²⁰

Esitelmässään Koivisto korosti Suomen oman puolustuskyvyn tärkeyttä. Toisaalta YYA-sopimuksen merkitystä ei sivuutettu.³²¹ Juhani Suomi kritisoi Koivistoa siitä, että tämä nosti YYA-sopimuksen osaksi suomalaista turvallisuuspolitiikkaa, mikä oli omiaan vääristämään Suomen puolueettomuuskuvaa. Myös ehdotukset merialueiden turvallisuudesta hän koki neuvostomyönteisiksi, koska ne olivat Naton Pohjola-strategian vastaisia.³²²

Neuvostoliitto oli tyytyväinen Koiviston puheeseen, jossa merialueiden kilpavarustelu tuomittiin. Ehdotuksen luottamusta lisäävistä toimista arvioitiin

---

³¹⁸ Visuri 2006, s. 298; Suomi 2008, s. 159–164.

³¹⁹ Tasavallan Presidentin esitelmä Paasikivi-seurassa 15.10.1986 ”Meristrategia ja Pohjolan turvallisuus”. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja v. 1986 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1987), s. 50; Koivisto 1995, s. 202–203.

³²⁰ Tasavallan Presidentin esitelmä Paasikivi-seurassa 15.10.1986 ”Meristrategia ja Pohjolan turvallisuus”. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja v. 1986 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1987), s. 44–50; Koivisto 1995, s. 200–201.

³²¹ Tasavallan Presidentin esitelmä Paasikivi-seurassa 15.10.1986 ”Meristrategia ja Pohjolan turvallisuus”. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja v. 1986 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1987), s. 47–48.

³²² Suomi 2008, s. 167–172.

olevan jatkoa Kekkosen idealle ydinaseettomasta Pohjolasta. Koiviston koettiin reagoivan ulostulollaan Yhdysvaltojen konfrontaatiokurssiin.³²³

Koiviston tarkoituksena ei kuitenkaan ollut asettuminen toisen sotilasliiton puolelle vaan hän etsi keinoja vähentää jännitystä. Ajatusta Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä oli pidetty esillä eri muodoissa vuodesta 1963, vaikka länsiliittoutuneet eivät olleetkaan lämmenneet sille. Kun uhka ydinsijoitteisista sukellusveneistä pohjoisilla vesillä kasvoi, Koivisto halusi nostaa aiheen Pohjoismaiden väliseen käsittelyyn. Hän halusi lujittaa pohjoismaista yhteistyötä sekä sitoa Suomen ja koko Pohjolan turvallisuusintressit yhteen.³²⁴

Koivisto tuki Gorbatšovin politiikkaa ja ehdotuksia aseidenriisunnasta,³²⁵ koska joustavamman neuvostopoliitiikan uskottiin hyödyttävän Suomea ja tarjoavan lisää liikkumatilaa. Toisaalta Gorbatšovin asema ei ollut taattu ja Neuvostoliiton kehitykseen liittyi useita epävarmuustekijöitä. Tässä tilanteessa Suomi pyrki pitämään kiinni puolueettomuudestaan ja omaksumaan samalla eräänlaisen sillanrakentajan aseman suurvaltojen välisissä suhteissa.³²⁶

Suomen ulkopoliitiikka oli pragmaattista. Ulkosuhteissa pyrittiin pidättämään näyttävistä suunnanmuutoksista, ja Gorbatšovin tuomaa joustovaraa hyödynnettiin taiten. Pragmaattisuus ilmeni erityisesti suhteissa lännen talous-, tiede- ja teknologiaverkostoihin. Yhteydet niihin haluttiin hoitaa varovasti, sillä länsiyhteistyö oli mahdollista vain, jos Neuvostoliitto ei ryhtynyt vastustamaan sitä.³²⁷

Käytännössä integraatiopoliitikassa tasapainoiltiin suomalaisten taloudellisten etujen ja neuvostoliittolaisten odotusten välillä. Tarve kytkeytyä yhteismarkkinajärjestelyihin ajoi suomalaiset hakemaan vuonna 1985 EFTA:n täysjäsenyyttä, vaikka neuvostoliittolaiset suhtautuivat siihen nihkeästi. Koivisto kirjoitti asiasta kirjeen Neuvostoliiton silloiselle valtionpäämiehelle Konstantin Tšernenkolle, mutta perinteisiä etukäteiskeskusteluja ei käyty. Samalla tavalla Suomi liittyi kiireellä mukaan eurooppalaiseen teknologiahankkeeseen Eurekaan kesällä 1985.³²⁸

---

³²³ Raportti 25.10.1986: Aussenpolitische Grundsatzrede des finnischen Präsidenten. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands. Raportissa ei ole tekijän nimeä, mutta Koiviston toimintaa kuvataan erityisesti Neuvostoliiton ja suurvaltaristiriitojen näkökulmasta, joten raportti pohjautunee neuvostolähteistä saatuun informaatioon. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

³²⁴ Blomberg, s. 49 ja 72–73.

³²⁵ Koiviston myönteinen suhtautuminen välittyi muun muassa hänen muistelmissaan esitetystä kirjeenvaihdosta, Koivisto 1995, s. 181–188.

³²⁶ Aunesluoma, Juhana: Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopoliittika maailmansodista EU-aikaan (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011), s. 398–399.

³²⁷ Aunesluoma, s. 399–400; Vaahtoranta, s. 22; Blomberg, s. 49 ja 75.

³²⁸ Aunesluoma, s. 389–395.

Integroituminen läntisiin kaupp- ja teknologiajärjestöihin oli niin tärkeää, että perinteisestä idänpolitiikan varovaisuuslinjasta lipsuttiin. Integraatiopolitiikassa pyrittiin kyllä antamaan vaikutelma linjan muuttumattomuudesta, vaikka askeleet suomalaisen kilpailukyvyn pönkittämiseksi olivat todellisuudessa suuria harppauksia. Neuvostoliittolaisille vakuuteltiin, että hankkeet olivat sopusoinnussa Suomen ulkopoliittisen linjan kanssa.³²⁹

Itäleirin arvioissa Suomen ulkopoliitiikan nähtiin muuttuneen Kekkonen aikaan verrattuna, kun länsihankkeissa edettiin itsenäisesti ilman, että itänaapurია konsultoitii. Neuvostoliitto moitti innokkuudesta EFTA- ja EUREKA-ratkaisuissa, mutta todellista juopaa neuvostosuhteisiin ei syntynyt.³³⁰

Neuvostoliiton suhtautumista Suomen ulkopoliitikkaan valaisee hyvin DDR:n Moskovan suurlähetystön raportti Neuvostoliiton ja Suomen välisistä suhteista. Neuvostoliittolaiset pitivät suhteita kaiken kaikkiaan ongelmattomina. Neuvostoliitto pyrki edelleen vaikuttamaan Suomen kautta muihin skandinaaviisiin valtioihin. Suomen toimintaa YK:ssa ja reaktioita Reaganin ja Gorbatšovin väliseen huippukokoukseen Genevessä arvostettiin. Tästä huolimatta Suomen politiikassa nähtiin tietynlaisia nyansseja, jotka kertoivat oikeiston noususta ja lisääntyvästä orientoitumisesta länteen. Koivisto ei käyttänyt edeltäjänsä tapaan henkilökohtaista valtaansa vaikuttaakseen sisäpolitiikkaan. Suomen aktiivinen toiminta EUREKA:ssa herätti epäluuloja ja tarpeen tarkkailla Suomen asennoitumista integraatioon. Neuvostoliitto ei oletanut, että Suomen täysjäsenyys EFTA:ssa toisi käytännössä muutoksia maiden väliseen bilateraaliseen kauppaan. Sen sijaan läheisempi yhteistyö EY:n ja EFTA:n välillä olisi voinut aiheuttaa ongelmia, kun kahdenvälistä kauppaa olisi ollut vaikeaa jatkaa samalla tavalla kuin aiemmin.³³¹

Suomen länsialoitteet voi nähdä muutoksena puolueettomuuspolitiikassa. Se säilytti keskeisen asemansa Suomen ulkopoliittisena doktriinina, mutta nyt ulkopoliittinen johto katsoi, että Suomen taloudellisia etuja oli mahdollista ajaa ilman, että puolueettomuusasema tuli uhatuksi. Puolueettomuuspolitiikka tuli joustavammaksi ja ehdottomuus sen toteuttamisessa vähentyi. Kun liikkumavara Neuvostoliiton suuntaan kasvoi, suomalaiset harjoittivat omaehtoista ulkopoliitikkaa.

---

³²⁹ Aunesluoma, s. 390–395.

³³⁰ Raportti 22.10.1985: Aussenpolitik Finnlands. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. Raportissa siteerataan useassa otteessa Paavo Väyrystä, joten se saattaa olla informointia Väyrysen mielipiteistä tai syntynyt DDR:n suurlähetystön edustajan ja Väyrysen käymien keskustelujen pohjalta. MfAA, ZR 1258/98, PA AA; Aunesluoma, s. 390–395.

³³¹ Botschaft der DDR in der UdSSR, Politische Abteilung 5.12.1985: Informationen über die Beziehungen UdSSR–Finnland. MfAA, ZR 4703/90, PA AA.

3.2. Neuvostoliiton Saksa-politiikka lämpenee

Gorbatšovin uusi poliittinen doktriini, uusi ajattelu, alkoi muotoutua vuoden 1987 aikana. Käänteentekevää oli, kun Gorbatšov hylkäsi ajatuksen kansainvälisestä luokkataistelusta ja kommunistisesta maailmanvallankumouksesta. Uusi lähestymistapa painotti sodan estämistä ja asevoimien puolustuksellista luonnetta.³³²

Lokakuussa 1987 Gorbatšov esiintyi Murmanskissa, jossa esillä olivat sotilaallisen vastakkainasettelun vähentäminen ja neuvostopoliitiikan rauhanomaiset tavoitteet. Maaliskuussa 1988 hän puhui Jugoslavian matkallaan sosialismin eri teistä ja saman vuoden kesällä NKP:n puoluekokouksessa talousuudistusten nopeuttamisesta. Joulukuussa 1988 hän julisti YK:n yleiskokouksessa jokaisen maan vapautta valita tiensä.³³³

Ulkoasiainministeriön virkamiehet näkivät, kuinka länsiliittoutuneiden arviot Neuvostoliiton pyrkimyksistä etenkin vuoden 1987 puolella vaihtelivat. Toisaalta uskottiin siihen, että Gorbatšov pyrki irrottautumaan pitkällä tähtäimellä kommunistisesta luokkataisteluopista. Samalla kuitenkin epäiltiin, että hänen ydinaseriisunta-aloitteidensa tavoitteena saattoi olla kuilun syventäminen Yhdysvaltojen ja muiden Nato-maiden välillä.³³⁴ Suomessa poliittisen tilanteen arviointia ei tehnyt yhtään helpommaksi se, että Moskovan politiikkaa muovasivat samaan aikaan edistysmieliset gorbatshovilaiset ja perinteisemmän konfrontaatiolinjan kannattajat.³³⁵

Voimistuvasta rauhanliikkeestä huolimatta Helmut Kohlin hallitus oli sitoutunut Natoon ja sen kaksoispäätökseen, jonka mukaisesti keskimatkan ohjuksia oli sijoitettu liittotasavallan alueelle. Aseriisuntaneuvottelujen toivottiin kantavan hedelmää, mutta lopputuloksesta ei kuitenkaan ollut varmuutta. Kristillisdemokraattisen puolueen (CDU) piirissä pelättiin, että länsisaksalaisten turvallisuus olisi saattanut heiketä, jos Yhdysvaltojen tarjoama ydinsuoja olisi poistunut Euroopasta. Amerikkalaiset taas kavahtivat skenaariota liittotasavallan

---

³³² Brown, Archie: The Gorbachev revolution and the end of the Cold War. Teoksessa Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings (Cambridge University Press, Cambridge 2010), s. 256–258.

³³³ Gorbatšov, Mihail: Ei vaihtoehtoa. Puheita vuosilta 1987–1989 (WSOY, Helsinki 1989), s. 11–51 ja 59–193; Kaiser, s. 32–33; Zelikow ja Rice, s. 15–18; Görtemaker, s. 49–50.

³³⁴ Muistio 941, 19.10.1987: keskustelu Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien'in varajohtajan Wolfgang Bernerin kanssa (Alpo Rusi). Suhteet Suomi–Saksan liittotasavalta 1987 (18-1) ja muistio 529, 28.6.1988: Pääsihteeri Gorbatšovin ulkopoliittikkaa koskeva selvitys (Dieter Vitzthum). Saksan kysymys 1988 (13.60 Saksat), UMA.

³³⁵ Bonnin lähetystöraportti 11.1.1988, salainen: Neuvostoliitto ja Saksan kysymys Bonnista nähtynä (ulkoasiainsihteeri Aleksii Härkönen). Bonn, lähetystöraportit 1988 (5C), UMA.

neutralisoimisesta, johon länsisaksalaiset olisivat saattaneet tarttua vastikkeeksi siitä, että Neuvostoliitto edistäisi Saksan kysymyksen ratkaisua.³³⁶

Epäilyistä huolimatta Yhdysvallat ja Neuvostoliitto pääsivät vuoden 1987 lopulla INF-sopimukseen, jonka mukaan molempien osapuolten kaikki keskimatkan ohjukset hävitettäisiin Euroopasta. Länsi-Saksan liittokansleri Helmut Kohl ja Itä-Saksan kommunistijohtaja Erich Honecker olivat pitäneet keskusteluyhteyttä yllä INF-neuvottelujen aikana. He olivat tukeneet tahoillaan ohjusten hävittämistä, sillä käytännössä sodanuhka oli kohdistunut kahteen saksalaiseen valtioon.³³⁷ Toki INF-sopimuksen jälkeenkin ydinpelote kohdistui ensisijaisesti Saksojen alueelle, sillä lyhyen kantaman ydinaseet jäivät rajoitusten ulkopuolelle.³³⁸

Gorbatšovin uudistuspolitiikka heijastui Neuvostoliiton Saksa-politiikkaan ja Saksojen välisiin suhteisiin. Suomen ulkoasiainministeriössä Moskovan suhtautumisessa ei nähty perustavanlaatuista muutosta vielä vuoden 1987 puolella. DDR oli Neuvostoliiton luotettava liittolainen ja tärkeä Varsovan liiton jäsen, jonka olemassaolo oli olennainen rakennuspalikka Neuvostoliiton Eurooppa-politiikassa. Saksa-suhteet arvioitiin edelleen alisteisiksi suurvaltasuhteille. Bonnin näkemyksen mukaan suhteita liittotasavaltaan haluttiin kehittää, jos sen nähtiin edistävän suurvaltojen välisiä aseidenriisuntaneuvotteluja.³³⁹

Gorbatšovin ja Honeckerin keskustelut Moskovassa loppuvuodesta 1987 vahvistavat kuvaa siitä, että Neuvostoliiton Saksa-politiikassa kaikki oli ennallaan. Honecker kertoi, kuinka DDR:ssä seurattiin tarkasti Neuvostoliiton uudistuksia puolueessa, yhteiskunnassa ja ulkopoliitikassa. Hän uskoi, että Neuvostoliiton asema oli maailmanlaajuisesti vahvistunut. Gorbatšovin mielestä Neuvostoliiton ja DDR:n suhteet olivat hyvät ja kehittyivät edelleen myönteiseen suuntaan. Vastustajat puhuivat, että SED:in johto ei ymmärtänyt neuvostopolitiikkaa, koska

---

³³⁶ Gehler, s. 174–175, 178–180; Harjula, Juha: Eurooppa EURO-ohjussopimuksen jälkeen: Sotilaallinen näkökulma (Paasikivi-seuran monistesarja nro 72, Helsinki 1988); Torstila, Pertti: Eurooppa EURO-ohjussopimuksen jälkeen: Poliittinen näkökulma (Paasikivi-seuran monistesarja nro 72, Helsinki 1988); Bonnin lähetystöraportti 2.4.1987: Asevalvonta, arviointia Bonnissa huhtikuun alussa 1987 (Antti Karppinen). Bonn, lähetystöraportit 1987 (5C), UMA.

³³⁷ Gehler, s. 180.

³³⁸ Harjula, s. 1.

³³⁹ Stephan, Gerd-Rüdiger: Deutsch-deutsche Beziehungen vor dem Hintergrund von "Glasnost" und "Perestroika" (1982–1990). Teoksessa Pfeil, Ulrich (toimittaja): Die DDR und der Westen. Transnationale Beziehungen 1949–1989. (Ch. Links Verlag, Berliini 2001), s. 117–125; Moskovan suurlähetystön analyysi Koiviston vuoden 1987 DDR-vierailua varten: Neuvostoliitto ja SDT. Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston vierailu Saksan demokraattiseen tasavaltaan 29.9.-1.10.1987, poliittinen tausta-aineisto (18-2-SDT); Bonnin lähetystöraportti 11.1.1988, salainen: Neuvostoliitto ja Saksan kysymys Bonnista nähtynä (Aleksi Härkönen). Bonn, lähetystöraportit 1988 (5C), UMA.

he halusivat lyödä kiilaa maiden välille. Gorbatšovin mukaan vastakkainasettelua ei kuitenkaan ollut.³⁴⁰

Vaikka Neuvostoliiton Saksa-politiikka vaikutti pääpiirteittäin muuttumattomalta, uusia nyansseja oli nähtävissä. Vaikka Gorbatšov ei kyseenalaistanut DDR:n suvereniteettia, keskustelu Saksan kysymyksestä avautui vähitellen. Gorbatšov tunnusti epäsuorasti Saksan kansakunnan olemassaolon. Neuvostoliitto salli DDR:lle itsenäisemmän otteen suhteissaan liittotasavaltaan, mistä esimerkkinä pidettiin Honeckerin virallisuonteista matkaa Bonniin syyskuussa 1987. Toimintavapaus lisääntyi siitäkin huolimatta, että DDR ei omaksunut Gorbatšovin uudistuspolitiikkaa.³⁴¹

Vaikka Saksan demokraattisen tasavallan ja Saksan liittotasavallan väliset suhteet oli virallistettu 1970-luvun itäsopimuksissa ja Etykin päätösasiakirjassa, valtiot olivat peruslähtökohdiltaan eri linjoilla. DDR havitteli liittotasavallalta tunnustusta kansallisesta olemassaolostaan ja suhteiden normalisointia kahden tasavertaisen valtion väliseksi. Liittotasavalta toivoi puolestaan pitkällä aikavälillä Saksojen jälleenyhdistymistä, mikä oli kirjattuna maan perustuslakiin ja Saksojen väliseen perussopimukseen.³⁴² Yhdistyminen ei ollut Länsi-Saksassa päivänpoliittinen asia, vaikka se ajoittain nostettiin esille esimerkiksi CDU:n oikeistosiivessä. Liittokansleri Helmut Kohl jatkoi SPD:n ja FDP:n idänpolitiikkaa, jonka ensisijaisena tavoitteena oli Saksojen jaosta juontuvien ongelmien lieventäminen.³⁴³

Hankalasta lähtöasetelmasta riippumatta Saksojen välillä tapahtui koko ajan hienoista lähentymistä. Kitka lientyi vähitellen 1980-luvun puolivälin jälkeen. Suhteet lämpenivät, kun DDR:n liikkumavara kasvoi. Vuonna 1985 Kohl ja Honecker tapasivat Moskovassa. Vuonna 1986 Saksat solmivat sopimuksen

---

³⁴⁰ Küchenmeister, Daniel (toimittaja): Honecker Gorbatschow Vieraugengespräche (Dietz Verlag, Berliini 1993), s. 171, 176, 178–179 ja 184.

³⁴¹ Stephan, s. 125–126; Gehler, s. 189–191; Bonnin lähetystöraportti 11.1.1988, salainen: Neuvostoliitto ja Saksan kysymys Bonnista nähtynä (Aleksi Härkönen). Bonn, lähetystöraportti 1988 (5C) ja raportti SDT:n suhteet Neuvostoliittoon. Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston vierailu Saksan demokraattiseen tasavaltaan 29.9.-1.10.1987, poliittinen tausta-aineisto (18-2-SDT), UMA.

³⁴² Haftendorn, Helga: The unification of Germany, 1985–1991. Teoksessa Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings (Cambridge University Press, Cambridge 2010), s. 333–334; Görtemaker, s. 33–36; muistio 4, 20.5.1987, salainen: SDT:n suhteet Pohjolaan, SLT:aan ja muihin lähialueisiin; sosialististen maiden yhteistyö. Suomen ja Saksan demokraattisen tasavallan väliset poliittiset konsultaatiot Helsingissä 11.6.1987 (18-1), UMA.

³⁴³ Gehler, s. 177–178, 181–184, 191, Bonnin lähetystöraportti 4.6.1987: Saksan yhdistymiskysymys, tilanne Liittotasavallassa kesäkuussa 1987. Bonn, lähetystöraportit kesäkuu 1987 (5C) ja muistio 946, 21.10.1987: Keskustelut Gesamtsdeutsches Institut'ssa Bonnissa (Alpo Rusi). Suhteet Suomi–Saksan liittotasavalta 1987 (18-1) UMA.

kulttuuriyhteistyöstä. Keväällä 1987 maiden välillä tehtiin useita ystävyyskaupunkisopimuksia, ja Saksojen välinen matkailu helpottui.³⁴⁴

Selkeä merkki kehityksestä Saksojen välisissä suhteissa oli DDR:n valtiopäämies Erich Honeckerin vierailu liittotasavaltaan syyskuussa 1987. Sen aikana allekirjoitettiin sopimukset ympäristönsuojelusta, säteilyturvasta ja tieteellisteknisestä yhteistyöstä. Neuvottelut sähkötoimituksista ja rautatieyhteyksien parantamisesta etenivät ja matkustusrajoituksia helpotettiin.³⁴⁵

Konkreettisia tuloksia kiinnostavammaksi muotoutui vierailun tulkinta kummallakin puolella. Länsi-Saksassa tapaamista arvostettiin, koska se helpotti itäsaksalaisten elämää ja lujitti tätä kautta ajatusta saksalaisten yhtenäisyydestä. DDR:ssä vierailun nähtiin konkretisoivan kahden Saksan valtion olemassaolon: molempien maiden liput liehuivat vierekkäin ja kansallislaulut soivat vuorotellen. Kansalliset symbolit kuvastivat kahden valtion tasa-arvoisuutta.³⁴⁶

Honeckerille matkan päämääränä oli DDR:n aseman lujittaminen. Vaikka liittotasavalta ei tunnustanut DDR:n suvereniteettia, se totesi yhteisessä kommuniqueassa kunnioittavansa DDR:n olemassaoloa. Molemmat valtiot pitivät vierailua luonnollisena jatkumona suhdekehitykselleen eivätkä nähneet sen muuttavan poliittisia peruslinjoja.³⁴⁷ Tässä mielessä Honeckerin ja Kohlin tapaaminen edusti lähinnä poliittisen tilanteen pysyvyyttä. Honecker sai haluamaansa tunnustusta DDR:lle. Kohl ei luopunut päämäärästä yhdistää Saksat.

Toisaalta Saksojen välisessä kanssakäymisessä tapahtui perustavanlaatuisen muutos. Vaikka Kohl korosti aiempaan tapaan puheissaan vapaan yhteiskunnan merkitystä ja kritisoi muuria, hän oli samalla ensi kertaa valmis noudattamaan valtiovierailuun kuuluvia seremonioita Honeckerin kanssa. Vastineeksi Kohlin kannanotot yhteisestä saksalaisuudesta ja saksalaisia jakavasta rajasta julkaistiin sovittu mukaisesti DDR:ssä.³⁴⁸

---

³⁴⁴ Stephan, s. 117–125; muistio 4, 20.5.1987, salainen: SDT:n suhteet Pohjolaan, SLT:aan ja muihin lähialueisiinsa; sosialististen maiden yhteistyö. Suomen ja Saksan demokraattisen tasavallan väliset poliittiset konsultaatiot Helsingissä 11.6.1987 (18-1), Suomen Bonnin suurlähetystön muistio 4.9.1987, salainen: SLT:n ja SDT:n suhteet (Aleksi Härkönen) ja Suomen Moskovan suurlähetystön muistio 9/1987: Neuvostoliitto ja SDT. Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston vierailu Saksan Demokraattiseen Tasavaltaan 29.9.-1.10.1987 (18-2-SDT), UMA.

³⁴⁵ Stephan, s. 125; Bonnin lähetystöraportti 14.9.1987: Honeckerin vierailu Saksan liittotasavallassa 7-11.9.1987; konkreettisia tuloksia (Aleksi Härkönen). Bonn, lähetystöraportit syyskuu 1987 (5C), UMA.

³⁴⁶ Gehler, s. 190–191; Bonnin lähetystöraportti 14.9.1987: Kannattiko matka? Honeckerin työvierailu SLT:ssa (Antti Karppinen). Bonn, lähetystöraportit syyskuu 1987 (5C), UMA.

³⁴⁷ Haftendorn, s. 335; Berliinin lähetystöraportti 14.9.1987, salainen: Ensiarviota puheenjohtaja Honeckerin vierailusta Saksan Liittotasavaltaan. Berliini, lähetystöraportit 1985–1987 (5C), UMA.

³⁴⁸ Gehler, s. 191; Bonnin lähetystöraportti 14.9.1987: Kannattiko matka? Honeckerin työvierailu SLT:ssa (Antti Karppinen). Bonn, lähetystöraportit syyskuu 1987 (5C), UMA.

Näin itäsaksalaisille viestitettiin toive Saksojen yhteenkuuluvuudesta. Ajatusta ruokittiin, vaikka kahtiajaon päätyminen ei ollut näköpiirissä. Realistisempaa oli pyrkiä normalisoimaan Saksojen välisiä suhteita ja helpottaa itäsaksalaisten elämää rajan takana.

Vierailu oli osoitus Gorbatšovin avoimemmasta linjasta. DDR:n ulkopolitiikka oli riippuvainen Neuvostoliitosta eikä Honeckerin matka liittotasavaltaan olisi ollut mahdollinen ilman Neuvostoliiton suostumusta. Matkan toteutuminen sopi yhteen Gorbatšovin uudistuspolitiikan ja aseriisuntaehdotusten kanssa.³⁴⁹

Käytännössä Neuvostoliiton taloudellinen tilanne pakotti sen poliittiseen dialogiin lännen kanssa. SEV:in ja EY:n väliset suhteet virallistettiin kesäkuussa 1988. Samoihin aikoihin kommunistinen puolue luopui puoluekonferenssissaan yksinvaltaaan. Koska sotilaalliset panostukset rasittivat neuvostotaloutta, Neuvostoliitto alkoi vetäytyä Afganistanista keväällä 1988 ja aloitti asevoimiensa uudistamisen syksyllä 1988.³⁵⁰

Suomen ulkoasiainministeriössä nähtiin, kuinka Neuvostoliitto sai tukea perestroikalle Länsi-Saksasta. Neuvostoliiton ulkoministeri Eduard Ševardnadze vieraili Bonnissa alkuvuodesta 1988 ja Kohl matkusti Moskovaan lokakuussa 1988.³⁵¹

Kohl puhui Moskovan matkallaan Saksan yhtenäisyyden puolesta, mutta Gorbatšov ei luvannut asiaan muutosta. Gorbatšov ei myöskään muuttanut näkemystään Länsi-Berliinin asemasta, joka Moskovan näkökulmasta perustui edelleen neljän vallan sopimukseen. Varsinaista läpimurtoa ei siis tapahtunut. Tästä huolimatta maiden väliset suhteet kehittyivät suotuisasti. Keskustelu oli avointa. Gorbatšov ja Kohl solmivat useita sopimuksia, joista tärkein lienee koskenut miljardin ruplan luottoa Neuvostoliitolle.³⁵²

Lännessä Kohlin hallituksen avautuminen itään herätti epäilyksiä. Etenkin ulkoministeri Hans-Dietrich Genscheriä syytettiin liian neuvostomyönteisestä politiikasta. Sen arveltiin perustuvan Neuvostoliiton lupaamiin uusiin järjestelyihin Saksan kysymyksessä, mikäli liittotasavalta suostuisi maan neutralisointiin. Länsi-

---

³⁴⁹ Stephan, s. 123–124; Gehler, s. 190; Berliinin lähetystöraportti 31.7.1987, salainen: Puheenjohtaja Erich Honeckerin vierailu Saksan liittotasavaltaan 7.-11.9.1987 (Arto Tanner). Kansio Berliini, lähetystöraportit 1985–1987 (5C), UMA.

³⁵⁰ Blomberg, s. 34, 44, 46 ja 116; Visuri 2006, s. 286; Gehler, s. 186.

³⁵¹ Muistio 529, 28.6.1988: Pääsihteeri Gorbatšovin ulkopolitiikkaa koskeva selvitys (Dieter Vitzthum). Saksan kysymys 1988 (13.60 Saksat) ja Bonnin lähetystöraportti 31.10.1988: Bonn ja perestroika, 1. erä; Kohlin vierailun jälkeen (Antti Karppinen). Bonn, lähetystöraportit 1988 (5C), UMA.

³⁵² Bonnin lähetystöraportti 31.10.1988: Bonn ja perestroika, 1. erä; Kohlin vierailun jälkeen (Antti Karppinen) ja Bonnin lähetystöraportti 18.11.1988: Liittokansleri Kohlin Moskovan-vierailu; liittohallituksen selonteko. Bonn, lähetystöraportit 1988 (5C), UMA.

Saksassa Genscherin ulkopoliittika nautti laajaa kannatusta, samoin kuin yhteistyö Neuvostoliiton kanssa.³⁵³

Honeckerin kannalta Neuvostoliiton uudistuspolitiikka ja Kohl-Gorbatšov-akselin syntyminen oli ongelmallista, koska ne heikensivät vanhakantaiseen kommunismiin nojautuvan DDR:n asemaa. Honecker tunsi jo Gorbatšovin valinnan jälkeen epävarmuutta tulevasta. Vuonna 1986 DDR irtisanoutui glasnostista ja perestroikasta. SED:n politbyroossa tarkasteltiin huolestuneina taloudellisen järjestelmän uudistamista ja sen seurannaisvaikutuksia kommunistisissa maissa.³⁵⁴

Mauno Koivisto muistelee, että DDR:n ja Neuvostoliiton välit olivat kireät Koiviston DDR:ään suuntautuneen valtiovierailun aikana syyskuun ja lokakuun vaihteessa 1987. Honecker onnistui kuitenkin välittämään Koivistolle positiivisen kuvan kommunistisen järjestelmän toimivuudesta eikä maan omiin kansalaisiin kohdistuva terrori noussut esille.³⁵⁵ Tältä osin DDR:n Suomi-politiikka oli onnistunutta, sillä maan tavoitteena oli näyttäytyä ulospäin sosialismin mallimaana. Koiviston valtiovierailu oli jatkoa maiden väliselle perinteiselle yhteydenpidolle. Tähtäimessä oli kahdenvälisen suhteiden syventäminen ja vuorovaikutus DDR:n kannalta keskeisissä kansainvälisissä yhteyksissä, erityisesti Etäkissa, aseistariisunnassa ja YK:ssa. Ulkopoliittisia tavoitteita pönkitettiin kulttuurisuhteiden avulla.³⁵⁶

Gorbatšovin avoimuuspolitiikan karsastus voimistui vuonna 1988. DDR:n ulkoasiainministeriössä pääministeri Margaret Thatcherin myönteinen asenne Neuvostoliiton ja sosialististen maiden reformeihin nähtiin puuttumisena näiden sisäisiin asioihin. Koska lännen tavoitteena oli ainoastaan oman vaikutusvallan kasvattaminen, perinteisistä viholliskuvista ei ollut syytä luopua. Dialogiin aseidenriisunnasta, matkustusvapaudesta, ihmisoikeuksista ja

---

³⁵³ Visuri, Pekka: The Soviet Union and the German Question. Teoksessa Iivonen, Jyrki (toimittaja): The Changing Soviet Union in the New Europe (Edward Elgar Publishing Limited, Hants ja Vermont 1991), s. 232–233; Bonnin lähetystöraportti 31.10.1988: Bonn ja perestroika, 1. erä; Kohlin vierailun jälkeen (Antti Karppinen) ja Bonnin lähetystöraportti 18.11.1988: Liittokansleri Kohlin Moskovan-vierailu; liittohallituksen selonteko. Bonn, lähetystöraportit 1988 (5C), UMA.

³⁵⁴ Nakath, Detlef, Neugebauer, Gero ja Stephan, Gerd-Rüdiger (toimittajat): "Im Kreml brennt noch Licht". Die Spitzenkontakte zwischen SED/PDS und KPdSU 1989–1991 (Dietz Verlag, Berliini 1998), s. 15–16; Stephan, s. 122–127; Suomen Moskovan suurlähetystön muistio 9/1987: Neuvostoliitto ja SDT. Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston vierailu Saksan Demokraattiseen Tasavaltaan 29.9.-1.10.1987 (18-2-SDT), muistio 529, 28.6.1988: Pääsihteeri Gorbatšovin ulkopoliittikkaa koskeva selvitys (Dieter Vitzthum). Saksan kysymys 1988 (13.60 Saksat), UMA.

³⁵⁵ Koivisto 1995, s. 150–151.

³⁵⁶ Protokoll Nr. 40 der Sitzung des Politbüros des ZK der SED vom 5. Oktober 1987: Bericht über den Staatsbesuch des Präsidenten der Republik Finnland, Dr. Mauno Koivisto in der DDR vom 29.9. bis 1.10.1987. DY 30/J IV 2/2/2242, Stiftung Archiven und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO).

markkinataloudesta suhtauduttiin torjuvasti, vaikka Neuvostoliiton nähtiin lähentyvän länttä ja Euroopan yhteisöä.³⁵⁷

Honecker suhtautui kriittisesti sosialistiseen pluralismiin eikä hyväksynyt lehtikirjoituksia, joissa käsiteltiin liian suorasukaisesti NKP:n virheitä ja demokratian toimimattomuutta. Hänen mielestään SED oli yhtenäinen ja edusti laajasti kansaa.³⁵⁸ Pesäero Gorbatšoviin tuli ilmeiseksi, kun DDR:n hallitus kielsi marraskuussa Neuvostoliiton saksankielisen Sputnik-aikakauslehden julkaisemisen. Kansalaiset olivat kuitenkin tietoisia glasnostista, vastustivat puoluejohtoa ja osoittivat mieltään kansalaisvapauksien puolesta.³⁵⁹

Gorbatšov eteni uudessa ajattelussaan joulukuussa 1988, kun hän YK-puheessaan käytännössä vapautti Varsovan liiton maat Neuvostoliiton ylivallasta. Tšekkoslovakian kriisin yhteydessä kehitetyn Brežnevin opin mukaan sosialistiset maat olivat saaneet puuttua toistensa sisäisiin asioihin, jos sosialismi oli ollut uhattuna. Nyt Gorbatšov julisti, että jokaisella maalla oli oikeus valita oma polkunsä eikä voimankäyttö ollut ratkaisu ongelmiin. Maailman monikasvoisuus oli hyväksyttävä ja kaikkien kyettävä elämään toistensa kanssa rinta rinnan. Maailmaa hallitsi keskinäisriippuvuus.³⁶⁰

Ajatus valinnanvapaudesta oli ollut esillä jo kesällä 1988 Gorbatšovin ja Reaganin Moskovan tapaamisessa, mutta amerikkalaiset olivat sivuuttaneet sen. Gorbatšovin linjaus poikkesi niin paljon aikaisemmista aloitteista, että sitä ei sisäistetty. Tämän vuoksi myös Gorbatšovin YK-esiintymisessä huomio kiinnittyi ensisijaisesti Neuvostoliiton ilmoitukseen, että se vähentäisi yksipuolisesti tavanomaisten aseiden ja joukkojensa määrää Euroopassa.³⁶¹

Gorbatšov maalaili puheissaan suuria linjoja ja valinnanvapauden merkityksen saattoi tulkita monella tavalla. Suomen ulkoasiainministeriössä käsitteen ajateltiin merkitsevän yleisesti eri maaryhmille eri asioita, jolloin kapitalistisilla mailla olisi ollut oikeus jatkaa valitsemallaan tiellä tai tehdä muita ratkaisuja. Sosialististen maiden olisi pitänyt sen sijaan tehdä uudistuksia viime kädessä sosialismin puitteissa.³⁶²

---

³⁵⁷ Aussenpolitische Information des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten 17.11.1988: Konzeption der Regierung Thatcher gegenüber den sozialistischen Staaten, Aussenpolitische Information des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten 22.11.1988: Konsultationen UdSSR – EG. DC 20/27607, SAPMO.

³⁵⁸ Küchenmeister, s. 188, 200–201, 203–204.

³⁵⁹ Stephan, s. 126–127; Gehler, s. 190, 192.

³⁶⁰ Gorbatšov, s. 166–193; Zelikow ja Rice, s. 16–18; Kaiser, s. 32–33; Blomberg, s. 44.

³⁶¹ Zelikow ja Rice, s. 16–18.

³⁶² Suomen Moskovan suurlähetystön muistio 31.1.1989: Valinnan vapauden käsite NL:n ulkopoliitikassa; Imemon varajohtaja Simonijan näkemys (Pekka Oinonen). Moskova, lähetystöraportit 1989, I (5C), UMA.

Laajimmillaan valinnanvapauden saattoi ymmärtää luopumiseksi Brežnevin opista, vaikka kyseistä doktriinia ei YK-puheessa sanatarkasti mainittu.³⁶³ Tämä tulkinta vahvistui viimeistään kesällä 1989. Lopullisesti Brežnevin oppi kuopattiin lokakuussa 1989, jolloin Neuvostoliiton uuden ulkopoliittisen linjan mukaisesti kukin sosialistinen valtio oli vapaa reformeihin ilman pelkoa interventioista.³⁶⁴

3.3. Taiteilua puolueettomuuspolitiikassa

Suomen ulkoasiainministeriössä Neuvostoliiton poliittinen käänne alettiin vähitellen nähdä todellisena vuosien 1987 ja 1988 aikana. Muutosta oli aluksi vaikea uskoa, sillä Neuvostoliiton Suomi-politiikka ei ollut johdonmukaista. Gorbatšovin sovittelupolitiikalla oli vastustajia ja etenkin Neuvostoliiton ulkoasiainministeriö pyrki edelleen pitämään Suomea talutusnuorassaan. Holhousote tuli esille, kun suhteita hoidettiin käytännön tasolla. Esimerkiksi vuonna 1987 Neuvostoliiton pääministerin Nikolai Ryžkovin Suomen vierailulla ja Koiviston valtiovierailulla Neuvostoliittoon vierailukommunikeat heijastelivat edelleen vanhaa neuvostopolitiikkaa.³⁶⁵

Se, kuinka MID pitäytyi perinteisissä menettelytavoissaan, ilmenee hyvin neuvostohallinnon Ryžkovin vierailusta laatimasta yhteenvedosta, joka toimitettiin Itä-Saksan sosialistisen yhtenäispuolueen, SED:n, keskuskomitealle. Vierailun päätarkoitus oli syventää Neuvostoliiton ja Suomen välisiä poliittisia ja taloudellisia suhteita. Vaikka suomalaiset välttelivät kritisoimasta Yhdysvaltoja ja Reaganin hallitusta, neuvostoliittolaiset uskoivat silti, että Suomi olisi taivuteltavissa aktiivisempaan esiintymiseen heidän rauhanaloitteidensa puolesta. Suomi oli kapitalististen maiden esimerkkinä, jonka kanssa tuli lisätä talousyhteistyötä ja luoda yhteistyöyrityksiä.³⁶⁶

Myös arviot Koiviston lokakuuisesta vierailusta Neuvostoliittoon sisälsivät oletuksen, että Suomi toimisi edelleen rauhan hyväksi Neuvostoliiton tavoitteiden mukaisesti. Suomen ajateltiin olevan puolueettomuuspolitiikkansa vuoksi

---

³⁶³ Kaiser, s. 32–33; Zelikow ja Rice, s. 15–18; Görtemaker, s. 49–50.

³⁶⁴ Görtemaker, s. 41–52; Hentilä, Seppo: DDR valtio ilman kansaa. VAPK-kustannus, Helsinki 1991, s. 153. Neuvostoliiton uudesta ulkopoliittisesta linjasta käytettiin julkisuudessa nimitystä Sinatran oppi. Nimitys viittasi Frank Sinatran lauluun ”My Way”.

³⁶⁵ Blomberg, s. 54–55.

³⁶⁶ Yhteenvedo Nikolai Ryžkovin Suomen vierailusta 23.1.1987. Zu den Ergebnissen des offiziellen Besuchs des Vorsitzenden des Ministerrates der UdSSR, Nikolai Ryshkow, in Finnland 6.-9. Januar 1987. DY 30/13935, Stiftung Archiven und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO).

pidättyväinen kannanotoissaan, mutta sillä ei ollut varsinaisesti merkitystä, koska pohjimmiltaan politiikka tuki Neuvostoliittoa.³⁶⁷

Toisaalta suurvaltasuhteet lämpenivät, ja Neuvostoliiton suhtautuminen länsi-integraatioon loiveni. Euroopan kokonaisukehityksellä oli yhteys Suomen politiikkaan. Suomalaisessa sisäpolitiikassa muutosta heijasteli sinipunahallituksen syntyminen huhtikuussa 1987. Kokoomus ja sosiaalidemokraatit muodostivat Harri Holkeri pääministerinään ensimmäistä kertaa hallituksen, ja keskustapuolue jäi oppositioon.³⁶⁸

Suomessa Neuvostoliiton reaktioita uuteen hallitukseen jännitettiin, ja Koivisto oli yhteydessä Moskovaan jo ennen hallituksen nimitystä. Huolena oli suomalaisen ulkopoliitikan kallistuminen länteen, kun vasemmisto oli menettänyt valta-asemansa. Idänsuhteissa kriisiin ei kuitenkaan ajauduttu.³⁶⁹

Pelkoa ulkopoliitikan mahdollisesta lännettymisestä hälvensi se, että Holkerin hallituksen ohjelman ulkopoliittinen osuus noudatti pääpiirteittäin samaa kaavaa kuin Sorsan neljännen hallituksen ohjelma. Tosin vuoden 1987 ohjelma oli kirjoitettu Euroopan integraation kannalta väljästi ja mahdollisesti etenemisen integraatiossa.³⁷⁰

Idässä uuden hallituksen aktiivisuutta integroitumisessa länteen pidettiin ilmeisenä. Vallanvaihdos ei kuitenkaan aiheuttanut todellista huolta, koska Suomen uskottiin pitävän kiinni ulkopoliittisesta peruslinjastaan. Suhteiden arveltiin pysyvän ongelmattomina Neuvostoliittoon ja muihin sosialistisiin maihin.³⁷¹

Keskustelu Euroopan neuvoston jäsenyydestä vilkastui kevään ja kesän 1987 aikana, kun Nokian pääjohtaja Kari Kairamo oli puhunut julkisuudessa sen puolesta. Myös Euroopan neuvoston taholla kannatettiin Suomen liittymistä, koska Suomen katsottiin loiventavan Itä-Euroopan maiden kulkua järjestöön.³⁷²

Tässä vaiheessa Koivisto ei kuitenkaan kannattanut etenemistä Euroopan neuvostoon. Hän pelkäsi, että liike olisi voitu tulkita muutokseksi Suomen ulkopoliittisessa linjassa. Toisaalta liittymistä oli viivytettävä, koska Suomi halusi ensisijaisesti taata elintärkeitä kaupalliset etunsa ja Neuvostoliiton hyväksynnän talousjärjestelyille EY:n kanssa. Koivisto ei halunnut vaarantaa ns. kovaa

---

³⁶⁷ Saksankielinen sähke Moskovasta Sieberille, Nierille, Mitdankille ja Steinhoferille Koiviston vierailuun liittyen 18.10.1987. MfAA, ZR 4703/90, PA AA.

³⁶⁸ Suomi 2008, s. 402–403; Visuri 2006, s. 300.

³⁶⁹ Suomi 2008, s. 416; Visuri 2006, s. 300.

³⁷⁰ Suomi 2008, s. 416; Blomberg, s. 56; Kallenautio, s. 470.

³⁷¹ Raportti vuodelta 1987: Regierungsbildung in Finnland. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

³⁷² Aunesluoma, s. 402.

talousintegraatiota pehmeään integraation, käytännössä ihmisoikeuskysymysten, kustannuksella.³⁷³

Päätös hakea jäsenyyttä syntyi lopulta huhtikuussa 1988. Liittymistä pidettiin tärkeänä symbolisena eleenä, sillä Suomi oli ainut Euroopan puolueeton maa, joka ei ollut järjestön täysjäsen. Euroopan neuvoston ja Euroopan sosialistimaiden yhteistyö oli lisääntynyt. Poliittisia esteitä ei enää nähty. Neuvostoliitossa oli tapahtunut asennemuutos eikä jäsenyyden uskottu vievän Suomea suurvaltojen välisiin ristiriitatilanteisiin.³⁷⁴

Kovalla talousintegraatiolla Koivisto tarkoitti EFTA:n ja EY:n välistä yhteistyötä, jossa Suomi halusi olla mukana. Suomesta tuli EFTA:n täysjäsen vuoden 1986 alusta, ja selvitys Suomen EY-jäsenmahdollisuuksista tehtiin Elinkeinoelämän valtuuskunnassa jo toukokuussa 1986. Julkinen keskustelu EY-jäsenyydestä jatkui vuoden 1987 puolella.³⁷⁵

Kaupalliset edut haluttiin turvata, mutta hallitus ei pitänyt mahdollisena EY:n täysjäsenyyttä, koska se ei ollut sopusoinnussa suomalaisen puolueettomuuspolitiikan kanssa. Puolueettomuuspolitiikka edellytti, että päätöksenteko oli omissa käsissä. Suomen tuli kuitenkin edistää Euroopan taloudellista yhdentymistä mahdollisuuksiensa mukaan, koska se oli Suomen edun mukaista.³⁷⁶

Tässä ilmenivät Suomen integraatiopolitiikan kaksi päätavoitetta. Samanaikaisesti haluttiin sekä säilyttää asema markkinoilla että pitää kiinni puolueettomuuspolitiikasta, joka soveltui Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden hoitoon.³⁷⁷

Neuvostoliiton ja Suomen ulkoministerien, Eduard Ševardnadzen ja Kalevi Sorsan, syyskuussa 1988 käymän keskustelun perusteella Neuvostoliitto hyväksyi Suomen puolueettomuusaseman, ja piti sitä jopa suotavana. Neuvostoliiton suhteet Euroopan yhteisöön lähentyivät vuoden 1988 puolella, vaikka se pitikin järjestöä poliittisena. Poliittisuutensa vuoksi puolueettomien maiden liittyminen yhteisöön ei ollut Neuvostoliiton toivelistalla. Neuvostoliiton näkökulmasta puolueettomilla

---

³⁷³ Koivisto 1995, s. 278–280.

³⁷⁴ Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 2/1988, 21.4.1988, salainen. Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1988 (Cb), UMA.

³⁷⁵ Blomberg, s. 62–63.

³⁷⁶ Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 9/1987, 11.11.1987, salainen: Suomen suhtautuminen Länsi-Euroopan integraatioon. Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1987 (Cb), UMA ja Sorsa, Kalevi: Suomi Euroopassa (Paasikivi-seuran monistesarja nro 69, Helsinki 1987).

³⁷⁷ Sorsa ja Suomen pysyvä edustusto Yhdistyneissä Kansakunnissa, muistio 29.9.1988 Sorsan ja Ševardnadzen tapaamisesta New Yorkissa: Neuvostoliiton kanta Euroopan integraatioon ja puolueettomuuteen, salainen. Suhteet Suomi–Neuvostoliitto 1988 II (18–41 NLO), UMA ja Blomberg, s. 61.

mailla oli tasapainottava rooli kansainvälisessä järjestelmässä, mikä olisi voinut järkkäyä puolueettoman maan EY-jäsenyydestä.³⁷⁸

Ševardnadzelle Suomen puolueettomuus kelpasi siis tässä vaiheessa hyvin. Pikemminkin pelkona oli, että suomalaiset luopuisivat puolueettomuudestaan länsi-integraation myötä. Tässä oli suomalaisille hyvä peruste korostaa politiikkansa jatkuvuutta ja tähdätä puolueettomuusasemansa vahvistamiseen.

Integraation osalta Suomen ratkaisuna oli, että talouspolitiikan erillisyyttä muusta ulkopolitiikasta korostettiin tarkoituksella, koska Neuvostoliitolle ei olisi sopinut, että kauppapolitiikka olisi rajannut Suomen mahdollisuuksia itsenäiseen idänpolitiikkaan.³⁷⁹ Kauppapolitiikkaan ei haluttu soveltaa puolueettomuuspolitiikan periaatteita, vaikka itse sopimusjärjestelyjen tulikin olla sopusoinnussa niiden kanssa. Tällä tarkoitettiin sitä, että kauppasuhteiden ei tarvinnut noudattaa täydellistä symmetriaa, mutta Suomen oli pysyteltävä ylikansallisten päätöksentekojärjestelmien ulkopuolella.³⁸⁰

Suomi oli taannut Neuvostoliitolle suosituimmuusaseman vuoden 1961 Finefta-sopimuksen yhteydessä, ja samalla tavalla neuvostointressit huomioiva kauppapoliittinen kokonaisratkaisu tehtiin 1970-luvulla EEC-, SEV- ja KEVSOS-järjestelyssä.³⁸¹ Tämä symmetria oli kuitenkin muodollista, ja taloussuhteet länteen dominoivia.³⁸²

Puolueettomuuspolitiikka ja integraatiopolitiikka nähtiin siis toisistaan erillisinä, rinnakkaisina linjoina. Toisaalta integraatiopolitiikka oli osa suomalaista turvallisuuspolitiikkaa³⁸³, vaikka Moskovan suuntaan kauppapolitiikasta ei puhuttukaan yhdessä turvallisuuspolitiikan kanssa. Integraatio lisäsi turvallisuutta välillisesti siinä mielessä, että näin kytkeydyttiin selvästi länteen ja sen intresseihin.

Kaiken kaikkiaan Suomen kauppapolitiikka oli onnistunutta, vaikka sen tavoitteet olivat osin ristikkäiset. Integroituminen länteen ei näyttänyt heiluttavan Suomen ulkopolitiikan uskottavuutta. Jopa sosialistileirin vanhoillisin maa, DDR, luotti

---

³⁷⁸ Suomen pysyvä edustusto Yhdistyneissä Kansakunnissa, muistio 29.9.1988 Sorsan ja Ševardnadzen tapaamisesta New Yorkissa, salainen: Neuvostoliiton kanta Euroopan integraatioon ja puolueettomuuteen. Suhteet Suomi–Neuvostoliitto 1988 II (18–41 NLO), UMA.

³⁷⁹ Blomberg, s. 61–62.

³⁸⁰ Väyrynen 1988.

³⁸¹ Aunesluoma, s. 206–210 ja 272–279; Soikkanen, Timo: Presidentin ministeriö.

Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981 (Otava, Helsinki 2008), s. 282.

³⁸² Väyrynen 1988.

³⁸³ Lähete edustustoille 15.1.1988: Suomen turvallisuuspolitiikka; taustapaperi (Matti Kahiluoto). Suomen ulkopolitiikka yleisesti, vuosi 1988, osa I (18.40), UMA.

Holkerin hallitukseen ja sen haluun ylläpitää poliittista konsensusta³⁸⁴, vaikka tiedossa oli, että laajasti ymmärrettynä kauppapolitiikka oli osa suomalaista turvallisuuspolitiikkaa.³⁸⁵

DDR:ssä Suomen ulkopoliitikan katsottiin perustuvan luottamukseen ja yhteistyöhön muiden maiden kanssa. Puolustuspolitiikka oli alisteinen ulkopoliitikkalle. Suomalainen sotilasdoktriini oli defensiivinen ja sotavoimat välttämätön, mutta toissijainen osa Suomen turvallisuuspolitiikkaa. Suomen tiedettiin pelkäävän sitä, että se voisi joutua hyökkäyksen kohteeksi Naton ja Varsovan liiton välisessä vastakkainasettelussa. Sotavoimien tehtäväksi katsottiin, että ne tulisivat tässä tilanteessa vastaamaan hyökkäykseen kovalla vastarinnalla ja aiheuttamaan vastapuolelle merkittäviä menetyksiä.³⁸⁶

Suomalaista puolueettomuuspolitiikkaa koetteli 1980-luvun puolivälin jälkeen länsi-integraation ohella kansainvälisen järjestelmän monimuotoistuminen. Raimo Väyrynen pohti aiheellisesti, miten perinteinen linja oli sovitettavissa ulkopoliitikan uusiin osa-alueisiin kuten kehitysyhteistyöhön, ympäristöasioihin ja ihmisoikeuskysymyksiin, joilla oli myös moraalinen perusta. Yleisinhimillisiin ongelmiin tarttuminen sillä perusteella, mikä niiden kytkös suurvaltajännitteisiin oli, vaikutti epähuomaanilta.³⁸⁷

Tämä dilemma ulottui aseidenriisuntakysymyksiin. Ulkoasiainministeriössä linjattiinkin, miten Suomen tuli toimia suurvaltojen välisten turvallisuusneuvottelujen suhteen, jotta puolueettomuusasema olisi säilytetty parhaiten. Keinovalikoimaan kuuluivat ensisijaisesti johdonmukainen kannanottojen välttäminen ja mahdollisten kompromissiehdotusten tekeminen. Näihin toimintamalleihin oli mahdollista ajoin liittää omia tavoitteita. Tällä perusteella Suomi esitti toivomuksensa, että pitkän kantaman risteilyohjuksia rajoitettaisiin.³⁸⁸

Klaus Törnudd huomioi, kuinka kantaottavuus oli kuitenkin puolueettomuuspolitiikan kannalta ongelmallista. Etenkin Neuvostoliiton kehotuksia aktiivisuuteen kansainvälisissä turvallisuuskysymyksissä oli arvioitava siltä kannalta, että itänaapurissa haluttiin tukea nimenomaan neuvostoaloitteille. Tämän vuoksi aseidenriisuntaehdotusten kannattamisen täytyi ensisijassa lähteä

---

³⁸⁴ Aussenpolitische Information des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten 4.10.1988: Wirtschaftspolitik Finnlands, Aussenpolitische Information des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten 6.12.1988: Finnischer Ministerpräsident in der BRD. DC 20/27607, SAPMO.

³⁸⁵ Yhteenveto: Militärpolitik, ei päivämäärää eikä tekijän tietoja, ajoittunee 1980-luvun jälkipuoliskolle. Kuuluu kansioon, jossa yleistietoja Suomesta. MfAA, ZR 4667/90, PA AA.

³⁸⁶ Yhteenveto 11.11.1988: Militärdoktrin Finnlands. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

³⁸⁷ Väyrynen 1988.

³⁸⁸ Muistio 6, 27.3.1988, salainen: Puolueeton Suomi ja suurvaltojen väliset turvallisuuspoliittiset neuvottelut (Klaus Törnudd). Suomen ulkopoliitiikka yleisesti, vuosi 1988, osa I (18.40), UMA.

niiden toteuttamiskelpoisuudesta. Niiden tuli sopia niin idän kuin lännen intresseihin.³⁸⁹

Suomen Moskovan suurlähetystössä Neuvostoliiton uudistuspolitiikan nähtiin tuovan Suomelle jonkinasteista liikkumatilaa. Kesän 1988 aikana usko rauhanomaisen rinnakkaiselon ensisijaisuuteen neuvostopolitiikassa ja uuteen riittävän puolustuksen käsitteeseen kasvoivat. Tämän nähtiin laajentavan Suomen pelikenttää erityisesti YK:ssa. Turvallisuusneuvoston merkitys nousi samalla, kun rauhanturvaoperaatiot olivat kasvussa. Kehitys oli suomalaisten kannalta myönteistä, koska Suomi oli siirtymässä neuvoston vaihtuvan jäsenen pallille vuoden 1989 alusta.³⁹⁰

Suomelle suurvaltojen välisen aseidenriisunnan merkitys oli ilmeinen, sillä sen uskottiin parantavan pienten valtioiden turvallisuutta. Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton etenemistä INF- ja START-neuvotteluissa pidettiin myönteisenä, mutta samalla tiedostettiin, että sopijavaltiot saattoivat siirtyä rajoitusten kohteena olevista varusteohjelmista toisiin suunnitelmiin. Ylipäätään ajateltiin, että Suomen turvallisuuden kannalta olisi ollut suotavampaa edetä konventionaalisen asevoiman kuin ydinaseiden rajoittamisessa.³⁹¹

INF-sopimuksen solmiminen ei myöskään viime kädessä muuttanut sitä tosiasiaa, että Euroopassa sodanuhka keskittyi yhä ensisijaisesti Saksojen alueelle, koska sopimuksessa ei rajoitettu lyhyen kantaman ohjuksia. Suomen kannalta tällä oli erityinen merkitys, koska YYA-sopimuksen Saksa-maininta sitoi Suomen edelleen Neuvostoliiton konsultaatioehdotuksiin.³⁹²

Vaikka suurvallat olivat lähentyneet toisiaan, Suomen turvallisuuspolitiikassa maanpuolustuksen arvostus kohosi kylmän sodan loppua kohden tultaessa.³⁹³ Suomen kylmän sodan aikaista puolueettomuuspolitiikkaa ja sen sisällön muuttumista arvioitaessa tämä on merkittävä huomio. Puolustuspolitiikan nähtiin selkeästi tukevan puolueettomuuspolitiikkaa³⁹⁴. Puolustusvoimilla oli ennaltaehkäisevä rooli: puolustusvoimien tuli jo rauhan aikana osoittaa

---

³⁸⁹ Muistio 6, 27.3.1988, salainen: Puolueeton Suomi ja suurvaltojen väliset turvallisuuspoliittiset neuvottelut (Klaus Törnudd). Suomen ulkopoliittikka yleisesti, vuosi 1988, osa I (18.40), UMA.

³⁹⁰ Muistio 24.8.1988, salainen: Neuvostoliiton uudistuspolitiikka ja Suomi (Heikki Talvitie). Suhteet Suomi–Neuvostoliitto 1988 II (18–41 NLO), UMA.

³⁹¹ Arvio keskimatkan ydinohjussopimuksen (INF) ja strategisten aseiden supistamisen (START) vaikutuksista Suomen asemaan 20.10.1987, muistio 937, salainen (Matti Kahiluoto ja Markus Lyra). Suomen ulkopoliittikka yleistä 1986–1987 (18-0), UMA; Harjula, Juha: Eurooppa EURO-ohjussopimuksen jälkeen. Sotilaallinen näkökulma (Paasikivi-seuran monistesarja nro 72, Helsinki 1988).

³⁹² Harjula, s. 1; Väyrynen 1988.

³⁹³ Visuri 2006, s. 299.

³⁹⁴ Lähete edustustoille 15.1.1988: Suomen turvallisuuspolitiikka; taustapaperi (Matti Kahiluoto). Suomen ulkopoliittikka yleisesti, vuosi 1988 I (18.40), UMA.

puolustusvalmiutensa³⁹⁵. Sotilaallisen liittoutumattomuuden elementti siis kasvoi puolueettomuuspolitiikassa 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Puolustuskyvyn merkitys korostui, koska suomalaiset olivat huolissaan meri- ja ilmasijoitteisista risteilyohjuksista Pohjolan alueella.³⁹⁶ Minkään valtion ei ajateltu sinällään haluavan hyökätä juuri Suomeen, mutta Suomen alueen nähtiin soveltuvan kauttakulkuun ja tukialueeksi mahdollisessa sotilasliittojen välisessä konfliktissa. Tämän vuoksi parlamentaarinen puolustustoimikunta halusi lisätä maavoimien hankintoja ja ostaa torjuntahävittäjiä 1990-luvun puolella. Puolustustoimikunta oli pääosin yhtä mieltä puolustuspolitiikan kehittämisestä, vaikka komiteamietintöön lisättiin vasemmiston eriävä mielipide.³⁹⁷

Jukka Tarkan mukaan Koivisto alkoi toisella presidenttikaudellaan etäännyttävä YVA-sopimuksen velvoitteista. Sen sijaan hän alkoi korostaa suomalaisten omaa kykyä puolustaa aluettaan ja puolueettomuuttaan. Turvallisuuspolitiikassa puolustuspolitiikan rooli kohosi.³⁹⁸

Tosiasiallisesti YVA-sopimuksen vaikutuspiiriä rajattiin Koiviston aloitteesta jo vuonna 1983. Tuolloin hallitusohjelmassa eriteltiin puolueettomuuspolitiikan ja YVA-sopimuksen välinen suhde siten, että jälkimmäinen ei ollut enää koko ulkopolitiikan perusta.³⁹⁹ Suorituskykyiset puolustusvoimat kuuluivat alusta lähtien elimellisenä osana Koiviston turvallisuuspolitiikkaan.⁴⁰⁰

Jonkinlaista suhtautumistavan muuttumista on kuitenkin havaittavissa Koiviston ulkopolitiikassa vuoden 1988 puolella. Pessimistisestä maailmankuvasta siirryttiin varovaiseen optimismiin. Tapani Vaahtoranta liittyy käännekohdan Koiviston Unkarissa kesäkuussa 1988 pitämään puheeseen, jossa hän kuvaili valtioiden keskinäisriippuvuutta ja itä-länsi-jaon lientymistä. Kahtiajaon pehmentyminen merkitsi samalla kansainvälisen järjestelmän moninapaistumista. Status quon

---

³⁹⁵ Puolustusministeriö, parlamentaarinen puolustustoimikunta: Parlamentaarisen puolustustoimikunnan lausunto puolustusministeriön hallinnonalan toiminta- ja taloussuunnitelmasta vuosille 1987–1991. Komiteamietintö 1986:23 (Valtion painatuskeskus, Helsinki 1986), s. 10; Koivisto, Mauno: Linjaviitat. Ulkopoliittisia kannanottoja (Kirjayhtymä, Helsinki 1983), s. 72–74; Tarkka, s. 433.

³⁹⁶ Arvio keskimatkan ydinohjussopimuksen (INF) ja strategisten aseiden supistamisen (START) vaikutuksista Suomen asemaan 20.10.1987, muistio nro 937, salainen (Matti Kahiluoto ja Markus Lyra). Suomen ulkopolitiikka yleistä 1986–1987 (18-0), UMA.

³⁹⁷ Puolustusministeriö, parlamentaarinen puolustustoimikunta, s. 2–10, 19, 24 ja 36–39.

³⁹⁸ Tarkka, s. 433.

³⁹⁹ Muistio 16, 19.5.1983, salainen: Pääministeri Sorsan neljännen hallituksen ohjelman ulkopoliittinen osa (Klaus Törnudd). Suomen ulkopolitiikka, yleistä 1982–1983 (18-0), UMA; Koivisto 1995, s. 78; Blomberg, s. 49–50.

⁴⁰⁰ Koivisto 1983, s. 72–74.

murtuminen saattoi suomalaisten kannalta merkitä levottomuuksia Euroopassa ja lähialueilla.⁴⁰¹

Vaahtorannan arvio sopii Alpo Rusin kuvaukseen tilanteesta. Rusi työskenteli ulkoasiainministeriön suunnitteluyksikössä, jossa Koiviston Unkarin puhe oli luonnosteltu. Euroopan käänteestä oli jonkinlainen aavistus ja Koiviston *Muutos Euroopassa* -puheella haluttiin silottaa Suomen tietä uuteen Eurooppaan. Samalla tavalla uutta poliittista asemaa oli pedattu Kalevi Sorsan Paasikivi-seurassa marraskuussa 1987 pitämässä puheessa.⁴⁰²

Varmaa tietoa tai käsitystä murroksen laajuudesta ei ollut. Suurlähetystöjen raportit kertoivat muutoksen merkeistä, mutta esimerkiksi Saksan jaon päättymistä ei niissä osattu ennakoita. Suomen Berliinin suurlähetystö oli kannanotoissaan erityisen pidättyväinen. Saksojen yhdistyminen oli aiheena jopa jossain määrin tabu, mahdoton ajatus, joka nähtiin Euroopassa paluuna menneeseen.

Vaikka Suomi toimi aktiivisesti kansainvälissä organisaatioissa, Suomen ulkopoliitikassa voi havaita isolationismin piirteitä. Kansainvälisen järjestelmän monimuotoistumiseen suhtauduttiin varovaisuudella, suurvaltojen välisistä kiistoista pysyttiin perinteiseen tapaan etäällä ja moraaliset kannanotot olivat harvinaisia. Suomen ulkopoliittinen johto ei nähnyt, että pieni valtio voisi toimia suunnannäyttäjän roolissa. Tässä mielessä Suomen ulkopoliittikka oli passiivista, jopa sisäänpäin kääntynyttä. Tavot toteuttaa puolueettomuuspolitiikkaa moninaistuivat, mutta ulkopoliittikan joustovaraa käytettiin lähinnä omien tavoitteiden edistämiseen. Esimerkiksi aseistariisun tuettiin, koska se edisti Suomen omaa turvallisuutta.

Politiikassa puolueettomuus edusti pysyvyyttä. Se oli linjaus, joka piti ulkoisesta kehityksestä riippumatta. Integraatio oli puolueettomuudesta erillinen osa-alue. Se edusti muutosta, vaikka kuvattiinkin politiikan jatkumoksi.

3.4. Rauhansopimusta tulkitaan

Myönteinen kehitys suurvaltasuhteissa ja Saksojen tilanteessa huomioitiin Suomen Saksa-politiikassa. Vuoden 1986 lopulla puolustusministeriö teki esityksen sotilaallisen kanssakäymisen lisäämisestä molempien saksalaisten valtioiden kanssa, ja ehdotus hyväksyttiin hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa. Sotilaalliset vierailut haluttiin toteuttaa korkeimmalla mahdollisella tasolla, koska

---

⁴⁰¹ Vaahtoranta, s. 26–27.

⁴⁰² Rusi, Alpo: Muistikuvia ulkoministeriön syksystä 1989. Artikkelit ja kolumnit 7.12.2009. [Http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=180672&contentlan=1&culture=fi-FI](http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=180672&contentlan=1&culture=fi-FI).

näin tekivät myös muut Euroopan puolueettomat maat. Saksojen välisten suhteiden katsottiin normalisoituneen, eikä pidättyvälle linjalle ollut perusteita.⁴⁰³

Sotilassuhteiden tiivistäminen Suomen kanssa oli ollut DDR:n pitkäaikainen tavoite. Kun toive yhteistyön syventämisestä oli esitetty DDR:n Helsingin suurlähetystön saunaillassa 5.2.1981 puolustusvoimain komentajalle Lauri Sutelalle, hän oli suhtautunut välttelevästi. Sutelan mukaan Suomen asevoimat olivat verrattain pienet ja mahdollisuudet kontakteihin rajalliset. Sen sijaan yhteydenpitoa oli mahdollista lisätä urheilun kautta.

Eversti H. Schwerke arvioi yhteenvedossaan, että Sutelan kannanotot noudattivat Suomen ylimmän ulkopoliittisen johdon linjauksia. Euroopan tilanne oli 1980-luvun alussa kiristynyt eikä muutosta suomalaisten suhtautumiseen ollut näköpiirissä. Taustalla vaikutti lisäksi suomalaisten pyrkimys kohdella molempia saksalaisia valtioita tasapuolisesti. Suhteita Saksoihin hoidettiin puolueettomuuspolitiikan puitteissa eikä tätä ulkopoliittikan periaatetta haluttu vaarantaa.⁴⁰⁴

Päätös lisätä sotilaallista kanssakäymistä Itä- ja Länsi-Saksan kanssa oli selkeä muutos aiempaan toimintamalliin. Saksojen väliset suhteet olivat kehittyneet myönteisesti Neuvostoliiton uudistuspolitiikan vanavedessä. Samalla Suomen liikkumavara oli kasvanut. Puolueettomuuspolitiikan ei uskottu kyseenalaistuvan tiiviimmistä sotilaskontakteista, kun niitä kehitettiin tasavertaisesti molempien saksalaisten valtioiden kanssa.

Kuitenkin YYA-sopimuksen kannalta Saksa-suhteilla ja erityisesti Saksan liittotasavallalla oli edelleen erityinen kytkös Suomen ulkopoliittikkaan. YYA-sopimukseen kirjattu maininta Saksasta vihollisvaltiona arvioitiin ongelmalliseksi, koska luokitteluun katsottiin liittyvän epävarmuustekijöitä. Pelkona oli, että

---

⁴⁰³ Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 17.12.1986, 10/1987, salainen ja pöytäkirjan ohkeen liitetty luottamuksellinen puolustusministeriön muistio 16.12.1986: Sotilasalan kanssakäymisen kehittäminen molempien Saksojen kanssa. Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA sekä Mauno Koiviston käsintehty, toimintamallia puoltavat merkinnät puolustusministeriön uudelleen päivättyssä muistiossa 12.3.1987: Sotilasalan kanssakäymisen kehittäminen molempien Saksojen kanssa. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1987 (kotelo 33), KA.

⁴⁰⁴ Aktenvermerk 6.2.1981: Sauna mit der Führung der Finnischen Verteidigungskräfte (Schwerke); Vermerk 3.3.1987: Antrittsvisite des Botschafters, Gen. Rolf Böttcher, beim Befehlshaber der FVK, General Valtanen, am 2.3.1987 (Schade); Vermerk 16.5.1988 über eine Zusammenkunft des Obersbefehlshabers der Finnischen Verteidigungskräfte, General Valtanen, mit dem Botchafter Genossen Rolf Böttcher und dem Militärattaché Genossen Oberst Günther Lehmann, am 11.5.1988 im Gästehaus des Oberbefehlshabers (Eginhard Weiss). MFAA, ZR 4683/90, PA AA sekä Vermerk 6.10.1989 über ein Gespräch von Genossen Botschafter Rolf Böttcher mit dem Verteidigungsminister Finnlands, Ole Norrback, am 5.10.1989 (Lehmann). MFAA, ZR 1255/98, PA AA.

pahimmillaan maininta olisi voinut johtaa Gorbatšovin uudesta politiikasta huolimatta vetoomuksiin YYA-sopimuksen soveltamisesta.⁴⁰⁵

Huoli neuvostojohdon asennoitumisesta ilmenee hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjasta, jossa käsitellään Norjan puolustuksen mahdollista vahvistamista Saksan liittotasavallan joukoilla. Suomalaiset kokivat hankalaksi sen, että norjalaiset pitivät Suomen ja Neuvostoliiton välistä YYA-sopimusta rasituksena puolustukselleen ja kiinnittivät YYA-sopimukseen erityistä huomiota. Suomi halusi häivyttää tämän problematiikan, sillä keskustelun pelättiin ruokkivan Neuvostoliiton kielteistä asennoitumista Saksan liittotasavallan Nato-yhteistyöhön.⁴⁰⁶ Pelko ei ollut perusteeton, sillä idässä seurattiin Koiviston ja Norjan pääministerin Gro Harlem Brundtlandin lausuntoja saksalalaisjoukkojen sijoittamisesta.⁴⁰⁷

Suomalaisten suhtautuminen YYA-sopimuksen Saksa-mainintaan oli kahtiajakoista. Toisaalta Euroopan tilanteen ja Saksa-suhteiden vakiintumista tervehdittiin ilolla, ja halua olisi ollut jopa sanamuodon yksipuoliseen sivuuttamiseen. Viime kädessä tätä ei kuitenkaan pidetty Suomen etujen mukaisena. Takaraivossa jäyti pelko konsultaatioehdotuksista. Suomalaiset eivät myöskään halunneet antaa vaikutelmaa, että Suomi olisi irtautumassa YYA-sopimuksen vanhentuneistakaan osista. Sopimuksen ja politiikan jatkuvuutta haluttiin korostaa

*”varsinkin, kun Suomi itse on ylpeillyt, ettei sopimuksesta ole pilkkuakaan muutettu.”*⁴⁰⁸

Jaakko Kalelan muistio Norjan tukikohtapolitiikasta on yksi harvoista dokumenteista, joista ilmenee selvästi, kuinka perustavanlaatuisen ongelma YYA-sopimuksen Saksa-maininta oli Suomelle vielä 1980-luvun jälkipuolella. Pelko siitä, että Neuvostoliitto saattaisi vedota konsultaatiopykälään, mikäli kansainvälinen

---

⁴⁰⁵ Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 9.6.1987, 4/1987, salainen ja pöytäkirjan oheen liitetty salainen muistio 15, 28.5.1987: Saksan liittotasavalta Norjan puolustuksen mahdollisena vahvistajana (Klaus Törnudd). Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA.

⁴⁰⁶ Sama. Norjalaisten suhtautuminen liittyi laajemmin ns. Nordic Balance-ajatusmalliin, jonka mukaan Pohjolan tasapaino oli riippuvainen eri Pohjoismaiden turvallisuusratkaisusta. Ajatuksena oli, että Norjan Nato-jäsenyys ja Suomen YYA-sopimus Neuvostoliiton kanssa olivat toisiaan tasapainottavia tekijöitä.

⁴⁰⁷ *Norwegische Ministerpräsidentin in Finnland*, 25.2.1988. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands. Saksankielisessä raportissa ei ole tekijän nimeä, mutta se kertoo kiteyttäen, mutta myös melko kattavasti Brundtlandin, Koiviston ja Holkerin käymistä keskusteluista. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

⁴⁰⁸ Tasavallan presidentin kanslian kansliapäällikkö Jaakko Kalelan muistio 37, 29.5.1987: Kommentteja Törnuddin muistioon 15. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopolitiikka, selvitykset 1987 (kotelo 33, KA ja muistio 15, 28.5.1987, salainen: Saksan liittotasavalta Norjan puolustuksen mahdollisena vahvistajana (Klaus Törnudd). Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA.

tilanne kriisiytyisi, oli todellinen. Saksojen välisten poliittisten suhteiden arvioitiin normalisoituneen Etykin seurauksena, mutta tämän jälkeen Saksan kysymys ei Suomen kannalta ollut muuttunut reaali poliittisesti katsottuna olennaisesti vuoteen 1987 tultaessa.⁴⁰⁹

Saksojen tunnustamiskysymys oli muodostanut 1970-luvun alussa suomalaiselle puolueettomuuspolitiikalle todellisen koetinkiven. Vaikka tasapaino Saksojen tasavertaisessa kohtelussa horjui, Suomi onnistui lopulta solmimaan diplomaattisuhteet molempien saksalaisten valtioiden kanssa yhtä aikaa vuonna 1973. Huomionarvoista on, että Suomen Saksa-politiikassa Saksojen tunnustaminen ei merkinnyt luopumista Saksojen tasapuolisesta kohtelusta. Sitä jatkettiin puolueettomuuspolitiikan perusteella, vaikka pahin Suomeen kohdistuva paine oli jo ohitettu.

Näkemykseni on, että Suomen kahdenväliset suhteet Saksoihin olivat Suomen ulkopoliitikassa 1980-luvulla eräällä tavalla merkitykseltään toissijaisia. Sen jälkeen kun Saksojen tunnustamiskysymys oli ratkaistu, Suomen ja Saksojen välisten kahdenvälisen suhteiden kehittyminen ei päässyt enää vastaavalla tavalla suoraan vaikuttamaan Suomen kansainvälispoliittiseen asemaan. YYA-sopimuksen vuoksi suomalaisten näkökulmasta oli kuitenkin erittäin oleellista, muodostiko Saksan kysymys kitkaa suurvaltojen välille ja millaisia ratkaisuja Saksat tekivät osana liittolaisblokkejaan.

Länsi-Saksalla oli Suomelle erityinen merkitys Euroopan yhdentymisen veturina. Bonn oli 1980-luvulla hyvin Eurooppa-orientoitunut. Se ei kuitenkaan kannattanut ainoastaan Euroopan Yhteisön laajentumista vaan myös yhteistoimintaa EFTA-maiden kanssa. Länsi-Saksan ja Suomen näkemykset integraatiosta yhtenivät, kun kumpikaan ei halunnut sulkea EFTA-maita tai pieniä sosialistisia maita EY:n tiivistyvän talouspolitiikan ulkopuolelle.⁴¹⁰

DDR:llä ei voinut olla omia neuvostolinjauksista poikkeavia tavoitteita Suomen suhteen, sillä Moskova piti sitä talutusnuorassaan eikä erityisintressejä sallittu. Kahdenväliset suhteet ja niiden ylläpito kertoivat siitä, kuinka yhteiskuntajärjestelmiltään erilaiset maat saattoivat elää rauhallisesti rinta rinnan. Kun Suomi oli tunnustanut DDR:n, se pyrki lähinnä kohottamaan omaa mainettaan

---

⁴⁰⁹ Tasavallan presidentin kanslian kansliapäällikkö Jaakko Kalelan muistio 37, 29.5.1987: Kommentteja Törnuddin muistioon 15. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1987 (kotelo 33), KA ja muistio 15, 28.5.1987, salainen: Saksan liittotasavalta Norjan puolustuksen mahdollisena vahvistajana (Klaus Törnudd). Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA.

⁴¹⁰ Bonnin lähetystöraportti 18.9.1989: Saksan kysymys; EC-EFTA ja pienet sos. maat (Antti Karppinen). Bonn, lähetystöraportit 1989 II (5C), UMA. Saksan ja Suomen suhteet lähentyivät erityisesti Saksan jälleenyhdyntymisen myötä integraatiokysymyksissä, kun Suomen geopoliittinen asema siirtyi lähemmäs länttä ja Suomi kääntyi perinteisestä Pohjoismaiden viiteryhmästä Saksan suuntaan. Aiheesta lisää Aunesluoma ja Uutela, s. 415–438.

ja arvoaan suomalaisten silmissä. Heilahtelut lännen ja idän välisessä kanssakäymisessä vaikuttivat DDR:n Suomi-suhteisiin jopa vähemmän kuin sen muihin länsisuhteisiin.⁴¹¹

Julkisuudessa turvallisuuspoliittinen keskustelu oli suhteellisen abstraktia ja suorat viittaukset siihen, miten YYA-sopimuksen Saksa-maininta rajoitti Suomen poliittista liikkumatilaa, olivat harvinaisempia. Vuonna 1988 Raimo Väyrynen kirjoitti Ulkopoliitika-lehden artikkelissa Saksa-viittauksen haasteellisuudesta Suomen ulkopoliitikalle. Sen sijaan samana vuonna Paasikivi-seurassa puhuneet Juha Harjula ja Pertti Torstila eivät viitanneet lainkaan mahdollisiin YYA-sopimuksen velvoitteisiin, vaikka käsitelivät euro-ohjusten vaikutuksia Euroopan tilanteeseen.⁴¹²

Kysymys oli arka, ja se häivyttiin osin taka-alalle. YYA-sopimukseen ei haluttu kajota, vaikka kansainvälinen tilanne oli parantunut. Suunta Saksojen suhteiden normalisoitumiseen nähtiin, mutta sen varaan ei voitu laskea. YYA-sopimuksen suhteen Suomi toimi status quo -tilanteen pohjalta, eikä vanhaa neuvostopoliitikkaa uskallettu jättää huomiotta.

Pariisin rauhansopimuksen tulkinnassa suomalaiset rohkenivat sen sijaan hyödyntää saamaansa liikkumavaraa. Arvioinkin vuoden 1987 yhdeksi käännekohtaksi rauhansopimuksen soveltamisessa, koska tuolloin suhtautuminen yksityishenkilöiden Saksasta tuomiin lentokoneisiin muuttui. Tätä ennen siviililentokoneita koskeneita rajoituksia oli noudatettu täsmällisesti yksityishenkilöiden konehankinnoissa.

Rauhansopimuksen rajoitteisiin oli asennoiduttu siviilikoneiden osalta jopa tiukemmin kuin 19. artiklan sotilaslentokonehankintoihin. Saksalaisia osia sisältävien sotilaskoneiden tuonnille ei rauhansopimuksen perusteella nähty estettä enää 1970-luvun puolenvälin jälkeen, kunhan koneet eivät olleet alkuperältään ja malliltaan kokonaan saksalaisia tai sisältäneet saksalaisia aseita. Tähän tulkintaan oli tultu, koska lähes kaikki tekniset laitteet sisälsivät komponentteja useista eri maista.⁴¹³

---

⁴¹¹ Bulla, Marcel ja Rabe, Karl-Heinz: Die Beziehungen der DDR zu den nordischen Staaten Schweden, Dänemark, Norwegen, Island und Finnland. Teoksessa Veen, Hans-Joachim ja Weilemann, Peter R. (toimittajat): Die Westpolitik der DDR. Beziehungen der DDR zu ausgewählten westlichen Industriestaaten in den 70er und 80er Jahren. Konrad-Adenauer-Stiftung, Forschungsbericht 66 (Verlag Ernst Knoth, Melle 1989), s. 191–235.

⁴¹² Väyrynen 1988; Harjula 1988; Torstila 1988.

⁴¹³ Oikeudellisen osaston muistio 8.4.1976, salainen: Pääesikunnan tiedustelu rauhansopimuksen sotilaslentokoneita koskevien määräysten oikeudellisesta tulkinnasta (Ensio Helaniemi) ja poliittisen osaston muistio 12.4.1976, salainen: Oikeudellisen osaston muistio sotilaslentokonehankinnoista rauhansopimuksen kannalta (Jaakko Iloniemi). Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA.

Artiklan tiukka noudattaminen sotilaslentokoneiden osalta olisi ollut kohtuutonta eikä olisi vastannut rauhansopimuksen alkuperäistä tarkoitusta. Tämän perusteella suomalaiset arvioivat, että saksalaisia osia sisältävien sotilaslentokoneiden hankinta ei rikkonut rauhansopimuksen kirjainta eikä myöskään edellyttänyt keskustelua voittajavaltioiden kanssa. Neuvonpito ei ollut tarpeen, koska suomalaiset halusivat vastata itse rauhansopimuksen täytäntöönpanosta ja samalla välttää mahdolliset kielteiset kannanotot.⁴¹⁴

Sotilaslentokoneita ei käsitelty Pariisin rauhansopimuksessa samassa yhteydessä kuin siviililentokoneita vaan jälkimmäisiä koskevat rajoitteet oli koottu sopimuksen 21. artiklaan. Käytännössä artikla esti saksalais- ja japanilaisvalmisteisten lentokoneiden tuonnin Suomeen:

*”Suomi älköön hankkiko tai valmistako siviililentokoneita, jotka ovat saksalaista tai japanilaista mallia tahi joissa on saksalaista tai japanilaista valmistetta tahi mallia olevia suurempia koottuja osia”.*⁴¹⁵

Vuosien varrella artiklaan liittyvät siviililentokonehankinnat olivat olleet esillä monessa eri yhteydessä. T:mi Helikopteripalvelu oli tiedustellut ulkoasiainministeriöltä mahdollisuutta maahantuoda saksalaisvalmisteinen lentokone jo vuonna 1965. Kyselyyn oli vastattu kielteisesti.⁴¹⁶ Myös liikenneministeriö ja ilmailuhallitus olivat toivoneet rauhansopimukseen 1970-luvulla muutosta, jonka perusteella saksalaisten siviililentokoneiden ostaminen Suomeen olisi ollut mahdollista. Asiaa oli käsitelty hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa tammikuussa 1973, mutta ehdotus ei ollut saanut kannatusta suoralta kädeltä. Helikopteriostoihin oli suhtauduttu kokonaan kielteisesti.⁴¹⁷

---

⁴¹⁴ Oikeudellisen osaston muistio 8.4.1976, salainen: Pääesikunnan tiedustelu rauhansopimuksen sotilaslentokoneita koskevien määräysten oikeudellisesta tulkinnasta (Ensio Helaniemi) ja poliittisen osaston muistio 12.4.1976, salainen: Oikeudellisen osaston muistio sotilaslentokonehankinnoista rauhansopimuksen kannalta (Jaakko Iloniemi). Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA.

⁴¹⁵ Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan, Austraalian, Etelä-Afrikan Unionin, Intian, Kanadan, Tšekkoslovakian, Ukrainan Sosialistisen Neuvostotasavallan, Uuden Seelannin sekä Valko-Venäjän Sosialistisen Neuvostotasavallan välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta.
[Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020).

⁴¹⁶ Muistio 443, 4.6.1987, salainen: Saksalaisvalmisteisen siviili-ilma-aluksen tuominen Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Matti Kahiluoto). Kansio Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴¹⁷ Liikenneministeriön kirje ulkoasiainministeriölle 5.3.1971 (Veikko Saarto), Ilmailuhallituksen kirje ulkoasiainministeriölle 22.2.1973: Pariisin rauhansopimuksen 21 artiklan säännökset (K.J. Temmes) ja muistiinpano 25.4.1973, salainen: Lentokoneiden ja –osien tuonti Japanista ja Länsi-Saksasta (Tero Lehtovaara), Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA; Suomi 2012, s. 27.

Vuoden 1979 puolella suhtautuminen rauhansopimuksen asettamiin rajoitteisiin siviililentokonehankinnoissa lopulta lientyi. Ulkoasiainministeriössä asetettiin sille kannalle, että siviililentokoneiden kohdalla voitiin noudattaa jo sotilaslentokoneiden osalta tuttua käytäntöä, jonka mukaan yksittäiset saksalaiset tai japanilaiset komponentit eivät olleet este siviililentokoneen tuonnille Suomeen. Tätä tulkintaa pidettiin omaehtoisena eikä siitä haluttu neuvotella voittajavaltioiden kanssa, joiden kannanotoista ei ollut täyttä varmuutta.⁴¹⁸

Tältä pohjalta ulkoasiainministeriössä sallittiin lisäselvitysten jälkeen Timo T. Torsoselle Mitsubishin liikennelentokoneiden maahantuonti Suomeen vuonna 1980, sillä kone katsottiin pääasiallisesti Yhdysvalloissa valmistetuksi.⁴¹⁹ Myös Finnair osti käyttöönsä Airbus-liikennelentokoneita, joissa liittotasavalta oli ollut yksi valmistajaosapuoli.⁴²⁰

Yksittäisiä saksalaisia tai japanilaisia komponentteja ei siis pidetty enää esteenä siviilikonehankinnoille. Tuontilupa ei kuitenkaan koskenut vielä kokonaan Saksassa tai Japanissa valmistettuja koneita.⁴²¹

Tämän vuoksi saksalaiselle Speed Canard-kevytlentokoneelle ei myönnetty tyyppi hyväksyntää vuonna 1985⁴²² eikä suomalaiselle Atte Åkerfeltille annettu lupaa sen maahantuontiin vuonna 1986. Kun Åkerfelt uusi pyyntönsä vuonna 1987, ulkoasiainministeriössä päädyttiinkin saman koneen kohdalla myönteiseen päätökseen.⁴²³

Ratkaisu poikkesi merkittävästi aiemmasta. Oikeudellisen osaston Eero Kekomäki tarkasteli raportissaan hakemusta erityisesti Pariisin rauhansopimuksen alkuperäisen tarkoituksensa näkökulmasta. Kuten aiemminkin, sopimuksen merkityksen nähtiin muuttuneen ajan kuluessa. Tällä kertaa hakemusta ei kuitenkaan haluttu yksioikoisesti hylätä. Kekomäki koki koko artiklan anomaliaksi. Alun perin rajoitteiden tarkoituksena oli ollut estää lentokoneiteollisuuden

---

⁴¹⁸ Oikeudellisen osaston muistio 10, 10.1.1979, salainen: Rauhansopimuksen määräykset japanilaista alkuperää olevien lentokoneiden hankkimisesta Suomeen (Eero Kekomäki) ja muistio 91, 12.2.1979, salainen: Siviililentokoneita koskevat Pariisin rauhansopimuksen määräykset ja niiden tulkinta (Juhani Suomi). Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA.

⁴¹⁹ Muistio 45, 22.1.1980, salainen: Pariisin rauhansopimuksen määräykset saksalaista tai japanilaista mallia olevien siviililentokoneiden hankkimisesta (Erkki Mäentakanen), liite johtoryhmän kokouksesta 18.12.1979 ja ote ulkoasiainministeriön johtoryhmän kokouksen pöytäkirjasta 24.1.1980. Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N), UMA.

⁴²⁰ Muistio 443, 4.6.1987, salainen: Saksalaisvalmisteisen siviili-ilma-aluksen tuominen Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Matti Kahiluoto). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴²¹ Sama.

⁴²² Muistio 19.9.1985, salainen (Eero Salovaara). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴²³ Muistio 443, 4.6.1987, salainen: Saksalaisvalmisteisen siviili-ilma-aluksen tuominen Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Matti Kahiluoto). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

kehittäminen Saksassa ja Japanissa, mutta tilanne oli muuttunut täysin sodanjälkeisistä vuosista.⁴²⁴

Rauhansopimuksen 21. artiklan määräysten arvioitiin rajoittavan Suomen teknologista kehitystä. Kekomäen mukaan rauhansopimuksen allekirjoittajamaat olivat ehkä aikoinaan havitelleet kilpailuetua Saksaan ja Japaniin nähden, mutta nyt artiklan muotoilu esti Suomea saamasta parasta mahdollista laitteistoa.⁴²⁵

Täysin johdonmukaista rauhansopimuksen tulkinta ei kuitenkaan vaikuta olleen. Oikeus korkean teknologian hyödyntämiseen teollisuudessa ja kilpailukyvyyn säilyttäminen kansainvälisillä markkinoilla olivat jo vuonna 1985 peruste syvänmeren tutkimuspallojen valmistukselle. Rauma-Repola Oy oli saanut luvan valmistaa Neuvostoliitolle näitä sukelluslaivoja, vaikka rauhansopimuksen 17. artikla kielsi sukellusveneiden pitämisen, valmistamisen ja kokeilun. Hyväksyntää hankkeelle ei pyydetty, koska kyse oli teknologian kehittämisestä rauhanomaiseen tarkoitukseen.⁴²⁶ Samoin perustein lupa oli annettu ns. Ranuan sukellusveneelle eli vedenalaiselle tutkimusalukselle, jota vuonna 1990 käytettiin Suomen merivoimien öljyntorjunta-aluksella.⁴²⁷

Kuitenkaan vuoden 1987 lopulla Lapuan patruunatehtaalle ei annettu lupaa patruunan kehittämiseen liittotasavaltalaiselle käsiasevalmistajalle eikä Kemira Oy saanut lupaa ruutitehtaan rakentamiseen DDR:ään. Molemmat hankkeet olivat liitoksessa useampaan rauhansopimuksen artiklaan ja asevientimääräyksiin. Hankkeet eivät kuitenkaan muistioiden perusteella lopulta kaatuneet juridiikkaan vaan poliittiseen tarkoituksenmukaisuuteen.⁴²⁸

Mitä tämä poliittinen tarkoituksenmukaisuus sitten oli? Mahdollisesti kyse oli siitä, että Suomi halusi seurata ratkaisuihinsa toisen puolueettoman, Itävallan mallia eikä laventaa rauhansopimuksen tulkintaa valtioon ja valtion yrityksiin kategorisesti kaikissa tapauksissa.

Itävallan toimintatapa mainittiin perusteeksi Atte Åkerfeltin saamalle tuontiluvalla kesäkuussa 1987: rauhansopimuksen rajoitteiden ei nähty koskevan

---

⁴²⁴ Muistio 46, 20.5.1987, salainen: Saksalaisten siviililentokoneitten maahantuonti Pariisin rauhansopimuksen valossa (Eero Kekomäki). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴²⁵ Sama.

⁴²⁶ Muistio 24.5.1985, salainen: Rauma-Repola Oy:n syvänmeren tutkimuspallo Pariisin rauhansopimuksen kannalta (Eero Kekomäki). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴²⁷ Kirje ulkoasiainministeriön oikeudelliselta osastolta puolustusministeriölle 6.2.1990, salainen: Öljy- ja kemikaalivahinkojen torjuntaan tarkoitettujen tutkimussukellusveneen käyttö puolustusvoimien aluksella (Eero Kekomäki). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴²⁸ Muistio 1089, 14.12.1987, salainen: Sotatarviketuotantoon liittyvä yhteistyö Saksan kanssa (Matti Kahiluoto). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

yksityishenkilöitä vaan puolustusvoimia.⁴²⁹ Myös saksalaisvalmisteisten aseiden maahantuonti sallittiin, kun ne eivät menneet Suomen puolustusvoimien käyttöön vaan esimerkiksi urheiluammuntaan.⁴³⁰

Atte Åkerfeltin hakemuksen yhteydessä tuotiin esille tärkeitä näkökohtia valtiosopimusten yleisistä tulkintaperiaatteista. Wienin yleissopimus vuodelta 1969 korosti valtiosopimusten kohtuullisuutta: niitä oli tarkasteltava vilpittömässä mielessä ja muistettava, mitä niillä oli tavoiteltu. Suomalaisten näkökulmasta Pariisin rauhansopimus oli maan suvereniteettia osin rajoittava sopimus, ja siksi sitä ei tullut tarkastella mahdollisimman tiukoissa rajoissa, pikemminkin päinvastoin.⁴³¹

Rauhansopimuksen soveltamisen koettiin olevan ensisijaisesti suomalaisten omissa käsissä. Ulkoasiainministeriössä kannatettiin pysyvää rauhansopimuksen tulkintatapaa, jonka perusteella yksityiset kansalaiset olisivat jatkossa voineet automaattisesti tuoda saksalaisia ja japanilaisia lentokoneita Suomeen.⁴³² Hallituksen ulkoasiainvaliokunta ei kuitenkaan virallistanut uutta periaatetta, vaikka Åkerfeltille myönnettiin tuontilupa.⁴³³ Muistiinpanojensa mukaan Koivisto piti hankkeen perusteluja kyseenalaisina.⁴³⁴

Käytännössä uusi linja oli kuitenkin syntynyt, sillä vastedes ulkoasiainministeriössä annettiin ulkoministerin siunauksella siviilihenkilöille ja yksityisyrityksille lupa lentokoneiden tuontiin Saksasta. Tätä kaavaa noudattaen Atte Åkerfeltin uusi

---

⁴²⁹ Muistio 46, 20.5.1987, salainen: Saksalaisten siviililentokoneitten maahantuonti Pariisin rauhansopimuksen valossa (Eero Kekomäki). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA. Suomessa Itävallan vuoden 1955 valtiosopimuksen 28. artiklan katsottiin vastaavan Suomen rauhansopimuksen 21. artiklaa.

⁴³⁰ Ulkoasiainministeriön lausunto sisäasiainministeriölle 25.4.1988: Saksalaisvalmisteisten aseiden maahantuonti (Matti Kahiluoto ja Markku Niinioja). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴³¹ Muistio 46, 20.5.1987, salainen: Saksalaisten siviililentokoneitten maahantuonti Pariisin rauhansopimuksen valossa (Eero Kekomäki). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴³² Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan salainen pöytäkirja 9.6.1987, 4/1987 ja pöytäkirjan oheen liitetty muistio 443, 4.6.1987, salainen: Saksalaisvalmisteisen siviili-ilma-aluksen tuominen Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Matti Kahiluoto). Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA.

⁴³³ Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 9.6.1987, 4/1987, salainen ja pöytäkirjan oheen liitetty muistio 443, 4.6.1987, salainen: Saksalaisvalmisteisen siviili-ilma-aluksen tuominen Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (osastopäällikkö Matti Kahiluoto). Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA.

⁴³⁴ Koiviston käsintehty muistiinpanot 9.6.1987. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittika, selvitykset 1987 (kotelo 33), KA.

maahantuontihakemus hyväksyttiin vuonna 1988⁴³⁵ ja seuraavana vuonna vastaavat luvat annettiin PT-Airborne Systems Oy:lle⁴³⁶ ja Oy Veho Ab:lle.⁴³⁷

Åkerfeltin tapauksessa kiinnostavaa oli, että Neuvostoliitolta ja Isolta-Britannialta ei pyydetty varsinaista lupaa Pariisin rauhansopimuksen vastaiseen lentokonehankintaan. Eero Kekomäki oli suositellut, että allekirjoittajavaltioilta ei pyydettäisi suostumusta, vaan asia hoidettaisiin nimenomaan yksipuolisella ilmoituksella. Tällä tavoin ei tulisi riskiä siitä, että pyyntöön saataisiinkin kieltävä vastaus.⁴³⁸ Hallituksen ulkoasiainvaliokunta siunasi toimintamallin kokouksessaan.⁴³⁹

Siviililentokoneiden kohdalla toimittiinkin yksinkertaisesti niin, että osastopäällikkö Matti Kahiluoto informoi Åkerfeltin saamasta ostoluvasta suullisesti Neuvostoliiton suurlähetystä elokuussa ja Ison-Britannian suurlähetystä syyskuussa. Moitteita pidettiin näinkin toimittaessa mahdollisina, mutta koska varsinaista lupaa ei pyydetty, arveltiin sen tekevän reagoimatta jättämisen helpommaksi.⁴⁴⁰ Informointi ei lopulta johtanut minkäänlaisiin reaktioihin Neuvostoliiton ja Ison-Britannian taholta.⁴⁴¹

Menettelytapa oli siis eri kuin vuoden 1962 ohjushankintojen yhteydessä, jolloin ohjusten sallimisesta käytiin pitkät etukäteiskonsultaatit. Myös herätemiinahankintojen kohdalla toimittiin toisin, kun Koivisto hyödynsi tavanomaisten neuvottelujen ohessa ns. puoluelinjaa.

Edellä mainituissa aseostoissa suomalaiset pitivät neuvottelukäytännöistä kiinni. Jos rauhansopimus olisi sivuutettu yksipuolisesti, Suomen puolueettomuus olisi menettänyt uskottavuuttaan, kuten voi päätellä ulkoasiainministeriössä

---

⁴³⁵ Kirje Atte Åkerfeltille 4.5.1988: Speed Canard –lentokonetyypin maahantuonti (Matti Kahiluoto). Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia tai valmistetta olevat siviililentokoneet) (18.40), UMA.

⁴³⁶ Muistio 110, 6.2.1989, salainen: Saksalaisvalmisteisten siviili-ilma-alusten tuominen Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia tai valmistetta olevat siviililentokoneet) (18.40), UMA.

⁴³⁷ Muistio 519, 14.6.1989, salainen: Saksan liittotasavallassa valmistettujen helikopterien tuonti Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia tai valmistetta olevat siviililentokoneet) (18.40), UMA.

⁴³⁸ Muistio 10.7.1987, salainen: Lentokoneasia (Markku Niinioja). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴³⁹ Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 9.6.1987, salainen. Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987 (Cb), UMA.

⁴⁴⁰ Muistio 10.7.1987, salainen: Lentokoneasia (Markku Niinioja). Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4), UMA.

⁴⁴¹ Muistio 519, 14.6.1989, salainen: Saksan liittotasavallassa valmistettujen helikopterien tuonti Suomeen; rauhansopimuksen määräykset ja tulkinta (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia tai valmistetta olevat siviililentokoneet) (18.40), UMA.

osastopäällikkönä toimineen Richard Müllerin ydinaseetonta Pohjolaa, rauhansopimusta ja puolueettomuutta käsittelevästä muistiosta vuodelta 1983. Länsivallat olisivat voineet ajatella, että suomalaiset olisivat muuttaneet omaa tapansa tulkita rauhansopimusta, koska Neuvostoliitto ja YYA-sopimus edellyttivät tätä.⁴⁴²

Siviililentokoneet olivat kuitenkin asiakokonaisuutena merkitykseltään vähäisempiä kuin ohjukset ja heräteamiinat. Neuvotteluja ei pidetty todennäköisesti tarpeellisina, koska kytköstä mahdolliseen sotilasyhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa ei ollut.

Uusi ote rauhansopimuksen 21. artiklan soveltamisessa oli liitoksissa Saksan tilanteen kehitykseen. Vuonna 1987 Neuvostoliiton Saksa-suhteiden ja toisaalta Saksojen välisten suhteiden nähtiin selkeästi paranevan. Ulkoasiainministeriössä tätä muutosta seurattiin muistioiden perusteella tarkasti ja suhteiden asteittaista normalisoitumista pidettiin jo vuodenvaihteessa 1986/1987 perusteena sotilaallisen yhteistyön lisäämiselle Saksojen kanssa.

Kehitys Saksan tilanteessa mahdollisti joustavamman suhtautumisen rauhansopimuksen 21. artiklaan. Tätä ei käsitelty muistioissa laajasti, mutta perusteluissa viitattiin epäsuorasti muutokseen Saksan asemassa. Koko 21. artiklahan kuvattiin anomaliaksi, koska enää ei ollut tarpeellista suitsia Saksan ja Japanin teknologiaa. Samalla suhtautuminen lupahakemuksiin lientyi. Aiemmin se oli tiukkaa, mutta nyt käsittelyyn tuli joustoa.

Vaikka YYA-sopimuksesta pidettiin kiinni, Pariisin rauhansopimukseen uskallettiin itä-länsi-jännitteiden lientyessä kajota. Rauhansopimukseen tarttuminen ei ollut ennenkuulumatonta, koska sopimusta oli jo tulkittu vuosien varrella useaan otteeseen. Aiempien ohjus- ja heräteamiinahankintojen perusteella tiedettiin, että neuvostoliittolaisille YYA-sopimus oli rauhansopimusta tärkeämpi instrumentti, minkä vuoksi he olivat sallineet sotilasartiklojen kiertämisen. Koska tällä kertaa kyseessä oli aseostoihin verrattuna suhteellisen vähäpätöinen siviilikonehankinta, saattoivat suomalaiset perustellusti olettaa, että asiassa voitiin toimia oma-aloitteisesti.

Suomen ulkopoliitiikan tasolla tämänkaltainen Pariisin rauhansopimuksen soveltaminen ei ollut suuri asia. Lupa siviilikonehankinnalle kuvastaa kuitenkin osaltaan muutosta politiikan käytännöissä ja reagointia kansainvälisen tilanteen kehitykseen. Ennen kaikkea se kertoo uudeltaisesta suhtautumisesta

---

⁴⁴² Richard Müllerin muistio 24.2.1983, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1983 (kotelo 25), KA.

rauhansopimukseen ja nousee menettelytapansa vuoksi esille yhtenä huomionarvoisena tulkintatapauksena.

4. Euroopan uudet tuulet

4.1. Kommunismi murenee DDR:ssä

Gorbatšovin perestroika ja glasnost eivät saaneet jalansijaa DDR:n johdossa, joka pitäytyi vanhoillisessa politiikassaan. Puolueen johtohahmot olivat iäkkäitä kommunisteja, jotka olivat vakiinnuttaneet asemansa Honeckerin valtakoneistossa. Kaikista kansandemokratioista DDR:llä olisi yhteiskuntana ollut kenties parhaimmat edellytykset uudistuksille, mutta stalinistis-brežneviläinen kaarti pelkäsi syrjäyttämistä. Uudistuspolitiikka olisi kyseenalaistanut valtion kontrollin, ihmisoikeusloukkaukset, Berliinin muurin ja puolueen yksinvallan.⁴⁴³

NKP luopui hegemoniastaan, mutta SED jatkoi vanhalla linjallaan. Puolue väitti jo toteuttaneensa DDR:ssä vastaavat uudistukset, joita Gorbatšov ajoi Neuvostoliitossa. Honecker viittasi kintaalla Neuvostoliiton muutoksille, mutta etenkin nuorille itäsaksalaisille Gorbatšov oli toivon symboli. Perestroikaa kannatettiin laajasti. Itäsaksalaiset seurasivat sivusta kateellisina, kun reformit Puolassa ja Unkarissa veivät maita täysin uuteen suuntaan.⁴⁴⁴

Kun luottamus omaan hallitukseen oli mennyt, levottomuudet lisääntyivät. DDR oli ollut tarkasti valvottu yhteiskunta aina 1970-luvun alkuun saakka. Kun Honecker nousi valtaan, kulttuuripolitiikkaa liberalisoitiin hetkellisesti. Asenteet tiukentuivat jälleen 1970-luvun loppua kohden tultaessa, jolloin maasta karkotettiin lukuisia kirjailijoita ja taiteilijoita. Kirkkoon kohdistuneita rajoitteita ja valvontaa terävöitettiin vuonna 1980, mutta tästä huolimatta protestiliike kasvoi niiden piirissä, kun kirkkoihin kokoonnuttiin keskustelemaan vapaasti poliittisista kysymyksistä, rauhasta ja ympäristöasioista. Yrityksistään huolimatta puolue ei saanut hillittyä kasvavaa vastarintaa.⁴⁴⁵

Toukokuussa 1989 kirkon piirissä toimivat protestiryhmät kehottivat kansalaisia äänestämään kunnallisvaaleissa SED-puoluetta vastaan. Tästä huolimatta virallisten tulosten mukaan kommunistit ylsivät käsittämättömän ylivoimaiseen vaalivoittoon. Koska vaalien etenemistä oli tarkkailtu useilla äänestysalueilla, tulosta osattiin epäillä. Syytökset vaaliväärennöksistä voimistuivat ja johtivat joka kuukausi toistuviin mielenosoituksiin.⁴⁴⁶

---

⁴⁴³ Hentilä 1992, s. 147–152.

⁴⁴⁴ Gehler, s. 190; Görtemaker, s. 41–52.

⁴⁴⁵ Görtemaker, s. 52–55.

⁴⁴⁶ Sebestyen, Victor: *Revolution 1989. The Fall of the Soviet Empire* (Weidenfeld & Nicolson, Lontoo 2009), s. 276–281; Stephan, s. 128–129; Grünbaum, s. 47–50; Hentilä 1992, s. 154–155; Görtemaker, s. 58–60.

SED-johdon vaikeuksia syvensi Bonnin ja Moskovan lähentyminen. Gorbatšov vieraili Länsi-Saksassa kesäkuussa, jolloin hän allekirjoitti yhdessä Kohlin kanssa kansojen itsemääräämisoikeutta korostavan tiedoksiannon. Sen mukaan jokaisella maalla oli oikeus valita poliittinen ja sosiaalinen järjestelmänsä sekä päättää kohtalostaan.⁴⁴⁷

Gorbatšov jatkoi liberaalia linjaa puheessaan Euroopan neuvostolle heinäkuussa 1989. Huolimatta kahdesta erilaisesta ideologiasta, Euroopan valtioilla oli yhteiset arvot. Koska valtiot olivat riippuvaisia toisistaan, liittokuntien välinen tai sisäinen voimankäyttö ei ollut hyväksyttävää. Yhteisessä eurooppalaisessa kodissa luokkataistelulla ei ollut sijaa.⁴⁴⁸

Puheiden taustalla oli Gorbatšovin halu edetä uudistuspolitiikassaan. Neuvostoliiton elintarviketilanne oli heikko. Tilanteen parantamiseksi asevarustelua oli supistettava ja yhteistyötä läntisen Euroopan ja Euroopan yhteisön kanssa lisättävä. Tähän kokonaisuuteen DDR:n pitäytyminen vanhoillisessa politiikassaan sopi huonosti.⁴⁴⁹

Viimeistään kesällä 1989 oli selvää, että Neuvostoliitto ei halunnut enää puuttua kommunististen maiden sisäisiin valintoihin, ja tie demokratisoitumiselle oli vapaa. SED:n johdolle neuvostokurin höllentyminen oli kuitenkin ongelma. Konservatiivinen Kreml oli ollut valmis tukemaan DDR:n kommunistista puoluetta ja sisäistä vakautta viime kädessä maahan sijoitettujen neuvostojoukkojen voimin, mutta Varsovan liiton heinäkuussa huippukokouksessa sotilaallisesta avunannosta luovuttiin.⁴⁵⁰

Gorbatšovin kannanotot kansojen itsemääräämisoikeuden puolesta toistuivat kesän aikana useissa eri puheissa. Suomen suurlähetystöt Moskovassa ja Bonnissa pyrkivät tulkitsemaan lausuntoja, mutta Gorbatšov oli monisanainen ja hänen viestejään oli vaikea ymmärtää. Puheet valinnanvapaudesta sekoittuivat varoituksiin revanssihengestä. Neuvostoliitto ei ollut lupumassa sosialismista eikä sosialismi ollut häviämässä Euroopasta. Gorbatšovin mukaan olemassa olevia rajoja ei oltu muuttamassa, ja Varsovan liiton huippukokouksessa hän määritteli

---

⁴⁴⁷ Haftendorn, s. 336–337; Gehler, s. 194–195; Kaiser, s. 33–35, 143–148; Bonnin suurlähetystön muistio 19.6.1989, salainen: Gorbatšovin vierailun päätyttyä; bonnilaisia kommentteja ja Bonnin suurlähetystön muistio 19.6.1989: Gorbatšovin lähdettyä – oliko vierailu ”historiallinen”? (Rauno Viemerö suurlähettiläs Antti Karppisen puolesta). Bonn, lähetystöraportit kesä–joulukuu 1989 (5C), UMA.

⁴⁴⁸ Gorbatšov, s. 274–292; Zelikow ja Rice, s. 17–18; Görtemaker, s. 50.

⁴⁴⁹ Kaiser, s. 33–36; Bonnin lähetystöraportti 16.5.1989, salainen: SLT:n kansainvälispoliittisesta tilanteesta toukokuun alussa 1989. Bonnin lähetystöraportit 1989 I (5C), Berliinin lähetystöraportti 3.7.1989, salainen: Puheenjohtaja Erich Honeckerin työvierailu Neuvostoliittoon 27.6.-1.7.1989 ja Berliinin suurlähetystön muistio 21.8.1989, salainen: SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syistä. Berliinin lähetystöraportit 1989 (5C), UMA.

⁴⁵⁰ Görtemaker, s. 41–52; Hentilä 1992, s. 153.

Saksan kysymyksen loppuunkäsitteltyksi. Pariisissa hän ei kuitenkaan käsitellyt aihetta yhtä yksioikoisesti vaan arvioi Saksan tilanteen ratkeavan historian saatossa.⁴⁵¹

Epäily Gorbatsšovin politiikan motiiveista ei ollut aiheeton. Raportit itäsaksalaisten ja suomalaisten välillä käydyistä virkamiestason keskusteluista paljastavat, että Neuvostoliittoa kalvoi Naton lisääntynyt läsnäolo Itämerellä. Alueen sotilasstrateginen merkitys oli kasvanut 1980-luvun alusta, koska Pohjola sijaitsi Neuvostoliittoon suuntautuvien mannertenvälisen ja mereltä laukaistavien ohjusten lentoreitillä. Yhdysvaltojen ja Naton toiminta horjutti Neuvostoliiton, DDR:n ja muiden Varsovan liiton maiden turvallisuutta, minkä vuoksi sotavoimia vahvistettiin Kuolan niemimaalla, Baltian maissa ja Leningradin sotilaspäämajassa. Neuvostoliitto olisi halunnut tukea Gorbatsšovin Murmanskissa vuonna 1987 tekemille aseriisunta-aloitteille ja Pohjolan ydinaseettomalle vyöhykkeelle, mutta se ei ollut valmis itse vetäytymään alueelta. Neuvostoliitto halusi rakentaa luottamusta sen ja Pohjoismaiden välille, jotta ne olisi saatu neuvottelupöytään konkreettisiin keskusteluihin Murmanskin puheen sotilaallisista yksityiskohdista.⁴⁵²

Länsisaksalaiset olivat tulkinneet jo Bonnissa tehtyä julistusta siten, että Moskova ei pitänyt Saksan jakoa lopullisena ratkaisuna. Itäsaksalaisissakin lausunto oli herättänyt hämmennystä, koska sen koettiin kyseenalaistavan oikeutuksen DDR:n sosialismiin perustuvaan olomassaoloon.⁴⁵³

Gorbatsšovin tarkoituksena ei varmastikaan ollut luopua eurooppalaisista satelliiteistaan, mutta hän arvioi väärin kommunistisen liiman lujouden Varsovan liitossa. Hän halusi uudistaa kommunistisen järjestelmän ja pelastaa sosialismin, mutta jo neuvostojoukkojen vetäytyminen Afganistanista oli heiluttanut valtaa Itä-Euroopassa. Luopuminen sotilaallisesta puuttumisesta veljesvaltioiden asioihin

---

⁴⁵¹ Moskovan suurlähetystön muistio 20.7.1989, salainen: Gorbatsšovin vierailudiplomatia ja Eurooppa (Heikki Talvitie). Moskovan lähetystöraportit 1989 II (5C) ja Bonnin suurlähetystön muistio 19.6.1989, salainen: Gorbatsšovin vierailun päätyttyä; bonnilaisia kommentteja ja Bonnin suurlähetystön muistio 19.6.1989: Gorbatsšovin lähdettyä – oliko vierailu ”historiallinen”? (Rauno Viemerö suurlähettiläs Antti Karppisen puolesta). Bonn, lähetystöraportit kesä–joulukuu 1989 (5C), UMA.

⁴⁵² Raportti elokuulta 1989: Die Positionen der Regierungen der nordeuropäischen Staaten zu Fragen der Sicherheit im Ostseeraum ja raportti 23.10.1989: Haltung der Länder Nordeuropas zu Fragen der Sicherheit und Zusammenarbeit in der Region – 2 Jahre nach den Murmansker Vorschlägen. MfAA, ZR 1263/98, PA AA.

⁴⁵³ Gehler, s. 194–195; Kaiser, s. 33–35; Bonnin suurlähetystön muistio 19.6.1989, salainen: Gorbatsšovin vierailun päätyttyä; bonnilaisia kommentteja ja Bonnin suurlähetystön muistio 19.6.1989: Gorbatsšovin lähdettyä – oliko vierailu ”historiallinen”? (Rauno Viemerö suurlähettiläs Antti Karppisen puolesta). Bonn, lähetystöraportit kesä–joulukuu 1989 (5C), UMA.

vahvasti entisestään reformiliikkeitä kansandemokratioissa, jotka kaatuivat lopulta kuin dominopalikat.⁴⁵⁴

Gorbatšovin uudistuspolitiikka nakersi Itä-Saksassa pohjaa kommunistihallinnolta. Luopuminen Brežnevin opista merkitsi samalla, että Neuvostoliitto halusi DDR:n tulevan toimeen omillaan ja ratkaisevan ongelmansa ja suhteensa Länsi-Saksaan itse. Tämä oli haastavaa DDR:lle, jonka valtiollinen olemassaolo oli tukeutunut sosialistiseen ideologiaan ja Neuvostoliittoon.

Honecker joutui heinäkuussa, näissä poliittisesti epävarmoissa olosuhteissa, siirtymään pitkälle sairauslomalle ja jättämään puolueen johdon Günter Mittagin käsiin. Mittag oli ponneton ja epävarma johtaja, vaikka jatkoikin Honeckerin tiukkaa linjaa.⁴⁵⁵

Mittag ei saanut tilannetta hallintaan, ja loppukesästä 1989 yhä useammat itäsaksalaiset karkasivat maasta Unkarin ja Puolan kautta länteen. Unkari oli jo toukokuussa höllentänyt turvatoimia rajallaan. Syyskuussa rajat avautuivat kokonaan, ja itäsaksalaiset vyöryivät Unkarin kautta Itävaltaan. Lisäksi itäsaksalaiset turvapaikanhakijat täyttivät Länsi-Saksan suurlähetystöt Prahassa, Budapestissa ja Varsovassa sekä pysyvän edustuston Itä-Berliinissä. Prahan suurlähetystö jouduttiin sulkemaan ihmispaljouden vuoksi, ja sieltä kuljetettiin yli 4 000 itäsaksalaista erikoisjunilla Länsi-Saksaan. Tilanne helpottui kuitenkin vain hetkeksi, sillä lokakuussa sairauslomaltaan palannut Honecker sulki lopulta kaikki DDR:n rajat, mikä johti väkivaltaisiin mellakoihin Saksin alueella.⁴⁵⁶

Leipzigissa SED-hallintoa vastaan kohdennetut maanantaimielenosoitukset huipentuivat 9. lokakuuta, kun arviolta 100 000 mielenosoittajaa marssi ympäri kaupungin keskustaa. Honecker olisi ollut valmis tukahduttamaan mielenilmauksen väkivalloin, mutta puoluetoverit eivät enää hyväksyneet hänen metodeitaan. Honecker syrjäytettiin 17. lokakuuta, ja Egon Krenz astui seuraavana päivänä hänen tilalleen.⁴⁵⁷

Gorbatšov ilmoitti Koivistolle Neuvostoliiton suurlähetystön kautta, että vallanvaihto oli DDR:n sisäinen asia ja lähtöisin SED:n tarpeista. Gorbatšov suhtautui muutokseen lähtökohtaisesti positiivisesti ja tuki Krenziä. Hän uskoi, että itäsaksalainen valtio oli uuden johtajan myötä matkalla asteittain uudistuksiin ja reformeihin.⁴⁵⁸

---

⁴⁵⁴ Hentilä 1992, s. 153–154; Görtemaker, s. 50–52; Blomberg, s. 103–105.

⁴⁵⁵ Sarotte 2014, s. 26.

⁴⁵⁶ Sarotte 2014, s. 20–31.

⁴⁵⁷ Sarotte 2014, 49–50, 72–73, 81–82, 87–88.

⁴⁵⁸ Wortlaut der Weisung an den Botschafter der UdSSR in Helsinki 20.10.1989. DY 30/13908, SAPMO.

Kansalaiset eivät luottaneet yhtä lailla Krenzin uuteen politiikkaan. Hän esiintyi sovittelevasti, mutta teot eivät vastanneet puheita. Kuten edeltäjänsä, Krenz kontrolloi yhteiskuntaa mahdollisimman pitkälti.⁴⁵⁹

4.2. Keskustelu YYA-sopimuksen tulevaisuudesta

Suomessa DDR:n sisäiset ongelmat olivat tiedossa. Berliinin suurlähetystö raportoi vuonna 1988 kansalaisten kasvavasta tyytymättömyydestä kommunistiseen järjestelmään.⁴⁶⁰ Vuoden 1989 puolella lähetystöraporteissa kerrottiin ampumavälikohtauksista rajalla, vaaliväärennöksistä ja mielenosoituksista.⁴⁶¹ Kesän loppua kohden tultaessa tiedot itäsaksalaisten joukkopaosta länteen lisääntyivät.⁴⁶²

Informaatiosta huolimatta tapahtumien merkityksen ymmärtäminen oli vaikeaa. Kun Max Jakobson leikkitteli marraskuussa 1988 ajatuksella, että DDR:n valtio voisi kaatua sosialismin kukistuessa, suurlähettiläs Arto Tanner tei hänet. Tannerin mielestä DDR:n sulautuminen liittotasavaltaan vaikutti mahdottomuudelta, koska Saksan jako oli sekä länsiliittoutuneiden että Neuvostoliiton intresseissä. Suomen ulkopoliittikka nojautui kansainvälisen järjestelmän pysyvyyteen eikä Tanner uskonut mullistaviin muutoksiin.⁴⁶³ Koivisto rauhoitti tilannetta uudenvuodenpuheessaan 1.1.1989:

*”Meidän suhtautumisemme kansainvälisiin tapahtumiin ja muiden maiden asioihin on ollut korostetun pidättyväistä. Niin on syytä olla vastakin. Omalta osaltani en ole havainnut mitään vakavasti otettavia ylitsekäyksiä tässä suhteessa. En odota, että rajoja Euroopassa alettaisiin siirrellä, että valtakuntia katoaisi tai uusia syntyisi”.*⁴⁶⁴

---

⁴⁵⁹ Sarotte 2014, s. 88–90.

⁴⁶⁰ Berliinin lähetystöraportti 7.3.1988, salainen: Sisäinen tyytymättömyys lisääntymässä SDT:ssa (Arto Tanner) ja Berliinin lähetystöraportti 28.11.1988: SDT jyrkentää glasnostin vastustusta (Arto Tanner). Berliini, lähetystöraportit 1988 (5C), UMA.

⁴⁶¹ Muun muassa Berliinin suurlähetystön avosanoma 24.2.1989: Kaksi kuolonuhria vaatinut ampumavälikohtaus Itä- ja Länsi-Berliinin rajalla, Berliinin suurlähetystön avosanoma 29.5.1989: SDT sosialismin muutoskehityksessä ja Berliinin suurlähetystön avosanoma 8.6.1989: SDT:n sisäpolitiikka: joukkopidätys Berliinissä. Berliinin lähetystöraportit 1989 (5C), UMA.

⁴⁶² Berliinin suurlähetystön muistio 14.8.1989, salainen: Länteen siirtymispaineet SDT:ssä kärjistyessä ja Berliinin suurlähetystön muistio 21.8.1989, salainen: SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syistä. Berliinin lähetystöraportit 1989 (5C), UMA.

⁴⁶³ Max Jakobsonin esitelmä ”Ulkopoliittikan uudet ulottuvuudet” eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan 70-vuotisjuhlassa 30.11.1988 ja Berliinin suurlähetystön muistio 12.12.1988, salainen: Max Jakobsonin UAV:n 70-vuotisjuhliilla pitämän esitelmän vaikutuksesta SDT:ssa (Arto Tanner). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁴⁶⁴ Tasavallan Presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1989. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1991), s. 33.

Ulkoasiainministeriössä tämän näkökannan ei nähty juuri poikkeavan länsiliittoutuneiden tai Neuvostoliiton Saksa-politiikasta. Vaikka Itä-Euroopan myllerrys vahvistui kuukausi kuukaudelta, rajojen ei yleisesti uskottu murtuvan. Lännessä ei haluttu rohkaista DDR:n sisäistä oppositiota, koska sen pelättiin johtavan samankaltaisiin verisiin yhteenottoihin kuin Kiinan Taivaallisen rauhan aukiolla. SED:n johdon toivottiin itse aloittavan uudistukset maassa, koska se olisi turvannut Euroopan vakauden.⁴⁶⁵ Vielä syyskuussa Länsi-Saksan ulkoministeri Hans-Dietrich Genscher lausui Der Spiegel -lehdessä, että liittotasavalta ei halunnut horjuttaa DDR:n asemaa. Vaikka Saksojen jälleenyhdistyminen oli pitkän tähtäimen tavoite, se ei näyttänyt vielä ajankohtaiselta.⁴⁶⁶ Myöskään Gorbatšov ei toivonut Saksojen yhdistymistä, vaikka Itä-Saksan hallitu reformointi olisi ollut tarpeen.⁴⁶⁷

Keskustelu Saksan kysymyksestä vilkastui, kun itäblokki avautui länteen. Länsi-Saksassa nähtiin, että yhdentyvässä Euroopassa Saksojen oli lähennyttävä toisiaan. Kohlin ja Gorbatšovin kesäkuussa antama julkilausuma tuntui osoittavan, että epäluulot Neuvostoliiton ja Länsi-Saksan väliltä olivat pyyhkiytymässä pois. Varsovan liiton hajoaminen ja DDR:n levottomuudet siivittivät loppukesää kohden toiveita Saksan jaon ratkaisemisesta ja Saksan rauhansopimuksen laatimisesta.⁴⁶⁸

Suomen virallinen reagointi neuvostoblokin muutoksiin oli varovaista eikä koko sosialistisen järjestelmän uskottu kaatuvan. Pelkona oli, että Gorbatšov ei olisi pystynyt viemään uudistuksia läpi ilman väkivaltaisia selkkauksia.⁴⁶⁹ Euroopan tilanteen muuttuminen herätti kuitenkin kesällä 1989 Suomessa keskustelun YYA-sopimuksen merkityksestä.⁴⁷⁰ Mielipiteidenvaihtoa käytiin usealta eri kantilta. Toiset halusivat muokata tai tulkita sopimusta. Jyrkimmissä kannanotoissa mietittiin koko vanhasta YYA:sta luopumista.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁵ Berliinin suurlähetystön muistio 14.8.1989, salainen: Länteen siirtymispaineet SDT:ssä kärjistymässä. Berliinin lähetystöraportit 1989 (5C) ja Bonnin lähetystöraportti 18.9.1989: Saksan kysymys; EC-EFTA ja pienet so. maat. Bonnin lähetystöraportit 1989 II (5C), UMA.

⁴⁶⁶ Görtemaker, s. 65.

⁴⁶⁷ Kaiser, s. 33–36; Bonnin lähetystöraportti 16.5.1989, salainen: SLT:n kansainvälispoliittisesta tilanteesta toukokuun alussa 1989. Bonnin lähetystöraportit 1989 I (5C), Berliinin lähetystöraportti 3.7.1989, salainen: Puheenjohtaja Erich Honeckerin työvierailu Neuvostoliittoon 27.6.-1.7.1989 ja Berliinin suurlähetystön muistio 21.8.1989, salainen: SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syistä. Berliinin lähetystöraportit 1989 (5C), UMA.

⁴⁶⁸ Gehlerin mukaan Saksan kysymyksen ratkaiseminen nousi Kohlin keskeiseksi tavoitteeksi hänen vierailullaan DDR:ssä toukokuussa 1988, s. 194–195; Kaiser, s. 33–36; Bonnin lähetystöraportti 10.7.1989; Gorbatšov, Saksan kysymys ja suhteet Puolaan; kesämietteitä (Antti Karppinen) ja Bonnin lähetystöraportti 18.9.1989: Saksan kysymys; EC-EFTA ja pienet sos. maat (Antti Karppinen). Bonnin lähetystöraportit 1989 II (5C), UMA.

⁴⁶⁹ Blomberg, s. 114–115, 256.

⁴⁷⁰ Muistio 657, 23.8.1989, salainen: YYA-sopimus ja Saksa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopoliittikka, yleistä vuosi 1989, II (18.40), UMA.

⁴⁷¹ Lipponen, Paavo: Suomen linja pitää. Ulkopoliittikka 3/1989.

Sopimuksen uutta tulkintaa hakevat arvioivat, että puolueettomuuspolitiikka olisi vahvistunut, jos YYA-sopimusta olisi ajantasaistettu. Käytännössä sopimuksesta olisi haluttu poistaa viittaus Saksan tai sen liittolaisen mahdolliseen hyökkäykseen.⁴⁷² Tämä ajatusmalli lähti liikkeelle uskosta, että puolueettomuuspolitiikka toimisi hyvin yhdentyvässäkin Euroopassa eikä sitä olisi syytä heikentää.⁴⁷³ Tosin puolueettomuuspolitiikastakin oltiin jo montaa mieltä: jotkut pitivät sitä äärimmillään Suomen riippakivenä. Koko puolueettomuusasema kyseenalaistettiin, koska se esti liittymiseen Euroopan yhteisön poliittiseen yhteistyöhön.⁴⁷⁴

Suuri huomio kiinnittyi YYA-sopimuksen sotilaalliseen aspektiin. Euroopan kahtiajaon hälventyminen antoi vaikutelman, että YYA-sopimusta ei ehkä enää lainkaan tarvittaisi. Tosin, niin kauan kuin sotilasliitot olivat olemassa, myös konfliktin mahdollisuus säilyi. Pitäytymisen YYA-sopimuksessa uskottiin täyttävän neuvostoliittolaisten turvallisuustarpeet.⁴⁷⁵

Eduskunnan puhemies Kalevi Sorsa otti Neuvostoliiton ja Saksan liittotasavallan lähentymisen esille Jämsänkoskella heinäkuussa pitämässään esitelmässä. Sorsa pohti, mikä merkitys tällä suhdekehityksellä oli Suomen YYA-sopimukselle, jossa Saksa oli nimetty mahdolliseksi hyökkääjäksi Suomeen. Formulointi ei tuntunut muuttuvassa Euroopan tilanteessa ajankohtaiselta, ja saattoi kyseenalaiseksi sopimuksen merkityksen.⁴⁷⁶

Neuvostoliitossa seurattiin suomalaista keskustelua YYA-sopimuksen roolista. Ministerineuvos Vadim Andrejev Neuvostoliiton suurlähetystöstä otti esille sopimuksen tulevaisuuden vain muutamaa päivää Sorsan pitämän puheen jälkeen. Andrejev tiedusteli epäsuorasti, kaivattiinko Suomessa YYA-sopimukseen muutosta.⁴⁷⁷ Aiheen käsittelyä jatkettiin puolustusministeri Dmitri Jazovin Suomen vierailulla elokuussa, jolloin ministeri ilmaisi haluttomuutensa sotilaallisten artiklojen muokkaamiseen, vaikka Länsi-Saksaa ei enää pidettykään uhkatekijänä.⁴⁷⁸

Neuvostoliittolaisilla ei ollut kuitenkaan syytä huoleen. Jazovin tapaamista koskevassa tiedonannossa Koivisto vakuutti, että muotoiluistaan huolimatta YYA

---

⁴⁷² Karjalainen 2.8.1989.

⁴⁷³ Savon Sanomat 20.7.1989; Karjalainen 2.8.1989.

⁴⁷⁴ Savon Sanomat 20.7.1989; Talouselämä 1.9.1989.

⁴⁷⁵ Karjalainen 23.6.1989.

⁴⁷⁶ Ote Kalevi Sorsan puheesta maanpuolustusjuhlassa Jämsänkoskella 22.7.1989. Suomen ulkopoliitiikka, yleistä vuosi 1989, II (18.40), UMA.

⁴⁷⁷ Muistio 597, 2.8.1989, salainen: Saksan ja Neuvostoliiton suhteet, YYA-sopimus. Suomen ulkopoliitiikka, yleistä vuosi 1989, II (18.40), UMA.

⁴⁷⁸ Muistio 648, 18.8.1989: Neuvostoliiton puolustusministeri Jazovin vierailu 16.-18.8.1989; keskeisiä kysymyksiä. Suhteet Suomi-Neuvostoliitto 1989 (18-41 NLO), UMA.

oli edelleen neuvostosuhteiden perusta.⁴⁷⁹ Suomessa haluttiin huomioida Moskovan turvallisuusedut eikä rauhansopimukseen, rajakysymyksiin tai YYA-sopimukseen haluttu julkisesta keskustelusta huolimatta kajota.⁴⁸⁰ Kansainvälisen järjestelmän natistessa liitoksissaan puolueettomuuden merkitystä olisi haluttu nostaa, ja YYA-sopimuksen laskea, mutta varsinaista askelta tähän suuntaan ei uskallettu ottaa.⁴⁸¹

Pääsyy pidättyvyyteen asiassa oli, että sopimuksen modifiointia ei pidetty automaattisesti Suomen etujen mukaisena. Saksa-mainintaa ei ollut koskaan muutettu, ei edes siitä syystä, että Saksa oli jakautunut kahdeksi eri valtioksi. Täsmennyksen oli arveltu voivan rajoittaa Suomen politiikkaa, ja siksi sitä ei ollut tehty.⁴⁸²

Suomalaisten kannalta oli ollut ongelmallista, että Neuvostoliitto oli pyrkinyt tulkitsemaan sopimusta mahdollisimman laveasti. Neuvostoliitossa oli pyritty pudottamaan pois viittaus hyökkääjään, jolloin yhteistoiminnalla oli vaara laajentua koskemaan kaikkia sotilaspoliittisia tilanteita.⁴⁸³

Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystössä seurattiin keskustelua Saksa-viittauksesta. Tiedossa oli, että marsalkka Sergei Ahromejev oli esittänyt syksyisellä Suomen vierailullaan, että maininta hyökkääjästä olisi periaatteessa voitu poistaa YYA-tekstistä. Muutos olisi kuitenkin edellyttänyt Neuvostoliiton ja Naton välistä sopimusta siitä, että länsi ei enää katsonut Neuvostoliittoa viholliseksi. Niin kauan kun Nato oli voimissaan ja Länsi-Saksa sen jäsen, ei vastakkainasettelun vähentyminen Euroopassa antanut Ahromejevin mukaan aihetta koskea Saksa-klausuuliin.⁴⁸⁴

Vaikka vihollisviittaus oli Suomelle kiusallinen, sopimuksen uudelleenkirjoittamistilanteeseen olisi saattanut liittyä uusia vaatimuksia. Keskustelua Saksa-maininnasta piti yllä lehdistö, ja virallisella tasolla sitä välteltiin. Suomen ulkopoliittinen johto koki Saksa-viittauksen vanhentuneeksi, mutta kun sen kanssa tultiin toimeen, ei nukkuvaa karhua haluttu herättää. Suomen ja Neuvostoliiton välinen YYA ymmärrettiin merkitykselliseksi itänaapurille. Suomen

---

⁴⁷⁹ Sama.

⁴⁸⁰ Moskovan suurlähetystön yhteenveto 28.7.1989, salainen: Neuvostoliiton uudistuspolitiikan vaikutukset Suomen ja Neuvostoliiton poliittisiin suhteisiin (Heikki Talvitie). Suhteet Suomi-Neuvostoliitto 1989 (18-41 NLO), UMA.

⁴⁸¹ Blomberg, s. 133.

⁴⁸² Muistio 657, 23.8.1989, salainen: YYA-sopimus ja Saksa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopoliittikka, yleistä vuosi 1989, II (18.40), UMA.

⁴⁸³ Sama.

⁴⁸⁴ Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 18.10.1989: Deutschland-Klausel im FZB-Vertrag, finnische Diskussion (Jochen Trebesch). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA; Karjalainen 17.9.1989.

haluttiin täyttävän sotilaalliset velvoitteensa ja pitävän huolta puolustuskyvystään.⁴⁸⁵

Kansainvälisen tilanteen lientyminen oli Suomen turvallisuudelle hyväksi, mutta se ei poistanut mahdollisia tulevia uhkia. Murrosvaiheessa haluttiinkin alleviivata politiikan ja sopimusveloitteiden pysyvyyttä ja suomalaisten luotettavuutta. Sotilaallisten artiklojen muokkaaminen ei vaikuttanut tässä tilanteessa järkevältä.⁴⁸⁶

Liittotasavallan virkaa tekevä suurlähettiläs Jochen Trebesch oivalsi lähestyä ongelmakompleksia tätäkin suoraviivaisemmalla näkökannalta. Suomalaisen ulkopoliitikan keskeisimpiä tavoitteita oli saada hyväksyntä maan puolueettomuuspolitiikalle, ja puolueettomuustunnustusta odotettiin lähestyvältä Gorbatšovin valtiovierailulta Suomeen. Jos Suomi olisi kyseenalaistanut YYA-sopimuksen perusteet ja rasittanut neuvostoliittolaisia keskustelulla Saksa-maininnasta, ei tällaista tunnustusta olisi välttämättä saavutettu.⁴⁸⁷

4.3. Gorbatšovin puolueettomuustunnustus

Gorbatšov oli suunnitellut valtiovierailua Suomeen useaan otteeseen, mutta vasta lokakuussa 1989 käynti toteutui. Vierailujärjestelyjen aloittamisesta oli sovittu Paasion Moskovan matkalla saman vuoden maaliskuussa.⁴⁸⁸

Suomalaiset olivat saaneet jo vuoden 1987 puolella kuulla, että Gorbatšov toivoi vierailutiedoksiannolta uudenlaista otetta.⁴⁸⁹ Neuvostoliitto tähtäsi perinteisen kommunikation sijasta yhteiseen julistukseen, jossa käsiteltäisiin kahdenvälisiä suhteita osana kansainvälistä politiikkaa. Tietoon suhtauduttiin varauksella, sillä Suomi pyrki välttämään joutumista neuvostopoliitikan äänitorveksi yhteisen julkilausuman kautta.⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁵ Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 18.10.1989: Deutschland-Klausel im FZB-Vertrag, finnische Diskussion (Jochen Trebesch). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA; Karjalainen 17.9.1989.

⁴⁸⁶ Muistio 657, 23.8.1989, salainen: YYA-sopimus ja Saksa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopoliitiikka, yleistä vuosi 1989, II (18.40), UMA.

⁴⁸⁷ Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 18.10.1989: Deutschland-Klausel im FZB-Vertrag, finnische Diskussion (Jochen Trebesch). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA.

⁴⁸⁸ Koivisto 1995, s. 304; Blomberg, s. 130.

⁴⁸⁹ Muistio 17, 18.8.1987, salainen: Lähiajan tapahtumia Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa; keskustelu Moskovassa (Klaus Törnudd). Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1987 (kotelo 34), KA.

⁴⁹⁰ Muistio 1, 4.1.1988, salainen: Suomen ja Neuvostoliiton mahdollinen yhteinen poliittinen asiakirja vuonna 1988 (Klaus Törnudd). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

Toisaalta Koivisto ei halunnut riidellä neuvostoliittolaisten kanssa Suomen ulko- ja puolueettomuuspolitiikan määrittelyistä. Tämän vuoksi hänelle olisi kelvannut jopa vuoden 1971 kommunikéa myötäilevä asiakirja.⁴⁹¹ Tämä ns. Karjalaisen kaava oli suomalaisten kannalta ongelmallinen, koska siinä ei suoraan tunnustettu Suomen puolueettomuutta ja koko puolueettomuuspolitiikka alistettiin YYA-sopimukselle.⁴⁹²

Koska Suomessa haluttiin välttää sitä, että oman maan ulkopolitiikan määrittely olisi muiden käsissä, tavoitteeksi asetettiin yleisluontoisen asiakirjan laatiminen. Sen teemaksi visioitiin Eurooppaa ja sen kehitystä. Neuvosto-osapuolelle tämän tyyppinen laaja-alaisempi paperi tuntui sopivan.⁴⁹³

Keskustelut yhteisestä julistuksesta etenivät ensisijaisesti suomalaisten ehdotusten pohjalta. Yhtä mieltä oltiin siitä, että julkilausumasta ei haluttu kaavamaisista vaan tunteisiin vetoava ja koskettava. Neuvostoliittolaiset olisivat halunneet tuoda tekstiin viittauksia yhteisestä eurooppalaisesta kodista, joka oli yksi Gorbatšovin uuden ajattelun elementeistä. Suomalaiset vierastivat käsitettä ja korostivat, että suomalaisten Eurooppa-kuva pohjautui Etykiin.⁴⁹⁴

Suomalaisessa luonnoksessa käsiteltiin suhteellisen vähän Neuvostoliiton ja Suomen kahdenvälisiä suhteita eikä lainkaan Suomen ulkopolitiikan määrittelyä. Ševardnadze oli jo alkuvaiheessa kannattanut YYA-sopimuksen nimeämistä suhteiden perusasiakirjaksi. Neuvottelujen aikana neuvostoliittolaiset esittivät, että suomalais-neuvostoliittolaiset suhteet olisi voitu nostaa esimerkiksi muille. Suomalaiset eivät kuitenkaan halunneet esiintyä varsinaisena mallimaana:

*”Suomi ei halua nimeään käytettävän tarkoituksiin, jotka eivät ole sen omia.”*⁴⁹⁵

---

⁴⁹¹ Pöytäkirja presidentin ja ulkoasiainministerin tapaamisesta 21.3.1989, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopolitiikka, selvitykset 1989 (kotelo 37), KA.

⁴⁹² Blomberg, s. 55 ja 130.

⁴⁹³ Muistio 289, 5.4.1989, salainen: Gorbatšovin vierailu; yhteisen asiakirjan rakenne (Jaakko Blomberg), salainen muistio 339, 17.4.1989: Presidentti Gorbatšovin valtiovierailu Suomeen; yhteisen asiakirjan valmistelu (Jaakko Blomberg) ja muistio 421, 18.5.1989, salainen: Pääsihteeri Gorbatšovin Suomen vierailun yhteydessä annettavan julkilausuman valmisteluneuvottelut 12.5.1989 (Osmo Lipponen). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

⁴⁹⁴ Suomen Moskovan suurlähetystön muistio 9.6.1989, salainen: Osastopäällikkö Jaakko Blombergin keskustelut MIDin II Euroopan osastolla 5.6.1989; Presidentti Gorbatšovin Suomen vierailun asiakirja (Klaus Korhonen). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

⁴⁹⁵ Ševardnadzen kirje Paasiolle 19.4.1989 ja Suomen Moskovan suurlähetystön muistio 9.6.1989, salainen: Osastopäällikkö Jaakko Blombergin keskustelut MIDin II Euroopan osastolla 5.6.1989; Presidentti Gorbatšovin Suomen vierailun asiakirja (Klaus Korhonen). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

Alustava luonnos jäi syrjään, kun neuvostoliittolaiset tarjosivat suomalaisille syyskuussa täysin uudenlaista tekstiä. Siitä kahdenväliset suhteet ja Pohjolan politiikka oli tiputettu kokonaan pois. Yllättäen neuvostoliittolaiset liittivät asiakirjaan Suomen puolueettomuuden. Näistä suunnitelmista ei ollut puhuttu lainkaan aiemmin julistusneuvotteluissa.⁴⁹⁶

Uusi ehdotus oli saatu suoraan ulkoministeri Ševardnadzelta New Yorkissa.⁴⁹⁷ Siinä Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön hahmotelmat oli sivuutettu ja vanha kommunikatiivinen hylätty täysin. Asennemuutos nähtiin myös asiakirjaneuvotteluissa, jossa suomalaiset saivat toiveensa läpi vaivatta.⁴⁹⁸

Suomen ja Neuvostoliiton yhteinen julistus sai nimekseen *Uutta ajattelua toiminnassa*. Dokumentin nimi oli ehkä kankea, mutta sen sisältö oli sitäkin mullistavampi: Suomi tunnustettiin puolueettomaksi pohjoismaaksi.⁴⁹⁹ Gorbatsšov toisti puolueettomuustunnustuksen puheessaan Finlandia-talolla:

*”Vuoden 1948 sopimus ja Suomen puolueettomuus ovat, kuten teillä sanotaan, maanne ulkopoliittisen linjan perusta. Nämä kaksi elementtiä – sopimus ja puolueettomuus – eivät ole ristiriidassa keskenään, vaan ne vahvistavat toisiaan.”*⁵⁰⁰

Suomen puolueettomuuden tunnustaminen merkitsi selkeää muutosta Neuvostoliiton ulkopoliitikassa, sillä puolueettomuutta ei ollut hyväksytty vierailukommunikeoissa vuoden 1971 jälkeen. Vihdoin Neuvostoliitto teki selväsanaisten kannanotot puolueettomuuspolitiikan puolesta. Merkkejä myönteisestä suhtautumisesta oli ollut jo aiemmin, mutta nyt puolueettomuus nostettiin esille virallisessa allekirjoitetussa julistuksessa, jota pidettiin suhteellisen harvinaisena poliittisena instrumenttina neuvostodiplomatiassa.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁶ Muistio 884, 23.10.1989, salainen: Suomalais-neuvostoliittolaisen julistuksen erittelyä (Jaakko Blomberg). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, Taisto Tolvasen aineistoa 1988/1989 (18.60 NLO), UMA.

⁴⁹⁷ Muistio 934, 3.11.1989, salainen: Presidentti Gorbatsšov vierailu Suomeen; neuvottelut julistusluonnoksesta Moskovassa 9.-10.10.1989 (Jaakko Blomberg). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

⁴⁹⁸ Blomberg, s. 131.

⁴⁹⁹ Suomen ja Neuvostoliiton julistus, *Uutta ajattelua toiminnassa*. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

⁵⁰⁰ Mihail Gorbatsšov puhe Finlandia-talossa 26.10.1989. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

⁵⁰¹ Muistio 884, 23.10.1989, salainen: Suomalais-neuvostoliittolaisen julistuksen erittelyä (Jaakko Blomberg) ja salainen muistiinpano 27.10.1989: Gorbatsšov vierailu. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, Taisto Tolvasen aineistoa 1988/1989 (18.60 NLO), UMA.

Suomen virallinen johto reagoi hillitysti puolueettomuustunnustukseen, vaikka se saikin julkisuudessa innostuneen vastaanoton. Odotuksia oli ollut myös siihen, että Neuvostoliitto myöntäisi syyllisyytensä talvisodan aloittamiseen, mutta tätä myönnytystä ei saatu. Gorbatšov tasapainoili sisäpolitiikassa uudistusmielisten ja vanhoillisten välillä, eikä Finlandia-talon puheessa uskallettu mennä liian pitkälle.⁵⁰²

Suomalaisten kannalta puolueettomuustunnustuksen ydin oli se, että Neuvostoliitto katsoi YYA-sopimuksen ja puolueettomuuden sopivan yhteen. Blombergin mukaan tämä johtui siitä, että Neuvostoliitto ei enää nähnyt YYA-sopimusta sotilasliittona. Uuden puolustuksellisen sotilasdoktriinin aikana itänaapuri ei tarvinnut hyökkäystietä länteen. Tässä tilanteessa oli enemmän kuin suotavaa, että Suomi pysyttäytyisi klassisen puolueettomuuskäsityksen mukaisesti sotien ulkopuolella.⁵⁰³

Näkökulma jättää vähälle huomiolle sen, miksi Moskova halusi edelleen pitää kiinni YYA-sopimuksesta ja jopa alleviivata sen arvoa. Blomberg oli varmasti oikeassa siinä, että hyökkäys länteen ei ollut 1980-luvun lopulla ajankohtainen. Turvallisuuksiin ratkaisuihin huomioidaan kuitenkin nykytilan ohella myös tulevaisuuden skenaariot. Neuvostoliiton kannalta oli varmasti hyvä asia, jos YYA-sopimus jäi takataskuun mahdollisia tulevia matalasuhdanteita silmällä pitäen.

Ennen kaikkea näen Gorbatšovin puolueettomuustunnustuksen motiivina pyrkimyksen vaikuttaa Euroopan talousintegraatioon. Aiemmin Neuvostoliitto oli hakenut puolueettomilta mailta tukea aseistariisuntahdotuksilleen. Nyt tavoitteena oli mukauttaa Euroopan taloudellinen lähentyminen neuvostointresseihin. Neuvostoliitto itse kaipasi länneltä taloudellista tukea. Sen kumppanien siirtyminen yhtenäismarkkinoiden alle olisi sopinut Gorbatšoville hyvin, jos talousintegraatio ei olisi samalla merkinnyt puolueettomien ja entisten kommunististen maiden poliittista integraatiota Euroopan yhteisöön.

Selvää on, että Suomen puolueettomuus esti sitä liukumasta liiaksi länteen. Gorbatšov ei uudistuspolitiikkansa mukaisesti halunnut puuttua toisten maiden sisäisiin asioihin ja tätä periaatetta mukailen hän hyväksyi Suomen taloudellisen integroituminen Eurooppaan⁵⁰⁴. Yhdysvaltojen tai Naton vaikutuspiiriin Suomea silti tokkopa tahdottiin.

---

⁵⁰² Jaakko Kalelan lausunnot Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 23.10.2014; Blomberg, s. 133–137.

⁵⁰³ Blomberg, s. 134–135.

⁵⁰⁴ Suomen vierailun aikana pidetyssä lehdistötilaisuudessa Gorbatšovilta kysyttiin hänen suhtautumistaan Suomen EY-jäsenhakemukseen. Kiertelyn jälkeen Gorbatšov sanoi asian olevan kunkin maan oikeus. Blomberg, s. 138.

Länsisaksalaisten mukaan Blomberg oli kiteyttänyt selonteossaan EY-lähettiläille, mitä Gorbatšov oli tarkoittanut, kun hän oli sanonut Suomen suhtautumisen Euroopan yhteisöön olevan maan omassa päätätävällässä. Lausuntoa ei tullut Blombergin mukaan lukea siten, että Itävallalla olisi vapaat kädet liittyä Euroopan yhteisöön. Sanat olivat tulkittavissa niin, että Gorbatšov hyväksyi Suomen linjan, jonka mukaan jäsenyys ei ollut mahdollinen poliittisista syistä.⁵⁰⁵

Gorbatšov ei antanut Suomelle puolueettomuustunnustusta hyvää hyvyttään, vaan taustalla oli pyrkimys edistää Neuvostoliiton uudenlaista Eurooppa-politiikkaa. Sen mukaan Euroopan syvenevä yhdentymisen oli toivottavaa talousintegraatiossa, mutta ei poliittisen päätöksenteon tasolla.

Gorbatšovin puolueettomuustunnustus liittyi Neuvostoliiton ulkopoliitikassa yleisempään puolueettomuuden korostamiseen⁵⁰⁶, jota oli hahmoteltu Neuvostoliiton tiedeakatemiassa jo helmikuussa 1989 nimellä ”Itä-Euroopan finlandisaatio”. Sen mukaisesti Itä-Euroopan valtiot olisivat ottaneet Euroopassa eräänlaisen välittäjän roolin Suomen ja Itävallan mallin mukaan. Ne olisivat siirtyneet monopolistisesta kommunistisesta järjestelmästä Neuvostoliiton ja Euroopan yhtenäismarkkinoiden yhteisvaikutuksen alle. Parhaimmillaan mahdolliset assosiaatiosopimukset Euroopan yhteisön kanssa olisivat tehneet niistä pioneereja idän ja lännen välisessä integraatiossa.⁵⁰⁷

Neuvostoliitolle olisi sopinut hyvin, jos kommunismin kahleista irtoavat maat olisivat omaksuneet uuden aseman puolueettomina maina. Tällöin ne eivät olisi lipuneet Yhdysvaltojen vaikutuksen alle.⁵⁰⁸

Puolueettomuuden arvonnousu näkyi suomalais-neuvostoliittolaisessa julistustekstissä. Mielenkiintoista on, että siitä poistettiin Pohjolan politiikkaa koskeva osuus.⁵⁰⁹ Tämä formulointi viestitti osaltaan, että Neuvostoliitolla oli

---

⁵⁰⁵ Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön raportti 31.10.1989: Gorbatschow-Besuch vom 25.-27.10.1989 in Finnland, Briefing der EG-Botschafter durch finnishes AM 30.10.1989. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA.

⁵⁰⁶ Muistiinpano 27.10.1989, salainen: Gorbatšovin vierailu. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, Taisto Tolvasen aineistoa 1988/1989 (18.60 NLO), UMA.

⁵⁰⁷ Bogomolov-komission muistio helmikuussa 1989 ”Changes in Eastern Europe and Their Impact on the USSR”. Vladislav Zubokin ja Gary Goldbergin kääntämä dokumentti Wilson Centerin Cold War International History Project -virtuaaliarkistossa osoitteessa <https://chnm.gmu.edu/1989/items/show/135>.

⁵⁰⁸ Washingtonin suurlähetystön avosanoma 28.10.1989: Gorbatšovin puhe ja suomettumisen; varapresidentti Quaylen haastattelu. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, yleistä, kansalaistoiminta, lehdistöjärjestelyt, protokolla, tausta-aineisto (18.60 NLO), UMA.

⁵⁰⁹ Pohjolan aluetta oli perinteisesti käsitelty tiedoksiannoissa, koska Neuvostoliitto oli katsonut sen kuuluvan vaikutuspiiriinsä. Muistio 884, 23.10.1989, salainen: Suomalais-neuvostoliittolaisen julistuksen erittelyä (Jaakko Blomberg). Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, Taisto Tolvasen aineistoa 1988/1989 (18.60 NLO), UMA.

intressejä koko Euroopan eikä ainoastaan Pohjolan alueella, minkä vuoksi perinteistä aluerajausta ei tehty. Suomen puolueettomuuden haluttiin koskevan, ei ainoastaan muita pohjoismaita, vaan myös Itä-Euroopan maita.

Puolueettomuustunnustuksella oli myös negatiivisia konnotaatioita. Yhdysvaltojen varapresidentti Dan Quayle varoitti, että Gorbatsšov tavoitteli koko Euroopan suomettamista, jolloin se olisi Neuvostoliiton vaikutuspiirin alainen.⁵¹⁰ Suomalaiset kokivat keskustelun finlandisaatiosta kielteisenä ja korostivat siksi suhteidensa erityislaatuisuutta, kuten pääministeri Harri Holkeri toi esille puheessaan Euroklubilla marraskuun lopulla. Suomella ei ollut halua toimia esimerkkinä Itä-Euroopan maille.⁵¹¹ Saman Holkeri lausui seuraavan vuoden kesäkuussa haastattelussaan Unkarin televisiolle: Suomen ja Neuvostoliiton välinen rinnakkaiselo perustui ainutlaatuisiin premisseihin eikä ollut kopioitavissa muiden maiden välisiin suhteisiin.⁵¹²

Presidentti Mauno Koivistoa ärsytti puolueettomuustunnustuksen ajoitus ja Gorbatsšovin tarkoitusperät, mutta hän ei muuttanut omaa näkemystään Suomen puolueettomuuspolitiikasta. Laaja-alaista keskustelua puolueettomuudesta ei käyty Gorbatsšovin vierailun yhteydessä.⁵¹³

On myös ajateltavissa, että suomalaisten välinpitämättömyys puolueettomuustunnustusta kohtaan johtui siitä, että Suomen ulkopoliittiselle johdolle puolueettomuudella ei ollut enää entisenkaltaista merkitystä. Kun itä-länsi-konfrontaatio oli väistymässä, puolueettomuuspolitiikkaa ei tarvittu enää samassa mittakaavassa kuin ennen vastavoimaksi YYA-sopimukselle. Puolueettomuuspolitiikasta pidettiin kyllä kiinni, mutta se ei ollut lopulta entiseen tapaan itseisarvo. Koivisto ei korostanut puheissaan puolueettomuutta ja toimi pikemminkin sen hyväksi, että Suomi olisi ollut sotilaallisesti itsellinen.

---

⁵¹⁰ Washingtonin suurlähetystön avosanoma 28.10.1989: Gorbatsšovin puhe ja suomettuminen; varapresidentti Quaylen haastattelu. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšovin vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, yleistä, kansalaistoiminta, lehdistöjärjestelyt, protokolla, taustaineisto (18.60 NLO), UMA.

⁵¹¹ Pääministeri Harri Holkerin puhe Euroklubissa Helsingissä 21.11.1989. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1991), s. 284–288, Suomen Moskovan suurlähetystön salasanoma 2.11.1989: Presidentti Gorbatsšovin vierailu; keskusteluohjeet. Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, puheet, sopimukset ja julistus (18.60 NLO), UMA.

⁵¹² Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön raportti 15.6.1990: Besuch des finnischen PM Holkeri in Budapest 4.-6.6.1990. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA.

⁵¹³ Jaakko Kalelan lausunnot Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 23.10.2014.

4.4. Berliinin muuri murtuu

Berliinin muuri murtui kaksi viikkoa Gorbatšovin puolueettomuustunnustuksen jälkeen. Gorbatšovin vierailun juhlaillallisella Koivisto oli puhunut yhdistyneen Saksan aaveesta Euroopassa. Viittauksesta huolimatta rajojen avautuminen 9. marraskuuta 1989 tuli Koivistolle yllätyksenä.⁵¹⁴

Ainutkertaisuudessaan tapahtuma hämmensi ulkoasiainministeriön virkamiehiä. Levottomuuksia oli kuvattu lähetystöraporteissa pitkin kesää. Berliinin suurlähetystö oli vain päivää ennen muurin avautumista lähettänyt Helsinkiin kiireellisen avosoman, jossa pelättiin väkivaltaisuuksien puhkeamista, jos keskuskomitea sulkisi DDR:n ja Tšekkoslovakian välisen rajan. Mielessä välkkyi jopa verilöyly Kiinan Taivaallisen rauhan aukion tapaan. Kriisitunnelmista huolimatta raportoinnissa ei ennakoitu, että vapauspyrkimykset konkretisoituivat muurilla.⁵¹⁵

Lähetystöjen ensireaktiot marraskuun 9. päivän käänteeseen olivat varovaisen odottavia. Raporteissa selostettiin miehittäjävaltojen ja Saksojen kannanottoja, eikä oma näkemys tilanteesta muotoutunut heti. Päävireenä arvioissa oli, että Saksat eivät automaattisesti yhdistyisi vaan DDR säilyisi valtiona tavalla tai toisella.⁵¹⁶

Merkittävää oli, miten Neuvostoliitto suhtautuisi Saksojen lähentymiseen. Ulkoasiainministeriössä tarkkailtiinkin neuvostojohdon lausuntoja Saksojen tilanteesta. Pääosin ne kuvattiin varauksellisiksi, mutta myös realistisiksi. Viitaten Bonnin ja Moskovan lähetystöraportteihin sekä Washington Postin artikkeliin 10. marraskuuta lähetystöneuvos Alpo Rusi uskaltautui jo 13. marraskuuta kirjaamaan, että Moskova oli todennäköisesti varautunut keskusteluihin jopa Saksojen yhdistymisestä. Keskusteluuyhteys kuitenkin edellytti, että Neuvostoliiton intressit Euroopassa huomioitaisiin ja Saksan kysymyksessä edettäisiin pikku hiljaa. Suomen näkökulmasta lähentymistä ei tullutkaan kiirehtiä vaan asioiden piti antaa edetä omalla painollaan. Saksojen yhdentyminen nähtiin varhaisessa vaiheessa prosessina, joka etenisi asteittain, väliaikaisten ratkaisujen kuten DDR:n

---

⁵¹⁴ Koivisto 1995, s. 306–307, 357

⁵¹⁵ Berliinin lähetystöraportti 8.11.1989: Tilanne SDT:ssa. Berliini, lähetystöraportit marras–joulukuu 1989 (5C).

⁵¹⁶ Bonnin lähetystöraportti 10.11.1989: Saksan kysymys ja tilanne Berliinissä 10.11.1989; ehdotuksia neljän vallan konferenssin pitämiseksi, Bonnin lähetystöraportti 12.11.1989: Saksan kysymys ja tilanne Berliinissä 12.11.1989, yhteydenpito suurvaltoihin ja SDT:n johtoon, Bonnin lähetystöraportti 13.11.1989: Saksan kysymys ja tilanne Berliinissä 13.11.1989; vastuuvaltioiden kannanottoja kaivataan; SDT ja EY ja muistio 943, 13.11.1989, salainen: Kansainvälisiä arvioita SDT:n viimeaikaisista tapahtumista (Markku Reimaa). Saksan kysymys 1989, II (13.60 Saksat), UMA.

vapaiden vaalien kautta, lopulliseen poliittiseen ratkaisuun. Tällaisen kehityskulun nähtiin myös estävän väkivaltaisuuksien syntymistä.⁵¹⁷

Tilanne ei ollut helppo. Neuvostoliitolla oli ollut DDR:n kautta Euroopassa vahva asema, jota sen johto ei halunnut menettää. DDR:ään oli sijoitettu merkittävä määrä neuvostojoukkoja, ja se oli ollut Neuvostoliiton strateginen liittolainen. Vaikka Itä-Euroopan poliittinen muutos näytti vääjäämättömältä, valtabalanssia ei haluttu horjuttaa siten, että Nato olisi lipunut yhtään idemmäksi.⁵¹⁸

Gorbatšov ilmaisi status quo -toiveensa 13.11.1989 viesteissään Helmut Kohlille, François Mitterrandille, Margaret Thatcherille ja George Bushille. DDR:n rajojen avautumista ei saanut käyttää hyväksi. DDR:lle oli annettava rauha uudistaa yhteiskuntaansa eikä levottomuuksia tullut lietsoa puheilla Saksojen yhdistymisestä.⁵¹⁹

Helsingissä tiedostettiin, että toisen maailmansodan voittajavaltioilla oli oikeutensa Saksoihin nähden, eivätkä maiden väliset järjestelyt olleet ainoastaan kahden Saksan välinen asia. Niinpä lähetystöiltä tiedusteltiin marraskuun puolessa välissä rajoituksista Saksojen ja Berliinin suvereniteetissa ja ulkoasiainministeriön oikeudellisella osastolla laadittiin aiheesta raportti. Ongelmaksi koettiin rauhansopimuksen puuttuminen, joka viime kädessä esti jälleenyhdistymisen.⁵²⁰ Rauhansopimuksen laatimista ei pidetty Suomen Bonnin suurlähetystössä todennäköisenä, vaikka länsisaksalaiset virkamieskollegat puhuivatkin tästä huolimatta yhtenäisestä Saksasta tai valtioliitosta.⁵²¹

Presidentti Mauno Koivisto ei odottanut Saksan kysymykseen suurta muutosta. Vaikka muuri oli murtunut, se ei tarkoittanut, että vastaavia mullistuksia olisi ollut tulossa lisää. Puheessaan Paasikivi-seurassa 27. marraskuuta Koivisto puhui mieluummin Euroopan kahtiajaon lieventämisestä kuin Saksojen yhdistymisestä.

---

⁵¹⁷ Muistio 939, 13.11.1989, salainen: Alustava arvio Neuvostoliiton kannasta SDT:n viimeaikaisiin tapahtumiin; ”Jaltasta Maltalle” (Alpo Rusi). Saksan kysymys 1989, II (13.60 Saksat), UMA.

⁵¹⁸ Zelikow ja Rice, s. 136–137.

⁵¹⁹ Mündliche Botschaft Michail Gorbatschows an Helmut Kohl 13.11.1989 ja mündliche Botschaft Michail Gorbatschows an Präsident François Mitterrand, Premierminister Margaret Thatcher und Präsident George Bush. DY 30/13908, SAPMO.

⁵²⁰ Lähtevä sanoma 16.11.1989 BON, BER, BRL: Saksan kysymys: suvereniteetti ja oikeudellisen osaston muistio 17.11.1989, 335: Saksojen suvereniteetin rajoituksista (Eero Kekomäki). Saksan kysymys 1989, II (13.60 Saksat), UMA.

⁵²¹ Bonnin lähetystöraportti 20.11.1989: Saksan kysymys ja Berliinin tilanne: SLT:n suvereenisuudesta ja Berliinin statuksesta, keskusteluja Kohlin vastaanotolla 17.11.1989 (Antti Karppinen). Saksan kysymys 1989, II (13.60 Saksat), UMA.

Hän halusi liittää Euroopan kehityksen Etykin piiriin, sillä sen puitteissa Euroopan ja Saksojen lähentymistä oli mahdollista edistää ilman levottomuutta.⁵²²

”Kun jotain hyvin odottamatonta tapahtuu, syntyy helposti se käsitys, että monenlaista odottamatonta on edelleen odotettavissa. Kuitenkin - tehden kaikki ne varaukset, mitä tällaisessa tilanteessa pitää tehdä - olen sitä mieltä, että se yleisasetelma, joka Euroopassa on viime vuosikymmeninä vakiintunut, ei ole kovin nopeasti muuttumassa. On olemassa suuria intressejä estää kovin rajujen muutosten tapahtumista ja on olemassa monia pidäkkeitä, joita voidaan tähän suuntaan käyttää.”⁵²³

Hieman myöhemmin Koivisto jatkoi:

”Puheet Saksojen yhdistymisestä herättävät levottomuutta niin idässä kuin lännessäkin, ja lännessä ainakin yhtä paljon kuin idässä. Sen sijaan käytännön toimet, joilla on samansuuntaisia vaikutuksia, eivät herätä samanlaista vastustusta, siis toimet jotka johtavat Euroopan jaon lieventämiseen, luottamusta lisäävien toimien tehostamiseen ja keskinäisen taloudellisen riippuvuuden kasvattamiseen koko Euroopan mittakaavassa.

Moni kansallisuusperustainen paine hellittäisi, jos valtakuntien rajojen merkitys ihmisiä erottavana tekijänä vähenisi. Turvallisuus ei lisääny raja-aitoja nostamalla, vaan esteitä poistamalla kansojen kanssakäymiseltä, lainatakseni vapaasti Urho Kekkosen sanoja Etykin avajaisissa 1973”⁵²⁴

4.5. Helmut Kohlin kymmenen kohdan ohjelma ja Etyk

Saksan kysymys nytkähti eteenpäin, kun liittokansleri Helmut Kohl teki 28. marraskuuta 1989 liittopäivillä ehdotuksensa Saksojen yhdistämisestä. Tässä ns. kymmenen kohdan ohjelmassa Kohl esitti, miten saksalaiset valtiot voisivat käytännössä lähentyä toisiaan askel askeleelta. Aluksi maiden väliltä poistettaisiin matkustusrajoitukset ja yhteistyötä lisättäisiin eri osa-alueilla kuten taloudessa. DDR:n vapaiden vaalien jälkeen valtioiden välille voitaisiin rakentaa yhteisiä

---

⁵²² Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston puhe Paasikivi-Seuran vuosijuhlassa 27.11.1989. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1991), s. 99–108 ja Blomberg, s. 117.

⁵²³ Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston puhe Paasikivi-Seuran vuosijuhlassa 27.11.1989. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1991), s. 103–104.

⁵²⁴ Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston puhe Paasikivi-Seuran vuosijuhlassa 27.11.1989. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989 (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1991) s. 104–105.

instituutioita. Lopullisena tavoitteena oli Saksojen yhdistyminen, ei pelkkä valtioliitto.⁵²⁵

Kohlin aloitteessa Saksojen yhdistyminen sidottiin Etyk-prosessiin ja itä-länsi-suhteisiin. Tämä sopi hyvin myös Suomelle, jolle Etyk oli ollut jo 1960-luvun lopulta Saksan politiikan väline. Etykin puitteissa kahdelle saksalaiselle valtiolle oli laadittu perussopimus, mikä oli mahdollistanut Suomelle niiden tunnustamisen vuonna 1972. Etyk oli instrumentti, joka oli lieventänyt länsi- ja itäsaksalaisten välistä kahtiajakoa, ja yhdentymiskehityksen sitominen Etykiin vaikutti jälleen Suomen kannalta turvallisimmalta vaihtoehdolta. Saksojen haluttiin lähentyvän idän ja lännen yhteistyössä. Eurooppaan ei kaivattu äkillistä murrosta ja epävakautta. Sotilasliittojen vastakkaisuus haluttiin korvata yhteisellä turvallisuusjärjestelmällä. Lisäksi uskottiin, että Etykin kautta Suomella olisi mahdollisuus saada äänensä kuuluviin Euroopan turvallisuuskehityksessä.⁵²⁶

Muutoksen kytkeminen Etyk-järjestelmään oli suomalaisten kannalta erityisen luontevaa, koska Neuvostoliitto kannatti tätä toimintamallia. Gorbatšovin ja MID:in ensireaktiot Kohlin kymmenen kohdan ohjelmaan olivat olleet nihkeät. Moskovassa haluttiin pitää kiinni Euroopan rajojen koskemattomuudesta ja säilyttää mahdollisimman pitkälti vallitseva voimatasapaino. Saksalaisten yhdentymistoiveet kyllä ymmärrettiin, mutta yhdistynyt Saksa ei ollut neuvostointresseissä. Omat neuvotteluasemat haluttiin turvata. Parhaiten tämä tapahtui siten, että yhdentymiskeskustelu sidottiin Etyk-prosessiin.⁵²⁷

Kohlin kymmenen kohdan puheessa eurooppalainen turvallisuusyhteistyö oli asiakokonaisuus, jonka Moskova tuntui hyväksyvän. Myös Suomen näkökulmasta Etyk oli se foorumi, jossa tilannetta toivottiin ratkottavan. Saksan kysymys oli pitänyt yllä jännitystä Euroopassa. Oli Suomen etu löytää suurvaltojen yhteisymmärrys Saksojen lähentymiselle ja korostaa Etykin soveltuvuutta asian hoitamisessa.⁵²⁸

---

⁵²⁵ Kaiser, s. 158–168.

⁵²⁶ Paperi Saksojen lähentymisestä (Liittokansleri Helmut Kohlin 10 kohdan ohjelma): Näkökohtia Suomen kannanotoksi 29.11.1989 (Jaakko Blomberg). Tapaaminen Tasavallan Presidentin kanssa tiistaina 5.12.1989. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1989 (kotelo 39), KA; Rentola 2005, s. 177–202; Fischer, s. 177–201.

⁵²⁷ Zelikow ja Rice, s. 124–127 ja Moskovan lähetystöraportti 1.12.1989: Neuvostoliitto ja Saksojen kysymys: Neuvostoliiton ulkoministeriön kommentti liittokansleri Kohlin jälleenyhdistymisohjelmaan ja Moskovan salainen lähetystöraportti 28.11.1989: Neuvostoliiton Saksojen politiikka perestroikan ajalta. Moskovan lähetystöraportit 1989, II (5C), UMA.

⁵²⁸ Paperi Saksojen lähentymisestä (Liittokansleri Helmut Kohlin 10 kohdan ohjelma): Näkökohtia Suomen kannanotoksi 29.11.1989 (Jaakko Blomberg). Tapaaminen Tasavallan Presidentin kanssa tiistaina 5.12.1989. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1989 (kotelo 39), KA; salainen muistio 1029, 11.12.1989: Saksan kysymyksen viimeaikainen kehitys (Jaakko Blomberg) ja muistio 11.12.1989, salainen: Saksan kysymys liittokansleri Kohlin 28.11.1989 pitämän puheen valossa lähetystöneuvos Heikki Hannikainen). Saksan kysymys 1989, III (13.60 Saksat), UMA.

Teoriassa Berliiniin muurin murtuminen olisi pahimmillaan saattanut viedä Suomen YYA-sopimuksen kautta konsultaatioihin ja kansainväliseen kriisiin. Näin olisi voinut käydä, mikäli Saksan maaperällä olisi puhjennut väkivaltaisuuksia, joihin neuvostojoukot olisivat sekaantuneet. Gorbatšov olisi voitu syrjäyttää ja uusi johto ottaa tiukan asenteen Saksojen lähentymiseen, jolloin Saksan kysymyksen ratkaisu olisi voinut viedä suurvallat täysin eri raiteille.

Keski-Euroopan kehitystä ei kuitenkaan arvioitu tällaiseksi Suomen Moskovan suurlähetystössä marraskuussa 1989. Saksan tilanteen ei uskottu vaikuttavan suhteisiin Neuvostoliiton kanssa tai YYA-sopimukseen.⁵²⁹ Ilmeisesti Gorbatšovin haluan ja kykyyn ratkaista ongelmat rauhanomaisesti luotettiin. Verilöylyä ei tapahtuisi Euroopassa, sillä eihän Neuvostoliitto ollut puuttunut Puolan solidaarisuusliikkeen toimintaan tai Itä-Euroopan kuohuntaan.

Käytännössä Saksan kysymyksen ratkeaminen olisi tuonut joustoa Suomen ulkopolitiikkaan. Jos sotilasliittojen väliset vastakkaisuudet olisivat poistuneet, tämä olisi tuonut uusia värejä Suomen asemaan ja maan sopimusvelvoitteisiin. Jos Saksat yhdistyisivät voittajavaltioiden yksimielisyydessä, koko YYA-sopimus ja vähintäänkin sen Saksaan viittaavat kohdat olisivat vanhentuneet. Tosin tätä näkökulmaa neuvostopolitiikassa ei täysin jaettu⁵³⁰ eikä sillä myöskään spekuloitu ulkoasiainministeriön muistioissa.

Se mikä lausuttiin ääneen, oli Saksojen yhdistymiskeskustelun yhteys EY:n yhteistyön laajentamiseen. Kun Kohlin huomio oli yhdistymiskysymyksessä, EY-tavoitteiden uskottiin jäävän taka-alalle. Tämä olisi ollut Suomelle suotavaa, sillä tässä vaiheessa suomalaiset tavoittelivat kaupallisia etuja lähinnä EFTA-järjestelyjen puitteissa, mihin Ranska oli suhtautunut torjuvasti.⁵³¹

Toisaalta Suomen ulkoasiainministeriössä Saksan kysymys nähtiin yhä voimakkaammin Saksojen välisenä asiana. Voittajavaltioilla oli toki omat oikeutensa ja ratkaisuun toivottiin yhteiseurooppalaista näkökulmaa, mutta tästä huolimatta Kohlin puhe nosti saksalaisten omaa roolia ja merkitystä.⁵³²

---

⁵²⁹ Moskovan lähetystöraportti 21.11.1989, salainen: Neuvostoliitto ja Saksan kysymys; eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan keskustelu Eurooppa-instituutissa 15.11.1989. Moskovan lähetystöraportit 1989, II (5C), UMA.

⁵³⁰ Sama.

⁵³¹ Muistio 1029, 11.12.1989, salainen: Saksan kysymyksen viimeaikainen kehitys (Jaakko Blomberg) ja muistio 11.12.1989, salainen: Saksan kysymys liittokansleri Kohlin 28.11.1989 pitämän puheen valossa lähetystöneuvos Heikki Hannikainen). Saksan kysymys 1989, III (13.60 Saksat), UMA.

⁵³² Muistio 1029, 11.12.1989, salainen: Saksan kysymyksen viimeaikainen kehitys (Jaakko Blomberg) ja salainen muistio 11.12.1989: Saksan kysymys liittokansleri Kohlin 28.11.1989 pitämän puheen valossa lähetystöneuvos Heikki Hannikainen). Saksan kysymys 1989, III (13.60 Saksat), UMA ja paperi Saksojen lähentymisestä (Liittokansleri Helmut Kohlin 10 kohdan ohjelma): Näkökohtia Suomen kannanotoksi 29.11.1989 (Jaakko Blomberg). Tapaaminen

Ulkoasiainministeriön virkamiesten käsitys DDR:n hiipuvasta asemasta ei ollut uniikki. Esimerkiksi puolueensa kansainvälisessä toiminnassa mukana ollut SDP:n Jouko Elo arvioi keskustelussaan DDR:n Suomen suurlähetystön edustajan kanssa, että tilanne DDR:ssä oli ongelmallinen. Kun usko poliittiseen järjestelmään oli menetetty, vapaat vaalit olivat ainoa vaihtoehto tilanteen rauhoittamiseksi. Toisaalta myös talous oli saatava kuntoon, koska demokratia ei itsessään toisi parempaa elintasoja. Joka tapauksessa muutos oli vääjäämätön.⁵³³

Virallisella tasolla mielipiteitä ei tuotu juuri esille. Koivisto, Paasio ja Holkeri välttelivät spekuloidusta Saksan kysymyksellä, ja myös median uutisointi pitäytyi pitkälti faktoissa. Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystössä nähtiin kuitenkin, että eri puolueiden suhtautumistavat yhdistymiseen erosivat toisistaan. Kommunistisen puolueen asennoituminen oli kaikkein negatiivisinta ja kokoomuksen ja RKP:n positiivisinta. SDP oli mielipiteissään jakautunut. Keskusta vaikutti mukautuvan tilanteeseen, vaikka sen suhtautumisen uskottiinkin riippuvan Neuvostoliiton Saksa-politiikasta ja muutoksen tuomista turvallisuustekijöistä.⁵³⁴

Bonniin raportoitiin suomalaisten pidättyväisestä asenteesta. Vaikka suhtautuminen oli kaiken kaikkiaan myönteistä, ei Suomen Saksa-politiikassa havaittu oleellista kehitystä. Näytti jopa siltä, että mielipiteet olivat hajautuneet. Dilemmaksi koettiin koko kansainvälisen järjestelmän murros. Suomalaiset olivat perinteisesti suhtautuneet Saksan kysymykseen osana itä-länsi-vastakkainasettelua. Kun tämä polarisointi oli katoamassa, Suomen oli löydettävä uusia perusteita puolueettomuuspolitiikalleen. Uudelleenorientoitumisessa Neuvostoliiton rooli oli edelleen merkittävä.⁵³⁵

Länsi-Saksan ulkoasiainhallinnossa Saksojen yhdistymisen ymmärrettiin vaikuttavan Euroopan kokonaistilanteen kautta Suomen turvallisuuspolitiikkaan. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ajateltu, että Suomen ja Neuvostoliiton välinen YYA-sopimus olisi ohjannut Suomen suhtautumista. Suomen varovaista linjaa pidettiin lähinnä perinteisenä tapana toteuttaa ulkopoliittikkaa. Kun Suomen ulkopoliittisen johto vältteli kannanottojen tekemistä, vaikuttivat kommunistien

---

Tasavallan Presidentin kanssa tiistaina 5.12.1989. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1989 (kotelo 39), KA.

⁵³³ Vermerk über ein Gespräch mit dem IV-Sekretär der SDFi, Jouko Elo am 7.12.1989 (Botschaft der DDR in der Republik Finnland, 2. Sekretär Ecke. DY 30/12710, SAPMO. Jouko Elo oli vuonna 1989 SDP:n kansainvälisten asiain toimikunnan sihteeri ja 1.5.1989 alkaen kansainvälisten asiain sihteeri, joka osallistui sosialistisen internationaalien toimintaan.

⁵³⁴ Raportti 4.1.1990 Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä koskien Suomen suhtautumista Saksan kysymykseen: Deutsche Frage, Haltung Finnlands (Regierung, Parteien, Medien und meinungsbildende gesellschaftliche Gruppen). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA.

⁵³⁵ Raportti 4.1.1990 Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriöön: Deutsche Frage, Finnische Haltung. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA.

kielteiset, mutta suhteellisen marginaaliset kommentit todennäköisesti merkittävämmiltä kuin mitä ne suomalaisessa keskustelussa olivat. Yksittäisistä hajaäänistä huolimatta Saksojen yhdistymisestä oli Suomen ulkopoliittisessa johdossa tietynlainen konsensus.

5. Idea sotilasartiklojen mitätöimisestä

5.1. Spekulointia Saksojen yhdistymisestä

Marraskuussa 1989 DDR:n pääministeriksi valittiin Hans Modrow. Joulukuussa 1989 puoluejohtaja Egon Krenz joutui eroamaan ja SED sai uuden nimen, PDS (demokraattisen sosialismin puolue). Vaikka puoluejohto vaihtui, merkittävä osa PDS:n jäsenistä oli entisiä puolueaktiiveja, jotka vain julistivat uutta politiikkaa. Oppositio oli sirpaloitunut. Kun oppositioryhmät ja hallitus aloittivat 7. joulukuuta 1989 ns. pyöreän pöydän neuvottelut, monet osallistujista halusivat säilyttää DDR:n ja oman valtansa.⁵³⁶

Gorbatšov tuki DDR:n reformiprosessia. Puhelinkeskustelussaan PDS:n tuoreen puheenjohtajan Gregor Gysin kanssa Gorbatšov vakuutti, että Neuvostoliiton Saksa-politiikka ei ollut muuttunut. Neuvostoliitto halusi ratkaista ongelmat yhteiseurooppalaisella tasolla. Jotta ajatukset Saksojen yhdistymisestä saataisiin hälvenemään, DDR:n tulisi lisätä omaa aktiivisuuttaan.⁵³⁷

Modrow ei kuitenkaan saanut aikaan uudistuksia riittävän ripeästi. Taloustilanne oli surkea ja kansalaiset suivaantuneita paljastuneista SED:n hallinnon väärinkäytöksistä. Modrowin oli vaikea kasata budjettia tai saada aikaan markkinataloutta tukevia toimenpiteitä. Itäsaksalaiset olivat tyytymättömiä ja vaativat yhä kuuluvammin Saksojen yhdistämistä.⁵³⁸

Saadakseen tilanteen haltuunsa Modrow laati tammikuun lopulla oman ohjelmansa Saksojen konfедераatiosta. Siinä maiden talous ja hallinto linkitettiin yhteen osin, mutta poliittinen itsenäisyys säilytettiin. Gorbatšov kannatti tätä Saksojen hitaaseen lähentymiseen nojautuvaa aloitetta, jonka hän näki pitävän sisällään ajatuksen yhdistyvän Saksan neutralisoinnista. Ensimmäistä kertaa neuvostoliittolaiset näyttivät hyväksyvän Saksojen yhdistymisen, vaikka epäselvää olikin, millä tavalla se toteutettaisiin.⁵³⁹

Suomessa oltiin tietoisia tilanteen kehittymisestä. Ulkoasiainministeriössä pidettiin tammikuun lopulla Itä-Eurooppaa käsittelevä aluekokous, jonka puheenvuoroissa ennakoitiin, että Saksat yhdistyisivät. Yhdistymistä pidettiin enenevässä määrin Saksojen välisenä asiana, koska se oli viime kädessä saksalaisten päätettävissä. Toki yhdistyminen oli edelleen myös eurooppalainen

---

⁵³⁶ Grünbaum, s. 77–82.

⁵³⁷ Vermerk über ein Telefonat von Michail Gorbatschow, KPdSU-Generalsekretär und Vorsitzender des Obersten Sowjets der UdSSR, mit Gregor Gysi, Vorsitzender der SED, am 14. Dezember 1989. Teoksessa Nakath, Neugebauer ja Stephan, s. 104–107.

⁵³⁸ Grünbaum, s. 83–90; Zelikow ja Rice, s. 156–158.

⁵³⁹ Nakath, Neugebauer ja Stephan, s. 29.

kysymys, joka liikutti voittajavaltioita ja kaikkia Saksojen naapurimaita. Tapahtumien nähtiin kuitenkin kulkevan omia latujaan, samassa tahdissa kommunismin murenemisen kanssa. Marssijärjestys ei ollut Neuvostoliiton hallinnassa. Koska asioiden uskottiin kehittyvän suotuisaan suuntaan, suomalaisille sopi tässä tilanteessa pragmaattinen wait and see -politiikka.⁵⁴⁰

Aluekokouksen keskusteluja tulkittiin Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystössä siten, että Suomen Saksa-politiikka oli vähitellen muuttumassa. Neuvostoliiton asennoitumisella olisi jatkossakin vaikutuksensa Suomen linjauksiin. Puolueettomuuspolitiikka säilyisi ulkopoliittisena doktriinina. Suomalaisten uskottiin silti modifioivan suhtautumistaan saksalaisiin valtioihin ja luopuvan niiden tasapuolisesta kohtelusta, kunhan DDR:n ensimmäiset vapaat kansankamarivaalit olisi pidetty maaliskuussa.⁵⁴¹

Kahden saksalaisen valtion tasapuolinen kohtelu oli ollut selkeä osa Suomen puolueettomuuspolitiikkaa. Sitä oli jatkettu muodollisesti, vaikka tosiasiasa Suomella oli tiiviimmät suhteet Länsi- kuin Itä-Saksaan. Liittotasavalta oli Euroopan tärkein talousvaikuttaja ja Suomen suurin ulkomaankauppakumppani. Sinällään Saksojen tasapuolisen kohtelun lopettaminen ei olisi merkinnyt muuta kuin vallitsevien tosiasioiden tunnustamista, mutta samalla se kertoi kokonaisvaltaisesta muutoksesta. Eurooppa oli muotoutumassa uudelta pohjalta ja Suomen perinteinen Saksa-politiikka oli tulossa tiensä päähän.

DDR:n suurlähetystön Gerhard Maget raportoi Berliiniin, kuinka kokoomuksen kansanedustajan Ilkka Kanervan mukaan erityisesti suomalaisissa talouspiireissä oltiin sitä mieltä, että Saksat tulisivat yhdistymään liittotasavallan ehdoilla. Ulkopoliittinen johto ei kuitenkaan halunnut julkisuudessa tuoda esille ajatuksiaan Saksan kysymyksestä, koska Saksojen välisten suhteiden tulehtuminen olisi voinut johtaa levottomuuksiin Euroopassa.⁵⁴²

Käytännössä tammi-helmikuun vaihteessa Suomen ulkopoliitiikkaa rakennettiin sille pohjalle, että DDR sulautuisi läntiseen veljesvaltioon. Moskova oli joutumassa sopeutujan rooliin, sillä Yhdysvallat ei ollut valmis tekemään Saksasta puolueetonta tai demilitarisoitua.⁵⁴³ Vuodelle 1990 kaavailtu Etykin huippukokous näyttäytyi keinona hallita Saksan kysymyksen ongelmakompleksia. Konkreettista

---

⁵⁴⁰ Muistio 129, 9.2.1990, salainen: Itä-Euroopan kehitysnäkymät; aluekokouksen tilannekatsaus (Lars Backström). Poliittisen osaston muistiosarja, numeroimattomat 1.1.-31.5.1990 (Ded), UMA.

⁵⁴¹ Raportti 1.2.1990 Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä koskien Suomen ulkopoliitiikkaa. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 140706, PA AA.

⁵⁴² DDR:n Helsingin suurlähetystön Gerhard Magetin raportti 12.1.1990 keskustelusta Ilkka Kanervan kanssa. MfAA, ZR, 1271/98, PA AA.

⁵⁴³ Muistio 129, 9.2.1990, salainen: Itä-Euroopan kehitysnäkymät; aluekokouksen tilannekatsaus (Lars Backström). Kansio poliittisen osaston muistiosarja, numeroimattomat 1.1.-31.5.1990 (Ded), UMA.

ratkaisua saksalaisten valtioiden dilemmaan ei ollut tarjolla, ja koko asiakokonaisuus oli arkaluontoinen. Kuitenkin pelkkä huippukokouksen aihe ”Euroopan muutos” tuntui toimivan savuverhona keskustelulle Saksan yhdistymismahdollisuudesta.⁵⁴⁴

Vuoden 1990 alkupuolella Kohl oli jo jättänyt taakseen kymmenen kohdan puheessaan esitetyn mallin liittovaltiokratkaisusta Saksojen välillä. Koska yhdistymisen piti tapahtua nopeasti, hän halusi ulottaa vallitsevat läntisen Saksan instituutiot itään. Liittotasavallan perustuslaki mahdollisti itäsaksalaisten osavaltioiden liittymisen Länsi-Saksaan erillisinä osavaltioina, ja Kohl halusi hyödyntää tätä mahdollisuutta.⁵⁴⁵

Kysymys Naton asemasta oli ratkaiseva tekijä suurvaltojen suhtautumisessa Saksojen yhdentymiseen. Yhdysvaltojen ulkopoliittinen johto tiedosti helmikuun alussa, että hidaskäynnin yhdyntymisprosessissa ei ollut sille eduksi. Kun neuvostoliittolaisten talous oli vaikeuksissa, he olivat riippuvaisia lännen avusta ja heidän Saksa-politiikkansa oli varovaista. Ajan myötä tämä asetelma olisi voinut muuttua, ja erilaiset vaatimukset liittyen Saksan Nato-jäsenyyteen ja amerikkalaisten joukkojen läsnäoloon Euroopassa lisääntyä.⁵⁴⁶

Neuvostoliitolle Naton itälaajeneminen oli punainen vaate. Kanta näytti kuitenkin lieentyvän, kun Kohl ja ulkoministeri Hans-Dietrich Genscher vierailivat Moskovassa 10. ja 11. helmikuuta 1990. Tapaamisen aikana Gorbatšov ilmaisi, että hän hyväksyi Saksojen yhdistymisen. Siitä päättäminen oli saksalaisten oma asia. Gorbatšov ei myöskään vaatinut Saksan neutralisointia tai demilitarisointia, kuten Ševardnadze oli tehnyt aiemmin keskusteluissaan Yhdysvaltojen ulkoministeri James Bakerin kanssa. Kohl tarjosi Neuvostoliitolle taloudellista apua, eikä Gorbatšov ollut valmis tukemaan Modrowia, sillä häntä askarruttivat sosialistisen blokin ja perestroikan tulevaisuus.⁵⁴⁷

Myönteisyydestään huolimatta Gorbatšov ei antanut suoraa suostumusta yhdistyvän Saksan Nato-jäsenyyteen. Vierailudiplomatian tarkoituksena lieneekin ollut yhdistymisprosessin jarruttaminen, sillä Moskovassa Gorbatšovia painostettiin. Viralliset neuvostokannanotot Natosta eivät pehmentyneet. DDR:n

---

⁵⁴⁴ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston muistio 16, 8.1.1990, salainen: ETYK-huippukokous 1990 ja 1992, näkökohtia Suomen toimintamalliksi (Jaakko Blomberg) ja muistion oheen samalla nimellä liitetty seitsensivuinen muistio 8.1.1990, salainen (Jaakko Blomberg). Jakelussa muun muassa presidentti Koivisto, pääministeri, ulkoasiainministeri, valtiosihteeri ja kansliapäällikkö Kalela. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1990 (kotelo 40), KA.

⁵⁴⁵ Sarotte 2009, s. 8.

⁵⁴⁶ Zelikow ja Rice, s. 159–160.

⁵⁴⁷ Haftendorn, s. 345; Nakath, Neugebauer ja Stephan, s. 30, 34; Zelikow ja Rice, 180–182 ja 188–190.

mahdollinen sulautuminen länsileiriin näyttäytyi todisteena siitä, että Gorbatšov oli heikko ja kykenemätön puolustamaan Neuvostoliiton etuja.⁵⁴⁸

Aiemmista epäilyistään huolimatta Gorbatšov kelpuutti Saksojen ja voittajavaltioiden väliset ns. 2+4-neuvottelut foorumiksi, jolla yhdistymisprosessi etenisi. Tämä 2+4-mekanismi moukaroitiin läpi virallisesti 13.2.1990 Ottawassa, johon sekä Naton että Varsovan liiton maat olivat kokoontuneet. Presidentti George Bush tuki Kohlia ja halusi vauhdittaa 2+4-foorumin kautta yhdistymistä. Tämän vuoksi virkamieskeskustelut ajoitettiin alkamaan jo ennen Itä-Saksassa järjestettäviä vaaleja.⁵⁴⁹

Suomen ulkoasiainministeriössä tapahtumien merkittävyys ymmärrettiin. Suurlähettiläs Ilkka Pastinen raportoi Lontoosta, että Neuvostoliitto ei enää vastustanut yhdistymistä, joka näytti tapahtuvan lännen ehdoin. Ison-Britannian ulkoasiainministeriössä yhdistyvän Saksan kuulumista tavalla tai toisella Natoon pidettiin ilmeisenä. Samansuuntaisia arvioita esitti lähetystöneuvos Heikki Hannikainen, jonka muistio oli Koiviston käsiteltävänä 13. helmikuuta. Myös Berliinin suurlähettiläs Arto Tanner näki Kohlin ja saksalaisten vaikutusvallan kohonneen.⁵⁵⁰

Ongelmattomana yhdistyvän Saksan mahdollista Nato-jäsenyyttä ei toki pidetty, sillä Neuvostoliiton viralliset kannanotot torjuivat sen. Neuvostoliiton suurlähettiläs Boris Aristov informoi Koivistoa Neuvostoliiton kielteisestä suhtautumisesta yhdistyvän Saksan Nato-jäsenyyteen, kun hän vieraili presidentinlinnassa 15.2.1990.⁵⁵¹

Liittotasavallassa etenkin sosiaalidemokraatit näyttivät olevan valmiit luopumaan Saksan Nato-jäsenyydestä, jos se olisi yhdistymisen esteenä.⁵⁵² Genscherin visioissa yhdistyvä Saksa olisi voinut jäädä kokonaan sotilasliittojen ulkopuolelle, kun Eurooppaan olisi luotu vaihtoehtoinen turvallisuusrakennelma, joka olisi sisällyttänyt itseensä niin Varsovan liiton kuin Naton rakenteet.⁵⁵³

---

⁵⁴⁸ Zelikow ja Rice, s. 190; Blomberg, s. 189–190.

⁵⁴⁹ Zelikow ja Rice, 191–195.

⁵⁵⁰ Taustamuistio 12.2.1990: Saksan tilanteen viimeaikaisesta kehityksestä (Heikki Hannikainen). Saksan kysymys 1990, I (13.60 Saksat) ja Koiviston arkiston kotelo 40/1990, KA, Lontoon lähetystöraportti 13.2.1990, salainen: Saksa yhdistymisen kynnyksellä (Ilkka Pastinen). Saksan kysymys 1990, I (13.60 Saksat) ja Berliinin lähetystöraportti 19.2.1990: Saksojen yhdistyminen ja Suomi (Arto Tanner). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁵¹ Muistio 16.2.1990, salainen: Suurlähettiläs Aristov Tasavallan Presidentin luona 15.2.1990: Saksan kysymys (Jaakko Kalela). Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittika, selvitykset 1990 (kotelo 40), KA. Genscherille kohdennetusta kritiikistä liittyen Kohlin kymmenen kohdan ohjelmaan ja DDR:n Nato-jäsenyyteen Zelikow ja Rice, s. 136–137.

⁵⁵² Ulkoasiainministeriön muistio 12.3.1990: Saksojen yhdistyminen ja 2+4-prosessi; Näkökohtia UM:n Saksa työryhmää varten (AR/RH). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁵³ Zelikow ja Rice, s. 174–179, 190–191.

Jälkikäteen Jaakko Blomberg on muistellut, että ulkoasiainministeriössä Länsi-Saksan jääminen Natoon tuntui mahdolliselta ja myös oletettavalta seuraukselta, koska Neuvostoliiton uuteen politiikkaan ja vastakkainasettelusta luopumiseen uskottiin. Varsinaista Naton itälaajenemista ei tässä kohdin kuitenkaan ennakoitu, vaikka DDR:n osavaltiot ajateltiin liitettävän Länsi-Saksaan.⁵⁵⁴

Kansainvälisen tason neuvottelut saivat aikaan konkreettisia toimia Suomen ulkoasiainhallinnossa. Yhdistymistä oli ennakoitu jo aiemmin, mutta nyt se koettiin realiteetiksi, johon suomalaisten tuli valmistautua käytännön tasolla. Salaisessa, 16. helmikuuta päivätyssä muistiossa esitettiin perustettavaksi työryhmä, joka kartoittaisi, mitä vaikutuksia Saksojen yhdistymisellä olisi Suomelle.⁵⁵⁵ Lisäksi ulkomaan edustustoja pyydettiin kiinnittämään raporteissaan erityistä huomiota Saksojen, niiden naapurivaltioiden sekä vastuuvaltioiden rooliin Saksan kysymyksessä.⁵⁵⁶

Suomelle oli ollut luonnollista Saksan kysymyksen kytkeminen Etyk-järjestelmään. Toisaalta ei ollut Suomen tehtävä puuttua siihen, miten Saksojen kysymyksessä edettäisiin. Pelkästään Pariisin rauhansopimuksen 10. artikla rajoitti Suomen aloitteellisuutta asiassa: Suomi oli sitoutunut tunnustamaan voittajavaltioiden tekemät Saksa koskevat sopimukset ja järjestelyt. Pariisin rauhansopimus sääteli Suomen suhtautumista yhdistymiseen. Vaikka suurvaltojen väliset hankaukset Saksan asemasta olisivat olleet Suomelle ongelmallisia, Suomen ei tullut

*”ottaa tässä vaiheessa kantaa muodostuvan Saksan valtion statukseen”.*⁵⁵⁷ Tältä osin Suomen ulkopoliittikka oli äärimmäisen pysyvyyttä korostavaa.

Suomen pidättyväinen asenne tunnettiin DDR:ssä. Avoimien kannanottojen vältteleminen ja tietynlainen passiivisuus arvioitiin suomalaisten perinteiseksi toimintamalliksi, jolla pyrittiin etääntymään suurvaltojen intresseistä. Suomalaisten nähtiin asennoituvan Saksojen yhdistymiseen yksimielisesti. DDR:n tilanne ei ollut hallittavissa, mutta yhdentymisprosessin toivottiin etenevän rauhallisesti. Euroopan blokkijaon oli päätyttävä, jolloin myös pienet eurooppalaiset maat olisivat saaneet lisää pelivaraa. Etykillä oli keskeinen rooli.

---

⁵⁵⁴ Jaakko Blomberg Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 22.10.2015.

⁵⁵⁵ Muistio 155, 16.2.1990, salainen: Saksan kysymys; näkökohtia Suomen kannalta (Eero Salovaara). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁵⁶ Salasanoma 16.2.1990: Saksan kysymys; täydentävät raportointiohjeet. Saksan kysymys 1990/II (13.60 Saksat), UMA. Saksa-työryhmän toiminnasta kansiossa Saksan kysymys/Suomen politiikka 1990 (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁵⁷ Muistio 155, 16.2.1990, salainen: Saksan kysymys; näkökohtia Suomen kannalta (Eero Salovaara). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

Lisäksi tiedossa oli, että Suomen ulkoasiainministeriössä suhtauduttiin skeptisesti yhdistyvän Saksan neutralisointiin.⁵⁵⁸

Wait and see -politiikasta huolimatta ulkoasiainministeriössä uskottiin, että Suomen kannatti ja piti miettiä ennalta, miten yhdistyminen voisi heijastua Suomen ja Saksojen välisiin kahdenvälisiin suhteisiin. Uudelleenjärjestelyjen arvioitiin vaikuttavan Suomen ja Saksojen välisiin sopimuksiin ja Saksa-työryhmä perustettiin erityisesti näitä sopimusselvityksiä varten.⁵⁵⁹

Kokoonpanon johtoon asetettiin alivaltiosihteeri Aarno Karhilo, joka sai ryhmään edustajia eri osastoilta. Työryhmän tuli raportoida ulkoasiainministeriön johtoryhmälle, ja sen työskentelyn tulosten tuli olla tarvittaessa hallituksen hyödynnettävissä.⁵⁶⁰

Keskeiseksi nousi kysymys siitä, mitä muutostarpeita Saksojen yhdistyminen voisi tuoda suomalaiseen kauppaa- ja talouspolitiikkaan. Vaikka yhdistyvän Saksan nähtiin kasvattavan painoarvoaan EY:ssä, ei EFTA-maiden merkityksen uskottu laskevan tai yhdistymisen tuovan ongelmia ETA-neuvotteluille. Tosin arvioissa huomioitiin myös se mahdollisuus, että etenkin Itävalta saattaisi livetä EFTA-maiden rintamasta ja kiirehtiä jäsenyyttään Euroopan yhteisöön.⁵⁶¹ Joka tapauksessa Suomen ja DDR:n välisen KEVSOS-sopimuksen lakkauttaminen vaikutti vääjäämättömältä.⁵⁶²

5.2. Puolustusministeriön ehdotus käsittelyyn

Suomessa Saksojen yhdyntymisen ymmärrettiin vaikuttavan Suomen asemaan, ja prosessia seurattiin tarkasti. Euroopan, Länsi-Saksan ja Neuvostoliiton lähentyminen oli Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta myönteistä. Kahtiajaon lientyminen merkitsi sitä, että sodan uhka Euroopassa väheni. Suurvallat eivät olleet todennäköisesti joutumassa selkkauksiin keskenään, vaikka kansainväliset suhteet olivatkin edelleen vaikeasti ennustettavissa eikä Moskovan poliittisen linjan jatkuvuudesta ollut selvää varmuutta. Myönteisestä kehityksestä huolimatta ulkoasiainministeriössä uskottiin, että Suomen idänpolitiikka hyötyi edelleen varovaisesta lähestymistavastaan. Niin kauan kuin kansainvälinen tilanne

---

⁵⁵⁸ Raportti: Finnische Haltung zur aktuellen Entwicklung in der deutschen Frage 23.2.1990. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

⁵⁵⁹ Muistio 204, 27.2.1990: Saksan kysymys: Työryhmän asettaminen (Jaakko Blomberg). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁶⁰ Sama.

⁵⁶¹ Avosanoma Suomen EY-edustustosta 6.3.1990: Saksan kysymyksen kauppapoliittiset vaikutukset. Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁶² Avosanoma Genevestä 7.3.1990: Saksan kysymyksen kauppapoliittiset vaikutukset; EFTA, GATT. Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

ja neuvostopolitiikka olivat murroksessa, Suomen tuli korostaa oman politiikkansa pysyvyyttä.⁵⁶³

Puolustusministeriö oli jo marraskuussa 1989 huomionnut, että Saksan liittotasavallan ja Neuvostoliiton välisten suhteiden paraneminen oli hyväksi Suomelle. Koska kansainvälinen tilanne vaikutti otolliselta, puolustusministeriö halusi selvittää, mitkä mahdollisuudet Suomella olisi Pariisin rauhansopimuksessa rajoitettujen saksalaisperäisten sotamateriaalien hankintaan.⁵⁶⁴

Kielto ostaa saksalaisia ja japanilaisia aseita ja asejärjestelmiä oli suomalaisten kannalta hankala, koska melkein kaikki sotilastuotteet valmistettiin yhteishankkeina ja suuressa osassa niistä oli saksalaisia komponentteja. Rauhansopimuksen määräykset olivat estäneen aika ajoin puolustusvoimien hankinnat, ja tulevaisuudessa tästä pelättiin aiheutuvan entistä enemmän haittaa. Ongelmia oletettiin tulevan muun muassa torjuntahävittäjien ostamisessa.⁵⁶⁵

Puolustusministeriön muistiossa ei viitattu periaatteeseen, jonka mukaisesti Suomi oli ostanut noin kolmanneksen aseistuksestaan länsivalloilta, kolmanneksen sosialistista maista ja kolmanneksen puolueettomista maista. Tätä käytäntöä olisi ollut vaikea noudattaa torjuntahävittäjien kilpailutuksessa, sillä hävittäjiä ei olisi ollut järkevää hankkia usealta eri toimittajalta. Suomi oli pyrkinyt noudattamaan vuoden 1962 ohjustulkinnan yhteydessä antamaa lupastaan aseostojen tasapuolisuudesta, mutta suuren kokoluokan hävittäjäkaupoissa tämä ei olisi ollut tarkoituksenmukaista.

Puolustusministeriön ehdotus uudesta sotilasartiklojen tulkinnasta vaikuttaakin liittyneen hävittäjiä koskevaan periaatepäätökseen, jota valmisteltiin puolustusvoimissa vuoden 1989 puolella. Puolustusvoimain komentaja, kenraali Jaakko Valtanen ei pitänyt muuttunutta Itä-Euroopan tilannetta perusteena Suomen oman asevarustelun supistamiseen, sillä poliittisen ilmapiirin lauhtuminen ei ollut vielä pohjoisilla merialueilla johtanut merkittäviin suurvaltojen tekemiin asevähenyksiin. Koivisto oli aiemmin arvioinut, että jännitteet alueella olisivat vähentyneet. Valtanen ei halunnut sinällään

---

⁵⁶³ Muistio 78, 22.1.1990: Euroopan muutos ja sen vaikutukset turvallisuuteen (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopoliittika, yleistä vuosi 1990/1 (18.40) ja muistio 253, 16.3.1990, salainen: Puolustusmateriaalihankinnat SLT:stä, SDT:sta ja Japanista (Jaakko Blomberg) sekä tämän muistion yhteyteen liitetty puolustusministeriön muistio 160/Sot/89 Sa1, 7.11.1989, salainen: Puolustusmateriaalihankinnat Saksan liittotasavallasta, Saksan demokraattisesta tasavallasta ja Japanista (osastopäällikkö Hans Christensen). Pariisin rauhansopimus 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁶⁴ Puolustusministeriön muistio 160/Sot/89 Sa1, 7.11.1989, salainen: Puolustusmateriaalihankinnat Saksan liittotasavallasta, Saksan demokraattisesta tasavallasta ja Japanista (osastopäällikkö Hans Christensen). Pariisin rauhansopimus 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁶⁵ Sama.

kommentoida Koiviston arvioita, mutta näki, että vanhojen hävittäjien korvaaminen uusilla kuului puolustusvoimien normaaliin toimintaan.⁵⁶⁶

Puolustusministeriössä listattiin vaihtoehtoisia toimintatapoja, joilla rauhansopimuksen rajoitteista olisi voitu irtautua. Ensinnäkin rauhansopimus olisi voitu sivuuttaa ilman minkäänlaisia neuvotteluja, minkä arveltiin kuitenkin herättävän vastustusta. Hankinnoissa olisi myös voitu noudattaa muun muassa herätemiinojen kohdalta tuttua tapaa, jolloin Isolta-Britannialta ja Neuvostoliitolta olisi hankittu ennakkotapaukseksi kelpaava hiljainen suostumus rauhansopimuksessa kielletylle asejärjestelmälle.⁵⁶⁷

Lisäksi kirjattuna oli vaihtoehto, jonka mukaan Suomi olisi voinut esittää sopimuksen päällekirjoittajavaltioille kaikkien sotilasartiklojen purkamista. Tätä esitystä ei kuitenkaan pidetty mahdollisena, koska sen ajateltiin edellyttävän rauhansopimuksen tekemistä molempien Saksojen tai yhdistyneen Saksan kanssa.⁵⁶⁸

Puolustusministeriön muistio laadittiin juuri ennen Berliinin muurin murtumista. Kun se lähetettiin valtiosihteerin Åke Wihtolin ja kansliapäällikkö Aimo Pajusen keskustelujen jälkeen ulkoasiainministeriöön helmikuussa 1990⁵⁶⁹, tilanne oli jo oleellisesti muuttunut. Saksojen yhdistyminen eteni nopeasti. Etenemisen nähtiin linkittyvän DDR:n 18. maaliskuuta pidettäviin vaaleihin, joiden tulos määrittäisi jatkon muun muassa yhteissaksalaisille vaaleille.⁵⁷⁰

Ulkoasiainministeriössä arvioitiin maaliskuussa, että Nato oli vahvistumassa. Varsovan liiton uhkakuva Natosta hyökkääjänä itään hiipui, kun länsiliittoutuneiden joukkoja vedettiin pois Saksasta. Varsovan liitto kuihtui. Samalla Neuvostoliitto pyrki turvaamaan asemansa Varsovan liiton sijaan kahdenvälisillä sopimuksillaan.⁵⁷¹

Suomen ja Neuvostoliiton YYA-sopimuksen kannalta tämä merkitsi sitä, että oli entistä epätodennäköisempää, että Suomi tulisi vedetyksi sopimuksen

---

⁵⁶⁶ Uusi Suomi 19.12.1989: Kenraalikunta hermostui Euroopan muutoksista.

⁵⁶⁷ Puolustusministeriön muistio 160/Sot/89 Sa1, 7.11.1989, salainen: Puolustusmateriaalihankinnat Saksan liittotasavallasta, Saksan demokraattisesta tasavallasta ja Japanista (osastopäällikkö Hans Christensen). Pariisin rauhansopimus 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁶⁸ Sama.

⁵⁶⁹ Puolustusministeriön lähete osastopäällikkö Hans Christenseniltä Jaakko Blombergille 160/Sot/89 sa1, 9.2.1990, salainen. Pariisin rauhansopimus 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁷⁰ Salasanoma 16.2.1990: Saksan kysymys; täydentävät raportointiohjeet. Saksan kysymys 1990/II (13.60 Saksat) ja salainen muistio 236, 12.3.1990: Saksan yhdistyminen; Yhdysvaltain hallituksen kanta (Hannu Uusi-Videnoja). Poliittisen osaston muistiosarja 221–330/1990 (Ded), UMA.

⁵⁷¹ Ulkoasiainministeriön muistio 6.3.1990: NATOn ja Varsovan liiton tulevat roolit; näkökohtia UM:n Saksa työryhmää varten. Saksan kysymys/Suomen politiikka 1990 (13.60 Saksat), UMA.

konsultaatiovelvoitteiden kautta kansainväliseen kriisiin. Toisaalta on ajateltavissa, että YYA-sopimuksen purkaminen ei ollut todennäköisesti Neuvostoliiton intresseissä, koska kahdenväliset sopimukset olivat entistä tärkeämpi osa sen turvallisuusjärjestelyjä.

Koska Saksan kysymys ja Euroopan tilanne kehittyivät suotuisaan suuntaan, ulkoasiainministeriössä näytettiin maaliskuussa vihreää valoa puolustusministeriön ehdotukselle. Suomelle kohdistetut hankintarajoitukset tuntuivat vanhentuneilta. Jaakko Blomberg uskoi, että rauhansopimuksen uusi tulkinta olisi mahdollinen vielä vuoden 1990 aikana. Uudelleentulkinta mahdollistaisi sen, että Suomen ei tarvitsisi ottaa joka kerta erikseen esille Ison-Britannian ja Neuvostoliiton kanssa rauhansopimuksen vastaisia hankintoja. Tosin etenemistä vanhaan tapaan ennakkotapausten kautta ei suljettu vielä pois.⁵⁷²

5.3. Luonnos Operaatio Paxista

DDR:ssä 18. maaliskuuta pidetyissä vaaleissa kristillisdemokraatit (CDU) saavuttivat osana vaaliliittoa selvän vaalivoiton, yli 40 prosenttia äänistä. He olivat kampanjoineet vapaan markkinatalouden ja nopean yhdistymisen puolesta, joten voitto merkitsi eräänlaista mandaattia Kohlin politiikalle. Ennen kaikkea vaalitulos tarkoitti pesäeroa vanhaan poliittiseen järjestelmään, sillä ¾ osa äänestäjistä puolsi saksalaisten valtioiden liittymistä yhteen. Korkea äänestysaktiivisuus vaaleissa, 93,4 prosenttia, legitimoivat osaltaan tämän toiveen.⁵⁷³

Vaalitulos muokkasi brittien ja ranskalaisten asennetta yhdistymiskysymykseen. He luopuivat vaatimuksesta laatia rauhansopimus Saksan ja sen entisten vihollismaiden välille. Koska yhdistyminen vaikutti vääjäämättömältä, pääministeri Margaret Thatcher otti aiempaa rakentavamman lähestymistavan 2+4-neuvotteluihin. Neljän voittajavallan tuli irtautua oikeuksistaan ja vastuistaan Berliinin ja koko Saksan osalta. Päämääräksi yhdistymisneuvotteluihin tuli asettaa Saksan suvereniteetti eli käytännössä sen oikeus kontrolloida omaa aluettaan.⁵⁷⁴

Moskovalle CDU:n voitto oli järkytys. Se oli kaavailut DDR:n pääministeriksi sosiaalidemokraattien Ibrahim Böhmeä, ja luottanut hitaaseen, asteittain etenevään yhdistymisprosessiin. Nyt vaalitulos näyttikin oikeuttavan DDR:n nopean sulauttamisen Länsi-Saksaan sen perustuslain 23. artiklan avulla.⁵⁷⁵

---

⁵⁷² Muistio 253, 16.3.1990, salainen: Puolustusmateriaalihankinnat SLT:sta, SDT:sta ja Japanista (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁷³ Grünbaum, s. 91–106.

⁵⁷⁴ Zelikow ja Rice, s. 235–236.

⁵⁷⁵ Zelikow ja Rice, s. 231.

Ulkoasiainministeriö reagoi nopeutuneeseen yhdentymisprosessiin huhtikuussa, jolloin René Nyberg laati ensimmäisen luonnoksen siitä, kuinka Suomi pyrki noottienvaihdolla eroon rauhansopimuksen sotilasartikloista. Tämä ulkoasiainministeriössä Operaatio Paxiksi nimetty toimenpide perustui oletukseen, että Saksalle ei laadittaisi rauhansopimusta ja Neuvostoliitto antaisi myöten yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyydelle.⁵⁷⁶

Nämä oletukset saattoivat tuntua radikaaleilta, mutta ulkoasiainministeriön muistioissa oli jo pitkin alkuvuotta ennakoitu Neuvostoliiton neuvotteluasetelmien joustavan muun muassa yhdistyvän Saksan Nato-jäsenyyden osalta. Ilkka Pastisen raportti helmikuulta⁵⁷⁷ viittaa siihen, että ulkoasiainministeriön virkamiehet pohjasivat tilanearvioitaan muun muassa Ison-Britannian ulkoasiainministeriöstä saatuihin tietoihin.

Suomen ulkoasiainministeriössä tiedettiin, että Neuvostoliitto vaati edelleen virallisesti Saksan rauhansopimuksen laatimista ja yhdistyneen Saksan liittoutumattomuutta. Näiden vaatimusten ei kuitenkaan uskottu toteutuvan, ja 2+4-neuvottelujen uskottiin sivuuttavan mahdollisen Saksan rauhansopimuksen. Ratkaisuun uskottiin päästävän virallisesti samana vuonna Etykin huippukokouksessa.⁵⁷⁸

Itäsaksalaiset arvioivat, että suomalaiset pitivät Neuvostoliiton vaikutusmahdollisuuksia rajallisina, koska sen asema kansainvälisessä järjestelmässä supistui. Yhdistyneestä Saksasta oli syntyvässä uusi supervalta. Tällä uudella eurooppalaisella Saksalla ennakoitiin olevan tiiviimmät suhteet itään ja pohjoiseen. Kun Euroopan kahtiajako oli hälvenemässä, Suomen kaltaisten puolueettomien maiden omien, mahdollisesti alueellisten, turvallisuuskonseptien merkitys kasvoi.⁵⁷⁹

Berliiniin raporttoitiin, kuinka eduskunnan puhemies Kalevi Sorsa laski huhtikuussa, että Neuvostoliitto oli poliittisella tasolla jo käytännössä luopunut DDR:stä. Ajatus

---

⁵⁷⁶ Muistio 10.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg) ja muistio 12.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA; Nyberg, s. 7.

⁵⁷⁷ Lontoon lähetystöraportti 13.2.1990, salainen: Saksa yhdistymisen kynnyksellä (Ilkka Pastinen). Saksan kysymys 1990/I (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁷⁸ Muistio 10.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁷⁹ Raportti: Finnische Haltung zu den Veränderungen in den osteuropäischen Ländern. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

neutraliteetin pohjalle rakennetusta yhdistyneestä Saksasta ei tuntunut hänestä realistiselta.⁵⁸⁰

Moskovan neuvotteluasema näytti todennäköisesti entistä heikommalta, kun länsiliittoutuneiden rivit tiivistyivät. Thatcher ja Bush keskustelivat Saksan kysymyksestä Bermudalla 10.-13.4.1990. Tuolla välillä Operaatio Paxista laadittiin kaksi eri luonnosta. Jälkimmäiseen niistä oli rauhansopimuksen uuden tulkinnan perusteeksi liitetty Suomen oikeus täyteen suvereenisuuteen. Samaa rajoittamatonta päätösvaltaa Saksalle Thatcher ja Bush julistivat Bermudalla annetussa lausumassa 2+4-neuvotteluista.⁵⁸¹

Saksan suvereniteetin palauttaminen nähtiin Suomen ulkoasiainhallinnossa keskeisenä perusteena Operaatio Paxille, vaikka Pariisin rauhansopimuksen rajoitteet eivät liittyneetkään suoranaisesti Saksojen ja voittajavaltioiden väliseen sopimukseen Saksan asemasta. Sotilasartiklat olivat ajan saatossa menettäneet merkityksensä, eivätkä muut valtiot noudattaneet niitä. Wienin sotilasdoktriiniseminaarissa tammikuussa 1990 Suomi oli ainoana maana maininnut rauhansopimuksen rajoitteet. Tuntui kohtuuttomalta, että Saksan rinnalla sotineelle Suomelle olisi jäänyt puolustusvoimia koskevia rajoituksia, joista Saksa olisi vapautunut yhdistymissopimuksessaan. Myös Koivistolle Operaatio Paxissa oli kyse oikeudenmukaisuudesta.⁵⁸²

Toisaalta Operaatio Pax kytkeytyi luontevasti Suomen Saksa-politiikkaan, jossa Pariisin rauhansopimuksen 10. artiklalla oli keskeinen merkitys. Artiklan mukaan Suomi oli sitoutunut kunnioittamaan liittoutuneiden yhdessä tekemiä ratkaisuja Saksan kysymyksestä. Tähän artiklaan nojautuen Suomi noudatti suhtautumisessaan Saksoihin puolueettomuutta eikä esimerkiksi osallistunut vuonna 1959 Neuvostoliiton ehdotuksen mukaiseen Saksa koskevaan rauhankonferenssiin tai tunnustanut ennen vuotta 1972 DDR:ää tai BRD:tä.⁵⁸³

Kuten edeltäjänsä, Koivisto pohjasi Suomen Saksa-politiikkaa rauhansopimuksen 10. artiklaan. Jo ennen Operaatio Paxin käynnistymistä ulkoasiainministeriössä oli arvioitu, että Suomi oli suorastaan velvoitettu muokkaamaan rauhansopimustaan

---

⁵⁸⁰ Raportti: Finnischer Reichstagspräsident zur Europapolitik 9.4.1990. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA.

⁵⁸¹ Muistio 10.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg) ja muistio 12.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA; Zelikow ja Rice, s. 236 ja 441–442.

⁵⁸² Muistio 12.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA; Jaakko Kalelan, Jaakko Blombergin ja René Nybergin lausunnot Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 22.10.2015; Blomberg, s. 252 ja 269.

⁵⁸³ Jakobson, s. 109–113.

sotilasartiklojen osalta, jos voittajavaltiot tunnustaisivat Saksan suvereniteetin.⁵⁸⁴ Koivisto toi esille artiklan periaatteellisen merkityksen Suomen Saksa-politiikalle, kun hän keskusteli Ranskan presidentti François Mitterrandin kanssa Neuvostoliiton ja Baltian tilanteesta sekä integraatiokysymyksistä Elysee-palatsissa 11.5.1990. Koivisto kielsi, että Saksan tilanne olisi aiheuttanut erityiskysymyksiä Suomelle. Hän arvioi:

*”Suomi on rauhansopimuksessa sitoutunut noudattamaan niitä päätöksiä, joita toisen maailmansodan voittajavallat tässä suhteessa tekevät”.*⁵⁸⁵

Kannanotto sopii käsitykseen Koiviston varovaisesta linjasta. Vaikka Suomen täysivaltaisuuden tavoittelemisen oli tärkeää, se ei saanut vahingoittaa idänsuhteita. Suomi ei voinut ilmaista omia pyrkimyksiään ennen kuin suurvallat olisivat saavuttaneet yhteisratkaisun Saksan kysymyksessä.

Suomen ulkopoliitikassa tasapainoiltiin keväällä 1990 pysyvyyden ja muutoksen välillä. Pankinjohtaja Jaakko Iloniemi, alivaltiosihteeri Aarno Karhilo, neuvotteleva virkamies Jaakko Kaurinkoski, toimittaja Max Rand ja kansliapäällikkö Jaakko Kalela pohtivat presidentinlinnassa maaliskuun lopulla pidetyssä ideointipalaverissa vakavasti, millaisia viestejä Mauno Koiviston tulisi välittää Euroopan tilanteesta haastattelussaan Kainuun Sanomille. Toisaalta nähtiin tarpeelliseksi korostaa kontinuiteettia. Suomen suhteet suureen rajanaapuriinsa eivät olleet muuttuneet, vaikka Euroopassa kuohui. Vanhat perusarvot ja YYA-sopimus olivat edelleen paikoillaan. YYA-sopimus toimi myönteisenä ratkaisuna tulevaisuudenkin turvallisuuskysymyksissä.⁵⁸⁶

Toisaalta kansallinen turvallisuus ei ollut ainoa tulokulma suomalaiseen ulkopoliittikaan. Suomalaiset olivat avoimia muutokselle. Etenkin nuoret esittivät moraalisia kannanottoja. Esimerkiksi kansojen pyrkimykset itsemääräämisoikeuteen olivat legitiimejä. Niitä ei voinut täysin sivuuttaa, vaan kahden ääripään väliltä oli löydettävä jonkinlainen tasapaino, kuitenkin vanhaa kuoppaamatta.⁵⁸⁷

---

⁵⁸⁴ Muistio 155, 16.2.1990, salainen: Saksan kysymys; näkökohtia Suomen kannalta (Eero Salovaara). Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA ja Blomberg, s. 252.

⁵⁸⁵ Jaakko Kalelan laatima muistio 25.5.1990, salainen: ”Tasavallan Presidentin keskustelut Presidentti Mitterrandin kanssa Elysee-palatsissa 11.5.1990”. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA.

⁵⁸⁶ Asialista ja muistio ideointipalaverista presidentinlinnassa 31.3.1990 liittyen Tasavallan Presidentin haastatteluun Kainuun Sanomissa 8.4.1990, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 40), KA.

⁵⁸⁷ Asialista ja muistio ideointipalaverista presidentinlinnassa 31.3.1990 liittyen Tasavallan Presidentin haastatteluun Kainuun Sanomissa 8.4.1990, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 40), KA.

Jälkikäteen arvioiden vaikuttaa mielestäni siltä, että suomalaisessa yhteiskunnassa elettiin kylmän sodan lopulle tultaessa murrosaikaa. Perinteisiä arvoja edustavat politiikan toteuttajat ja ns. uusi sukupolvi katsoivat maailmaa eri silmin. Uudella sukupolvella tarkoitan tässä yhteydessä nuoria, joilla ei ollut omia muistikuvia Kekkonen ajasta. Heille nuorisokulttuuri ei tarkoittanut välttämättä poliittista aktivismia vaan ovien vähittäistä avautumista Eurooppaan matkustelun, kulttuurin ja koulutusvaihtoehtojen kautta. Kun nuorilla ei ollut tunnetta Neuvostoliiton yliotteesta Suomeen, ulkopoliittisen johdon uhkakuvien värittämät tilannearviot eivät koskettaneet tai kiinnostaneet heitä.

Vaikka ulkopoliittisiin kannanottoihin olisi kaivattu uusia sävyjä, Kainuun Sanomien haastattelussa Koivisto painotti voimakkaasti perinteistä lähestymistapaa ja YYA-sopimuksen muuttumattomuutta. Koiviston sanoin:

”Mutta virheellinen on kuvitelma, että Berliinin muurin kaatuminen on poistanut ristiriidat Euroopasta, jossa tulevienkin vähennysten jälkeen on enemmän asevoimia kuin missään muualla maailmassa. Olisi harhaa luulla, että maantiede noin vain menettäisi merkityksensä.”⁵⁸⁸

Ulkoasiainministeriössä Operaatio Pax kuvattiin ensisijaisesti suvereniteettiaktiksi, joka tähtäsi Suomen täysivaltaisuuteen. Rauhansopimus oli juridinen asiakirja, jonka soveltaminen nähtiin ongelmattomampana kuin poliittisen YYA-sopimuksen.⁵⁸⁹

Ministeriön virkamiehet puhuivat Operaatio Paxista ulospäin rauhansopimuksen uudelleentulkintana. Tämä sanonta oli diplomaattinen muotoilu, joka sai toimen kuulostamaan maltilliselta sopimusmuokkaukselta. Ilmauksella etäännyttiin Operaatio Paxin syvällisestä merkityksestä, sillä siinä tosiasiallisesti mitätöitiin rauhansopimuksen sotilasartiklat.

Kynnystä irtautua osin rauhansopimuksesta madalsi se, että sitä oli sovellettu vuosien varrella jo useaan otteeseen. Suomi ei ollut missään vaiheessa hakenut muutoksia rauhansopimukseen tavoilla, jotka siihen oli kirjattu. Periaatteessa rajoitteet olisi voinut ohittaa siten, että asiasta olisi tehty sopimus rauhansopimuksen allekirjoittajamaiden ja Suomen tai YK:n turvallisuusneuvoston ja Suomen välillä. Molemmat vaihtoehdot olivat suomalaisten kannalta huonoja. Allekirjoittajavaltioita oli useita, ja niiden käsitys sopimuksesta vaihteleva.

---

⁵⁸⁸ Tasavallan presidentin erikoishaastattelu Kainuun Sanomille 8.4.1990. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 40), KA.

⁵⁸⁹ Muistio 10.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg) ja muistio 12.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA ja Blomberg, s. 252 ja 269.

Sopimusneuvottelut turvallisuusneuvoston kanssa eivät tuntuneet mielekkäiltä. Jos Suomi olisi nostanut keskusteluissa esille siihen kohdistuneet rajoitteet, se olisi rinnastettu Saksan entisiin liittolaisiin ja Varsovan liiton maihin.⁵⁹⁰

Huoli rinnakkainasettelusta Varsovan liiton maiden kanssa liittyi luultavimmin Neuvostoliiton tavoitteisiin esittäen Suomi mallimaana kommunismista vapautuville maille. Suomalaiset kokivat keskustelun Itä-Euroopan finlandisaatiosta kielteisenä eivätkä halunneet missään nimessä ruokkia sitä.

Käytännössä Saksojen ja neljän voittajavallan väliset neuvottelut tarjosivat Suomelle väylän irtautua sen omista täysivaltaisuuden rajoitteista. Lähtökohtana huhtikuuisessa esityksessä oli, että Suomi voisi vapautua sotilasartikloista vuoden 1990 Etykin huippukokouksen jälkeen vaihtamalla asiasta nootteja Ison-Britannian ja Neuvostoliiton kanssa. Perusteena olisi Euroopan muuttunut tilanne.⁵⁹¹

Huhtikuussa kaavailtu menettelytapa muistutti vanhaa käytäntöä, jolla rauhansopimukseen oli haettu muutoksia vuosien varrella. Ratkaisu vaikutti merkittävältä, mutta ei kohtuuttomalta. Tärkeää oli yhdistymisneuvottelujen seuraaminen ja Suomen aloitteen liittäminen kyseiseen prosessiin.

---

⁵⁹⁰ Muistio 12.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁹¹ Sama.

6. Rauhansopimuksen uudelleentulkintaa työstetään

6.1. Operaatio Pax kytketty Saksojen yhdentymiseen

Suomi oli pohjannut Saksa-politiikkansa puolueettomuuteen ja Pariisin rauhansopimukseen, jonka 10. artikla tosiasiallisesti velvoitti Suomea hyväksymään kaikki Saksaan koskevat järjestelyt. Kun kahden Saksan ja neljän voittajavallan keskustelut Saksan tulevaisuudesta olivat johtamassa Saksan suvereniteetin palauttamiseen, Operaatio Pax ja sen eteneminen sidottiin toukokuussa Saksojen yhdistymisneuvotteluihin.⁵⁹²

Ensimmäiset ulkoministeritapaamiset kahden Saksan ja neljän voittajavallan kesken pidettiin Bonnissa 5. toukokuuta. Suomen ulkoasiainministeriössä näytti selvältä, että tie yhtenäiseen Saksaan kuljisi 2+4-neuvottelujen kautta. Keskustelut vaikuttivat etenevän ripeästi. Saksojen välinen valuutta-, talous- ja sosiaaliunioni olivat toteutumassa heinäkuun alusta. Yhdistymisneuvottelut uskottiin saatavan päätökseen vuoden 1990 loppuun mennessä. Neuvottelujen tulokset aiottiin vahvistaa samana vuonna Etykin huippukokouksessa.⁵⁹³

Bonnissa Ševardnadze teki yllättävän ehdotuksen. Saksat voisivat yhdistyä nopeasti, mutta Neuvostoliitto pitäisi kiinni miehittäjävaltaoikeuksistaan siihen saakka, kunnes kaikki Moskovan intressit olisi huomioitu. Yhdistymisen sisäiset ja ulkoiset aspektit erotettaisiin toisistaan, jotta kysymys yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyydestä ei jarruttaisi etenemistä.⁵⁹⁴

Saksan kannalta ratkaisu ei tuntunut mielekkäältä. Sehän olisi jäänyt yhdistyneenä valvonnan alle eikä olisi ollut täysimääräisesti suvereeni. Yhdistyminen edellytti liittoutumisstatuksen ratkaisemista, mutta Ševardnadzen Nato-kanta tuntui jopa aiempaa tiukemmalta. Hän ei enää nähnyt mahdollisena Saksan jäsenyyttä samanaikaisesti Natossa ja Varsovan liitossa, mikä oli ollut vaihtoehtona aiemmin. Neuvostoliitto vaati myönnytyksiä ja näitä länsi pyrki tarjoamaan. Tästä oli

---

⁵⁹² Muistio 426, 21.5.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen sotilaalliset rajoitukset; eduskuntakysely (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁵⁹³ Bonnin lähetystöraportti 9.5.1990, salainen: 2+4 –maan konferenssi, keskeiset tulokset ja Auswärtiges Amtin arvio (Viemerö). Saksan kysymys 1990 IV/ (13.60 Saksat), muistio 411, 10.5.1990: Saksan yhdistyminen – tilannekatsaus (Heikki Hannikainen). Saksan kysymys 1990/V (13.60 Saksat) ja taustamuistio 15.5.1990: Saksojen yhdistyminen; yleisilannekatsaus. Saksan kysymys 1990/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

⁵⁹⁴ Haftendorn, s. 347; Nakath, Neugebauer ja Stephan, s. 37; Bonnin lähetystöraportti 7.5.1990: Ensimmäiset 2+4-keskustelut Bonnissa; 5.5.1990 – historiallinen pelinavaus (Antti Karppinen) ja Bonnin lähetystöraportti 21.5.1990, salainen: SLT:n (ulko)politiikan arkihuolia; keskustelu 3 valtiosihteerin ja hieman muidenkin kanssa toukokuussa 1990 (Antti Karppinen). Bonnin lähetystöraportit toukokuu 1990 (5C), UMA.

kysymys, kun Kohl tarjosi Neuvostoliitolle taloudellista apua ja Natossa ponnisteltiin sen omien rakenteiden muokkaamiseksi.⁵⁹⁵

Suurlähettiläs Antti Karppinen raportoi ulkoasiainministeri Pertti Paasille Bonnin ja Moskovan näkemyseroista yhdistyvän Saksan turvallisuusratkaisuihin. Neuvostoliiton julkisuudessa esittämä kielteinen kanta⁵⁹⁶ Saksan Nato-jäsenyyteen oli tiedossa, mutta toisaalta oltiin siinä käsityksessä, että Saksa tultaisiin upottamaan kaikesta huolimatta Natoon. Varsovan liiton murentuminen ja Naton tehtävien uudistaminen ajoivat kehitystä tähän suuntaan.⁵⁹⁷

Varsovan liiton kesäkuisessa kokouksessa Gorbatšov puhui, kuinka yhdistyneen Saksan pitäisi kuulua ylimenokauden ajan molempiin sotilasliittoihin. Todennäköisesti liittoutumiskysymystä hyödynnettiin neuvotteluaseena, kun Neuvostoliitto keskusteli Bonnin kanssa taloudellisesta tuesta. Sen jälkeen kun Bonnin liittopäivät oli myöntänyt ns. Jumbo-lainan Neuvostoliitolle, lupasi DDR:n valtiosihteeri Günther Krause vielä, että DDR subventois Neuvostoliiton joukkosiirtoja.⁵⁹⁸

Karppinen näki, että Saksan sotilaallisesta liittoutumisesta oli päästävä yhteisymmärrykseen, jotta Saksa saisi täyden suvereenisuutensa. Kun neljän voittajavaltion keskustelut Saksan asemasta olivat eräänlaista neuvottelupokeria, yhdistymisen eteneminen ei ollut yksioikoisen selvää. Neuvostojoukkojen oleskelu ja poisvetäminen yhdistyvän Saksan itäosista koettiin isoksi ongelmaksi.⁵⁹⁹

Karppisen raportti kuvastaa yhdistymisprosessiin liittyneitä epävarmuustekijöitä. Saksojen lopullisen yhdistymisen ajateltiin voivan venyä vuodella tai jopa useammalla eteenpäin. Toisaalta pidettiin mahdollisena, että 2+4-keskustelujen tulokset esitettäisiin Pariisiin Etyk-kokouksessa vuonna 1990, vaikka ratkaisua kaikkiin Saksa koskeviin ulkopoliittisiin ongelmakointiin ei olisi vielä saatukaan. Tällöin Saksa saattaisi saada suvereniteettinsa takaisin muodollisesti, vaikka kyseessä olisikin edelleen eräänlainen ylimenokausi, jonka aikana tehtäisiin erilaisia sopimuksia joukkojen sijoitukseen ja turvallisuuteen liittyen.⁶⁰⁰

---

⁵⁹⁵ Zelikow ja Rice, s. 251–261.

⁵⁹⁶ Tässä viitataan erityisesti turvallisuusasiantuntija Portugalovin 21.5.1990 antamiin lausuntoihin Die Welt –lehdessä.

⁵⁹⁷ Bonnin lähetystöraportti 21.5.1990, salainen: SLT:n (ulko)politiikan arkihuolia; keskustelu 3 valtiosihteerin ja hieman muidenkin kanssa toukokuussa 1990 (Antti Karppinen). Bonnin lähetystöraportit toukokuu 1990 (5C), UMA.

⁵⁹⁸ Nakath, Neugebauer ja Stephan, s. 38–40.

⁵⁹⁹ Bonnin lähetystöraportti 21.5.1990, salainen: SLT:n (ulko)politiikan arkihuolia; keskustelu 3 valtiosihteerin ja hieman muidenkin kanssa toukokuussa 1990 (Antti Karppinen). Bonnin lähetystöraportit toukokuu 1990 (5C), UMA.

⁶⁰⁰ Bonnin lähetystöraportti 21.5.1990, salainen: SLT:n (ulko)politiikan arkihuolia; keskustelu 3 valtiosihteerin ja hieman muidenkin kanssa toukokuussa 1990 (Antti Karppinen). Bonnin lähetystöraportit toukokuu 1990 (5C), UMA.

Koska suomalaiset seurasivat Operaatio Paxissa Saksan jalanjalkia, huomionarvoista oli, että Karppinen kuvasi Bonnin tähtävän mahdollisimman ripeisiin yhdistymisneuvotteluihin. Kohl kiirehti yhdistymistä, koska sen nähtiin olevan saavutettavissa vain, kun poliittinen ilmapiiri Moskovassa oli suopea. Heikon taloustilanteen nähtiin heiluttavan Neuvostoliiton sisäistä tasapainoa ja luovan maaperää ääriliikkeille. Jos Gorbatsšovin valta horjuisi, myös neuvostopoliittikkaa saatettaisiin joutua vetämään takaisin, samoin kuin Ševardnadzen tekemiä lausuntoja. Karppinen piti tätä arviota niin saksalaisten kuin muidenkin Nato-jäsenmaiden näkemyksenä.⁶⁰¹

Karppisen huomio kiinnittyi myös siihen, kuinka Saksa osoitti 2+4-prosessissa voimakkaasti omaa aloitteellisuuttaan. Bonnille 2+4-tapaamiset olivat nimenomaan keskusteluja, ei sen pään yli käytäviä neuvotteluja sen omasta asemasta. Bonn halusi olla ehdottomasti mukana esittämässä prosessin lopputuloksia ilmoitusasiana Pariisin huippukokouksessa.⁶⁰²

Näkemyks Saksan nousevasta ja Neuvostoliiton laskevasta merkityksestä voimistui ulkoasiainministeriössä vähitellen. DDR:n ulkoasiainhallinto kuvaa jo huhtikuuisessa raportissaan, kuinka suomalaiset poliitikot alkoivat nähdä uutena suurvaltana Neuvostoliiton sijaan yhdistyvän Saksan. Juhani Suomen mukaan tämä asenne vahvistui, kun Venäjän neuvostotasavalta julistautui presidenttinsä Boris Jeltsinin johdolla itsenäiseksi ja nousi Gorbatsšovin rinnalle toiseksi valtapooliksi.⁶⁰³

6.2. Valmistelua pienessä piirissä

Ulkoasiainministeriössä eri virkamiesten näkemykset Saksojen jälleenyhdistymisestä olivat yllättävän samansuuntaisia, vaikka pieniä nyanssieroja löytyikin. Operaatio Paxia valmisteltiin kuitenkin hyvin pienessä piirissä, eikä esimerkiksi Saksa-työryhmällä ollut varsinaista roolia hankkeessa. Saksa-työryhmä lähinnä taustoitti Saksan tilannetta, mutta ei ollut osallisena Pax-luonnoksissa.

Nybergin mukaan ministeriössä pelättiin tietovuotoa, minkä vuoksi Operaatio Paxin työstämisestä ei kerrottu avoimesti. Tosin Nyberg kertoo huhtikuussa antaneensa valtiotieteen tohtori Pekka Visurin kautta Helsingin Sanomille juttuvinkin Pariisin rauhansopimuksen määräyksistä, jotta Operaatio Paxille olisi saatu tukea julkisuudesta. Helsingin Sanomat ei tarttunut ideaan, mutta

---

⁶⁰¹ Sama.

⁶⁰² Sama.

⁶⁰³ Raportti: Finnische Haltung zu den Veränderungen in den osteuropäischen Ländern. Interne Informationen über Innen- und Aussenpolitik Finnlands, ei tekijän nimeä. MfAA, ZR 1258/98, PA AA; Suomi 2016, s. 594.

keskustelu kääntyi Pariisin rauhansopimuksen rajoitteisiin alkukesästä, kun kansanedustaja Tuure Junnila esitti aiheesta hallitukselle kirjallisen kysymyksen.⁶⁰⁴

Ei tunnu todennäköiseltä, että eduskuntakyselyn ajoitus olisi ollut pelkkää sattumaa. On luontevampaa olettaa, että Junnilalla oli jotain kautta tietoa meneillään olevasta hankkeesta.

Junnilan kyselyssä ei tosin viitattu Saksojen yhdentymisprosessiin tai rauhansopimuksen Saksaa käsitteleviin kohtiin vaan Euroopan muuttuneisiin olosuhteisiin. Suomelle vuonna 1947 asetetut sotilaalliset määräykset tuntuivat kohtuuttomilta tilanteessa, jossa kylmän sodan aikaiset valtarakenteet olivat murtumassa. Junnilan mielestä rauhansopimuksen sotilasartiklat haittasivat puolustuslaitoksen kehittämistä ja rajoittivat Suomen täysivaltaisuutta. Hän kannatti neuvotteluprosessin aloittamista, jolloin rajoituksista olisi voitu vapautua.⁶⁰⁵

Junnila oli perusteluissaan pitkälti samoilla linjoilla kuin Operaatio Paxin toteuttajat. Ulkopoliittinen johto ei kuitenkaan halunnut tuoda julkisuuteen tässä vaiheessa tietoja aikeista mitätöidä sotilasartiklat. Ulkoministeri Pertti Paasion vastauksessa muistutettiin, että Suomi oli sopimusta tulkitsemalla saanut jo aiemmin joustoa sotilaallisiin määräyksiin ja niin tultaisiin tekemään jatkossakin. Puolustusvoimien kehittämisen ei katsottu kärsineen rauhansopimuksen takia. Julkisesti ei haluttu kertoa, että ulkoasiainministeriössä mietittiin vaihtoehtoja vapautua rauhansopimusrajoitteista ja seurattiin tätä silmällä pitäen Saksan 2+4-neuvottelujen etenemistä.⁶⁰⁶

Huomio rauhansopimukseen kiinnittyi uudelleen toukokuun lopulla, kun Oy Veho Ab tiedusteli ulkoasiainministeriöltä lupaa saksalaisten helikoptereiden myyntiin viranomaisille. Veho oli jo aiemmin saanut luvan kyseisten koneiden myyntiin yksityishenkilöille, ja nyt lupaa haluttiin laajentaa koskemaan viranomaistahoja.⁶⁰⁷

Ulkoasiainministeriössä hankkeelle ei nähty estettä. Tässä vaiheessa oltiin myös valmiita viestimään asiasta tarvittaessa lehdistölle niin, että vastauksessa olisivat

---

⁶⁰⁴ Nyberg, s. 7–8; Suomi 2016, s. 599; Blomberg, s. 252–253.

⁶⁰⁵ Jäljennös hallitukselle osoitetusta Tuure Junnilan kirjallisesta kysymyksestä 8.5.1990: Pariisin rauhansopimuksessa puolustusvoimille asetettujen rajoitusten poistamisesta. Pariisin rauhansopimus 1990/I (18.40), UMA; Blomberg, s. 252–253.

⁶⁰⁶ Muistio 426, 21.5.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen sotilaalliset rajoitukset; eduskuntakysely, liitteenä vastausluonnos Junnilalle (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I (18.40), UMA.

⁶⁰⁷ Muistio 482, 6.6.1990, salainen: Saksalaisten helikoptereiden tuonti; ulkoasiainministeriön lausunto (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia tai valmistetta olevat siviililentokoneet), (18.40), UMA.

tulleet ilmi hallituksen mahdolliset aikeet rauhansopimuksen tulkitsemisesta. Lehdistölle valmistauduttiin kertomaan, että

*”Rauhansopimus ei muuttuvassa Euroopassa saa enää estää normaalia kaupankäyntiä Saksan kanssa. Saksan kysymyksen kehitys tuo väistämättä myös Pariisin rauhansopimuksen Saksa koskevat määräykset uuden tarkastelun kohteeksi”.*⁶⁰⁸

Tätä muotoilua presidentti Mauno Koivisto ei kuitenkaan sallinut. Veholle annetussa vastauksessa vedottiin ainoastaan epämääräisesti näkökohtiin, jotka liittyivät kyseisiä tuontikauppoja koskevaan toimialaan.⁶⁰⁹

Koivisto ei ollut valmis tuomaan julki Suomen ajatuksia rauhansopimuksen tulkinnasta, koska suurvallat eivät olleet vielä sopineet Saksojen yhdistymisestä. Idänsuhteet menivät kaiken edelle, ja Koivisto tuki Gorbatšovia. Koivisto koki Operaatio Paxin tärkeäksi, mutta hanke ei saanut haavoittaa Neuvostoliiton ja Suomen välisiä suhteita.⁶¹⁰ Suomi saattoi tehdä omakohtaisia poliittisia ratkaisujaan vain, jos se sopi suurvaltojen suunnitelmiin. Reaalipolitiikka sääteli ulkopolitiikan toteuttamista.

Myös ulkoasiainministeriössä oltiin odottavalla kannalla, vaikka Koivistolle esiteltiin jo 12. kesäkuuta luonnos Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisten rajoitusten poistamisesta vaihtamalla asiasta nootteja Neuvostoliiton ja Ison-Britannian kanssa. Luonnoksen mukaan hallituksen ilmoitus irtautua rajoituksista olisi kuitenkin tehty vasta sitten, kun Saksojen yhdistymiseen liittyvät kansainvälisen tason kysymykset olisi ratkottu. Ulkoasiainministeriössä haluttiin etukäteen varautua tulevaan. Perusteeksi toiminnalle mainittiin puolustusvoimien kiinnostus saksalaisiin ja japanilaisiin asejärjestelmiin.⁶¹¹

Kesäkuussa ulkoasiainministeriössä tehtiin lisäksi juridinen arvio rauhansopimukseen liittyvästä päätöksenteosta.⁶¹² Se ei kuitenkaan Nybergin mukaan ollut Operaatio Paxin kannalta relevantti, koska Koivistolle hankkeessa oli

---

⁶⁰⁸ Sama.

⁶⁰⁹ Muistio 482, 6.6.1990, salainen: Saksalaisten helikoptereiden tuonti; ulkoasiainministeriön lausunto (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia tai valmistetta olevat siviililentokoneet), (18.40), UMA, Nyberg. s. 7 ja Blomberg, s. 253–254.

⁶¹⁰ Jaakko Kalelan lausunto Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 22.10.2015.

⁶¹¹ Asialista tapaamiselle tasavallan presidentin kanssa 12.6.1990 ja ulkoasiainministeriön poliittisen osaston luonnos 12.6.1990: Pariisin rauhansopimuksen sotilaalliset rajoitukset, Suomi, Saksa (Jaakko Blomberg). Mauno Koiviston arkisto. Ulkopolitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA.

⁶¹² Muistio 267, 12.6.1990, salainen: Päätöksenteko Suomessa Pariisin rauhansopimuksen sotilaallisia määräyksiä koskevasta III luvusta (Eero Kekomäki). Pariisin rauhansopimus 1990/I (18.40), UMA.

kyse oikeudenmukaisuudesta. Operaatio Pax oli perusteiltaan poliittinen, ei juridinen. Jos Saksa yhdistyisi ja saisi takaisin suvereenisuutensa, olisi oikeus ja kohtuus, että myös Suomea koskevat täysivaltaisuuden rajoitteet katoaisivat.⁶¹³

Koivisto ei ilmaissut suhtautumistaan rauhansopimuksen tulkittamiseen, ja kesällä 1990 ulkoasiainministeriössä tyydyttiin seuraamaan 2+4-neuvottelujen etenemistä. Kesäkuussa vaikutti siltä, että prosessi saataisiin päätökseen syyskuussa, varsinaista rauhansopimusta ei tehtäisi ja yhdistymisneuvottelujen tulos voitaisiin esittää marraskuussa Etäk-kokouksessa, mutta varmuutta tästä ei vielä ollut.⁶¹⁴

Bonnin, Berliinin ja Pariisin Suomen edustustot raportoivat, että 22. kesäkuuta Berliinissä pidetyt 2+4-ulkoministerineuvottelut olivat sujuneet hyvissä tunnelmissa. Neuvotteluaiakataulua oli nopeutettu. Neuvostoliitto oli näkemyksissään vielä etäällä lännen asemista, mutta Ševardnadzen sotilaspoliittisten vaatimusten epäiltiin johtuvan Neuvostoliiton sisäpoliittisista tekijöistä. Ševardnadze piti näennäisen tiukasti kiinni neuvotteluasemistaan, jotta hän olisi saanut toiminnalleen puoluekokouksen hyväksynnän. Länsimaat kuitenkin uskoivat, että Neuvostoliitto tulisi taipumaan yhdistyvän Saksan Nato-jäsenyyteen.⁶¹⁵

Saksan Nato-jäsenyys näytti Saksa-työryhmän silmin todennäköiseltä, jos organisaation luonnetta ja doktriinia muutettaisiin vastaamaan Neuvostoliiton turvallisuusintressejä.⁶¹⁶ Länsi-Saksan jääminen Natoon tuntui Blombergin mielestä mahdolliselta, koska Neuvostoliiton uuteen politiikkaan ja vastakkainasettelusta luopumiseen uskottiin. Naton itälaajenemista ei tässä kohdin suoranaisesti mietitty, vaan yksinkertaisesti ajateltiin, että Itä-Saksan osavaltiot liitetään Länsi-Saksaan. Kysymys oli näkemyksestä, joka perustui eri lähteistä, muun muassa lähetystöjen raporteista, saatuun tietoon. Tämä tieto oli pirstaleista ja osin riittämätöntä, mutta kokonaiskuvaa rakennettiin sen pohjalta.⁶¹⁷

---

⁶¹³ René Nybergin lausunto Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 22.10.2015.

⁶¹⁴ Blomberg, s. 254–255; Saksa-työryhmän muistio 575, 2.7.1990: Saksatyöryhmän kokous 18.6.1990 (Heikki Hannikainen). Saksan kysymys/Suomen politiikka 1990 (13.60 Saksat), UMA.

⁶¹⁵ Bonnin lähetystöraportti 27.6.1990, salainen: 2+4 –maan ulkoministerikonferenssi Itä-Berliinissä 22.6.; Auswärtiges Amtin arvio, Berliinin lähetystöraportti 27.6.1990: ”2+4” Berliinin kannalta ja Pariisin lähetystöraportti 26.6.1990, salainen: Ranska ja Saksan yhdistymistä koskevat 4+2 –keskustelut. Saksan kysymys 1990/VI (13.60 Saksat), UMA.

⁶¹⁶ Saksa-työryhmän muistio 575, 2.7.1990: Saksatyöryhmän kokous 18.6.1990 (Heikki Hannikainen). Saksan kysymys/Suomen politiikka 1990 (13.60 Saksat), UMA.

⁶¹⁷ Jaakko Blombergin lausunnot ulkoasiainministeriössä järjestetyssä muistitietoseminaarissa 22.10.2015.

Länsimaiden lopullinen kanta Saksojen yhdistymiseen ja sitä koskeviin turvallisuusratkaisuihin naulittiin kiinni Lontoon Nato-kokouksessa heinäkuussa 1990. Lontoon julistuksessa todettiin yksiselitteisesti, että yhdistynyt Saksa olisi Naton jäsen. Neuvostoliiton Saksalta edellyttämät joukkorajoitukset sidottiin TAE-sopimukseen, jonka mukaan Varsovan liitolla ja Natolla tuli olla Euroopassa sama määrä aseita. Jotta Neuvostoliitto olisi pystynyt hyväksymään nämä järjestelyt, julistuksessa korostettiin Naton uutta linjaa: yhteistoimintaa Itä- ja Keski-Euroopan maiden kanssa niin sotilaallisella kuin poliittisella tasolla. Vähintään yhtä tärkeä myönnytys oli taloudellinen apu, jota etenkin Kohl halusi ohjata Gorbatšoville.⁶¹⁸

Neuvostoliiton kanta yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyyteen oli ollut epäjohdonmukainen. Julkisuudessa siihen oli suhtauduttu kaiken kaikkiaan kielteisesti, mutta Gorbatšovin oma asenne ei ollut näyttänyt ehdottomalta. Toukokuisen Washingtonin käyntinsä jälkeen hän ei enää suoraan vastustanut Nato-jäsenyyttä.⁶¹⁹

Kesän aikana Gorbatšovia painostettiin usealta eri taholta. Hän onnistui kukistamaan vastustajansa NKP:n heinäkuuisessa puoluekonferenssissa, mutta paine ei hellittänyt kuin hetkellisesti. Elokuuhun tultaessa oppositio oli kasvattanut kannatustaan merkittävässä määrin, ja jopa vallankaappaus olisi ollut mahdollinen.⁶²⁰

Toisaalta yhdistymisprosessi tuntui kulkevan vääjäämättä eteenpäin. Kun Lontoon Nato-kokouksessa oli julistettu puolustusliiton uusi yhteistyöhön tähtäävä linja, Gorbatšovin oli helpompaa hyväksyä ajatus yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyydestä. Myös hänen voittonsa NKP:n puoluekokouksessa vahvisti tietä yhdistymiselle.⁶²¹

DDR:n Helsingin suurlähetystö raportoi, että suomalaisten reaktiot huippukokoukseen olivat pääosin positiivisia. Nato-maiden julistus nähtiin askeleena pysyvään rauhaan ja sen uskottiin vahvistavan Gorbatšovin asemaa kotimaassaan. Kriittisempiä arvioita esitti kemiallisten aseiden ja ydinaseiden tuntija Jorma K. Miettinen, joka oli toiminut Helsingin yliopiston radiokemian laitoksen professorina vuosina 1964–1986. Hänen mukaansa Nato ei edelleenkään luopunut ydinaseiden ensikäytöstä vaan uusi doktriini oli pelkkää retoriikkaa.⁶²²

---

⁶¹⁸ Haftendorn, s. 348–349; Zelikow ja Rice, s. 321–327.

⁶¹⁹ Zelikow ja Rice, s. 283, 328–329.

⁶²⁰ Zelikow ja Rice, s. 330–332.

⁶²¹ Haftendorn, s. 349.

⁶²² DDR:n Helsingin suurlähetystön raportti: Reaktion auf Londoner NATO-Gipfel 9.7.1990 (Böttcher). MfAA, ZR 1273/98, PA AA.

Gorbatšov hyväksyi lopulta Nato-jäsenyyden osana Saksan yhdistymispakettia, kun Kohl vieraili Kaukasuksella heinäkuussa. Tapaaminen oli merkittävä yhdistymisneuvottelujen kannalta, sillä siinä Kohl ja Gorbatšov sopivat muun muassa maittensa välisestä yhteistyösopimuksesta sekä 2+4 -neuvottelujen päättämisestä Pariisin marraskuiseen Etyk-kokoukseen mennessä.⁶²³

Myös Suomessa Kohlin vierailu noteerattiin ratkaisevaksi Saksaan liittyvien järjestelyjen kannalta. Neuvostoliitto myöntyi Saksan Nato-jäsenyyteen, koska sillä ei ollut varaa riitautua Yhdysvaltojen ja muiden länsimaiden kanssa. Neuvostoliiton oli luotava uudet turvallisuusrakenteet Eurooppaan, kun Varsovan liitto oli hajoamassa. Etykin institutionalisointi oli tarjoamassa lailliset muodot yleiseurooppalaiselle yhteistyölle.⁶²⁴

Osin tapahtumat etenivät omalla painollaan. Irak hyökkäsi Kuwaitiin elokuun alussa ja huomio kiinnittyi Saksan sijasta Persianlahdelle. Samaan aikaan DDR:n talousvaikeudet ajoivat kohti nopeaa yhdistymistä. Heinäkuun alussa voimaan astunut Saksojen välinen talousunioni romutti itäsaksalaisten tuotteiden kysynnän, kun kuluttajat halusivat länsituotteita ja Neuvostoliitolla ei ollut enää rahaa ostaa tuontitavaroita Itä-Saksasta. Koska Itä-Saksan talous oli romahtamassa, Genscher ilmoitti 10. elokuuta Nato-maiden tapaamisessa, että yhdistymistä olisi aikaistettava lokakuulle.⁶²⁵

Suomen ulkoasiainministeriössä uskottiin elokuussa 1990, että Saksat yhdistyisivät saman vuoden lokakuussa. Samalla katseet kääntyivät Suomen omaan rauhansopimukseen ja sen mahdollisiin muutostarpeisiin. Ulkoasianministeri Paasio oli ilmoittanut vastauksessaan kansanedustaja Junnilan eduskuntakyselyyn, että rauhansopimuksen rajoitteisiin palattaisiin syksyn kuluessa. Saksa-työryhmässä tätä viittausta ja kansainvälistä tilannetta luettiin siten, että aika oli kypsä rauhansopimuksen tulkitsemiseksi. Epäselvää on, oliko ryhmällä suoraa tietoa Operaatio Paxista.⁶²⁶

---

⁶²³ Haftendorn, s. 349–350; Zelikow ja Rice, s. 338–342.

⁶²⁴ Moskovan lähetystöraportti 20.7.1990: Liittokansleri Kohlin vierailu; Neuvostoliiton suostuminen yhdistyneen Saksan NATO-jäsenyyteen ja Moskovan lähetystöraportti 18.7.1990: Saksan yhdistyminen; presidentti Gorbatšovin ja liittokansleri Kohlin yhteinen lausunto 16.7.1990; yhdistyneellä Saksalla oikeus itse päättää kuulumisensa johonkin liittokuntaan. Saksan kysymys 1990/VII (13.60 Saksat), UMA.

⁶²⁵ Zelikow ja Rice, s. 332–347.

⁶²⁶ Muistiinpano Saksa-työryhmän kokous 28.8.1990, salainen (ulkoasiainsihteri Raino Hassinen). Saksan kysymys 1990/Suomen politiikka (13.60 Saksat), UMA.

6.3. Ei noottien vaihtoa vaan yksipuolinen ilmoitus

Jo huhtikuussa ulkoasiainministeriön virkamiehet olivat hylänneet rauhansopimukseen kirjatut menettelytavat, joiden perusteella Suomi olisi voinut muuttaa rauhansopimusta neuvottelemalla siitä joko rauhansopimuksen allekirjoittajamaiden tai YK:n turvallisuusneuvoston kanssa. Tuolloin laaditussa ensimmäisessä Operaatio Paxia koskevassa luonnoksessa lähdettiin siitä, että Suomi voisi irtautua rauhansopimuksen kolmannen osan sotilaallisista rajoitteista vaihtamalla asiasta nootteja Ison-Britannian ja Neuvostoliiton kanssa.⁶²⁷

Kesän lopulla oltiin valmiita menemään tätä pidemmälle, ja vapautumaan sotilaallisista määräyksistä pelkällä yksipuolisella ilmoituksella. Nyberg neuvotteli presidentille luonnosteltavan esityksen sisällöstä puolustusministeriön kansliapäällikkö Aimo Pajusen, puolustusvoimain komentajan Jan Klenbergin, pääesikunnan päällikön Gustav Hägglundin ja Pajusen avustajan Pauli Järvenpään kanssa. He tukivat hanketta, vaikka heillä ei ollutkaan varsinaista tietoa Koiviston suhtautumisesta Operaatio Paxiin. Nybergin jatkokeskustelut ulkoasiainministeriön Kekomäen ja Blombergin kanssa johtivat siihen, että elokuun lopulla ulkoasiainministeriössä viilattiin Operaatio Paxista luonnos, joka esiteltiin presidentille 4. syyskuuta.⁶²⁸

Myös Saksojen väliset neuvottelut valtiosopimuksesta saatiin pakettiin elokuun lopulla. Yhdistyvän Saksan kansainvälinen asema oli edelleen avoin, mutta keskusteluja Neuvostoliiton ja Saksan välisistä suhteista, taloudellisesta tuesta ja neuvostojoukkojen poisvetämisestä käytiin koko ajan.⁶²⁹

Viimeiset virkamiestason 2+4-neuvottelut alkoivat Berliinissä 3. syyskuuta, ja ne oli tarkoitus saattaa loppuun viikon kuluessa. Saksalaislehdissä etenemistä epäiltiin, mutta Suomen Bonnin suurlähetystöstä viestittiin Helsinkiin, että neuvotteluajataulun suhteen oltiin luottavaisia.⁶³⁰

Esitys Operaatio Paxista jaettiin valtiojohdolle 6. syyskuuta. Muistiossa perusteltiin rauhansopimuksen kolmannen osan kumoamista sillä, että sen määräykset olivat

---

⁶²⁷ Muistio 12.4.1990, salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.40), UMA.

⁶²⁸ Asialista tapaamiselle Tasavallan Presidentin kanssa 4.9.1990 ja muistio 31.8.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA; Nyberg, s. 7–8.

⁶²⁹ Haftendorn, s. 351–353.

⁶³⁰ Bonnin lähetystöraportti 6.9.1990: 2+4 –neuvottelujen viimeinen kierros käynnistyi Berliinissä: paine neuvottelujen loppuunsaattamiseksi ensi viikkoon mennessä kasvaa. Saksan kysymys 1990/VIII (13.60 Saksat), UMA.

aikansa eläneitä. Suurin osa niistä kuten esimerkiksi sotakorvaukset oli toteutettu aikanaan ja osaa rajoitteista oli kierretty tulkintojen kautta. Toisaalta kansainvälispoliittinen tilanne oli muuttunut toisen maailmansodan jälkeisistä vuosista. Saksat olivat yhdistymässä. Jako sodan voittajiin ja häviäjiin oli katoamassa. Voittajavaltiot eivät enää valvoisi Saksan politiikkaa, vaan Saksasta tulisi täysin tasavertainen kumppani yhdentyvässä Euroopassa. Tässä tilanteessa Suomea koskevat suvereniteettirajoitukset vaikuttivat kyseenalaisilta.⁶³¹

Rauhansopimuksessa mainitut tavat muuttaa sopimusta olivat tuntuneet huonoilta jo huhtikuussa, eikä tilanne ollut tältä osin muuttunut syyskuuhun tultaessa. Rauhansopimuksen allekirjoittajavaltioiden puoleen ei haluttu kääntyä, koska valtiojoukko oli hyvin kirjava ja neuvottelut olisivat voineet olla yllättävänkin hankalat. Niin ikään sopimuksen tekeminen YK:n turvallisuusneuvoston kanssa olisi ollut poikkeuksellista eikä neuvostolla olisi välttämättä ollut yhtenäistä kantaa. Ennen kaikkea Suomi ei halunnut tulla rinnastetuksi Saksan entisiin liittolaisiin ja Varsovan liiton maihin, mikä olisi ollut ennakoitavissa, kun neuvotteluissa olisivat nousseet vääjäämättä esille kaikki aikoinaan Pariisissa tehdyt rauhansopimukset.⁶³²

Perusteen yksipuoliselle toiminnalle tarjosi muoto, jolla Saksan suvereniteettia oltiin palauttamassa. Syyskuussa tiedettiin, että yhdistyvän Saksan kanssa ei tehtäisi varsinaista rauhansopimusta. Kun Saksakaan ei noudattanut formaaleja menettelytapoja, Suomen ei tarvitsisi edetä asiassa sopimusteitse. Sopimusneuvottelujen käyminen tai jo pelkästään noottien vaihto vaikutti turhan monimutkaiselta tilanteesta, jossa Saksa eteni ripeästi kohti yhdistymistä. Suomi halusi ilmoittaa työn alla olevasta päätöksestään Isolle-Britannialle ja Neuvostoliitolle ilman varsinaisia konsultaatioita heti, kun Saksan ulkosuhteista olisi sovittu. Tämän uskottiin tapahtuvan 12. syyskuuta Moskovassa 2+4 -keskusteluissa. Hallituksen tuli tehdä päätös rauhansopimuksen kolmannen osan kumoamisesta Saksan virallisen yhdistymisen jälkeen 3. lokakuuta.⁶³³ Myöhemmin tämä aikataulu varhaistui.

Koivisto halusi henkilökohtaisesti informoida Gorbatšovia Operaatio Paxista, vaikka virallisia konsultaatioita hankkeesta ei ollut tarkoitus käynnistää. Hän hyödynsi jo herätemiinahankintojen kautta tutuksi tullutta tapaa ja välitti

---

⁶³¹ Muistio 779, 6.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Jaakko Blomberg) ja sen liitteenä ollut luonnos hallituksen päätökseksi 30.8.1990. Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA; Nyberg, s. 7–8

⁶³² Muistio 779, 6.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Jaakko Blomberg) ja sen liitteenä ollut luonnos hallituksen päätökseksi 30.8.1990. Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁶³³ Sama.

Moskovaan tiedon Suomen aikeista KGB-linjaa edustaneen ministerineuvos Felix Karasevin kautta.⁶³⁴

Päivää ennen Bushin ja Gorbatšovin välistä Helsingin huippukokousta Koivisto sai tietää, että Gorbatšov asennoitui Operaatio Paxiin myönteisesti ja oli valmis keskustelemaan siitä Helsingissä. Tieto kulki avustajien, Anatoli Tšernjajevin ja Jaakko Kalelan, välityksellä presidentiltä toiselle. Keskusteluja ei kuitenkaan koskaan käyty, koska Gorbatšov oli liian keskittynyt neuvostotalouden ongelmiin. Suomen pyrkimys tulkita Pariisin rauhansopimuksen määräyksiä tuntui vähäpätöiseltä asialta, kun Gorbatšov itse kamppaili oman asemansa ja neuvostojärjestelmän puolesta.⁶³⁵

Ulkoasiainministeriössä ei tiedetty, että Koivisto oli ollut Pariisin rauhansopimukseen liittyen kontaktissa Gorbatšoviin puoluekanavan kautta, sillä Kalela ei paljastanut yksityiskohtia Gorbatšovin ja Koiviston välisestä yhteydenpidosta. Yleisesti kahden kanavan käytöstä idänpolitiikan hoidossa tiedettiin, sillä suhteet Neuvostoliittoon olivat Suomen politiikassa ykkössijalla. Operaatio Paxissa tämä merkitsi sitä, että Isolta-Britannialta ei tunnusteltu Neuvostoliiton tapaan ennakkoon suhtautumista rauhansopimuksen tulkitsemiseen.⁶³⁶

Ulkoasiainministeriössä haluan edetä hankkeessa yksipuolisen ilmoitusmenettelyn kautta vaikutti Saksan yhdistymisen kiivas tahti. Lisäksi ministeriössä pelättiin vuotoa, joka olisi pahimmillaan voinut vesittää Suomen pyrkimykset tulkita rauhansopimusta. Gorbatšov itse oli kyllä tuonut joustoa Suomen ulkopoliittiseen toimintakenttään, mutta kaikki eivät olleet hänen kanssaan samoilla linjoilla. Gorbatšovilla oli vastustajia, jotka halusivat pitää edelleen kiinni Neuvostoliiton valta-asemasta ja isoveliasenteesta Suomen suuntaan. Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön MID:n asenne oli kielteinen, ja kuten myöhemmin havaittiin, se pyrki latistamaan Suomen aiheet.⁶³⁷

Fait accompli -menettelyllä turvattiin Operaatio Paxin toteutus, kun Gorbatšovin valta-asema horjui. Gorbatšov joutui palaamaan Helsingin huippukokouksesta kiireellä takaisin Moskovaan, koska Neuvostoliiton sisäiset vaikeudet olivat ilmeiset ja Jeltsinin suosio kasvoi.⁶³⁸

Askeleet Operaatio Paxin toteuttamiseen linjattiin 12. syyskuuta, kun Moskovan 2+4-tapaamisessa oli sovittu Saksan ulkosuhteista ja suvereniteetin

---

⁶³⁴ Koivisto 1995, s. 361; Blomberg, s. 260; Karasev, Felix: Naapurinpojan muistelmat (Otava, Helsinki 1998), s. 326; Suomi 2016, s. 600.

⁶³⁵ Koivisto 1995, s. 361; Karasev, s. 326–327; Suomi 2016, s. 600–601.

⁶³⁶ Blomberg, s. 260–262; Nyberg, s. 8

⁶³⁷ Nyberg, s. 7–8.

⁶³⁸ Suomi 2016, s. 600.

palauttamisesta. Suomi tulisi vastaavasti toimimaan rauhansopimuksen kolmannen osan määräysten kumoamiseksi omaehtoisesti, ja aiemmin ajateltua nopeammassa aikataulussa. Lontoon ja Moskovan suurlähettiläät ohjeistettiin informoimaan asiasta asemamaitaan varaulkoministeritasolla. Hallitus tulisi tekemään päätöksensä Tasavallan Presidentin esittelyssä 21. syyskuuta, vaikka ratifiointikäytännöt olisivatkin venyttäneet Saksan täysivaltaisuuden palauttamista.⁶³⁹

Asiassa ei haluttu odottaa Saksojen virallista yhdistymistä. Saksan suvereniteetin palautus oli peruste Suomen toiminnalle, ei varsinainen yhdistyminen. Lisäksi Itävallan tiedettiin etenevän omalta osaltaan valtiosopimusasiassa⁶⁴⁰.

Koivisto kertoi vuonna 1993 Paasikivi-seurassa pitämässään puheessaan pitäneensä aluksi omaehtoista menettelytapaa kauhistuttavana, mutta vakuuttuneensa sittemmin sen tarpeellisuudesta. Suomi ei halunnut joutua kansainvälisiin keskusteluihin Saksan yhdistymisen vaikutuksesta rauhansopimukseen, ja kun neuvostojohto näytti Operaatio Paxille vihreää valoa, esteitä ei ollut.⁶⁴¹

6.4. Uusi YYA-lausuma sivujuonena

Ulkoasiainministeriössä oivallettiin viime hetkellä, että rauhansopimuksen Saksaa koskevien määräysten mitätöiminen edellytti myös YYA-sopimuksen Saksa-viittauksen toteamista vanhentuneeksi. Neuvostoliitto ja Saksan liittotasavalta olivat parafoineet 13. syyskuuta sopimuksen hyvästä naapuruudesta, kumppanuudesta ja yhteistyöstä. Samalla YYA-sopimuksen viittaus Saksaan mahdollisena hyökkääjänä oli vanhentunut. Ei olisi ollut loogista, että Saksa olisi esitetty edelleen vihollismaana toisessa valtiosopimuksessa, vaikka maininta olisi toisesta juuri poistettu. Sinällään YYA-sopimusta ei ollut tarkoitus avata vaan sen uskottiin toimivan edelleen Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden perustana.⁶⁴²

---

⁶³⁹ Muistio 817, 12.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen; toimenpiteet (Jaakko Laajava) ja erittäin salaiset salasanomat Lontoon ja Moskovan suurlähettiläille 13.9.1990: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen. Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA. Kaikissa ulkoasiainministeriön asiakirjoissa puhutaan toimenpiteestä nimellä hallituksen päätös.

⁶⁴⁰ Muistio 817, 12.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen; toimenpiteet (Jaakko Laajava). Kansio Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁶⁴¹ Blomberg, s. 255.

⁶⁴² Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston muistio 17.9.1990, erittäin salainen: YYA-sopimus; viittaus Saksaan (Jaakko Blomberg). Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1990 (kotelo 42), KA ja ulkoasiainministeriön lehdistötiedote 278 ja presidentin lausunto 21.9.1990:

Julkista keskustelua YYA-sopimuksen merkittävydestä oli käyty jo kesällä 1989. Uudelleen Euroopan ja Saksan muuttuneen tilanteen yhteys YYA-sopimukseen oli noussut esille tammikuussa 1990, kun tohtori Risto E.J. Penttilä ehdotti esiintymisessään Euroklubilla Helsingissä, että YYA korvattaisiin uudella sopimuksella. YYA-sopimus oli aikansa elänyt ja viittaukset Saksaan vanhentuneita. Uudessa sopimuksessa olisi tunnustettu Suomen puolueettomuus ja todettu, että Suomi puolustautuu kaikkia hyökkääjiä vastaan. Edelleen olisi kirjattu, että Suomen ja Neuvostoliiton välisten konsultaatioiden aloittamisesta sovittaisiin yhdessä ja Suomi saisi sotilaallista apua ainoastaan sitä pyytäessään.⁶⁴³

Penttilän mielestä uudessa sopimuksessa ei olisi ollut mitään käänteentekevää, sillä se olisi ollut lähinnä vallitsevien käytäntöjen toteamista. Max Jakobson jakoi Penttilän näkökannan, jonka mukaan YYA-sopimus oli sanamuodoiltaan vanhentunut, mutta ei kannattanut sopimuksen viilaamista senhetkisessä Euroopan murrostilanteessa. Jos Eurooppaan luotaisiin kaiken kattava turvallisuusjärjestelmä, YYA-sopimus saattaisi raueta itsestään.⁶⁴⁴

Keskustelu YYA-sopimuksen tulevaisuudesta liittyi keskusteluun puolueettomuudesta ja EY-jäsenyydestä. Penttilä piti esityksensä Euroklubilla, joka oli perustettu marraskuussa 1989 tavoitteenaan integraatiokeskustelun herättäminen. Penttilän viesti upposi seminaariyleisöön: YYA-sopimus oli poliittinen asiakirja, joka näytti kylmän sodan aikaiselta reliikiltä. Se ei ollut enää tarpeellinen Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta eikä siitä saanut muodostua taakkaa Suomelle.⁶⁴⁵

Oli selvää, että YYA-sopimus ei olisi sopinut yhteen Suomen EY-jäsenyyden kanssa. Tämä seikka nähtiin Penttilän puheen perusteena.⁶⁴⁶

Ulkoasiainministeriössä ei kuitenkaan ollut halua yhdistää Saksan tilanteen kehitystä keskusteluun YYA-sopimuksesta. Euroklubin tilaisuudessa ulkoasiainministeriön toimistopäällikkö Rene Nyberg korosti, että tarvetta suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden uudelleenarvioinnille ei ollut. Pidättyvyyden syynä oli halu tukea Gorbatšovin johtoa. Toisaalta pyrittiin antamaan vaikutelma, että naapurin poliittista matalasuhdannetta ei käytettäisi hyväksi.⁶⁴⁷

Tasavallan presidentin lausunto koskien YYA-sopimusta. Pariisin rauhansopimus 1990/II, 21.9.-22.9.1990 (18.40), UMA.

⁶⁴³ Hämäläinen Unto: Rupatellen Eurooppaan. Euroklubin historia (Gummerus, Jyväskylä 2009), s. 33–35 ja Majander 1991, s. 36–37.

⁶⁴⁴ Hämäläinen, s. 35.

⁶⁴⁵ Hämäläinen, s. 34–35; Majander 1991, s. 36.

⁶⁴⁶ Keski-suomalainen 2.2.1990 ja 7.2.1990; Majander 1991, s. 36.

⁶⁴⁷ Hämäläinen, s. 35; Blomberg, s. 203; Majander 1991, 36–37.

Koivisto tai ulkopoliittinen johto ei ilmaissut haluaan yhdistää kehitystä Saksan tilanteessa YYA-sopimuksen päivittämiseen. Yhtenä syynä oli se, että sopimuksen muokkaamista ei pidetty automaattisesti Suomen etuna. Neuvostoliiton tavoitteena oli ollut yhteistoiminnan ymmärtäminen mahdollisimman laajasti, ja Saksa-viittauksen poistamisen olisi pahimmillaan voinut ajatella laajentavan Suomen velvoitteita kaikkiin sotilaspoliittisiin tilanteisiin.⁶⁴⁸ Äärimmäisenä ajatuksena oli, että YYA:n tilalle neuvoteltu uusi sopimus olisikin voinut olla suomalaisille epäedullinen.⁶⁴⁹

Irtautumista YYA-sopimuksesta ei pidetty järkevänä. Perestroikaa ja Gorbatšovin asemaa ei haluttu horjuttaa tai Neuvostoliiton heikkoutta käyttää hyväksi. Neuvostoliitolla oli Suomen suhteen omat turvallisuusintressinsä muuttuneesta Euroopan tilanteesta huolimatta, ja esimerkiksi puolueettomuuden kirjaaminen Suomen ja Neuvostoliiton kahdenväliseen sopimukseen olisi antanut Neuvostoliitolle vapaat kädet tulkita sen sisältöä.⁶⁵⁰ Koivisto ei myöskään ollut asettanut vielä Suomen EY-jäsenyyden kannalle, mikä olisi tuonut painetta vapautua YYA-sopimuksesta.

Se, mitä Saksan jälleenyhdistyminen merkitsisi koko Euroopan sotilaallisen tasapainon kannalta, oli monimuotoinen dilemma. Puolustusvoimain komentaja Jan Klenberg kuvasi maaliskuussa, kuinka asevoimien vähennykset keskisessä Euroopassa olisivat voineet tuoda painetta pohjois- ja etelä-Eurooppaan. Tässä tilanteessa varteenotettavat puolustusvoimat olivat erittäin oleellinen osa Suomen turvallisuuspolitiikkaa.⁶⁵¹ Neuvostojoukkojen poisvetäminen Itä-Saksasta, Puolasta ja myöhemmin Baltian maista oli tuomassa Neuvostoliiton puolustuslinjat jälleen lähemmäs Suomea. Tältä kannalta katsottuna YYA-sopimus ja Neuvostoliitolle kohdentuvat turvallisuustakeet olivat entistä tärkeämmässä roolissa.⁶⁵²

Ulkoasiainministeriössä oltiin tietoisia siitä, että Itä-Euroopan maat pyrkivät päivittämään suhteensa Neuvostoliittoon. Berliinin, Prahan, Sofian ja Varsovan edustustoille lähetettiin huhtikuussa 1990 pyyntö, että ne selvittäisivät, mikä tilanne oli niiden asemamaan ja Neuvostoliiton välisissä kahdenvälisissä sopimuksissa. Asiasta laadittu tilannekatsaus kesäkuussa paljasti, että Neuvostoliiton kaikki entiset liittolaismaat harkitsivat sopimuksen muuttamista, korvaamista, lakkauttamista tai jatkamatta jättämistä. Sellaisenaan kahdenväliset

---

⁶⁴⁸ Muistio 657, 23.8.1989, salainen: YYA-sopimus ja Saksa (Jaakko Blomberg). Suomen ulkopoliitiikka, yleistä vuosi 1989, II (18.40), UMA.

⁶⁴⁹ Lähetystöraportti Suomen suurlähetystö Jugoslaviassa (BEO) 19.4.1990: YYA-sopimus Jugoslavian lehdistössä. YYA-sopimus Suomi–Neuvostoliitto 1990 (18.41 NLO), UMA.

⁶⁵⁰ Blomberg, s. 204 ja Majander 1991, s. 36–37.

⁶⁵¹ Suomen kuvalehti 9.3.1990.

⁶⁵² Suomen kuvalehti 30.3.1990.

sopimukset eivät jatkaisi olemassaoloaan missään aiemmassa itäblokin maassa. Maininta Saksasta mahdollisena hyökkääjänä oli poistettu Puolaa lukuun ottamatta kaikista Neuvostoliiton ja sen liittolaismaiden välisistä kahdenvälisistä sopimuksista, kun ne oli uusittu 1960- ja 1970-luvuilla.⁶⁵³

Perehtyminen Itä-Euroopan maiden ja Neuvostoliiton välisiin sopimusjärjestelyihin voisi nopeasti ajateltuna kertoa siitä, että Suomen uusi YYA-lausuma liittyi entisten itäblokin maiden pyrkimyksiin päivittää suhteensa Neuvostoliittoon. Varsovan liitto oli hajoamassa ja sen jäsenvaltiot olivat kääntymässä länteen. Puolueettomuus kasvatti suosiotaan ulkopoliitiikan optiona. Mahdollisesti näytti jopa siltä, että uudet Itä-Euroopan maat olisivat rynnimässä Suomen ohi länteen.

Tämä ajatusmalli kyseenalaistuu, kun tarkastelee ulkopoliittisen johdon ja ulkoasiainhallinnon virkamiesten suhtautumista YYA-sopimukseen. He olivat eri yhteyksissä pitkin alkuvuotta ja kesää vakuuttaneet, että YYA-sopimuksesta ei oltu luopumassa.

Bonnissa suomalaisten haluttomuus tarttua YYA-sopimukseen ymmärrettiin. Suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden uudelleenmuotoilu ei ollut vielä ajankohtaista. Vasta DDR:n vaalit maaliskuussa 1990 voisivat tuoda muutoksen Suomen Saksa-politiikkaan.⁶⁵⁴

Kuvaavaa oli, kun René Nyberg perusteli YYA-sopimuksen toimivuutta Ison-Britannian suurlähetystön edustajalle, Graham Handille. Nybergin mukaan Suomi kuului eri joukkoon kuin Itä-Euroopan ja Baltian maat, jotka pyrkivät uudistamaan suhteensa Neuvostoliittoon. Suomella tätä tarvetta ei ollut.⁶⁵⁵ Kalevi Sorsa puolsi maaliskuussa varovasti YYA-sopimuksen Saksa-viittauksen muokkaamista⁶⁵⁶, mutta Koivisto ei vielä toukokuussa pitänyt muutoksia tarpeellisina.⁶⁵⁷

---

⁶⁵³ Muistio 481, 1.6.1990, salainen: Itä-Euroopan maiden ja Neuvostoliiton väliset YYA-sopimukset; tilannekatsaus (Lars Backström). YYA-sopimus Suomi–Neuvostoliitto 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.41 NLO), UMA.

⁶⁵⁴ Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 12.2.1990: Deutschlandklausel im FZB-Vertrag, finnische Diskussion. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA.

⁶⁵⁵ Poliittisen alivaltioshteeri Aarno Karhilon muistio 23.3.1990, salainen: Andreev YYA:sta; Heikki Hannikaisen keskustelumuistio Vladimir Barbibin kanssa: poliittisen osaston virkamiesten keskustelut ulkovaltojen edustajien kanssa: Saksan tilanne; keskustelumuistio Rene Nyberg Graham Handin kanssa, salainen: poliittisen osaston virkamiesten keskustelut ulkovaltojen edustajien kanssa: YYA-sopimus. YYA-sopimus Suomi–Neuvostoliitto 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.41 NLO), UMA.

⁶⁵⁶ Turun Sanomat 11.3.1990.

⁶⁵⁷ Koivisto 1995, s. 332.

Myös Pertti Paasion maaliskuussa suurlähettiläskokouksessa pidetyssä puheessa kiinnitetään huomiota siihen, kuinka YYA-sopimuksen uudistaminen olisi voinut olla Suomelle haitaksi.

*”Miltä se näyttäisi tässä tilanteessa? Tällainen prosessi saattaisi kiinnittää Suomeen epäedullistakin ulkopoliittista huomiota. Se saattaisi lähettää sellaisia signaaleja maailmalle, joita ei ole ollut tarkoitus lähettää.”*⁶⁵⁸

Ei siis vaikuta siltä, että YYA-lausuma olisi liitetty Operaatio Paxiin viime metreillä, koska Suomi koki ryhmäpainetta Itä-Euroopan maiden ulkopoliitiikasta. Päinvastoin, pikemminkin Suomi pyrki erottautumaan näistä maista. Suomen virallinen linja pohjautui realismille, minkä mukaisesti Suomen oli kylmän sodan hiipumisesta huolimatta otettava huomioon Neuvostoliiton turvallisuusedut. Vaikka Neuvostoliitto oli heikkouden tilassa, voimapolitiikkaa ei unohdettu. Suomen ei kannattanut yrittää liiaksi hyödyntää neuvostopoliitiikan matalasuhdannetta, vaan korostaa epävarmassa kansainvälisessä tilanteessa politiikkansa jatkuvuutta ja pitää kiinni hyväksi havaitusta puolueettomuuspolitiikastaan.

Pikemminkin pohjan YYA-sopimuksen Saksa-viittaukselta vei Saksan kysymyksen ja Neuvostoliiton Saksa-suhteiden kehitys. Keskustelu YYA-sopimuksen merkittävytydestä olisi todennäköisesti jälleen aktivoitunut, kun Suomi olisi Saksan suvereniteetin palautuessa irtautunut rauhansopimuksen sotilasartikloista, mutta jättänyt koskematta YYA-sopimukseen.⁶⁵⁹ Toisaalta merkittävässä neuvostoliittolaisissa lausunnoissa oli huomioitu, kuinka YYA-sopimuksen vihollisviittaus oli vanhentunut.⁶⁶⁰ Mahdollisuus poistaa Saksa-maininta YYA-sopimuksesta oli tuotu esille joissakin neuvostoliittolaisten kannanotoissa jo aiemmin⁶⁶¹, mutta ajankohtaiseksi asian tekivät sopimukset Saksan ulkosuhteista

---

⁶⁵⁸ Poliittisen osaston muistio ulkoministeri Pertti Paasion ulkopoliittisesta yleiskatsauksesta suurlähettiläskokouksessa 13.3.1990. Poliittisen osaston muistiosarja, numeroimattomat 1.1.-31.5.1990 (Ded), UMA.

⁶⁵⁹ Muistio Tasavallan presidentin ja eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan tapaamisesta to 27.9.1990 klo 9.30, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA.

⁶⁶⁰ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston muistiot 17.9.1990 ja 19.9.1990, erittäin salainen: YYA-sopimus; viittaus Saksaan (Jaakko Blomberg). Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitikka, selvitykset 1990 (kotelo 42), KA.

⁶⁶¹ Muun muassa Paavo Väyrysen kirjeessä Mauno Koivistolle 21.9.1990 kerrotaan, kuinka Neuvostoliiton varaulkoministeri Kovalev oli ehdottanut Saksa-viittauksen poistoa Gorbatšovin Suomen vierailulla (Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitikka, selvitykset 1990, kotelo 41, KA). Samaa oli esittänyt marsalkka Sergei Ahromejev vierailullaan syksyllä 1989 (Karjalainen 17.9.1989).

Saksojen ja neljän voittajavallan sekä Neuvostoliiton ja Saksan liittotasavallan välillä.⁶⁶²

Uuden YYA-lausuman tekeminen Operaatio Paxin yhteydessä kuulosti eräänlaiselta ”nyt tai ei koskaan” -tilanteelta, kuten Koiviston sanoja eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan tapaamisessa voi tulkita:

*”Nyt kun Saksan kysymys on saamassa hyvin tärkeän ratkaisun, niin meillä oli paljon julkistakin keskustelua siitä, että eräät meidän sopimuksemme joutuvat uuden tilanteen kanssa ristiriitaan ja outoon valoon. Ja tämä oli ilmeisesti se ajankohta, jolloin asiassa piti toimia.”*⁶⁶³

Lisäksi Saksa-maininnan poistaminen YYA-sopimuksesta sopi yhteen sen kanssa, että Saksan liittotasavalta oli vältellyt maansa singularisointia. Tämä tarkoitti sitä, että saksalaiset eivät halunneet, että heitä mainittaisiin yksinään jonkin rajoituksen kohteena. Saksalaiset eivät olleet kiinnittäneet tältä osin huomiota YYA-sopimukseen. Käytännössä YYA-sopimus vihollismaatermeineen kuitenkin singularisoi Saksan, ja oli mahdollista, että Saksa olisi ehdottanut sanonnan muuttamista.⁶⁶⁴

Ulkopolitiikan agendalla puolueettomuuspolitiikka säilytti merkittäväyhtensä vuoden 1990 loppupuolelle saakka. Puolueettomuuspolitiikkaa muun muassa alleviivattiin lokakuussa turvallisuuspoliittisessa selonteossa⁶⁶⁵. Ei ole kuitenkaan loogista olettaa, että YYA-lausumalla ja Operaatio Paxilla olisi pyritty kohottamaan puolueettomuuspolitiikan merkitystä. YYA:n alasajoa ei tarvittu puolueettomuuden korostamiseen, koska Gorbatšovin puolueettomuustunnustuksen jälkeen Suomen puolueettomuus ja YYA-sopimus eivät olleet enää ristiriidassa. Toki, käytännössä Operaatio Pax lujitti uskoa Suomen puolueettomuuteen ja poliittiseen linjaan, vaikka sillä ei tätä tavoitetta alun alkaen ollutkaan.

Vaikka YYA-lausumassa oli kyse pelkästä Saksaa koskevan muotoilun päivittämisestä, se synnytti pidemmälle vieviä tulkintoja. Ruotsalainen historioitsija Krister Wahlbäck näki, että Koivisto oli lausunnossaan itse asiassa

---

⁶⁶² Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston muistiot 17.9.1990 ja 19.9.1990, erittäin salainen: YYA-sopimus; viittaus Saksaan (Jaakko Blomberg). Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 42), KA.

⁶⁶³ Muistio Tasavallan presidentin ja eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan tapaamisesta to 27.9.1990 klo 9.30, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA.

⁶⁶⁴ Koiviston ja Aaltosen keskustelu 20.9.1990, salainen. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA.

⁶⁶⁵ Hallituksen ulkoasiainvaliokunta 23.10.1990, 16/1990: Turvallisuuspoliittisen selonteon luonnos eduskunnalle 22.10.1990. Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1990 syys-joulukuu (Cb), UMA.

irtautunut myös YYA-sopimuksen konsultaatiovelvoitteesta ja Neuvostoliiton avunannosta. Wahlbäck pohjasi arvionsa Koiviston sanoihin, joiden mukaan sopimuksen olennainen osa säilytti edelleen merkityksensä eikä Suomi sallisi hyökkäystä oman alueensa kautta Neuvostoliittoon. Wahlbäckin mukaan tämä sanavalinta tarkoitti sitä, että YYA-sopimuksen muut osiot eivät enää olleet olennaisia ja ne oli uudessa YYA-lausumassa sivuutettu.⁶⁶⁶

Blombergin mukaan YYA-lausuman valmisteluvaiheessa ei keskusteltu tällaisesta tulkinnasta. Näkemys ei myöskään sovi vaikutelmaan Koiviston ulkopoliittisesta toiminnasta, joka oli harkitsevaa ja erityisen varovaista itänaapurin suuntaan.⁶⁶⁷ Suomalaiset olettivat pitkään, että neuvostoreaktiot YYA-sopimuksen sisällön muuttamiseen olivat kielteisiä.⁶⁶⁸

On huomioitava, että Neuvostoliiton ja Saksan väliset suhteet vaikuttivat Suomen ulkopoliittiseen liikkumavaraan. Pertti Paasio näki perinteisen Suomi–Saksa–Neuvostoliitto-kohtalonkolmion maaliskuussa 1990 hyvin todellisena. Keskustelu YYA-sopimuksesta ei ollut ajankohtainen, koska

*”meidän on ennen muuta nähtävä, minkälaiseksi yhdistyneen Saksan ja Neuvostoliiton suhteet vakiintuvat, jos ylimalkaan vakiintuvat. Vasta sen jälkeen on mahdollista realistisesti arvioida sopimuksen asemaa ja sitä, onko sen tarkastamiseen aihetta.”*⁶⁶⁹

Sama Saksa–Neuvostoliitto-suhteiden merkitys välittyi huhtikuussa pääministeri Harri Holkerin eduskunta-avustaja Harri Hiltusen lausunnoista DDR:n Helsingin suurlähetystössä⁶⁷⁰ ja lokakuussa turvallisuuspoliittisesta selonteosta: Saksan ja Neuvostoliiton ilmaisema pyrkimys keskinäiseen yhteistyöhön ja hyvään naapuruuteen oli Suomen turvallisuusetujen mukaista.⁶⁷¹

Alun perin YYA-sopimukseen ei pitänyt Operaatio Paxin yhteydessä lainkaan koskea vaan se syntyi hankkeen sivujuonena. Vielä syyskuun alussa Paasio arvioi,

---

⁶⁶⁶ Wahlbäck, s. 377.

⁶⁶⁷ Blomberg, s. 258.

⁶⁶⁸ Keskustelussaan Ison-Britannian Graham Handin kanssa helmikuussa 1990 René Nyberg arvioi, että YYA-sopimuksen avaaminen ”koettaisiin Neuvostoliitossa vihamieliseksi toimeksi”. Poliittisen osaston virkamiesten keskustelut ulkovaltojen edustajien kanssa: YYA-sopimus. YYA-sopimus Suomi–Neuvostoliitto 1990/I, 1.1.-20.9.1990 (18.41 NLO), UMA

⁶⁶⁹ Poliittisen osaston muistio ulkoministeri Pertti Paasion ulkopoliittisesta yleiskatsauksesta suurlähettiläskokouksessa 13.3.1990. Poliittisen osaston muistiosarja, numeroimattomat 1.1.-31.5.1990 (Ded), UMA.

⁶⁷⁰ Botschaft der DDR in der Republik Finnland 17.4.1990: Notiz über ein Gespräch mit dem parlamentarischen Sekretär des Ministerpräsidenten, Harri Hiltunen, am 11.4.1990 in der Botschaft (Ecke, 2. Sekretär). MfAA, ZR 1235/98, PA AA.

⁶⁷¹ Turvallisuuspoliittisen selonteon luonnos eduskunnalle 1.10.1990, s. 13–14. Suomen ulkopoliittikka, yleistä vuosi 1990/II, 1.7.1990– (18.40), UMA.

että Saksan yhdistyminen ei synnyttäisi tarvetta muuttaa YYA-sopimusta, vaikka uhkakuva Saksasta olikin vanhentunut.⁶⁷²

YYA-sopimuksen pohja kuitenkin hapertui vähitellen itsestään. Hallitus esitti 11. syyskuuta eduskunnalle valtion tulo- ja menoarvioehdotuksen vuodelle 1991. Budjetin yleisperusteluista puuttui oireellisesti maininta YYA-sopimuksesta, vaikka perinteisesti ulkopoliittikan avainelementtinä tuotiinkin esille Neuvostoliiton ja Suomen väliset hyvät suhteet. Lisäksi korostettiin hallituksen pyrkimystä edesauttaa ETA:n muodostumista.⁶⁷³

Saksan suvereniteetin palautus Moskovassa 12. syyskuuta loi puitteet Suomen yksipuoliselle toiminnalle Operaatio Paxissa. Tarttuminen YYA-sopimuksen Saksa-viittaukseen oli mahdollinen, koska itä–länsi-jännite purkautui. Lehdistössä uusi YYA-lausuma nähtiin rohkeana vetona. Tosin, kun ajatellaan Neuvostoliiton Saksa-suhteiden kehitystä ja neuvostoaloitteita vihollisviittauksen poistamisesta, se ei todellisuudessa merkinnyt suurta muutosta vallitsevaan tilanteeseen. YYA:n suhteen pidemmälle ei kuitenkaan oltu valmiita menemään. Toisin kuin monissa muissa keskisen Euroopan maissa, Suomen erityislaatuisesta asemasta johtuen pelkona ei ollut niinkään yhdistyvän Saksa voima vaan huoli siitä, miten Neuvostoliiton ja Saksan väliset suhteet kehittyisivät. Tässä mielessä Suomi ei myöskään ollut YYA-sopimuksen uudistamisen osalta samassa junassa kuin entiset Neuvostoliiton liittolaismaat eikä halunnut tulla rinnastetuksi näihin.

---

⁶⁷² Uusi Suomi 2.9.1990.

⁶⁷³ Demari 12.9.1990; Majander 1991, s. 37.

7. Operaatio Paxin toteutus ja jälkipuinti

7.1. Suurlähettiläät informoivat asemamaitaan

Suurlähettiläs Heikki Talvitie informoi Neuvostoliiton ulkoasiainministeriötä ja suurlähettiläs Ilkka Pastinen Ison-Britannian ulkoasiainministeriötä Suomen aikeista 17. syyskuuta. Pastinen raportoi Helsinkiin, että Lontoossa perehdyttäisiin asiaan. Talvitie arvioi omassa raportissaan, ettei Moskovalla ollut suoranaista ongelmaa siinä, että rauhansopimuksen kolmannen osan määräykset mitätöitäisiin.⁶⁷⁴

Talvitie ei ollut ilmoittanut ennalta aihetta tapaamispyyntöönsä Moskovan ulkoasiainministeriössä, mutta rauhansopimus oli Neuvostoliiton varaulkoministeri Juli Kvitsinkin pöydällä, kun hän saapui paikalle. Talvitie ei tiennyt, että Koivisto oli ollut omalta osaltaan yhteydessä Gorbatšoviin.⁶⁷⁵

Talvitie raportoi Helsinkiin, että rauhansopimuksen Saksa-viittaukset ymmärrettiin Moskovassa vanhentuneiksi, mutta koko rauhansopimuksen kolmannen osan mitätöinti synnyttäisi Moskovassa juridisia kysymyksiä. Suomen tuli harkita tarkasti, mikä olisi se toimintamalli, jolla sotilasartikloista irtauduttaisiin. Kvitsinki oli kaivannut konsultointia sotilasmääräyksistä ja tiedustellut, pitäytyisikö Suomi vastaisuudessa määrällisissä rajoituksissa. Talvitie tuntui oivaltavan, että rauhansopimuksen muutos saattoi olla neuvostoliittolaisille arka asia. Tästä huolimatta hän arvioi, että Moskova ei varsinaisesti vastustanut Suomen irtautumista rauhansopimuksen kolmannen osan määräyksistä.⁶⁷⁶

Aivan näin mutkattomasti Moskovassa ja Lontoossa ei kuitenkaan suhtauduttu Suomen pyrkimyksiin tulkita rauhansopimusta. Neuvostoliiton varaulkoministeri Juli Kvitsinki oli vihjannut Ison-Britannian ulkoministeriön John Westonille viimeisessä Saksaä käsittelevässä ulkoministerikokouksessa Moskovassa 14. syyskuuta, että Saksan yhdistyminen voisi johtaa toimenpiteisiin myös Suomen rauhansopimuksen osalta. Kvitsinki väitti lukeneensa asiasta suomalaisista

---

⁶⁷⁴ Moskovan lähetystöraportti 17.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaä koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Heikki Talvitie) ja Lontoon lähetystöraportti 17.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaä koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Ilkka Pastinen). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁶⁷⁵ Moskovan lähetystöraportti 17.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaä koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA ja Blomberg, s. 260–261.

⁶⁷⁶ Moskovan lähetystöraportti 17.9.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen Saksaä koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

lehdistä, mutta todennäköisemmin hän oli saanut hankkeesta vihiä, kun Koivisto informoi Gorbatšovia puoluekanavan kautta.⁶⁷⁷

Muutamaa päivää myöhemmin neuvostoliittolaiset ja britit neuvottelivat keskenään Suomen pyrkimyksistä Lontoossa. Neuvostoliitto vastusti Suomen omavaltaista toimintaa ja halusi, että Suomi pitäytyisi rauhansopimuksessa mainituissa neuvottelukäytännöissä, jos se pyrki irtautumaan sotilasartikloista. Yhteyttä Saksan yhdistymisen ja Operaatio Paxin välillä ei haluttu tunnustaa.⁶⁷⁸

Saksojen yhdistyminen loi perusteen tarkastella Suomen rauhansopimusta, mutta Suomen yksipuolinen toiminta asiassa huolestutti. Neuvostoliiton kanta oli kielteinen. Britit suhtautuivat muutoksiin Euroopassa ja Baltiassa kaiken kaikkiaan varovaisesti, koska Gorbatšovin asemaa tai hänen uudistuspolitiikkaansa ei haluttu vaarantaa. Kaikki erityisjärjestelyt olisivat saattaneet keikuttaa laivaa.⁶⁷⁹ Kuten Ison-Britannian suurlähettiläs Neil Smithin ja valtiosihteeri Åke Wihtolin välisissä keskusteluissa tuli myöhemmin esille, Lontoon pelkona oli, että Operaatio Pax saattaisi muodostaa ennakkotapauksen, jonka perusteella muut rauhansopimukset ja Itävallan valtiosopimus olisivat vaakalaudalla.⁶⁸⁰

Talvitie kävi uudelleen Moskovan ulkoasiainministeriössä 20. syyskuuta. Hän tapasi Eurooppa II –osaston hallintopäällikkö Juri Jevgenevitš Fokinin ja kertoi tälle, että hallituksen päätöksen oheen oltiin liittämässä myös uusi YYA-lausuma. Keskustelut sujuivat hyvässä ilmapiirissä. Fokin ilmoitti Neuvostoliiton vahvistamattomaksi kannaksi, että sekä YYA-lausuma että rauhansopimuksen kolmannen osan mitätöinti olivat hyväksyttävissä. Neuvostoliitto kuitenkin edelleen toivoi, että muita rauhansopimuksen allekirjoittajavaltioita konsultoitaisiin. Lisäksi Neuvostoliitto kaipasi Suomelta vahvistusta aselajien enimmäismääristä ja ydinasettomuudestaan.⁶⁸¹

Moskovan reagointi vaikutti siis ainakin näennäisen maltilliselta. Neuvostoliiton suurlähetystö otti kuitenkin asiaan tiukan kielteisen kannan. Ministerineuvos Vadim Andrejev moitti Suomea yksipuolisesta toiminnasta ja vaati kaikkien sopimusosapuolien kuulemista. Andrejevin mukaan lähetystö oli ollut yhteydessä

---

⁶⁷⁷ Blomberg, s. 260–261.

⁶⁷⁸ Ritvanen, 79–80. Ritvanen viittaa Ison-Britannian ulkoministeriön (FCO) raporttiin Moskovan suurlähetystölle 19.9.1990 Ison-Britannian ulkoministeriön arkistossa.

⁶⁷⁹ Spohr Readman, Kristina: International reactions to Soviet disintegration: the case of the Baltic states. In Bozo, Frederic, Rey, Marie-Pierre, Ludlow, N. Piers ja Nuti, Leopoldo (toim.): Europe and the End of the Cold War: A reappraisal (Abingdon, Oxon 2008), s. 221–223, 230.

⁶⁸⁰ Muistio 24.9.1990, salainen: Rauhansopimus ja YYA (Åke Wihtol). Pariisin rauhansopimus 1990/III (18.40), UMA.

⁶⁸¹ Moskovan lähetystöraportti 20.9.1990, salainen: YYA-sopimus; viittaus Saksaan sekä Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

Moskovaan ja Moskova Lontooseen.⁶⁸² Lähetystöneuvos Lev Puzin selitti Neuvostoliiton vastustusta Operaatio Paxin mahdollisilla seurannaisvaikutuksilla: se saattaisi avata keskustelun Karjalan palautuksesta.⁶⁸³

Ajatus Operaatio Paxista mahdollisena ennakkotapauksena oli esillä, kun Ison-Britannian suurlähettiläs Neil Smith kävi valtiosihteerin Åke Wihtolin luona aamulla 21. syyskuuta. Smithin piti jarruttaa Operaatio Paxin toteutusta, mutta yllätyksekseen hän sai kuulla, että Suomen hallitus oli tekemässä Pax-päätöksen jo samana päivänä muutaman tunnin kuluessa. Koska mitään ei ollut enää tehtävissä, britit eivät halunneet julkisesti vastustaa Suomen toimintaa.⁶⁸⁴

Smith antoi Wihtolille moitteita siitä, että suomalaiset eivät olleet informoineet brittejä. Wihtol vastasi, että yhteydenpito oli hoidettu normaalisti.⁶⁸⁵ Todennäköisesti Smith viittasi sanoillaan siihen, että neuvostoliittolaisilla oli heitä ennen tieto hankkeesta. Koivisto oli ollut yhteydessä neuvostoliittolaisiin epävirallisesti KGB-kanavan kautta, mistä Wihtol ei Talvitien tapaan ollut tietoinen. Iso-Britannia ja Neuvostoliitto eivät olleet samalla viivalla, vaikka molemmat olivatkin rauhansopimuksen allekirjoittajamaita. Koivistolle idänsuhteet olivat ensisijaisia.⁶⁸⁶

Neuvostoliiton suurlähetystön virkamiesten ja Ison-Britannian suurlähettilään nihkeistä kannanotoista välittämättä suomalaiset etenivät Operaatio Paxissa. Muutamaa tuntia ennen hallituksen päätöstä alivaltiosihteerin Aarno Karhilo kertoi Suomen aikeista Ranskan, Yhdysvaltain ja Saksan suurlähettiläille. Samana aamuna valtiosihteerin Åke Wihtol valotti rauhansopimuksen mitätöintiä Kiinan suurlähettiläälle, kun tämä tapasi Wihtolin muissa asioissa. Myös Suomen Etyk-suurlähettiläs Markku Reimaa oli valmistautunut tekemään selkoa Suomen rauhansopimuksen tulkinnasta Wienissä huippukokousta valmisteleavassa kokouksessa.⁶⁸⁷

---

⁶⁸² Muistio 20.9.1990, erittäin salainen: Rauhansopimus; Neuvostoliiton näkemys (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁶⁸³ Muistio 887, 3.10.1990, salainen: Pariisin rauhansopimus, YYA-sopimus; Neuvostoliiton suurlähetystön kommentteja (toimistopäällikkö Taisto Tolvanen). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁶⁸⁴ Muistio 24.9.1990, salainen: Rauhansopimus ja YYA (Åke Wihtol). Pariisin rauhansopimus 1990/III (18.40), UMA.

⁶⁸⁵ Sama.

⁶⁸⁶ Blomberg, s. 260–261.

⁶⁸⁷ Poliittisen alivaltiosihteerin muistio 15, 21.9.1990, salainen: Rauhansopimus ja YYA (Aarno Karhilo). Pariisin rauhansopimus 1990/II (18.40) ja valtiosihteerin muistio 24.9.1990, salainen (Åke Wihtol) ja saapunut avosanomana Suomen Etyk-edustustolta 24.9.1990: Etyk/Wien; huippukokouksen valmistelukomitea; Pariisin rauhansopimus ja YYA-sopimus; Suomen puheenvuoro luonnosteluryhmässä 1 21.9.1990 (Markku Reimaa). Pariisin rauhansopimus 1990/III (18.40), UMA.

Ranskan, Yhdysvaltojen ja Saksan suurlähettiläät suhtautuivat Karhilon ilmoitukseen myönteisesti. Yhdysvaltojen lähettiläs kiitti Suomea johdonmukaisesta linjastaan. Saksan lähettiläs ei ollut nähnyt rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen muotoiluissa ongelmaa Suomen ja Saksan välisille suhteille, mutta arvosti Suomen ratkaisua, joka sopi saksalaisten näkökulmasta hyvin uuteen kansainvälispoliittiseen tilanteeseen.⁶⁸⁸

7.2. Hallitus tekee päätöksen

Hallitus mitätöi rauhansopimuksen kolmannen osan 21. syyskuuta. Hallituksen päätöksen mukaisesti

”sen jälkeen kun Saksa on yhdistynyt ja sen täysivaltaisuus palautettu, Suomen hallitus katsoo, että Pariisin rauhansopimuksen III osan Saksaa koskevat määräykset ovat menettäneet merkityksensä.

Rauhansopimuksen III osan muut Suomen täysivaltaisuutta rajoittavat määräykset eivät vastaa Suomen asemaa Yhdistyneiden Kansakuntien jäsenenä ja osanottajavaltioina Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssissa. Sen vuoksi hallitus toteaa myös niiden menettäneen merkityksensä.

Poikkeuksen muodostavat atomiaseet, joiden hankkimisen rauhansopimuksen 17. artikla kieltää. Suomi on sitoutunut olemaan hankkimatta ydinaseita myös liittymällä vuonna 1969 ydinsulkusopimukseen.

Rauhansopimuksen III osan määräysten merkityksettömäksi toteaminen ei muuta Suomen harjoittaman turvallisuus- ja puolustuspolitiikan perusteita.”⁶⁸⁹

Mitätöinti liitettiin Saksan yhdistymiseen. Sitä perusteltiin rauhansopimuksen 10. artiklalla, jossa Suomi sitoutui tunnustamaan kaikki liittoutuneiden Saksaa koskevat järjestelyt.

Viittaus Saksaan vihollisena oli vanhentunut ajan saatossa. Suomalaisten tavoitteena ei kuitenkaan ollut muuttaa ainoastaan valtiosopimustensa sananmuotoja ja poistaa niistä viittaukset Saksaan vaan irtautua samalla täysivaltaisuutensa rajoitteista. Mauno Koivisto kiteytti jälkikäteen Tasavallan Presidentin lehdistötilaisuudessa 16. lokakuuta 1990:

---

⁶⁸⁸ Poliittisen alivaltiosihteerin muistio 15, 21.9.1990, salainen: Rauhansopimus ja YYA (Aarno Karhilo). Pariisin rauhansopimus 1990/II (18.40), UMA.

⁶⁸⁹ Hallituksen päätös ja ulkoasiainministeriön lehdistötiedote 277, 21.9.1990: Hallituksen päätös Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevista ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavista määräyksistä. Pariisin rauhansopimus 1990/II (18.40), UMA.

*"ratkaisujen lähtökohtana oli se, että Saksan rauhansopimusta ei tule."*⁶⁹⁰

Vanhentuneisiin Saksa-mainintoihin ei ollut uskallettu puuttua aiemmin. Nyt katalysaattorina toimi Moskovassa 12. syyskuuta allekirjoitettu Saksojen yhdistymissopimus eli Saksojen ja voittajavaltioiden välillä solmittu sopimus Saksaa koskevasta lopullisesta järjestelystä. Se loi tilanteen, jossa Saksalle oltiin palauttamassa sen täysivaltaisuutta ilman, että rauhansopimusta tehtäisiin. Kun Saksa oli saamassa takaisin suvereniteettinsa, Saksan rinnalla sotinut Suomi halusi saavuttaa vastaavan suvereenin aseman. Syntynyttä tilannetta voitiin käyttää hyväksi, vaikka toimen perusteet eivät olleet juridiset vaan poliittiset.

Suomen diplomatiassa korostettiin nimenomaan Operaatio Paxin merkitystä suvereniteettiaktina. Neuvostoliittolaiset esittivät kritiikkiä päätöstä kohtaan, koska he vastustivat Suomen täysivaltaisuutta puolustuspolitiikassa.⁶⁹¹

Puolustuspoliittinen riippumattomuus oli merkittävä peruste Operaatio Paxille. Alun alkaen koko hanke lähti liikkeelle puolustusministeriön esityksestä. Rauhansopimuksessa asetetut rajoitteet olivat hankaloittaneet asevoimien kehittämistä, ja määräyksiä oli pyritty kiertämään tarpeen mukaan. Kun asetotannosta oli tulossa entistä kansainvälisempää, rauhansopimuksen noudattaminen olisi voinut muodostua yhä haasteellisemmaksi. Nämä ongelmat myös Koivisto nosti esille lokakuussa lehdistötilaisuudessaan.

Toisaalta Moskovassa parafoitu sopimus Neuvostoliiton ja Saksan välisestä hyvästä naapuruudesta, kumppanuudesta ja yhteistyöstä saattoi outoon valoon Suomen ja Neuvostoliiton välisen YYA-sopimuksen, jossa viitattiin Saksaan vihollismaana.⁶⁹² Maininta oli poistettu jo vuosikymmeniä aiemmin muista Neuvostoliiton ja sen liittolaisten välisistä kahdenvälisistä sopimuksista lukuun ottamatta Puolaa. Kun Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevat rajoitteet mitätöitiin, haluttiin sama tehdä myös YYA-sopimuksen osalta. Nämä perusteet olivat pohjana uudessa YYA-lausumassa, joka kirjattiin hallituksen päätöksen rinnalla valtioneuvoston pöytäkirjaan.⁶⁹³ Presidentti lausui:

---

⁶⁹⁰ Tasavallan presidentin kansliapäällikön muistio 16.10.1990: Tasavallan Presidentin lehdistötilaisuus 16.10.1990 päätoimittajien yhdistyksessä: Rauhansopimusta ja YYA-sopimusta koskevat kysymykset ja vastaukset (purettu nauhoituksesta). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁶⁹¹ Blomberg, s. 269.

⁶⁹² Muistio 904, 4.10.1990, salainen: Pausin rauhansopimuksesta (René Nyberg). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁶⁹³ Tasavallan presidentin lausunto 21.9.1990 valtioneuvoston pöytäkirjaan ja ulkoasiainministeriön lehdistötiedote 278, 21.9.1990. Pariisin rauhansopimus 1990/II (18.40) ja salainen muistio 904, 4.10.1990: Pausin rauhansopimuksesta (René Nyberg). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

”Suomen ja Neuvostoliiton YYA-sopimuksen sisältämä viittaus Saksaan mahdollisena hyökkääjänä heijastaa sopimuksen laatimisajankohdan ja muutoinkin sellaisen aikakauden tilannetta, joka ei enää vallitse. Viime vuosien kehitys, erityisesti vastakkainasettelun lientyminen Euroopassa, Saksan yhdistyminen ja sen yhteydessä tehtyjen kansainvälisten sopimusten luoma tilanne osoittavat Saksa-viittauksen asiallisesti vanhentuneen.

Todetessaan tämän hallitus vahvistaa, että muuttuneissakin olosuhteissa YYA-sopimuksen olennainen sisältö on säilyttänyt merkityksensä. Tämä tarkoittaa sitä, ettei Suomi salli aluettaan käytettävän hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Sopimus vastaa sellaisenaan edelleen Suomen turvallisuusetuja”.⁶⁹⁴

YYA-sopimuksesta ei siis pitänyt irtautua sinänsä, sillä sen koettiin toimivan edelleen suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden perustana. Käytännössä kajoaminen Suomen politiikan perusasiakirjaan nähtiin muutoksena Suomen poliittisessa toiminnassa. Sitä pidettiin irtautumisena perinteisestä varovaisuuslinjasta siitä huolimatta, että uusi YYA-lausuma nimenomaan vahvisti sopimuksen olevan voimissaan.

7.3. Bonnin näkökulma: suomettumisen loppu

Bonnissa ilahduttiin rauhansopimuksen sotilasartiklojen mitätöinnistä ja uudesta YYA-lausumasta. Sinällään YYA-sopimuksen Saksa-klausuuli oli ainoastaan vanhentunut muotoilu, jolla ei ollut merkitystä saksalaisille. Se ei ollut haitannut saksalais-suomalaisten suhteiden kehittymistä. Kuitenkin Suomessa käyty keskustelu YYA-sopimuksesta ja Saksa-viittauksesta oli noteerattu ja sen lähtökohdat olivat herättäneet kysymyksiä. Vaikka selvitykset osoittivat, että muotoilu ei ollut syntynyt suomalaisten toiveesta ja oli rinnastettavissa Neuvostoliiton ja sen liittolaisten kanssa 1940-luvulla tehtyihin kahdenvälisiin sopimuksiin, Saksa-maininta herätti saksalaisten mielestä epätoivottua huomiota, kun se nostettiin toistuvasti esille suomalaisessa lehdistössä.⁶⁹⁵

Eriyisen ongelmallisena saksalaiset olivat pitäneet Suomessa käytyä keskustelua Lapin sodan sotakorvauksista, joita olivat peräänkuuluttaneet ensin helmikuussa ulkoasiainministeriön Eero Kekomäki ja myöhemmin heinäkuussa Devan

---

⁶⁹⁴ Tasavallan presidentin lausunto 21.9.1990 valtioneuvoston pöytäkirjaan. Pariisin rauhansopimus 1990/II (18.40), UMA.

⁶⁹⁵ Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 21.9.1990: Finnische Interpretationserklärung zum Friedenvertrag von 1947 und zum Finnische-Sowjetischen Vertrag über Freundschaft, Zusammenarbeit und Beistand sowie Stellungnahme zur Reparationsfrage (Peter Bazing). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA; Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 18.10.1989: Deutschland-Klausel im FZB-Vertrag, finnische Diskussion (Jochen Trebesch). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA.

puheenjohtaja Esko Juhani Tennilä. Sotakorvauksista oli sovittu Lontoon konferenssissa vuonna 1953, mutta Saksojen yhdistymisen lähestyessä asia nousi uudelleen esille. Tennilän puheenvuoroja pidettiin vaalikampanjointina, mutta Kekomäen kommenttien pelättiin heijastelevan Suomen ulkopoliittisen johdon näkemyksiä. Kun Pertti Paasio lausui lehdistötilaisuudessa 21.9.1990, että Suomi ei tulisi ottamaan korvauksia enää puheeksi, saksalaiset olivat helpottuneita. Asia oli käsitelty loppuun. Samalla toivottiin, että Suomen kannanotto hillitsisi muiden maiden vaatimuksia.⁶⁹⁶

Operaatio Paxin ei arveltu tähdänneen välittömään muutokseen Suomen ulkopoliitikassa, mutta se tulkittiin osoitukseksi suomalaisten kasvaneesta itsetietoisuudesta ja toisaalta poliittisesta liikkumatilasta. Mikä tärkeintä, Suomen suhteet Neuvostoliittoon tuntuivat normalisoituneen.⁶⁹⁷

DDR:ssä tiedettiin, että Suomen ja Neuvostoliiton suhteita oli pitkään hiertänyt se, kun Neuvostoliitto ei ollut hyväksynyt Suomen puolueettomuuspolitiikkaa. Idässä YYA-sopimuksen avunanto- ja konsultaatiovelvollisuus oli nähty esteenä todelliselle puolueettomuudelle. Suomalaisten pyrkimys korostaa ja vahvistaa maan puolueettomuutta oli koettu oikeiston pyrkimyksenä vesittää YYA-sopimuksen sotilasartiklat. Siksi itäblokin maat kuvasivat Suomen ulkopoliitiikkaa puolueettomuuden sijasta muun muassa rauhantahtoiseksi, sitoutumattomaksi ja Paasikiven–Kekkonen-linjan mukaiseksi.⁶⁹⁸

Länsisaksalaisten mielestä YYA-sopimus olisi periaatteessa mahdollistanut puolueettomuuspolitiikan toteuttamisen, mutta Neuvostoliitolle ei sopinut, että Suomen puolueettomuuspolitiikka olisi toiminut sitä itseään vastaan. Lännessä Suomen erityissuhde itänaapuriinsa koettiin suomettumisenä, kun Suomi joutui huomioimaan toiminnassaan Neuvostoliiton intressit. Läpimurtona Bonnissa pidettiin Gorbatšovin lokakuussa 1989 Suomelle antamaa

---

⁶⁹⁶ Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 26.2.1990: Finnische Reparationsforderungen an ein vereintes Deutschland, Äusserungen des Leiters des Rechtsabteilung des finnischen Aussenministeriums vor der Presse; Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 30.7.1990: Finnische Reparationsforderungen an ein vereintes Deutschland, Äusserungen des Vorsitzenden der Kommunistischen Partei (Einheit); Raportti Saksan liittotasavallan Helsingin suurlähetystöstä 21.9.1990: Finnische Interpretationserklärung zum Friedenvertrag von 1947 und zum Finnische-Sowjetischen Vertrag über Freundschaft, Zusammenarbeit und Beistand sowie Stellungnahme zur Reparationsfrage ja raportti 27.9.1990: Finnische Reparationsforderungen, DB Nr. 236 der Botschaft Helsinki vom 21.9.1990, Erklärung von Aussenminister Paasio zur Frage der Reparationen. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA.

⁶⁹⁷ Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön yhteenveto ylimmälle johdolle 26.9.1990: Finnische Reaktion auf deutsche Vereinigung, Interpretationserklärungen der finnischen Regierung und des Staatspräsidenten zum Friedensvertrag von 1947 und Beistandsvertrag mit der SU von 1948. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA.

⁶⁹⁸ Yhteenveto: Die finnische "Neutralität", ei päivämäärää eikä tekijän tietoja, ajoittuneet 1980-luvun jälkipuoliskolle. Kuuluu kansioon, jossa yleistietoja Suomesta. MfAA, ZR 4667/90, PA AA.

puolueettomuustunnustusta, joka oli laajentanut Suomen liikkumavaraa ja sitonut suomalais–neuvostoliittolaiset suhteet Euroopan kokonaiskehitykseen.⁶⁹⁹

Liittotasavallan ulkoasiainhallinnon virkamiehet arvelivat Operaatio Paxin nostaneen Suomen puolueettomuuspolitiikan uudelle tasolle. Suomalaisten tavoitteena oli ollut suvereniteettirajoitusten poistaminen eikä suoranainen muutos ulkopolitiikassa. Auswärtiges Amtissa 26. syyskuuta laaditussa raportissa arvioitiin, että pohja suomettumiselta oli kuitenkin pudonnut, kun suhteet Neuvostoliittoon normalisoituivat. On huomionarvoista, että Bonnin raportoinnissa käytettiin termiä ”Finnlandisierung”.⁷⁰⁰

Jos ajatellaan, että saksalaiset kokivat Operaatio Paxin suomettumisen päätökseenä, se oli yksi Suomen ulkopolitiikan merkittävimmistä liikkeistä. Tätähän Suomen puolueettomuuspolitiikalla oli tavoiteltu koko kylmän sodan ajan: riippumattomuutta Neuvostoliitosta. Saksalaisten näkökulmasta Operaatio Pax merkitsi Suomelle eräänlaista irtautumista Neuvostoliiton otteesta.

Kuitenkin neuvostoliittolaisten kritiikki kohdistui ensisijaisesti Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklojen mitätöintiin eikä uuteen YYA-lausumaan, kuten tutkimuksessa kerrotaan pian tarkemmin. Voidaankin ajatella, että Neuvostoliitolle uusi YYA-lausuma kelpasi, koska se oli käytännössä vallitsevien tosiasioiden toteamista. Neuvostoliiton aseman murentuminen oli realiteetti. Suomen puolueettomuus oli hyväksyttävissä, koska Suomen ja Neuvostoliiton välille oli jo alettu rakentaa uudenlaista suhdetta Gorbatšovin vuonna 1989 antaman puolueettomuustunnustuksen mukaisesti.

Bonnissa ennakoitiin, että suomalaisten seuraava askel oli voinut olla puolueettomuuspolitiikan määrittely kokonaan uudelleen Euroopan integraatiota silmällä pitäen. Thatcher oli viitannut elokuun lopulla valtiovierailullaan Suomeen, että maan EU-jäsenyys oli saattanut olla sovitettavissa puolueettomuuspolitiikkaan kuten Irlannin tapauksessa. Ruotsin ulkoministeri Sten Andersson oli niin ikään EFTA-neuvottelujen kuluessa vihjannut, että Ruotsi olisi sitonut EU-jäsenyytensä puolueettomuuspolitiikkansa.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁹ Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön yhteenveto ylimmälle johdolle 26.9.1990: Finnische Reaktion auf deutsche Vereinigung, Interpretationserklärungen der finnischen Regierung und des Staatspräsidenten zum Friedensvertrag von 1947 und Beistandsvertrag mit der SU von 1948. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA.

⁷⁰⁰ Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön yhteenvetot ylimmälle johdolle 26.9.1990 ja 27.9.1990: Finnische Reaktion auf deutsche Vereinigung, Interpretationserklärungen der finnischen Regierung und des Staatspräsidenten zum Friedensvertrag von 1947 und Beistandsvertrag mit der SU von 1948. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA.

⁷⁰¹ Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön yhteenvetot ylimmälle johdolle 26.9.1990 ja 27.9.1990: Finnische Reaktion auf deutsche Vereinigung, Interpretationserklärungen der finnischen Regierung und des Staatspräsidenten zum Friedensvertrag von 1947 und Beistandsvertrag mit der SU von 1948. Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178330, PA AA ja Saksan

Ajatusta puolueettomuuspolitiikan uudelleenmäärittelystä siten, että se sopisi Suomen länsi-integraatioon, ei ole mahdollista vahvistaa arkistolähteiden kautta. Operaatio Paxin viitoittama kehitys Suomen ulkopoliitikassa ajoi kohti läntistä hegemoniaa, mutta Suomen ulkoasiainministeriön asiakirjoista ei löydy viitteitä siitä, että suvereniteettiaktilla olisi tietoisesti pyritty tukemaan tai muokkaamaan Suomen puolueettomuuspolitiikkaa EU-kelpoiseksi.

7.4. Britit kritisoivat toteutustapaa

Ison-Britannian suurlähettiläs Neil Smith oli aikonut jarruttaa rauhansopimuksen sotilasartiklojen mitätöimistä, kun hän oli käynyt valtioshteeri Åke Wihtolin luona aamulla 21. syyskuuta. Smith saapui paikalle liian myöhään. Suomen hallitus oli valmistautunut etenemään rauhansopimuksen sotilasartiklojen mitätöinnissä samaisena aamupäivänä eikä Smith katsonut enää järkeväksi asettumista asiassa poikkiteloin.⁷⁰²

Ilkka Pastinen sai kuitenkin lokakuussa kuulla kritiikkiä suomalaisten ratkaisusta, kun hän tapasi poliittisen osaston päällikön John Westonin Lontoossa. Weston moitti Suomea nopeasta toiminnasta. Brittien mielestä ei ollut sopivaa, että Suomi oli mitätöinyt sotilasartiklat yksipuolisesti, ottamatta huomioon kaikkia rauhansopimuksen allekirjoittajamaita. Pastinen arvioi, että Westonia kaiheri se, että britit olivat kuulleet asiasta ensimmäisenä Kvitsinskiltä eivätkä suomalaisilta. Lontoo katsoi, että se ei ollut tullut kohdelluksi tasavertaisesti Moskovan kanssa.⁷⁰³ Tästä Smith oli huomauttanut Wihtolille jo syyskuussa.⁷⁰⁴

Pastinen perusteli Suomen menettelyä kiireellä. Suomalaiset olivat halunneet edetä salassa, jotta keskustelu sopimustulkinnoista ei olisi valunut etukäteen julkisuuteen. Irtautuminen sotilasartikloista oli kohtuullista, koska muut eivät olleet pitäneet kiinni määräyksistä, vaikka Suomi olikin näin tehnyt.⁷⁰⁵

Nyberg ilmaisi ärtymyksensä brittien nuivaan suhtautumiseen Ison-Britannian lähetystöneuvos Graham Handille tämän jäähyväisjuhlassa Helsingissä. Hän lausui Handille: *”You sold us down the river in 1947”*. Nybergin mielestä briteillä ei ollut mitään oikeutta arvostella Suomen ratkaisua, kun he itse eivät olleet aikoinaan

---

liittotasavallan suurlähetystön raportti Helsingistä 31.8.1990: Finland-Besuch von MP Thatcher vom 28.-30.8.1990 (Jochen Trebesch). Zwischenarchiv (ZA), Bd. 178331, PA AA.

⁷⁰² Muistio 24.9.1990, salainen: Rauhansopimus ja YYA (Åke Wihtol). Pariisin rauhansopimus 1990/III (18.40), UMA.

⁷⁰³ Lontoon salasanoma 8.10.1990 (Ilkka Pastinen). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnot 1990 (18.40), UMA.

⁷⁰⁴ Muistio 24.9.1990, salainen: Rauhansopimus ja YYA (Åke Wihtol). Pariisin rauhansopimus 1990/III (18.40), UMA.

⁷⁰⁵ Lontoon salasanoma 8.10.1990 (Ilkka Pastinen). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnot 1990 (18.40), UMA.

pitäneet suomalaisten puolta Pariisin rauhanneuvotteluissa. Lisäksi Nyberg vetosi siihen, että jos suomalaiset olisivat suosineet brittejä informoinnissa ja tieto tästä olisi valunut neuvostoliittolaisille, olisi koko Operaatio Pax saanut oudon lisämaun.⁷⁰⁶

Nyberg sai nuhteita huomautuksestaan, mutta pian brittien asenne muuttui sovittelevammaksi. Virallisen linjansa mukaisesti he ymmärsivät suomalaisten päätöksen eivätkä vastustaneet sitä. Vanhentuneiden sopimusartiklojen mitätöinti oli mahdollista ilman muodollista modifikaatiota.⁷⁰⁷ Kun Ison-Britannian suurlähettiläs Neil Smith tapasi Jaakko Blombergin lokakuun lopulla, hän painotti edelleen, että Suomen toiminta ei ollut vahingoittanut maiden välisiä suhteita.⁷⁰⁸

Suomalaisten kannalta brittien vastustus oli yllättävää, mutta sillä ei ollut todellista merkitystä tapahtumien kannalta. Britit osoittivat mieltään, koska heitä harmitti Neuvostoliiton ensisijaisuus Suomen politiikassa. Lisäksi he pelkäsivät mitä todennäköisimmin sitä, että Suomen ratkaisu olisi voinut vaikuttaa kielteisesti Gorbatšovin asemaan. Pääministeri Margaret Thatcher tuki Gorbatšovia ja kannatti pidättyvää politiikkaa, jossa Baltian ongelmat oli työnnetty taka-alalle⁷⁰⁹. Jos Operaatio Paxista oli muodostumassa esimerkki muiden maiden erityisjärjestelyille, saattoi Euroopan järjestys olla uhattuna.

7.5. Neuvostoliitossa pelko dominoefektistä

Neuvostoliitto ilmaisi tyytymättömyytensä Suomen hallituksen 21. syyskuuta tekemään rauhansopimuksen tulkintaan heti samana päivänä, kun Talvitie tapasi Neuvostoliiton ulkoasiainministeriössä Kvitsinskin. Kvitsinki vaati Suomelta vahvistusta sille, että rauhansopimuksessa mainittuja määrävahvuuksia ei ylitettäisi. Edelleen neuvostoliittolaiset kaipasivat varmistusta siitä, että Suomi pysyisi ydinaseettomana maana. Pyyntö oli epävirallinen, mutta vastausta kaivattiin siitä huolimatta kirjallisesti.⁷¹⁰

---

⁷⁰⁶ René Nybergin kirje Graham Handille 10.10.1990. Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA; Nyberg, s. 9. Lausahdus "sold down the river" kuvasti äärimmäistä petosta, ja oli hyvin loukkaava. Sillä viitattiin 1800-luvun Yhdysvaltoihin ja Mississippi- ja Ohio-jokiin, joita pitkin orjia kuljetettiin etelän puuvillapelloille.

⁷⁰⁷ Peter Ivey'n kirje René Nybergille ja kirjeen ohessa liite "Treaty of Peace with Finland: Press Line. Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁷⁰⁸ Keskustelumuistio 1002K, 30.10.1990: Ison-Britannian suurlähettilään käynti ulkoasiainministeriössä (Hassinen). Pariisin rauhansopimus 1990/V (18.40), UMA.

⁷⁰⁹ Spohr Readman, s. 221-230.

⁷¹⁰ Moskovan suurlähetystön lähetystöraportti 21.9.1990, erittäin salainen: YYA-sopimus; viittaus Saksaan sekä Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Heikki Talvitie) ja ulkoasiainministeriön lähtevä salasanoma 21.9.1990, erittäin salainen: Rauhansopimus; Neuvostoliiton näkemys (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA, Blomberg, s. 263.

Vastustukseen oli monia syitä. Ševardnadze oli saanut korkeimmassa neuvostossa pyyhkeitä Saksa-sopimuksesta, koska Neuvostoliiton tekemiä myönnytyksiä pidettiin kohtuuttomina. Jos Operaatio Pax olisi kuvattu Suomen yksipuolisena toimintana, olisi näyttänyt jälleen siltä, että MID:n ylitse olisi kävelty. Tätä vaikutelmaa MID ei halunnut antaa.⁷¹¹

Ennen kaikkea rauhansopimuksen soveltamisessa nähtiin kytkös YYA-sopimuksen ja rajojen muuttamiseen. Neuvostoliitolle Karjala-kysymys oli erityisen arka. Kuten Neuvostoliiton lähetystöneuvos Lev Puzin totesi:

*”Gorbatšov voi luovuttaa Saksan, mutta Neuvostoliiton rajoja hän ei voi muuttaa. Jos hän sen tekee, koittaa Jeltsinin aika.”*⁷¹²

Pelko Karjala-kysymyksen avaamisesta esitettiin myös Izvestija-lehden artikkelissa 26. syyskuuta. Lehti arvioi, että Suomessa oli tahoja, jotka tähtäsivät YYA-sopimuksen purkuun ja rajojen muuttamiseen, vaikkakaan presidentti Koivisto ei tähän joukkoon kuulunut.⁷¹³

Paine ei helpottanut. Heikki Talvitie raportoi Moskovasta, että suomalaisten ja neuvostoliittolaisten välit olivat kiristyneet. Neuvostovirkamiehet olivat peruneet osallistumisiaan Suomen suurlähetystön tilaisuuksiin. Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön Eurooppa-asioita käsittelevä apulaispäälikkö Sergei Žuravljov oli varoittanut, että suomalaiset eivät voitaisi mitään vitkuttelullaan. Suomalaisten toiminta nähtiin jopa muutoksena suomalais-neuvostoliittolaisissa suhteissa.⁷¹⁴

Neuvostoliiton ulkoasiainministeriö ehdotti kahdenvälisiä keskusteluja Moskovassa 16. ja 17. lokakuuta, ja pyyntöön suostuttiin. Myös Jaakko Kalela

---

⁷¹¹ Moskovon suurlähetystön lähetystöraportti 21.9.1990, erittäin salainen: YYA-sopimus; viittaus Saksaan sekä Pariisin rauhansopimuksen Saksa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), muistio 978, 25.10.1990, salainen: Rauhansopimuksen III osan mitätöiminen. Keskustelu ministerineuvos Andrejevin kanssa (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/V (18.40) ja Moskovon avosanoma 5.11.1990, salainen: Itävallan suurlähettilään ensikäynti; Pariisin rauhansopimus – Itävallan valtiosopimus (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁷¹² Muistio 904, 4.10.1990, salainen: Puzin rauhansopimuksesta (René Nyberg) ja muistio 887, 3.10.1990, salainen: Pariisin rauhansopimus, YYA-sopimus; Neuvostoliiton suurlähetystön kommentteja (Taisto Tolvanen). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁷¹³ Moskovon suurlähetystön suomennos Izvestijan artikkelista 27.9.1990. Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁷¹⁴ Moskovon suurlähetystön lähetystöraportti 10.10.1990, salainen: MIDin reaktiot Suomen rauhansopimusta ja YYA-sopimusta koskevien toimenpiteiden johdosta (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

tapasi presidentinlinnassa Felix Karasevin Koiviston pyynnöstä 16. ja 19. lokakuuta, mutta ulkoasiainministeriössä ei tiedetty tästä yhteydenpidosta.⁷¹⁵

Moskovassa Kvitsinski painosti suomalaisia. Hän halusi Suomen vahvistavan, että se ei ylittäisi rauhansopimuksessa puolustusvoimille määritellyjä rajoituksia. Kvitsinkin mukaan Neuvostoliitto olin alun perin hyväksynyt Suomen irtautumisen rauhansopimuksen sotilasartikloista sillä edellytyksellä, että Suomi noudattaisi Neuvostoliiton esittämiä varauksia. Näistä tärkein oli vahvistus olla ylittämättä puolustusvoimien määrävahvuuksia eri aselajeissa.⁷¹⁶

Kvitsinski vihjaili, että Neuvostoliiton tyytymättömyys voisi johtaa jatkotoimenpiteisiin. Edelleen apulaispäällikkö Žuravljev sanoi, että

*”me odotamme Suomelta vastausta, tarvitaan kasvojen pelastusratkaisua”.*⁷¹⁷

Blomberg tulkitsi neuvostoreaktioita tuoreeltaan. Hän arveli, että Kvitsinski pyrki pönkittämään Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön asemaa ja pitämään kiinni Suomen rauhansopimuksesta ohjausvälineenä. Ristiriitaisuus kannanotoissa johtui mahdollisesti siitä, että Kvitsinski oli saanut ylemmältä tasolta ohjeen hyväksyä Suomen ratkaisun.⁷¹⁸

Edelleen Blomberg selitti Moskovan tiukkaa neuvottelutaktiikkaa Kvitsinkin taustalla. Kvitsinski oli Neuvostoliiton Saksa-asiantuntija, joka oli tiiviisti mukana Saksojen ja neljän vallan välillä käydyissä keskusteluissa Saksan yhdistymisestä. Näissä neuvotteluissa Neuvostoliitto oli menettänyt vähä kerrallaan asemiaan ja joutunut luopumaan vaatimuksistaan. Kvitsinkin esitys, jonka mukaan Suomen tuli vahvistaa puolustusvoimiensa määrälliset katot kahdenvälisissä keskusteluissa Neuvostoliiton kanssa, oli samaa sukua kuin pyrkimykset rajoittaa yhdistyvän Saksan puolustusta. Bonn hyväksyi lopulta rajoitteet, jotka määriteltiin monenkeskisessä Euroopan tavanomaisia aseita käsittelevässä sopimuksessa (TAE) sekä lisäksi asevoimien henkilöstörajoitukset.⁷¹⁹

Koivisto oli Jaakko Kalelan kautta yhteydessä Karaseviin 2. marraskuuta. Koivisto kertoo muistelmissaan virheellisesti tämän tapahtuneen jo lokakuussa, mutta yksityiskohtaisemmin tapaamisesta kertoo Kalelan laatima muistio. Sinällään

---

⁷¹⁵ Blomberg, s. 264; Jaakko Kalelan muistio 16.10.1990, salainen: Keskustelu ministerineuvos Karasovin kanssa 16.10.1990 ja Jaakko Kalelan muistio 19.10.1990, salainen: Keskustelu ministerineuvos Karasovin kanssa 19.10.1990. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopolitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA.

⁷¹⁶ Muistio 17.10.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen III-osa; Moskovan reaktio (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁷¹⁷ Sama.

⁷¹⁸ Sama.

⁷¹⁹ Muistio 17.10.1990, erittäin salainen: Pariisin rauhansopimuksen III-osa; Moskovan reaktio (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA ja Nyberg, s. 9.

Koiviston ja Kalelan kuvaukset Karasevin kanssa käydyn neuvonpidon sisällöstä ovat yhtenevät.⁷²⁰

Koivisto halusi viestittää neuvostoliittolaisille, että suomalaiset eivät perääntyisi päätöksestään eivätkä toimittaisi erillisiä sitoumuksia varustautumisestaan. Jos kiistaa ei saataisi puhuttua selväksi Suomen ja Neuvostoliiton välillä, Suomi joutuisi kutsumaan koolle kaikki rauhansopimuksen allekirjoittajamaat. Samalla kahdenvälisistä erimielisyyksistä tulisi julkisia. Tätä Karasev ei halunnut. Ongelmaa ei ollut syytä nostaa ylimmän ulkopoliittisen johdon käsiteltäväksi. Ilmeisesti Neuvostoliiton ulkoasiainministeriö oli toiminut asiassa oma-aloitteisesti eikä se Karasevin mukaan ollut tiedottanut Gorbatšovia lainkaan. Karasev toivoi, että tapaus hoidettaisiin pois päiväjärjestyksestä Pertti Paasion ja Eduard Ševardnadzen välisillä keskusteluissa, joita oli kaavailtu puoluevaltuuskunnan vierailun yhteyteen marraskuun puolessa välissä.⁷²¹

Kalelan ja Karasevin välisistä keskusteluista huolimatta Neuvostoliitto toimitti Suomelle 6. marraskuuta virallisen nootin. Neuvostoliitto vaati edelleen, että Suomi vahvistaisi puolustusvoimiensa enimmäisvahvuudet ja ydinaseettomuutensa.⁷²²

On huomattava, että kritiikki kohdistui nimenomaan Suomen tulkintaan rauhansopimuksesta. Uusi YYA-lausuma ei sen sijaan ollut itsessään ongelmallinen, koska Neuvostoliiton Saksa-suhteet olivat lämmenneet ja Neuvostoliitto oli itse eri yhteyksissä esittänyt mahdollisuutta poistaa Saksa-maininta Suomen ja Neuvostoliiton välisestä YYA-sopimuksesta.

Suomalaiset olivat selvästi sillä kannalla, että rauhansopimukseen kajoamista vastustivat Neuvostoliitossa nimenomaan ulkoministeriön virkamiehet eikä Neuvostoliiton ylin johto. Erityisen hyvin tämä tulee ilmi Jaakko Kalelan ja Helsingin Sanomien päätoimittajan Janne Virkkusen välisessä keskustelussa, jossa Kalela listaa mahdollista syytä MID:n toimintaan. Niitä olivat muun muassa suivaantumisen ulkoasiainministeriön ohittamisesta asiassa ja suora yhteydenpito Gorbatšoviin ja toisaalta ministeriön vaikutusvallan kasvu

---

⁷²⁰ Jaakko Kalelan laatima muistio 2.11.1990: Ministerineuvos Karasov linnassa 2.11.1990. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 42), KA ja Koivisto 1995, s. 364–365. Kalela on laatinut muistiot tapaamisista Karasevin kanssa myös 16.10 ja 19.10, mutta näiden keskustelujen sisältö on toisenlainen.

⁷²¹ Jaakko Kalelan laatima muistio 2.11.1990: Ministerineuvos Karasov linnassa 2.11.1990. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliitiikka, selvitykset 1990 (kotelo 42), KA; Koivisto 1995, s. 364–365.

⁷²² Moskovan suurlähetystössä tehty ja 9.11.1990 Helsinkiin lähetetty käännös SNTL:n ulkoministeriön 6.11.1990 päivätystä nootista: Pariisin rauhansopimuksen tulkinta; Neuvostoliiton vastaus (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

vallanhajaantumistilanteessa. Lisäksi reagoinnin taustalla vaikuttivat suurvalta-aseman romahtaminen Saksa-ratkaisussa ja Itävallan toiminta.⁷²³

Huomiota ei kiinnitetty siihen, että Neuvostoliitto oli sallinut ennenkin joustot rauhansopimukseen, jos tämä oli palvellut YYA-sopimuksen hengen mukaista mahdollista suomalais-neuvostoliittolaista puolustusyhteistyötä. Neuvostoliitto oli antanut Suomelle vuonna 1962 luvan ohjusten ja vuonna 1983 heräteimiinjen hankintaan, koska niiden avulla Suomi pystyi pitämään yllä puolustuskykyään ja täyttämään YYA-sopimuksen velvoitteet. Neuvostopolitiikassa pyrkimys kytkeä rauhansopimuksen tulkinnat yhteen YYA-sopimuksen tavoitteiden kanssa oli vanhaa perua. Operaatio Pax ei sen sijaan liittynyt mahdolliseen suomalais-neuvostoliittolaiseen yhteistoimintaan vaan suomalaisten omiin puolustuspoliittisiin tarpeisiin.

Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon suhtautumisessa Operaatio Paxiin oli samoja piirteitä kuin heidän kritiikissään Suomen vuoden 1983 heräteimiinjahankintoja kohtaan. Neuvostoliittolaisilla ei ollut sinällään mitään rauhansopimuksen ohittamista vastaan, mutta he eivät halunneet purkaa sotilasartikloja avoimesti virallisella tasolla. Ideaalitalanteessa artiklojen soveltaminen olisi tapahtunut kulissien takana kahden kesken Neuvostoliiton ja Suomen välillä. Vanhassa voimapolitiikassa bilateraalisuus olisi taannut Neuvostoliitolle eräänlaisen yliotteen Suomesta. Samalla se olisi syönyt Suomen puolueettomuusasemaa.

Kylmän sodan loppua kohden tultaessa Neuvostoliiton valta-asema oli järkkynyt, eikä se pystynyt keskittymään Suomen ulkopoliittikkaan yhtä tiukalla otteella kuin ennen. Gorbatšovin uudistuspolitiikasta huolimatta Suomen asemalla oli kuitenkin merkitystä Neuvostoliitolle, ja YYA-sopimus oli edelleen tärkeä dokumentti Neuvostoliiton Suomi-politiikassa. Kun Gorbatšov antoi lokakuussa 1989 puolueettomuustunnustuksensa Suomelle, puhui hän samalla YYA:n elinvoimaisuuden puolesta. Voidaan hyvin olettaa, että vaikka yksittäisen vihollismaaviittauksen poistaminen sopimuksesta sopi Gorbatšoville, ei hänkään halunnut irtautua koko YYA:sta.

YYA-sopimuksen merkittävyyttä korostaa myös Juhani Suomi. MID kritisoi Operaatio Paxia, koska se pelkäsi koko YYA:n alasajoa. MID:n esittämä arvostelu oli sopusoinnussa Neuvostoliiton pitkän linjan turvallisuuspoliittisten tavoitteiden kanssa.⁷²⁴

---

⁷²³ Jaakko Kalelan muistio 19.10.1990, salainen: Keskustelu päätoimittaja Janne Virkkusen kanssa 19.10.1990. Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1990 (kotelo 41), KA, myös Blomberg, s. 263.

⁷²⁴ Suomi 2016, s. 608–610.

Neuvostoliiton näkökulmasta yhtenä hankaluutena suomalaisten toiminnassa oli se, että rauhansopimuksen yksipuolisen tulkinnan arveltiin nostavan tapetille muiden maiden vastaavat valtiosopimukset. Tämä oli noussut esille keskusteluissa Neuvostoliiton ja Ison-Britannian suurlähetystöjen kanssa jo ennen Operaatio Paxin toteuttamista. Pelko dominoefektistä näyttää entistä ilmeisemmältä, kun mieltii Suomelle annetun nootin ajoitusta. Nootti annettiin 6. marraskuuta, tismalleen samana päivänä, jona Itävalta jätti valtiosopimusta koskevan päätöksensä Neuvostoliiton ulkoasiainministeriölle.⁷²⁵

Itävallan Moskovan suurlähettiläs Friedrich Bauer oli ollut yhteydessä Heikki Talvitiehen päivää ennen Itävallan tekemää valtiosopimuksen tulkintaa. Bauer oli kertonut, että keskustelussaan Kvitsinskin kanssa suurlähettiläälle oli tehty selväksi, että Neuvostoliitto ei ollut hyväksynyt Suomen tekemää ratkaisua. Neuvostoliitolle oli epäselvää, miten Suomi suhtautui ydinaseettomuuteen ja puolustusvoimien määrävahvuuksiin.⁷²⁶

Itävaltalaiset halusivat tietää, oliko Suomi toimittamassa neuvostoliittolaisille heidän pyytämiään selvennyksiä puolustusvoimista. Suomalaiset vakuuttivat sekä Neuvostoliiton antamaa noottia ennen että jälkeen, että Suomi ei sopisi kahdenvälisesti Neuvostoliiton kanssa mitään. Edelleen Talvitie huomautti Bauerille, kuinka neuvostoliittolaisten huoli liittyi Keski-Euroopan tilanteeseen.⁷²⁷

Suomalaiset eivät myöntyneet Moskovan painostukseen. Paasio käsitteli asiaa Ševardnadzen kanssa Moskovassa 15. marraskuuta ja sopi, että Suomi vastaisi noottiin.⁷²⁸

Operaatio Paxista käyty jälkipuinti päättyi lopulta, kun Suomi toimitti vastauksensa 22. marraskuuta. Vastausnootissa todettiin, että Suomi irtautui hallituksen syyskuisessa päätöksessä rauhansopimuksen sotilasartikloista, mutta turvallisuus- ja puolustuspolitiikan perusteet säilyivät ennallaan. Suomi siis piti kiinni oikeudestaan määrittää itse omat puolustusratkaisunsa eikä peräännytynyt rauhansopimuksen kolmannen osan mitätöimisestä. Tosin vastausta

---

⁷²⁵ Moskovan salasanoma 6.11.1990, salainen: Rauhansopimus (Heikki Talvitie) ja 7.11.1990: Itävallan valtiosopimus; uustulkinnat (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA. Juhani Suomi huomauttaa, että Neuvostoliiton loppuvuosina se kiinnitti erityistä huomiota rajojensa pysyvyyteen. Neuvostoliitolla oli avoimia kiistoja rajoista esimerkiksi Japanin kanssa (Suomi 2016, s. 609).

⁷²⁶ Moskovan salasanoma 5.11.1990: Itävallan suurlähettilään ensikäynti; Pariisin rauhansopimus – Itävallan valtiosopimus (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁷²⁷ Sama.

⁷²⁸ Moskovan salasanoma MOSB279, 22.11.1990 (Heikki Talvitie) ja muistio 1195, 12.12.1990, salainen: Operaatio PAX eli rauhansopimusta koskeva päätös (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA, Blomberg, s. 265–166 ja Koivisto 1995, 365.

pehmenettiin siten, että Pax-päätöksen vakuutettiin olevan riippumaton senhetkisistä puolustusvoimiin liittyvistä suunnitelmista.⁷²⁹

7.6. Merkitys puolueettomuus- ja puolustuspolitiikalle

Neuvostoliittolaisten ja brittien oli helppo kritisoida Operaatio Paxia, koska sille ei ollut varsinaisia juridisia perusteita. Saksalle ei tehty lopulta rauhansopimusta lainkaan. Suomalaiset eivät voineet näin ollen perustella tekemäänsä tulkintaa rauhansopimuksesta yksiselitteisesti Saksan sopimusjärjestelyillä. Tämä auttaa ymmärtämään, miksi lokakuun alussa edustustoille laadituissa keskusteluohjeissa korostettiin, että Suomen päätös oli itsenäinen⁷³⁰. Toki hankkeen yhteys Saksan muuttuneeseen asemaan oli silti olemassa, eikä tämä motiivi kadonnut matkan varrella, kuten Juhani Suomi esittää.⁷³¹

Kytkestä Saksan asemaan ei haluttu alleviivata keskusteluohjeissa, koska perusteet Operaatio Paxille haettiin oikeudenmukaisuuden käsitteestä. Kun Saksa oli saamassa takaisin täysivaltaisuutta, tuli saman tapahtua oikeudenmukaisuuden nimessä Suomen kohdalla. Tämä selittää, miksi ulkoasiainministeriön virkamiehet korostivat voimakkaasti Operaatio Paxin merkitystä suvereniteettiaktina. Lisäksi Operaatio Pax oli helpompi myydä neuvostoliittolaisille suvereniteettiaktina kuin toimenä, joka tähtäsi Suomen puolustuspolitiikan riippumattomuuteen.

Operaatio Pax oli suvereniteettiakti, mutta ohjaava motiivi sen taustalla oli sotilaspoliittinen. Operaatio Paxille lähti liikkeelle sotilaspoliittisesta tarvearviosta. Rauhansopimuksen rajoitteet olivat haitanneet Suomen aseistautumista vuosien varrella moneen otteeseen. Sotilasartiklojen mitätöinti mahdollisti tulevaisuudessa riippumattomuuden puolustusratkaisuisia. Koivistolle kesäkuussa välitetyssä Pax-luonnoksessa irtautumista rauhansopimuksen rajoitteista perusteltiin puolustusvoimien kiinnostuksella saksalaisiin ja japanilaisiin asejärjestelmiin.

Keskustelua Suomen puolustushankinnoista ei kuitenkaan haluttu herättää. Kuten Koivisto selitti asiaa eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajalle Markus Aaltoselle:

---

⁷²⁹ Moskovan salasanoma MOSB279, 22.11.1990 (Heikki Talvitie) ja muistio 1195, 12.12.1990, salainen: Operaatio PAX eli rauhansopimusta koskeva päätös (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimuksen tulkinat 1990 (18.40), UMA; Blomberg, s. 265–166; Koivisto 1995, 365. Vastausnootti lähetettiin 21. marraskuuta Talvitiele, joka välitti sen eteenpäin Moskovassa 22. marraskuuta 1990.

⁷³⁰ Lähtevä salasanoma 1.10.1990: Rauhansopimus ja YYA; keskusteluohjeet (Jaakko Blomberg). Pariisin rauhansopimus 1990/IV (18.40), UMA.

⁷³¹ Suomi 2016, s. 606.

*”Todetaan, etteivät nämä rajoitukset ole tähänkään asti olleet kovin merkittäviä. Jos me toteaisimme, että ovat olleet merkittäviä, niin heti kysyttäisiin, mitä te nyt aiotte tehdä kun rajoitukset eivät ole enää voimassa”.*⁷³²

Vastaavasti neuvostoliittolaisille vakuutettiin Suomen marraskuussa antamassa vastausnootissa, että päätöksellä ei ollut mitään yhteyttä Suomen puolustusvoimien suunnitelmiin.⁷³³

Välitöntä yhteyttä hävittäjähankintojen ja Operaatio Paxin välillä on vaikea osoittaa. Ulkoasiainministeriön virkamiehillä ei automaattisesti olisi ollutkaan suoraa tietoa sotilassuunnitelmista, sillä tiedusteluun ja strategisiin asehankintoihin liittyvät keskustelut käytiin presidentin ja ylimmän sotilasjohdon kesken. Julkinen keskustelu uusien hävittäjäkoneiden hankinnasta oli aktiivista vuonna 1989, ja muun muassa ulkopoliittisen instituutin piirissä toiminut ulkopoliittinen foorumi järjesti maaliskuussa tilaisuuden Suomen hävittäjähankinnoista ja uhkakuista.⁷³⁴ Puolustusministeriössä laadittu ehdotus irtautua rauhansopimuksen sotilasartikloista sopi ajoituksensa puolesta hyvin yhteen hävittäjäsuunnitelmien kanssa. Kesällä 1992 Suomi testasi Operaatio Paxia käytännössä, kun Suomi tilasi Yhdysvalloilta Hornet-torjuntahävittäjiä yli sen määrän, mitä rauhansopimuksen sotilasartikloissa oli alun perin määritelty.⁷³⁵

Uudessa YYA-lausumassa maininta Saksasta mahdollisena hyökkääjänä poistettiin. Kyseisen maininnan ja koko Saksan kysymyksen ongelmallisuus Suomen puolueettomuuspolitiikalle hiipui, kun kylmän sodan tasapainojärjestelmä murtui. Merkityksellisempää oli, miten Saksojen yhdistyminen vaikuttaisi koko Euroopan geopoliittiseen muotoutumiseen. Vaarana oli aseellisten yhteenottojen puhkeaminen Itä-Euroopan maissa, mikä olisi lisännyt Saksan ja Naton kiinnostusta Itämeren alueeseen.⁷³⁶

Puolustusvoimain komentaja Jan Klenberg oli jo maaliskuussa kuvannut, kuinka aseistuksen väheneminen Keski-Euroopassa saattoi tuoda painetta Pohjois- ja Etelä-Eurooppaan. Eurooppa oli kuin makkara, joka saattoi purskahtaa molemmista päistä, jos sitä puristettaisiin keskeltä. Makkarateorian mukaisesti Suomella oli oltava uskottavat puolustusvoimat, koska ne olivat keskeinen osa Suomen turvallisuuspalapeliä.⁷³⁷

---

⁷³² Koivisto 1995, s. 362.

⁷³³ Moskovan salasanoma MOSB279, 22.11.1990 (Heikki Talvitie). Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40), UMA.

⁷³⁴ Majander, Mikko: Hävittäjät ja Suomen uhkakuvat. Ulkopoliitiikka 2/1989.

⁷³⁵ René Nybergin lausunto Reimag-projektin järjestämässä kriittisessä muistitietoseminaarissa 22.10.2015.

⁷³⁶ Visuri, Pekka: Saksan yhdistymisen sotilaspoliittiset vaikutukset. Ulkopoliitiikka 3/1990 (Visuri 1990b), s. 25.

⁷³⁷ Suomen Kuvalehti 9.3.1990.

Klenberg kannatti varustelumäärärahojen nostamista ja varautumista ennalta arvaamattomiin uhkiin. Ilmavoimien hävittäjäkoneiden hankinta oli tärkeää, jotta kalusto pysyisi ajantasaisena.⁷³⁸

Samalla kun ydinsodan uhka väheni, ja konventionaalisen aseistuksen merkitys kasvoi, Suomen omien puolustusvoimien merkitys kohosi. Laajasti ymmärrettynä Saksojen yhdistyminen ja irtautuminen kaksinapaisesta maailmanjärjestyksestä loivat toiveen yleiseurooppalaisesta turvallisuusjärjestelmästä, WEU:sta.⁷³⁹

Puolustusvoimien ääni kuului Operaatio Paxissa. Puolustusministeriön kansliapäällikkö Aimo Pajunen, hänen avustajansa Pauli Järvenpää, puolustusvoimain komentaja Jan Klenberg ja pääesikunnan päällikkö Gustav Hägglund tekivät yhteistyötä ulkoasiainministeriön Nybergin kanssa sotilasartiklojen mitätöimiseksi. He keskustelivat yhdessä muun muassa hallitukselle elokuun lopulla laaditusta päätösluonnoksesta⁷⁴⁰.

Ulkopoliittisen johdon mukaan Operaatio Pax ei muuttanut Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan perusteita. Sopimusveloitteet ainoastaan vanhentuivat ja menettivät merkityksensä, kun kylmä sota päättyi.⁷⁴¹

Suomi piti edelleen kiinni puolueettomuuspolitiikastaan. Operaatio Paxin tarkoituksena ei alun perin kuitenkaan ollut puolueettomuuspolitiikan vahvistaminen. Käytännössä näin tapahtui, kun puolustuksen riippumattomuus kasvoi. Puolueettomuuspolitiikan sisällön voi nähdä muuttuneen, kun puolustuksen rooli turvallisuuspolitiikassa kohosi. Tämä kehitys alkoi jo Koiviston ensimmäisellä presidenttikaudella.

Blombergin mukaan puolueettomuuspolitiikka säilyi pääpiirteittäin samanlaisena 1960-luvulta 1980-luvun loppuun, kun Suomi viestitti Paasikiven–Kekkonen-linjan mukaisesti etenkin lännen suuntaan riippumattomuuttaan suurvalloista.⁷⁴² Puolueettomuuspolitiikassa voi kuitenkin havaita ajasta riippuen tulkintaeroja. Kuten aiemmin mainittiin, sotilaallisen liittoutumattomuuden merkitys puolueettomuuspolitiikassa kohosi vähitellen 1980-luvun kuluessa. Ensimmäisenä viitteenä tästä voi pitää YYA-sopimuksen ja puolueettomuuspolitiikan eriyttämistä toisistaan vuoden 1983 hallitusohjelmassa. Koiviston aikana puolustuspolitiikan rooli kohosi, minkä voi aistia myös Operaatio Paxissa.

---

⁷³⁸ Tiedonantaja 7.3.1990 ja Uusi Suomi 15.9.1990.

⁷³⁹ Suomen Kuvalehti 23.11.1990.

⁷⁴⁰ Nyberg, s. 7–8.

⁷⁴¹ Lehdistö tiedote 277, 21.9.1990: Hallituksen päätös Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevista ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavista määräyksistä. Pariisin rauhansopimus 1990/II (18.40), UMA.

⁷⁴² Blomberg, s. 48–53.

Toisaalta Koiviston tapa harjoittaa puolueettomuuspolitiikkaa erosi siitä, mihin oli Kekkonen kausilla totuttu. Vaikka Koiviston poliittista toimintaa on kuvattu yleensä äärimmäisen varovaiseksi, kertovat vuoden 1985 EFTA- ja EUREKA-aloitteet poikkeuksellisen omaehtoisesta politiikan toteutustavasta. Suomi eteni läntisessä integraatiossa, vaikka Neuvostoliitto ei täysin hyväksynytkään Suomen aloitteellisuutta. Toki on huomattava, että kylmän sodan hiipuminen 1980-luvun loppua kohden tultaessa mahdollisti Suomen aktiivisemmän poliittisen toiminnan. Siltikin Koivisto oli se, joka viime kädessä salli liittymisen EFTA:aan ja EUREKA:an, vaikka tämä ei ollut neuvostoliittolaisten toiveissa. Voidaan ajatella, että vähitellen 1980-loppua kohden tultaessa puolueettomuuspolitiikan merkitys itseisarvona väheni, vaikka siitä virallisesti pidettiin kiinni. Missään nimessä puolueettomuuspolitiikka ei ollut staattinen elementti, vaikka se säilyikin Suomen ulkopoliittikan doktriinina.

Koiviston aikana nimenomaan joustavuus puolueettomuuspolitiikassa kasvoi. Koivisto pyrki poliittisessa retoriikassaan muotoilemaan Suomen puolueettomuuslinjan monisanaisesti eikä pitäytynyt tietyssä kaavamaisessa määrittelyssä. Puolueettomuutta ei niinkään korostettu vaan sitä tulkittiin eri tilanteissa eri tavoin. Koivisto ei halunnut puolustaa verbaalisella tasolla puolueettomuuspolitiikkaa, vaan toteuttaa sitä ja edetä tärkeimmiksi kokemissaan asiakokonaisuuksissa.

Operaatio Paxin voi nähdä yhtenä tällaisena Koivistolle merkittävänä hankkeena. Aseostot olivat muodostuneet osaksi suomalaista puolueettomuuspolitiikkaa vuoden 1962 ohjustulkinnan seurauksena. Suomi piti 1980-luvulle saakka sotilashankinnoissaan kiinni tasapuolisuuden periaatteesta samaan tapaan kuin kauppapoliittisissa suhteissaan itään ja länteen. Pariisin rauhansopimuksen tulkinta oli sopusoinnussa puolueettomuuspolitiikan kanssa, vaikka hankinnoissa ei noudatettu täyttä symmetriaa.

Koivisto omaksui asehankinnoissa aktiivisen otteen, kun hän lähti edistämään herätemiinahankintoja puoluekanavan kautta. Vuonna 1987 kansainvälisen tilanteen ja Saksan kysymyksen lientyminen mahdollistivat poikkeamisen perinteisestä tavasta soveltaa Pariisin rauhansopimusta, kun Koivisto salli sopimuksen määräyksistä riippumatta saksalaisen siviilikoneen tuonnin maahan ilman, että siitä neuvoteltiin rauhansopimuksen allekirjoittajamaiden kanssa. Tätä tapausta voi pitää ensimmäisenä varsinaisena irtiottona rauhansopimuksen sopimustulkinnosta. Koivistolle merkityksellistä oli oikeudenmukaisuuden periaate, ja kun maailmanpoliittinen tilanne sen salli, ei kantaaottavuus ollut enää esteenä myöskään Operaatio Paxin kaltaisen poliittisen liikkeen toteuttamiselle.

Pidän Operaatio Paxia yhtenä merkittävimmistä rauhansopimuksen tulkintatapauksista. Menettelytavoiltaan se erosi vuonna 1962 saadusta

ohjusratkaisusta siten, että Operaatio Paxin yhteydessä ei käyty etukäteisneuvotteluita. Edelleen se poikkesi menettelytavoiltaan 1980-luvun asehankintatapauksista siten, että Operaatio Paxin yhteydessä ei hyödynnetty KGB-väylää. Sen sijaan vuoden 1987 siviilikonehankinnat toteutettiin niin ikään yksipuolisesti ilman etukäteiskonsultaatioita. Tässä yhteydessä on kuitenkin huomattava, että siviilikoneet olivat hyvin toissijainen asiakokonaisuus verrattuna koko Pariisin rauhansopimuksen kolmannen osan mitätöintiin. On siis kohtuullista arvioida, että menettelytapansa perusteella Operaatio Paxin voi luokitella Suomen ulkopoliitikassa suhteellisen poikkeukselliseksi tavaksi toimia. Alussa kuvatun Charles Hermannin jaottelun perusteella miellänkin Operaatio Paxin ohjelmalliseksi muutokseksi.

Merkitsikö Operaatio Pax sitten Suomen ulkopoliitikassa painopisteen siirtoa tai kurssimuutosta? Vastaus on kieltävä, sillä Operaatio Paxilla ei pyritty muuttamaan Suomen puolueettomuuspolitiikkaa. Täten valtion kansainvälinen orientaatio tai tavoitteet eivät muuttuneet. Pikemminkin on ajateltavissa, että maailmantilanne mahdollisti vähitellen 1980-luvun loppua kohden tultaessa ulkopoliitikan joustavamman toteuttamisen ja myös irtautumisen rauhansopimuksen sotilasartikloista. Operaatio Pax ilmensi jo aiemmin alkanut kehitystä puolueettomuuspolitiikan sisällössä. Koivisto pyrki rajaamaan jo vuoden 1983 hallitusohjelmassa YYA-sopimuksen merkitystä ja vähitellen terävöittämään Suomen puolustuspolitiikkaa. Voidaan siis sanoa, että Operaatio Pax ei muuttanut painopistettä ulkopoliitikassa vaan päinvastoin kuvasti jo alkanutta kehitystä.

Operaatio Pax kertoi osaltaan Suomen ulkopoliitikkaan tulleesta laajemmasta liikkumavarasta. Auswärtiges Amtissa Suomen erityissuhde Neuvostoliittoon oli koettu Suomen politiikkaa rajoittavaksi tekijäksi, minkä vuoksi hallituksen omaehtoisen toimenpiteen merkitystä pidettiin suurena. Suomen institutionaaliset kytkökset säilyivät kuitenkin ennallaan. Uusi YYA-lausuma ei tähdännyt irtautumiseen YYA-sopimuksesta, vaikka Krister Wahlbäck myöhemmin näin arvioikin. Suomen ulkopoliittinen johto uskoi, että irrottautuminen olisi nähty Neuvostoliitossa vihamielisenä tekona.

Vuonna 1990 YYA-sopimus nähtiin jopa aiempaa merkityksellisempänä, kun neuvostojoukkojen vetäytyminen Saksasta, Puolasta ja Baltian maista toi Neuvostoliiton puolustuslinjan jälleen lähemmäksi Suomea. Suomen oli huomioitava Neuvostoliiton turvallisuustarpeet.⁷⁴³ Myös kansalaiset uskoivat YYA-sopimukseen. Taloustutkimuksen syyskuussa teettämän kyselyn perusteella ¾

---

⁷⁴³ Suomen Kuvalehti 30.3.1990.

osaa suomalaisista uskoi YYA-sopimuksen pysyvän suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden perustana vuoteen 2000 saakka.⁷⁴⁴

---

⁷⁴⁴ Suomen Kuvalehti 16.11.1990.

8. Loppusanat

YYA-sopimus ja Pariisin rauhansopimus muodostivat pohjan Suomen ja Neuvostoliiton välisille suhteille ja säätelivät Suomen suhteita saksalaisiin valtioihin. Moskova legitimoï poliittisen ja sotilaallisen kiinnostuksensa Suomeen sillä, että Suomi oli taistellut Saksan rinnalla itänaapuriaan vastaan, ja tämä sodanuhka oli estettävä vastaisuudessa. Käytännössä YYA-sopimuksen viittaus Saksaan mahdollisena hyökkääjänä miellettiin Neuvostoliitossa kylmän sodan aikana Yhdysvaltojen ja sen liittolaisten tekemäksi iskuksi itään. Suomen ulkopoliittisen johdon huolena oli, että suurvaltaristiriitojen kärjistyessä neuvostoliittolaiset olisivat saattaneet edellyttää Suomelta YYA-sopimuksen mukaisia konsultaatioita. Kun kansainvälinen tilanne jaetun Saksan alueella kiristyi, Neuvostoliiton painostus Suomea kohtaan lisääntyi. Tämä tuntui myös uuden kylmän sodan aikana, kun Eurooppaan ja Saksan liittotasavaltaan 1980-luvun alussa tuodut euro-ohjukset herättivät Neuvostoliitossa pelkoa. Sodanuhka vaikutti Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin ja konkretisoitui viime kädessä yrityksenä kontrolloida Suomen herätemiina- ja ohjushankintoja.

Suomi pyrki lisäämään etäisyyttä YYA-sopimuksen sotilaallisten velvoitteiden toteutumiseen puolueettomuuspolitiikkansa kautta. Myös Pariisin rauhansopimuksen soveltaminen kytkeytyi varhain puolueettomuuspolitiikkaan, sillä Iso-Britannia hyväksyi vuonna 1962 Suomen ehdotuksen puolustuksellisten ohjusten hankkimisesta sillä ehdolla, että hankintoja tehtäisiin tasapuolisesti idästä ja lännestä. Jos Suomi olisi keskittänyt aseostonsa yhdelle taholle, usko sen kykyyn ylläpitää puolueettomuuspolitiikkaansa olisi kärsinyt.

Vuoden 1962 ohjusratkaisua mukaillen suomalaiset pitäytyivät läpi kylmän sodan käytännössä, jonka mukaan karkeasti kolmannes aseista ostettiin idästä, kolmannes lännestä ja kolmannes puolueettomista maista. Asehankinnoista tuli käytännössä osa suomalaista puolueettomuuspolitiikkaa. Lisäksi vuoden 1962 ohjusratkaisu oli suomalaisten näkökulmasta ennakkotapaus, johon nojautuen voitiin tavoitella käyttöön Pariisin rauhansopimuksessa kiellettyjä aselajeja. Rauhansopimuksen tulkinnasta ei ollut yleispätevää linjausta, mutta ohjusratkaisulla perusteltiin herätemiinojen hankkimista 1980-luvun alussa ja siviilientokoneille myönnettyä tuontilupaa vuonna 1987. Pyrkimys tulkita rauhansopimuksen velvoitteita muodosti taustan Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklojen mitätöimiselle ja uudelle YYA-lausumalle vuonna 1990.

Neuvostoliitolle Pariisin rauhansopimuksen vastaiset hankinnat sopivat, koska se halusi liittää Suomen aseostojen kautta etupiiriinsä. Rauhansopimuksen ohittaminen oli Neuvostoliiton näkökulmasta mahdollista, jos se edisti potentiaalista sotilasyhteistyötä YYA-sopimuksen puitteissa.

Ulkoasiainministeriön virkamiehet panivat merkille neuvostoliittolaisten ajoittain kriittisen suhtautumisen suomalaisten aseostoihin, mutta eivät kiinnittäneet huomiota logiikkaan sen takana. YYA-sopimuksen merkitys kyllä ymmärrettiin, mutta rauhansopimuksen alisteisuus sille sivuutettiin osin. Kun esimerkiksi vuonna 1983 neuvostoliittolaiset moittivat Suomea tehdyistä ohjushankinnoista, ajateltiin tämän ensin johtuvan siitä, että tilauksia ei ollut keskitetty Neuvostoliittoon. Vastaavasti Operaatio Paxia seurannutta jälkilypsyä hämmästeltiin, koska ei täysin hahmotettu, kuinka pyrkimys kytkeä rauhansopimuksen tulkinnot yhteen YYA-sopimuksen tavoitteiden kanssa oli vanhaa tuttua neuvostopolitiikkaa. Vaikka kansainvälinen tilanne oli täysin toinen vuosina 1983 ja 1990, neuvostopolitiikan motiivit olivat näissä rauhansopimuksen tulkintatapauksissa osittain samat. Neuvostoliitto pyrki Suomen kanssa kahdenvälisiin sopimuksiin ja halusi varmistaa erityisasemansa. Sekä YYA-sopimus että Pariisin rauhansopimus näyttäytyivät Neuvostoliitolle keinoina ohjata Suomen toimintaa.

Suomalaiset etenivät tulkinnoissa omien tarpeidensa kautta. Alun perin rauhansopimuksen vastaisista hankinnoista neuvoteltiin Ison-Britannian ja Neuvostoliiton kanssa. Rauhansopimusta ei haluttu soveltaa kahdenvälisesti Neuvostoliiton kanssa, koska Suomi piti kiinni puolueettomuuspolitiikastaan. Kansainvälinen tilanne vaikutti haluun irtautua rajoitteista. Esimerkiksi herätemiinoja ei tavoiteltu käyttöön 1960-luvulla, koska pelättiin, että lipeäminen rauhansopimuksen yhdestä kohdasta olisi kyseenalaistanut sen 10. artiklaan pohjautuvan politiikan Saksojen tunnustamiskysymyksessä.

Mauno Koivisto terävöitti puolustuspolitiikan ja maanpuolustuksen roolia turvallisuuspolitiikassa. Koivisto piti kiinni Suomen puolueettomuuspolitiikasta, jonka turvaamisessa puolustuskyvyn merkitys kasvoi. Ulkoisesti jatkuvuuden korostus oli voimakasta, mutta samalla puolueettomuutta tulkittiin eri tilanteissa eri tavoin.

Koivisto omaksui näkökannan, jonka mukaisesti YYA-sopimus oli nimenomaan idänsuhteiden instrumentti eikä se ollut enää Suomen puolueettomuuspolitiikan tai koko ulkopolitiikan perusta. Sinällään puolueettomuus säilyi kaikki Suomen kansainvälisen suhteet kattavana sateenvarjona. Presidentinvaihdos ei kuitenkaan merkinnyt äkillistä suunnanmuutosta, vaan Koivisto teki ulkopolitiikasta vähitellen omannäköistään. Kehitys heijasteli toimintaympäristön muutoksia: 1970-luku oli Etykin huippuaikaa, kun taas 1980-luvun alku uuden kylmän sodan kireää vaihetta.

Ensimmäinen täysin omaehtoinen tulkinta rauhansopimuksesta tehtiin vuonna 1987, jolloin ulkoasiainministeriö antoi tuontiluvan saksalaiselle siviililentokoneelle rauhansopimuksen määräykset sivuuttaen. Uusi ote oli seurausta kansainvälisen tilanteen kehityksestä. Gorbatšovin sovittelupolitiikka paransi Neuvostoliiton Saksa-suhteita ja Saksojen välisiä suhteita.

Ulkoasiainministeriössä tätä muutosta seurattiin tarkasti ja se nähtiin jo vuodenvaihteessa 1986/1987 perusteena sotilaallisen yhteistyön lisäämiselle Saksojen kanssa. Koska kyseessä oli aseostoihin verrattuna suhteellisen vähäpätöinen siviilikonehankinta, uskallettiin rauhansopimukseen kajota, kun itä-länsi-jännitteet lientyivät.

Operaatio Paxin taustalla oli Saksan kysymys ja siihen liittyvien solmujen purkautuminen. Pariisin rauhansopimuksen 10. artiklan mukaisesti Suomi oli sitoutunut tunnustamaan voittajavaltioiden tekemät Saksaa koskevat järjestelyt. Tällä perusteella Suomi oli tunnustanut molemmat Saksat vuonna 1972. Operaatio Pax noudatti perinteistä Suomen Saksa-politiikan linjaa, joka pohjautui puolueettomuuteen ja rauhansopimukseen. Sillä ei tavoiteltu puolueettomuuspolitiikan vahvistamista eikä se sinällään merkinnyt kurssimuutosta.

Suomen ulkopolitiikan tavoitteet säilyivät ennallaan. Suomi oli pyrkinyt irtautumaan rauhansopimuksen rajoitteista vuosien varrella useaan otteeseen. Nyt kansainvälinen tilanne mahdollisti kuitenkin sen, että ulkopolitiikkaa voitiin toteuttaa aiempaa ripeäliikkeisemmin ja ilman varsinaisia etukäteiskonsultointeja. Tässä mielessä Operaatio Pax kertoo toimintatapojen muutoksesta.

Kun Suomi seurasi Saksan jalanjalkia sen suvereniteetin palauttamisessa, se vapautui omista täysivaltaisuuden rajoitteistaan. Bonnin raportoinnin perusteella sotilaalliset rajoitteet olivat supistaneet Suomen puolustuspolitiikan riippumattomuutta vähintäänkin mielikuvatasolla, ja tätä kautta luottamusta Suomen mahdollisuuksiin toteuttaa puolueettomuuspolitiikkaansa. Käytännössä Operaatio Pax vahvisti uskoa Suomen puolueettomuuspolitiikkaan.

Kun Saksan jako päättyi ja Saksaa koskevat sopimusrajoitukset poistuivat, Suomi saattoi muodostaa uuteen yhdistyneeseen Saksaan Neuvostoliitosta riippumattomat suhteet. Suomelle tuli mahdolliseksi siirtää Helsinki–Berliini–Moskova-geopoliittisella akselilla painopistettään enemmän Berliiniin ja Länsi-Euroopan suuntaan. Tätä kautta Saksojen yhdistyminen muutti Suomen ulkopolitiikan reunaehdoja.

Aina kylmän sodan loppumetreille YYA-sopimuksen Saksa-maininta ja siitä aiheutuva konsultaatiopelko jäyivät suomalaisten takaraivossa, kun ulkopolitiikkaa muotoiltiin. Tilanne muuttui vähitellen 1980-luvun loppua kohden tultaessa, mutta vielä vuonna 1990 uhka koettiin todelliseksi. Lopullisesti ongelma poistui vasta, kun Saksat yhdistyivät ja Neuvostoliitto ja yhdistynyt Saksa järjestivät suhteensa uudelta pohjalta.

Suomessa korostettiin politiikan jatkuvuutta. Vaikka 1980-luvun loppua kohden tultaessa puolueettomuuspolitiikan merkitys doktriinina tosiasiallisesti pikku

hiljaa väheni, puolueettomuuspolitiikasta pidettiin virallisesti kiinni, samoin YYA-sopimuksesta. Uusi YYA-lausuma ei tähännyt koko sopimuksen alasajoon, vaikka keskustelua YYA-sopimuksen jatkosta olikin käyty julkisuudessa jo kesällä 1989 ja alkuvuodesta 1990. Neuvostoliiton uskottiin pitävän irtautumista YYA:sta vihamielisenä tekona, ja Neuvostoliiton turvallisuusintressit haluttiin huomioida.

Suomessa kylmän sodan päättyminen vei monta vuotta. Operaatio Pax saattaa näyttäytyä yllättävänä liikkeenä eikä sitä voidakaan menettelytapansa vuoksi pitää osana Suomen varovaisuuslinjaa. Käytännössä sotilasartiklojen mitätöinti noudatti kuitenkin osin entuudestaan tuttua rauhansopimuksen soveltamisen kaavaa ja yleistä kansainvälisen tilanteen kehitystä. Muutos tuli hiipien, ei kertarysäyksellä. Operaatio Pax pönkitti Suomen puolueettomuuspolitiikkaa, mutta kehitys puolueettomuuspolitiikan sisällössä alkoi jo aiemmin, kun Koivisto kohotti puolustuksen roolia turvallisuuspolitiikassa ja haki joustoa puolueettomuuspolitiikan toteutukseen.

Lähteet

Julkaisemattomat alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Mauno Koiviston arkisto. Ulkopoliittikka, selvitykset 1983, 1987, 1989 ja 1990

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA)

Archivalien des Auswärtigen Amts der Bundesrepublik über die finnische Aussenpolitik: Zwischenarchiv (ZA), Bd. 140706, ZA, Bd. 178330, ZA, Bd. 178331

Akten des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten der DDR: MfAA, ZR 1235/98, MfAA, ZR 1247/98, MfAA, ZR 1258/98, MfAA, ZR 1263/98, MfAA, ZR 1271/98, MfAA, ZR 1273/98, MfAA, ZR 4667/90, MfAA, ZR 4672/90, MfAA, ZR 4687/90, MfAA, ZR 4703/90

Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO)

Abteilung Internationale Verbindungen im Zentralkomitee der SED (DY 30/13908, DY 30/13935, DY 30/12710)

Ministerrat der DDR (DC 20/27607)

Protokolle des Politbüros des Zentralkomitees der sozialistischen Einheitspartei Deutschlands (DY 30/J IV 2/2/2242)

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA)

Berliini, lähetystöraportit 1985–1987, 1988, 1989 (5C)

Bonn, lähetystöraportit 1987, 1988, 1989, 1990 (5C)

Erittäin salaiset asiakirjat 1982–1987 (Kc16)

Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1986–1987, 1987, 1988 ja 1990 (Cb)

Moskova, lähetystöraportit 1989 (5C)

Neuvostoliitto, pääsihteeri Mihail Gorbatsšov vierailu Suomeen 25.-27.10.1989 (18.60 NLO)

Pariisin rauhansopimus 1990 (18.40)

Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat 1990 (18.40)

Pariisin rauhansopimus: tulkinta 1982– (18-4)

Pariisin rauhansopimuksen tulkinta (12N)

Pariisin rauhansopimuksen 17. artiklan tulkinta (12N)

Pariisin rauhansopimus: 21. artiklan tulkinnat v. 1988– (saksalaista tai japanilaista mallia olevat siviililentokoneet) (18.40)

Poliittisen osaston muistiosarja, numeroimattomat 1.1.-31.5.1990 (Ded)

Poliittisen osaston muistiosarja 221–330/1990 (Ded)

Rauhansopimus, Puolustusvoimien hankinnat, Puolustusneuvosto, Sotilasasiamiehet 1948–1981 (Kc13)

Saksan kysymys 1988, 1989, 1990 (13.60 Saksat)

Saksan kysymys/Suomen politiikka (13.60 Saksat)

Saksan kysymys/Suomen politiikka 1990 (13.60 Saksat)

Suhteet Suomi–Neuvostoliitto 1988, 1989 (18-41 NLO)

Suhteet Suomi–Saksan liittotasavalta 1987 (18-1)

Suomen ja Saksan demokraattisen tasavallan poliittiset konsultaatiot Helsingissä 11.6.1987 (18-1)

Suomen ulkopoliittikka yleisesti, vuosi 1988 (18.40)

Suomen ulkopoliittikka, yleistä 1982–1983 (18-0)

Suomen ulkopoliittikka, yleistä 1986–1987 (18-0)

Suomen ulkopoliittikka, yleistä vuosi 1989 (18.40)

Suomen ulkopoliittikka, yleistä vuosi 1990 (18.40)

Suomen ulkopoliittikka, yleistä 1982–1987/periaatteelliset asiat (18-0)

Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston vierailu Saksan demokraattiseen tasavaltaan 29.9.-1.10.1987 (18-2-SDT)

YYA-sopimus Suomi-Neuvostoliitto 1990 (18.41 NLO)

Wilson Centerin Cold War International History Project –virtuaaliarkisto

Bogomolov-komission muistio helmikuussa 1989 ”Changes in Eastern Europe and Their Impact on the USSR” osoitteessa <https://chnm.gmu.edu/1989/items/show/135> (20.1.2017).

Muistitieto

Reimag-projektin järjestämät kriittiset muistitietoseminaarit ja niissä käyty keskustelu 23.10.2014, 22.10.2015, 10.3.2016.

Julkaistut alkuperäislähteet

Virallisjulkaisut

Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö. Komiteamietintö 1981:1. Valtion Painatuskeskus, Helsinki 1981.

Kaiser, Karl: Deutschlands Vereinigung. Die internationalen Aspekte mit den wichtigen Dokumenten. Gustav Lübke Verlag GmbH, Bergisch Gladbach 1991.

Küchenmeister, Daniel (toimittaja): Honecker Gorbatschow Vieraugengespräche. Dietz Verlag, Berliini 1993.

Nakath, Detlef, Neugebauer, Gero ja Stephan, Gerd-Rüdiger (toimittajat): "Im Kreml brennt noch Licht". Die Spitzenkontakte zwischen SED/PDS und KPdSU 1989–1991. Dietz Verlag, Berliini 1998.

Puolustusministeriö, parlamentaarinen puolustustoimikunta: Parlamentaarisen puolustustoimikunnan lausunto puolustusministeriön hallinnonalan toiminta- ja taloussuunnitelmasta vuosille 1987–1991. Komiteamietintö 1986:23. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1986.

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1983. Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1984.

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1986. Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1987.

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989. Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 1991.

Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Moskovassa 6 päivänä huhtikuuta 1948 allekirjoitetun sopimuksen voimaansaattamisesta. [Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017) (5.9.2013).

Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan, Austraalian, Etelä-Afrikan Unionin, Intian, Kanadan, Tsekkoslovakian, Ukrainan Sosialistisen Neuvostotasavallan, Uuden Seelannin sekä Valko-Venäjän Sosialistisen Neuvostotasavallan välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta.

[Http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020](http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020) (5.9.2013).

Muistelmat, päiväkirjat, puheet

Derjabin, Juri: Omalla nimellä. Reunamerkintöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään. Otava, Helsinki 1997.

Gorbatšov, Mihail: Ei vaihtoehtoa. Puheita vuosilta 1987–1989. WSOY, Helsinki 1989.

Karasev, Felix: Naapurinpojan muistelmat. Otava, Helsinki 1998.

Koivisto, Mauno: Historian tekijät. Kaksi kautta II. Kirjayhtymä, Helsinki 1995.

Koivisto, Mauno: Linjaviitat. Ulkopoliittisia kannanottoja. Kirjayhtymä, Helsinki 1983.

Lipponen, Paavo: Murrosten aika. Muistelmat 1979–95. WSOY, Helsinki 2014.

Paasikivi, Juho Kusti: J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, ensimmäinen osa. WSOY, Helsinki 1985.

Paasikivi, Juho Kusti: Paasikiven linja II. Juho Kusti Paasikiven puheita ja esitelmää vuosilta 1944–1956. WSOY, Helsinki 1986.

Suomi, Juhani (toimittaja): Salaisuuksien vartija. Lehtiä Matti Tuovisen päiväkirjasta 1972–1985. Poliittisen historian julkaisuja 2, Turun yliopisto. Uniprint, Turku 2012.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Demari 12.9.1990

Helsingin Sanomat 22.9.1990

Kainuun Sanomat 22.9.1990

Kansan Uutiset 22.9.1990

Karjalainen 23.6.1989, 2.8.1989, 17.9.1989

Keskisuomalainen 2.2.1990, 7.2.1990

Savon Sanomat 20.7.1989

Suomen Kuvalehti 16.2.1990, 9.3.1990, 30.3.1990, 16.11.1990, 23.11.1990

Talouselämä 1.9.1989

Tiedonantaja 7.3.1990

Turun Sanomat 11.3.1990

Uusi Suomi 19.12.1989, 2.9.1990, 15.9.1990

Washington Post 3.11.1983

Muut lähteet

Kirjallisuus

Amstutz, J. Bruce: Afghanistan. The first five years of Soviet occupation. National Defence University Press, Washington D.C 1986.

Androsova, Tatjana: Vuoden 1948 YYA-sopimus Suomessa Neuvostoliiton politiikan yhtenä päävälineenä. Teoksessa Vares, Vesa (toimittaja): Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta. henkivakuutusta, reaali politiikkaa, ystävyyttä? Turun poliittisen historian laitoksen julkaisuja, 34, s. 19–32. Turku 2009.

Aunesluoma, Juhana ja Mitzner, Veera: Kekseliäs ja ketterä. Suomen ulkopoliitiikan nopeat suunnanmuutokset kylmän sodan päättyessä. Teoksessa Sinkkonen, Ville ja Vogt, Henri (toimittajat): Utopia ulkopoliitikassa. Sarja visioita Suomen asemasta. Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 2014.

Aunesluoma, Juhana ja Mitzner, Veera: Uusi tutkimus haastaa vanhoja käsityksiä ulkopoliitikasta osoitteessa <http://www.ts.fi/mielipiteet/aliot/566389/Uusi+tutkimus+haastaa+vanhoja+kasityksia+ulkopoliitikasta> (25.2.2014).

Aunesluoma, Juhana ja Uutela Marjo: In Germany's Footsteps. German Reunification and Finland, 1987–1994. Teoksessa Gehler, Michael ja Graf, Maximilian (toimittajat): Europa und die Deutsche Einheit: Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen, s. 415–438. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2017.

Aunesluoma, Juhana: Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodasta EU-aikaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Berghem, Viivi: Puolueettomuustunnustus. Mihail Gorbatšovin valtiovierailu Suomeen vuonna 1989. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto 2013.

Blomberg, Jaakko: Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi. WSOY, Helsinki 2011.

Brooks, Stephen G. ja Wohlforth, William C.: Economic Constraints and the End of the Cold War. Teoksessa Wohlforth, William C. (toimittaja): Cold War Endgame. Oral history, analysis, debates, s. 273–309. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003.

Brown, Archie: The Gorbachev revolution and the end of the Cold War. Teoksessa Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings, s. 244–266. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Brzezinski, Zbigniew: Russia needs a "Finland option" for Ukraine. Financial Times 23.2.2014.

Bulla, Marcel ja Rabe, Karl-Heinz: Die Beziehungen der DDR zu den nordischen Staaten Schweden, Dänemark, Norwegen, Island und Finnland. Teoksessa Veen, Hans-Joachim ja Weilemann, Peter R. (toimittajat): Die Westpolitik der DDR. Beziehungen der DDR zu ausgewählten westlichen Industriestaaten in den 70er und 80er Jahren. Konrad-Adenauer-Stiftung, Forschungsbericht 66, s. 191–235. Verlag Ernst Knoth, Melle 1989.

Falk, Richard: The Infancy of Global Civil Society. Teoksessa Lundestad, Geir ja Westad, Odd Arne (toimittajat): Beyond the Cold War: New Dimensions in International Relations. Scandinavian University Press, Oslo 1993.

Fischer, Thomas: Ending the Cold War in Europe. "A mustard seed grew into a bushy tree": The Finnish CSCE initiative of 5 May 1969. Cold War History, 9/2009.

Forsberg, Tuomas ja Vaahtoranta, Tapani (toimittajat): Johdatus Suomen ulkopolitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Gaudeamus, Helsinki 1993.

Gehler, Michael and Graf, Maximilian (toimittajat): Europa und die Deutsche Einheit: Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2017.

Gehler, Michael: Three Germanies. West Germany, East Germany and the Berlin Republic. Reaktion Books, Lontoo 2011.

Geppert, Dominkik ja Wengst, Udo (toimittajat): Neutralität – Chance oder Chimäre? Konzepte des Dritten Weges für Deutschland und die Welt 1945–1990. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2005.

Griese, Olivia: Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg. Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949–1973. Harrossowitz Verlag, Wiesbaden 2006.

Grünbaum, Robert: Deutsche Einheit. Ein Überblick 1945 bis heute. Metropol Verlag, Berliini 2010.

Gärtner, Heinz (toimittaja): Engaged Neutrality. An Evolved Approach to the Cold War. Rowman and Littlefield, Lanham 2017.

Görtemaker, Manfred: Unifying Germany 1989–1990. The Macmillan Press LTD, Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS ja Lontoo 1994.

Haftendorn, Helga: The unification of Germany, 1985–1991. Teoksessa Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings, s. 333–355. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Hakovirta, Harto: *East-West Conflict and European Neutrality*. Clarendon Press, Oxford 1988.

Halliday, Fred: *Rethinking International Relations*. MacMillan, Lontoo 1994.

Hansen, Jan: *Abschied vom Kalten Krieg? Die Sozialdemokraten und der Nachrüstungsstreit (1977–1987)*. De Gruyter Oldenbourg, Berliini 2016.

Harjula, Juha: *Eurooppa EURO-ohjussopimuksen jälkeen: Sotilaallinen näkökulma*. Paasikivi-seuran monistesarja nro 72, Helsinki 1988.

Harle, Vilho: *Mauno Koivisto – Sankari vasten tahtoaan*. Ulkopolitiikka 1/1994.

Hentilä, Seppo: *DDR valtio ilman kansaa*. VAPK-kustannus, Helsinki 1991.

Hentilä, Seppo: *Finland and the Peace of Paris 1946–1947*. Teoksessa Nevakivi, Jukka (toimittaja): *Finnish-Soviet Relations 1944-1948*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisu. Helsingin yliopisto, Helsinki 1994.

Hentilä, Seppo: *Harppi-Saksan haarukassa*. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa. SKS, Helsinki 2004.

Hentilä, Seppo: *Kaksi Saksaa ja Suomi*. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena. SKS, Helsinki 2003.

Hentilä, Seppo: *Suomi, Saksan kysymys ja Berliinin kriisit*. Historiallinen Aikakauskirja 2/2002.

Hermann, Charles F.: *Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy*. *International Studies Quarterly*, 34:1/1990.

Hutton, Patrick: *Mentalities, Matrix of Memory*. Teoksessa Ollila, Anne (toimittaja): *Historical perspectives on memory*, s. 69–90. *Studia Historica* 61. SHS, Helsinki 1999.

Häikiö, Martti: *Historia ja väärät profeetat*. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä. Edita Prima, Helsinki 2008.

Hämäläinen, Unto: *Rupatellen Eurooppaan*. Euroklubin historia. Gummerus, Jyväskylä 2009.

Immonen, Keijo (toimittaja): *Pitkä linja*. Mauno Koivisto. Valtiomies ja vaikuttaja. Kirjayhtymä, Helsinki 1993.

Jakobson, Max: *Kuumalla linjalla*. Suomen ulkopolitiikan ydinkysymyksiä 1944–1968. WSOY, Helsinki 1968.

Juntunen, Tapio: *Kun rotta hyppäsi häkistä ulos: muutoksesta ja jatkuvuudesta Suomen ulkopolitiikassa*. *Kosmopolis* 46:3/2016.

Kalela, Jaakko: Mauno Koivisto ja 90-luvun ulkopoliitikan puitteet. Teoksessa Immonen, Keijo (toimittaja): Pitkä linja. Mauno Koivisto. Valtiomies ja vaikuttaja. Kirjayhtymä, Helsinki 1993.

Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kallenautio, Jorma: Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.

Kissinger, Henry: How the Ukraine crises ends? The Washington Post 6.3.2014.

Koivunen, Mari ja Soikkanen, Timo (toimittajat): Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48, Turku 1994.

Korobochkin, Maxim L.: The USSR and the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance with Finland. Teoksessa Nevakivi, Jukka (toimittaja): Finnish-Soviet Relations 1944-1948, s. 169–189. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisu. Helsinki 1994.

Koselleck, Reinhart: Futures Past. On the Semantics of Historical Time. Columbia University Press, New York 2004.

Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Lipponen, Paavo: Suomen linja pitää. Ulkopoliittikka 3/1989.

Lundestad, Geir ja Westad, Odd Arne (toimittajat): Beyond the Cold War: New Dimensions in International Relations. Scandinavian University Press, Oslo 1993.

Majander, Mikko: Hävittäjät ja Suomen uhkakuvat. Ulkopoliittikka 2/1989.

Majander, Mikko: The Finnish-Soviet Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance in Finland under President Koivisto. Two Rounds of Discussion. Teoksessa Yearbook of Finnish Foreign Policy 1991. Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 1991.

Miettunen, Katja-Maria: Muistelu historiankuvien rakentajana. Tieteessä tapahtuu 2/2010.

Möttölä, Kari: Puolueettomuudesta sitoutumiseen. Teoksessa Forsberg, Tuomas ja Vaahtoranta, Tapani (toimittajat): Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen, s. 62–135. Gaudeamus, Helsinki 1993.

Nevakivi, Jukka (toimittaja): Finnish-Soviet Relations 1944-1948. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisu. Helsinki 1994.

Nyberg, René: "Olette kajonneet YVA-sopimukseen". Kanava1/2008.

Ollila, Anne (toimittaja): Historical perspectives on memory. *Studia Historica* 61. SHS, Helsinki 1999.

Paavolainen, Jaakko: Biografisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari ja Soikkanen, Timo (toimittajat): Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja, s. 28–43. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48, Turku 1994.

Penttilä, Risto E.J.: Moskovasta Brysseliin. Suomen muuttuva ulko- ja turvallisuuspolitiikka. VAPK-Kustannus, Helsinki 1992.

Penttilä, Risto E.J.: Puolustuslinjat. Puolustuspolitiikka Suomen kansainvälisen aseman vakaannuttamisessa 1944–67. Otava, Helsinki 1988.

Penttilä, Risto E. J.: YYA-sopimus tulevaisuuden turvallisuuspolitiikassamme. Ulkopoliitiikka 2/1989.

Polvinen, Tuomo, Heikkilä, Hannu ja Immonen, Hannu: J.K.Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4, 1944–1948. WSOY, Helsinki 1999.

Polvinen, Tuomo: Jaltasta Pariisiin rauhaan. WSOY, Helsinki 1981.

Poser, Riku: Suomen ja Saksan suhteet kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa. Yhdistyneen Saksan vaikutus Suomen ulkopoliittikan muutoksessa. Historian pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto 2007.

Putensen, Dörte: Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der kalte Krieg und die deutsche Frage 1947–1973. Berlin Verlag, Berliini 2000.

Rainio-Niemi, Johanna: Cold War Neutrality in Europe. Lessons to be Learned? Teoksessa Gärtner, Heinz (toimittaja): Engaged Neutrality. An Evolved Approach to the Cold War, s. 15–36. Rowman and Littlefield, Lanham 2017.

Rainio-Niemi, Johanna: Mennyttä, uutta vai uusvanhaa? Puolueettomuuden uusia tuulia. Osoitteessa <http://politiikasta.fi/mennytta-uutta-vai-uusvanhaa-puolueettomuuden-uusia-tuulia/> (15.6.2014).

Rainio-Niemi, Johanna: Small State Cultures of Consensus: State Traditions and Consensus-Seeking in the Neo-Corporatist and Neutrality Policies in Post-1945 Austria and Finland. Poliittisen historian väitöskirjatyö. Helsingin yliopisto 2008.

Rainio-Niemi, Johanna: The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland. Routledge, New York 2014.

Rehn, Olli: Odottavasta ennakoivaan integraatiopolitiikkaan? Suomen integraatiopolitiikka kylmän sodan aikana ja sen päätösvaiheessa 1989–92. Teoksessa Forsberg, Tuomas ja Vaahtoranta, Tapani (toimittajat): Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen, s. 166–232. Gaudeamus, Helsinki 1993.

Rentola, Kimmo: Der Vorschlag einer europäischen Sicherheitskonferenz und die stille Krise zwischen Finnland und der Sowjetunion 1968–1971. Teoksessa Dominik Geppert ja Udo Wengst (toimittajat): Neutralität – Chance oder Chimäre?

Konzepte des Dritten Weges für Deutschland und die Welt 1945–1990. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2005.

Rentola, Kimmo: Oikean hetken merkitys keväällä 1948. Teoksessa Vares, Vesa (toimittaja): Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta. henkivakuutusta, reaali politiikkaa, ystävyyttä? Turun poliittisen historian laitoksen julkaisuja, 34, s. 33–40. Turun yliopisto, Turku 2009.

Rentola, Kimmo: Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970. Otava, Helsinki 2005.

Ritvanen, Juha-Matti: "Komissarov olisi kääntynyt haudassaan". Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen Operaatio Pax 1989–1990. Historiallinen Aikakauskirja 1/2017.

Rusi, Alpo: Muistikuvia ulkoministeriön syksystä 1989. Artikkelit ja kolumnit 7.12.2009.

[Http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=180672&contentlan=1&culture=fi-FI](http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=180672&contentlan=1&culture=fi-FI) (20.10.2015).

Saarikoski, Vesa: YYA-neuvottelut 1948. Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA, aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81, s. 25–32. Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere 1998.

Salminen, Esko: Vaikeneva valtiomahti. Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä. Edita, Helsinki 1996.

Salminen, Pertti: Puolueettomuuden nimeen. Sotilasjohto Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961–1966. Kustannus Oy Suomen Mies, Helsinki 1995.

Saraviita, Ilkka: YYA-sopimus. Tutkimus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta 6.4.1948 allekirjoitetusta sopimuksesta Suomen oikeusjärjestelmässä. Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki 1989.

Sarotte, Mary Elise: The Collapse. The Accidental Opening of the Berlin Wall. Basic Books, New York 2014.

Sarotte, Mary Elise: 1989. The struggle to create post-war Europe. Princeton University Press, Princeton and Oxford 2009.

Sebestyen, Victor: Revolution 1989. The Fall of the Soviet Empire. Weidenfelt & Nicolson, Lontoo 2009.

Seppinen, Jukka: Koiviston aika. Mauno Koiviston poliittinen ura. Auditorium, Helsinki 2015.

Seppinen, Jukka: Suomettumisen syövereissä. Docendo, Porvoo 2011.

Sinkkonen, Ville ja Vogt, Henri (toimittajat): Utopia ulkopolitiikassa. Sarja visioita Suomen asemasta. Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Helsinki 2014.

Soikkanen, Timo: Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella I. Kansainvälistymisen ja muutosvaatimusten paineessa 1956–1969. Karisto, Hämeenlinna 2003.

Soikkanen, Timo: Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981. Otava, Helsinki 2008.

Soikkanen, Timo: Tarjottu ja torjuttu isyys. Kuka olikaan YYA-sopimuksen aloitteentekijä? Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA, aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81, s. 9–23. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tampere 1998.

Sorsa, Kalevi: Suomi Euroopassa. Paasikivi-seuran monistesarja nro 69, Helsinki 1987.

Spohr Readman, Kristina: International reactions to Soviet disintegration: the case of the Baltic states. Teoksessa Bozo, Frederic, Rey, Marie-Pierre, Ludlow, N. Piers ja Nuti, Leopoldo (toimittajat): Europe and the End of the Cold War: A reappraisal. Abingdon, Oxon 2008.

Stephan, Gerd-Rüdiger: Deutsch-deutsche Beziehungen vor dem Hintergrund von "Glasnost" und "Perestroika" (1982–1990). Ch. Links Verlag, Berliini 2001.

Stöver, Bernd: Der Kalte Krieg 1947–1991. Geschichte eines radikalen Zeitalters. C.H. Beck, München 2017.

Suomi, Juhani: Kohti sinipunaa. Mauno Koiviston aika 1986–1987. Otava, Helsinki 2008.

Suomi, Juhani: Suomi, Neuvostoliitto ja YYA-sopimus. Tammi, Helsinki 2016.

Suomi, Juhani: Urho Kekkonen 1956–1962. Kriisien aika. Otava, Helsinki 1992.

Suomi, Juhani: Urho Kekkonen 1968–1972. Taistelu puolueettomuudesta. Otava, Helsinki 1996.

Suominen, Pertti: Armeijan silmänä ja korvana. Otava, Helsinki 2012.

Särkiö, Hannu: YYA-sopimus – sotilassopimus? Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA, aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81, s. 57–64. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tampere 1998.

Tarkka, Jukka: Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990. Otava, Helsinki 2012.

Torstila, Pertti: Eurooppa EURO-ohjussopimuksen jälkeen: Poliittinen näkökulma. Paasikivi-seuran monistesarja nro 72, Helsinki 1988.

Uino, Ari: Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari ja Soikkanen, Timo (toimittajat): Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja, s. 49–57. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48. Turun yliopisto, Turku 1994.

Vahtoranta, Tapani: Ulkopoliitiikan muutos Mauno Koiviston presidenttikaudella. Teoksessa Pohjois-Savon Liitto (julkaisija): Suomen muuttuva ulkopoliitiikka. UKK-seminaari 3.9.1994 Pielavesi, s. 19–31. Pohjois-Savon Liitto, Kuopio 1994.

Vares, Vesa (toimittaja): Poliittista ystävyyttä. YVA-sopimus 60-vuotta. Henkivakuutusta, reaali politiikkaa, ystävyyttä? Turun poliittisen historian laitoksen julkaisuja, 34. Turun yliopisto, Turku 2009.

Veen, Hans-Joachim ja Weilemann, Peter R. (toimittajat): Die Westpolitik der DDR. Beziehungen der DDR zu ausgewählten westlichen Industriestaaten in den 70er und 80er Jahren. Konrad-Adenauer-Stiftung, Forschungsbericht 66. Verlag Ernst Knoth, Melle 1989.

Vesa, Unto (toimittaja): YVA. Aika ja sopimus. Tutkimuksia No. 81. Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere 1998.

Viitala, Heikki (toimittaja): Suomi ja YVA. Snellman-instituutin julkaisuja 12. Kustannuskiila, Kuopio 1990.

Visuri, Pekka ja Forsberg, Tuomas: Saksa ja Suomi. Pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen. WSOY, Helsinki 1992.

Visuri, Pekka: Idän ja lännen välissä – puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella. Fenix-Kustannus, Espoo 2010.

Visuri, Pekka: Paasikiven Suomi suurvaltojen puristuksessa 1944–1947. Docendo, Jyväskylä 2015.

Visuri, Pekka: Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklat: Suomea koskevien rajoitusten synty ja tulkinnat. Tutkimusselesteita N:o 8. Sotakorkeakoulu, Helsinki 1990.

Visuri, Pekka: Puolustusvoimat kylmässä sodassa. Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961. WSOY, Helsinki 1994.

Visuri, Pekka: Saksan yhdistymisen sotilaspoliittiset vaikutukset. Ulkopoliitiikka 3/1990.

Visuri, Pekka: Suomen turvallisuuspolitiikan ja maanpuolustuksen linjaukset. Teoksessa Visuri, Pekka (toimittaja): Suomen turvallisuuspolitiikan ja puolustuspolitiikan linjaukset. Otava, Helsinki 2003.

Visuri, Pekka (toimittaja): Suomen turvallisuuspolitiikan ja puolustuspolitiikan linjaukset. Otava, Helsinki 2003.

Visuri, Pekka: Suomi kylmässä sodassa. Otava, Helsinki 2006.

Visuri, Pekka: The Soviet Union and the German Question. Teoksessa Iivonen, Jyrki (toimittaja): The Changing Soviet Union in the New Europe. Edward Elgar Publishing Limited, Hants ja Vermont 1991.

Visuri, Pekka: YYA-sopimus turvallisuuspoliittiselta näkökannalta. Teoksessa Vesa, Unto (toimittaja): YYA. Aika ja sopimus. Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tutkimuksia No. 81, s. 33–56. Tampere 1998.

Väyrynen, Paavo: Suomen ulkopoliittikka. Kansallinen doktriini ja tulevaisuuden ihmiskuntapolitiikka. WSOY, Helsinki 1989.

Väyrynen, Raimo: Puolueettomuuden uudet poliittiset ulottuvuudet. Teoksessa Väyrynen, Raimo (toimittaja): Suomen puolueettomuuden tulevaisuus, s. 13–43. WSOY, Helsinki 1990.

Väyrynen, Raimo (toimittaja): Suomen puolueettomuuden tulevaisuus. WSOY, Helsinki 1990.

Väyrynen, Raimo: Suomen puolueettomuuspolitiikan uudet ulottuvuudet. Ulkopoliittikka 1/1988.

Väyrynen, Raimo: YYA-sopimuksen synty, sisältö ja tavoitteet. Teoksessa Viitala, Heikki (toimittaja): Suomi ja YYA. Snellman-instituutin julkaisuja 12, s. 102–112. Kustannuskiila, Kuopio 1990.

Wahlbäck, Krister: Jättens andedräkt. Bokförlaget Atlantis AB, Tukholma 2011.

Wohlforth, William C. (toimittaja): Cold War Endgame. Oral history, analysis, debates. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003.

Young, John W.: Western Europe and the end of the Cold War, 1979–1989. Teoksessa Leffler, Melvyn P. ja Westad, Odd Arne (toimittajat): The Cambridge History of the Cold War. Volume III, Endings, s. 289 – 310. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Zelikow, Philip ja Rice, Condolezza: Germany Unified and Europe Transformed. A Study in Statecraft. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London 1995.

Zubok, Vladislav M.: Gorbachev and the End of the Cold War: Different Perspectives on the Historical Personality. Teoksessa Wohlforth, William C. (toimittaja): Cold War Endgame. Oral history, analysis, debates, s. 207–241. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003.